9 E. Isac 2
Muz. de Istorie
1191

STUDII ȘI CERCETĂRI DE

ISTORIE VECHE

2

TOMUL 16

1965

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

Prețul unui abonament anual este de 60 lei.

În țară, abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din întreprinderi și instituții.

Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin :

CARTIMEX
Căsuța poștală 134—135
București
R. P. ROMÂNĂ

sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite Comitetului de redacție pe adresa : str. I. C. Frimu, nr. 11, București.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

Pg. 9

Tomul 16, nr. 2 1965

SUMAR

S C I V, tomul 16, nr. 2, p. 211–416, Bucureşti, 1965.

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome 16, N° 2 1965

SOMMAIRE

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Том 16, nº 2 1965

СОДЕРЖАНИЕ

Стр.

СТАТЬИ

ДИСКУССИИ И ЗАМЕТКИ

ХРОНИКА

PRINCIPALELE REZULTATE ALE PRIMELOR DOUĂ CAMPANII DE SĂPĂTURI DIN AŞEZAREA NEOLITICĂ TÎRZIE DE LA CĂSCIOARELE

Progresele cu adevărat excepţionale obţinute în ultimii 15 ani în domeniul cunoaşterii culturii Cucuteni şi stadiul mai puţin satisfăcător, după părerea noastră, al datelor cu privire la cultura contemporană Gumelniţa ne-au îndemnat să începem cercetarea pe scară întinsă a unei aşezări aparţinînd acesteia din urmă. Dar, pentru ca în cîţiva ani să se poată obţine rezultate concludente prin săparea integrală a unei aşezări, se impunea ca aceasta să nu fie prea întinsă. În acelaşi timp era tot atît de necesar ca ea să nu fi suferit prea mult în decursul mileniilor, aşa încît cercetarea să poată fi făcută asupra unui complex mai puţin afectat de vicisitudinile vremurilor, astfel încît concluziile să prezinte un procent cît mai mic de aproximaţie. În sfîrşit, pentru a se putea urmări în acelaşi loc nu numai diferitele aspecte ale uneia dintre fazele sau etapele de dezvoltare ale culturii Gumelniţa, ci şi evoluţia acestora şi a societăţii gentilice respective din regiunea Dunării inferioare cel puţin în răstimpul mai multor faze, dacă nu chiar de-a lungul întregii ei evoluţii milenare, trebuia aleasă o aşezare avînd cel puţin două straturi suprapuse de cultură.

Dintre aşezările cunoscute mai demult în valea inferioară a Dunării ni s-a părut de la început că aceea care întruneşte aceste condiţii era aşezarea de pe Ostrovelul lacului Cătălui de lîngă comuna Căscioarele (rn. Olteniţa), descoperită de colegul Gh. Ştefan în 1924 şi cercetată de d-sa în 1925 [1]. Prin săpăturile din acel an se identificaseră două straturi suprapuse aparţinînd acestei culturi, găsindu-se totodată şi materialele mai vechi (fragmente ceramice Boian) şi mai noi (ceramică decorată cu şnurul), aşa încît Ostrovelul îndeplinea condiţiile cerute şi din punctul de vedere al depunerilor succesive.

[1] Gh. Ştefan, *Les fouilles de Căscioarele*, în *Dacia*, II, 1925, p. 138—197.

SCIV, tomul 16, nr. 2, p. 215—237, Bucureşti, 1965.

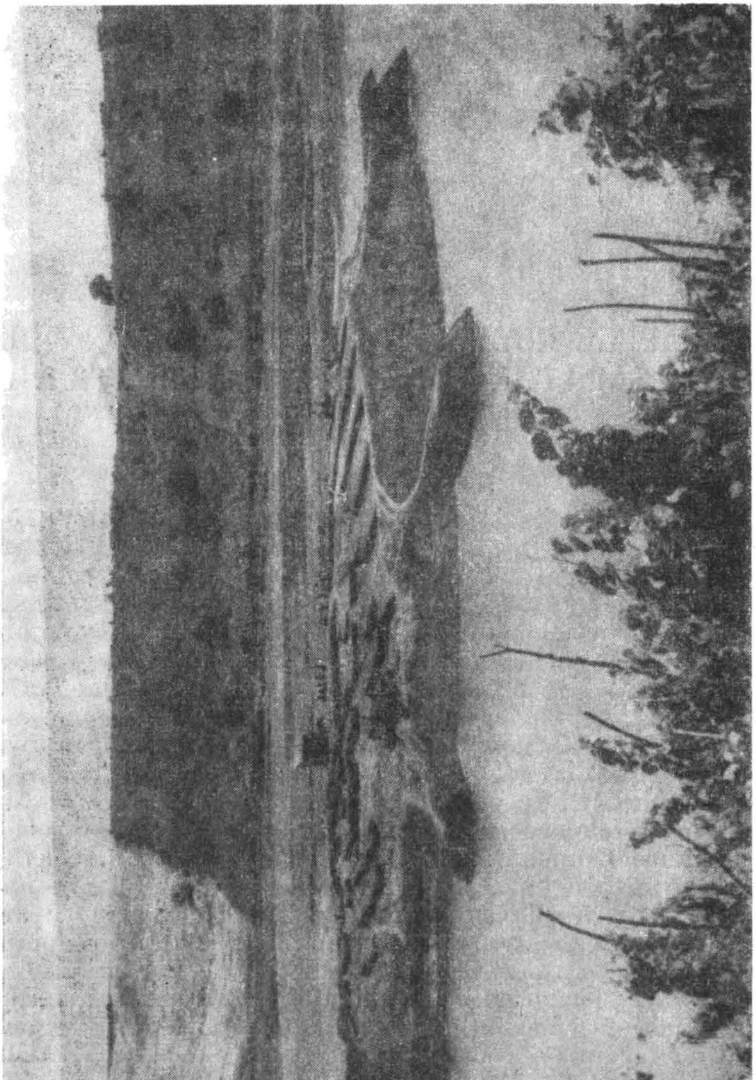

Fig. 1. — Vederea Ostrovelului de la Căscioarele în timpul săpăturilor din 1963.

Situat într-un golf străjuit din trei părți de pantele înalte ale terasei Dunării (fig.1), avînd o formă ușor prelungă și cu diametru, la suprafață, de peste 80 m, Ostrovelul nu era niciodată acoperit cu totul de apele de inundație, deși în perioada de maximă creștere a apelor nivelul lor se ridica pînă aproape de suprafața Ostrovelului și în felul acesta depășeau cu mult straturile inferioare de cultură.

În urma lucrărilor de îndiguire și de secare a bălților în toată zona dintre Oltenița și Giurgiu, lacul Cătălui a secat în 1963 aproape cu totul, iar acum Ostrovelul se înalță ca un *tell* înalt de aproape 5 m, într-o zonă mlăștinoasă. Dar la începerea săpăturilor noastre (iunie 1962) Ostrovelul era într-adevăr o insulă care se înălța în general cu peste 2 m deasupra nivelului apelor înconjurătoare.

Colectivul nostru [2] a lucrat în 1962 aproape cinci săptămîni, iar în 1963 opt săptămîni, dezvelind complet în numai două campanii de lucru stratul superior al așezării de la Ostrovel. Cît privește săpăturile din 1964, ele au avut ca scop secționarea diametrală a Ostrovelului pînă la baza stratului de cultură și s-au oprit la circa 4,75 m adîncime, la apă, fără a atinge însă solul virgin și deci baza stratului de cultură. În paginile ce urmează ne vom ocupa numai despre săpăturile din 1962 și 1963 și de rezultatele lor.

Pentru realizarea planului și avînd în vedere și nevoia de a se cerceta în anii viitori, cel puțin parțial, și straturile inferioare de cultură, am folosit metoda aplicată de noi la Hăbășești (în 1949—1950). Am început deci prin a secționa cvasidiametral așezarea printr-o tranșee de circa 70×2 m, orientată NV—SE, și prin alte trei, paralele cu aceasta, de aceeași lărgime și la 2 m una de alta, în zona nord-estică a Ostrovelului; în 1963 am secționat printr-o altă serie de șanțuri, paralele cu cele dinainte, atît porțiunea încă necercetată din zona nord-estică, cît și întreaga zonă sud-vestică a Ostrovelului. De data aceasta șanțurile au fost trasate la 4 m unul de altul, deoarece săpăturile anului precedent dovediseră că resturile locuințelor se întind pe suprafețe destul de mari. Atunci cînd ni s-a părut necesar am trasat însă și șanțuri intermediare de control. Tranșeele și suprafețele săpate în aceste două campanii de lucru pentru degajarea resturilor locuințelor reprezintă în total peste 2000 m² și putem afirma cu certitudine că în micile porțiuni rămase nesăpate între diferitele tranșee și suprafețe cercetate de noi nu se mai pot afla resturile nici unei locuințe gumelnițene. Sîntem deci îndreptățiți să considerăm că cercetarea stratului superior al așezării este încheiată și că planul ridicat de noi (fig. 2) este complet [3].

Rezultatele acestor săpături sînt din toate punctele de vedere mulțumitoare, observațiile făcute și materialele descoperite fiind numeroase, variate și concludente. Nu vom stărui însă aici nici asupra descoperirilor puțin numeroase datînd din epoca Latène, nici asupra acelora mult

[2] Colectivul a fost alcătuit din Vladimir Dumitrescu, responsabil, Hortensia Dumitrescu, Silvia Marinescu-Bîlcu, Ersilia Tudor și Barbu Ionescu, directorul Muzeului raional Oltenița.

[3] În campaniile anilor 1962—1963 a fost săpat în întregime și un mic *tell* gumelnițean situat pe teritoriul com. Teiu (rn. Costești, reg. Argeș) de un colectiv condus de Sebastian Morintz.

mai frecvente ale epocii Hallstatt şi ale culturii Cernavoda, pe de o parte pentru că ele vor fi studiate şi publicate de două dintre membrele colectivului, iar pe de altă parte pentru că scopul acestor pagini este de a schiţa în linii mari aspectele aşezării gumelniţene şi ale culturii respective din stratul superior al Ostrovelului. Este suficient să precizăm că resturile

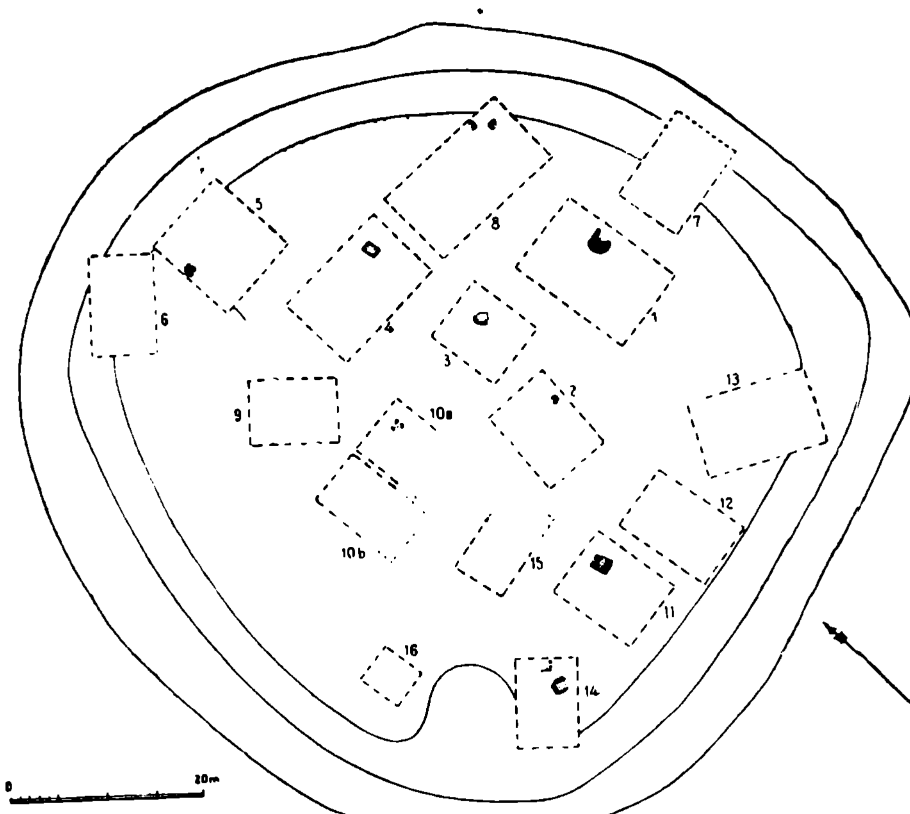

Fig. 2. — Planul Ostrovelului cu locuinţele descoperite în stratul superior (Gumelniţa B1).

mai tîrzii nu au constituit nicăieri pe Ostrovel un nivel aparte, bine definit ele reprezentînd infiltraţii de diferite feluri. Acelea din a doua epocă a fierului sînt puţine şi cu totul răzleţe; resturile hallstattiene se găsesc aproape exclusiv în numeroase gropi şi constituie cea mai bogată recoltă de material ceramic hallstattian de pe teritoriul Munteniei din faza Hallstatt B. Cît priveşte resturile aparţinînd culturii Cernavoda, de asemenea numeroase, ele se aflau împrăştiate în stratul de cultură de deasupra dărîmăturilor locuinţelor, printre materialele culturii Gumelniţa, găsindu-se uneori (dar numai în rare cazuri) chiar pe bulgării de chirpic ars ai locuinţelor. Nu s-au întîlnit resturile nici unei locuinţe

care să poată fi atribuită culturii Cernavoda şi nici vreo acumulare de materiale, cel puţin în anumite puncte, care să ne dea dreptul să vorbim despre un nivel stratigrafic sau despre complexe aparţinînd culturii Cernavoda. O dovadă că este vorba de materiale răzleţite o constituie şi faptul că nu s-au găsit decît două vase aproape întregi tipice pentru această cultură. Se poate spune deci că nivelul propriu culturii Cernavoda nu a fost reprezentat prin depuneri consistente; fiind cu totul superficial, el a fost distrus înainte de acoperirea Ostrovelului cu un nou strat de pămînt. Oricum ar fi, eventualele locuinţe ale purtătorilor culturii Cernavoda *nu* erau de tipul *bordei* (căci atunci gropile lor ar fi fost descoperite) şi nici nu au fost distruse de incendiu (în acest ultim caz ar fi trebuit să găsim cenuşa şi chirpiciul lor ars) [4].

Planul Ostrovelului cu locuinţele din stratul săpat impune de la început o triplă constatare:

1. Distribuirea locuinţelor nu a avut în vedere un anumit criteriu, neobservîndu-se nici şiruri, nici grupe sau cercuri de locuinţe.

2. Locuinţele au fost construite pe cea mai mare parte a aşezării, cu excepţia unei zone de V, unde nu s-au întîlnit resturile nici unei locuinţe; chiar dărîmăturile indicate de noi sub nr.16, prin dimensiunile lor reduse (4 × 4 m), par să provină mai degrabă de la o construcţie-anexă decît de la o locuinţă propriu-zisă. Iar vatra şi celelalte resturi cu totul răzleţe de la N de aceste dărîmături nu indică în nici un caz prezenţa unei locuinţe în această zonă; se poate vorbi despre o vatră deschisă, în aer liber, în legătură cu anumite practici sau ceremonii. Pe de altă parte, pentru existenţa unei zone libere de locuinţe, avînd o suprafaţă destul de mare în raport cu suprafaţa totală a Ostrovelului, trebuie căutată o explicaţie. Fireşte, acest lucru nu este uşor, de vreme ce nu ştim dacă şi în vechime aici era o zonă marginală sau dacă, dimpotrivă, la VNV de ea, în porţiunea eventual distrusă de ape, vor mai fi existat şi alte locuinţe, şi atunci aceasta era o zonă închisă între locuinţe. Dacă şi în vechime ea a constituit o zonă marginală, neînconjurată din toate părţile de locuinţe, s-ar putea presupune că aici erau adăpostite vitele în timpul nopţii (şi bineînţeles în cursul anotimpurilor mai puţin friguroase). Iar dacă, dimpotrivă, această porţiune a Ostrovelului a fost înconjurată şi dinspre vest şi NV de locuinţe, atunci ea era o zonă interioară şi în acest caz pare probabil că era legată de diferitele ceremonii ale comunităţii.

3. Orientarea locuinţelor variază destul de mult, cel puţin în măsura în care resturile diferitelor locuinţe ne pot da indicaţii mai precise în această privinţă. Într-adevăr, nu chiar întotdeauna dărîmăturile erau destul de compacte şi de organic legate şi totodată bine despărţite de acelea care puteau fi atribuite unei alte locuinţe vecine, pentru a permite în toate cazurile precizări categorice în privinţa orientării locuinţelor. Totuşi, cu unele rezerve şi aproximaţii, se pot da următoarele indicaţii: Locuinţele nr. 1, 3, 5, 11 şi 12 erau orientate N—S; locuinţa nr. 2 era orientată NNE—SSV; locuinţele nr. 4, 7 şi 8 — E—V; locuinţele nr. 6 şi 14

[4] Pentru ceramica culturii Cernavoda descoperită la Căscioarele, vezi E. Tudor, *Ceramica aparţinînd culturii Cernavoda descoperită la Căscioarele* în, *SCIV*, 16, 1965, 3.

—VSV-ENE. În ceea ce privește locuințele nr. 10 a—10 bis și 15, ele fiind într-o bună măsură secționate de săpăturile din 1925, nu putem preciza nici orientarea, nici dimensiunile lor; planurile publicate în raportul asupra săpăturilor din 1925 nu ne îngăduie să facem o racordare perfectă cu resturile acestea. Pare probabil că resturile trecute în plan sub nr. 10 a și 10 bis reprezintă într-adevăr două locuințe, amîndouă orientate aproximativ N-S, căci cele două mase de chirpici ars, deși foarte apropiate, erau totuși separate. Iar resturile locuinței nr. 15 au fost secționate în cea mai mare parte de săpăturile din 1925, așa încît orientarea acesteia a fost, probabil, E-V.

Cu toate că dărîmăturile erau de multe ori răvășite, este sigur că locuințele erau dreptunghiulare și destul de prelungi. Singura excepție o constituie resturile indicate pe plan sub nr.16, care ocupau o zonă aproape pătrată; dar, așa cum am amintit și mai sus, dimensiunile lor reduse (4 × 4 m) par să arate că trebuie socotite mai degrabă dărîmăturile unei construcții secundare decît ale unei locuințe propriu-zise. Într-adevăr, toate celelalte locuințe ale căror dărîmături nu au fost nici secționate de săpăturile din 1925, nici parțial distruse de ape, au avut dimensiuni mult mai mari; chiar locuința nr. 3, una dintre cele mai mici, avea aproximativ 8 × 6,50 m, în timp ce locuința nr. 1, de exemplu (care de altfel nu este cea mai mare), avea cel puțin 14 × 9m[5]. Este adevărat că un model de locuință[6] descoperit în 1925 și unul descoperit de noi în 1943 par a indica o formă aproximativ ovală, dar credem că este vorba mai degrabă de o modelare neatentă, căci pe de o parte situația de pe teren, iar pe de altă parte o serie de acoperișuri de modele de locuință dovedesc că forma locuințelor era dreptunghiulară, așa cum arată și modelele schematizate de la Gumelnița și din alte așezări.

Toate aceste locuințe au fost construite la suprafața solului, cu pereții dintr-un schelet de lemne destul de groase, uneori secționate vertical pe mijloc, iar alteori sub formă de blăni groase, ale căror amprente sînt late și plate. Dar nu este exclusă nici posibilitatea ca în general pereții să fi fost construiți pe tălpici de lemn în care se înfigeau parii verticali, așa cum s-a presupus mai de mult pentru Cucuteni. Cert este însă că aproape la toate locuințele s-au folosit mulți pari pentru scheletul principal al pereților. Urmele lăsate de nuiele în chirpiciul ars sînt mai puțin numeroase. Numai la unele locuințe, și în special la locuința nr.11, s-a putut constata folosirea unei cantități apreciabile de trestii, ale căror amprente fine și alăturate în chirpiciul destul de subțire dovedesc că uneori pereții nu erau prea groși. Pe de altă parte, trebuie menționat că, deși în lutul lipiturilor pereților se observă extrem de numeroase urme de paie, nu s-au găsit totuși amprente de pleavă.

---

[5] Trebuie totuși să precizăm că acestea sînt dimensiunile maxime pe care le-au putut avea locuințele de la Căscioarele. Într-adevăr, în lipsa găurilor parilor de susținere a pereților, ca și din pricină că numai în puține locuințe existau platforme interioare, dimensiunile au fost stabilite după întinderea respectivelor mase de chirpici ars, care, firește, nu erau întotdeauna absolut compacte și deci, în unele cazuri, puteau depăși cu puțin întinderea inițial ocupată de locuințele respective.

[6] Gh. Ștefan, *op. cit.*, p. 145 și fig. 22/3.

În ceea ce priveşte acoperişul însuşi, el poate fi reconstituit pe baza elementelor oferite de modelul de locuinţă păstrat întreg şi de cîteva fragmente de acoperişuri ale altor modele de locuinţe realizate în lut ars, descoperite în acest strat (fig. 3). Toate arată că acoperişurile

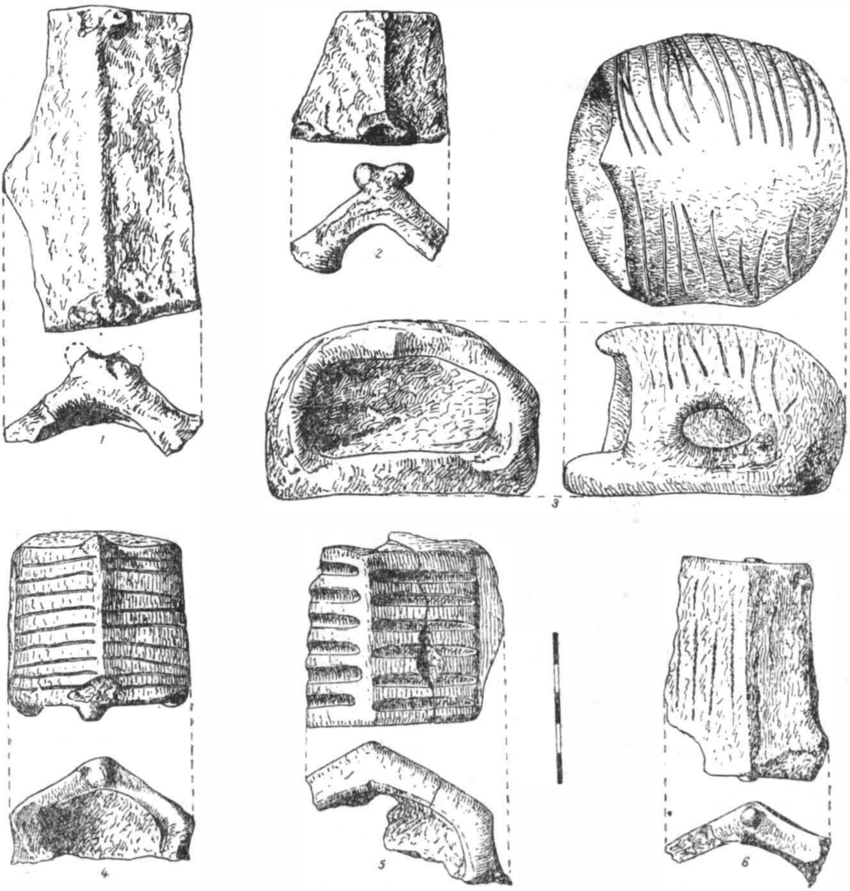

Fig. 3. — 3, model de locuinţă; 1, 2, 4—6, fragmente de acoperişuri.

erau în două ape, cu pantă destul de accentuată : unele dintre fragmente prezintă la ambele capete ale crestei mediane cîte două colţuri piezişe, care trebuie interpretate fireşte drept capetele încrucişate ale căpriorilor. Iar proeminenţa mică şi rotundă de sub aceşti căpriori încrucişaţi indică foarte probabil capetele grinzii orizontale (coama) de la creasta acoperişului în două ape. Pe unele fragmente, cîteva muchii-caneluri orizontale pe ambele pante indică eventual lemnele fixate în lung peste căpriori. La celelalte fragmente, ca şi la exemplarul întreg din 1964, ambele pante sînt crestate fie de caneluri verticale, fie de linii paralele inci-

cefal, aparținînd destul de probabil unui individ tînăr. Craniul nr. 2 nu păstra nici maxilarul superior, găsit la cîțiva centimetri mai spre NV, cu cîțiva dinți încă în alveolele lor. Și acest craniu a fost retezat chiar de la baza cutiei craniene.

Este neîndoielnic că aceste două cranii umane, desprinse de restul corpului prin secționare intenționată chiar de la baza cutiei craniene, au fost îngropate cu un anumit rost magic în apropiere de locul unde urma să fie construită vatra-cuptor și destul de probabil chiar cu prilejul unor practici rituale săvîrșite înainte de începerea construirii locuinței însăși. Iar faptul că în cuprinsul celorlalte locuințe degajate în stratul *superior* al Ostrovelului nu s-a mai descoperit ceva similar s-ar putea explica eventual prin importanța pe care această locuință va fi avut-o în cadrul comunității gentilice de aici [8]. Se știe de altfel că și în alte așezări neolitice de la noi și din alte regiuni s-au găsit cranii izolate printre resturile locuințelor [9].

În ceea ce privește intrarea în locuințe, ținînd seama că la modelele de locuințe, ca și la torțile de capace modelate în formă de locuință, această deschidere se află pe una dintre laturile înguste, trebuie să admitem că și în realitate situația era aceeași, iar întrucît vînturile cele mai reci sînt acelea dinspre NE, este de presupus că intrarea în locuințe se făcea de preferință pe latura îngustă dinspre SE sau SV.

Destul de frecvent s-au descoperit lîngă vetre multe greutăți de lut ars. Dar cea mai interesantă descoperire de acest fel este aceea din locuința nr. 4, lîngă vatra căreia se aflau peste 100 de greutăți de lut ars, atît prismatice, cît și ovale (fig. 5). În afară de obișnuita gaură din jumătatea superioară, pentru atîrnarea sau legarea greutății, multe dintre ele au pe bază diferite semne : unele, o simplă gaură centrală, altele o spirală adîncită, alta o cruce ; cîteva au cîte două găuri pe bază și, în sfîrșit, una are pe o față un triunghi cu puncte în interior. Iar pentru a nu mai reveni asupra greutăților de lut ars, amintim aici că și în alte complexe, fie lîngă vetre, fie printre dărîmăturile locuinței, s-au găsit piese cu cîte una sau mai multe găuri pe bază și destul de frecvent cu cîte zece găuri dispuse în două șiruri paralele de cîte cinci. De asemenea, s-au mai găsit și alte exemplare cu triunghiul incizat pe una dintre fețe, iar un exemplar are un semicerc cu arcul în jos. Majoritatea greutăților sînt însă lipsite de asemenea semne. Pe de altă parte, deși în ultima vreme predomină părerea că aceste greutăți trebuie puse în legătură cu războiul de țesut, numărul lor mare și prezența lor în toate locuințele acestei așezări situate în mijlocul apelor bogate în pește, ne îndreptățesc să admitem că cel puțin unele dintre ele erau folosite sigur ca greutăți de plasă. De altfel impunătoarea grămadă de peste 100 de greutăți de plasă de lîngă vatra locuinței nr. 4 nu putea folosi la un singur război de țesut și nici nu avem motive s-o considerăm ca un „depozit". În orice caz putem spune că în stratul superior de la Căscioarele se aflau circa 300—400 de greutăți

[8] În săpăturile din 1964, sub chirpiciul ars al unei locuințe dintr-un strat mai vechi, s-a găsit alt craniu uman, de asemenea fără vertebre.

[9] În privința acestei practici, vezi discuția și datele la H. Dumitrescu, *Deux nouvelles tombes cucuténiennes à rite magique découvertes à Traian*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 407—423.

de lut ars, dintre care cîteva de dimensiuni mult mai mari; acestea din urmă foloseau, probabil, pentru fixat frigările deasupra vetrelor.

În fiecare locuință erau mai multe rîșnițe de piatră, unele situate în imediata apropiere a vetrelor respective; cele mai multe erau sparte și chiar calcinate în urma incendiului. Unele erau destul de mari și de puternic alveolate, iar altele mai mici sau mai plate.

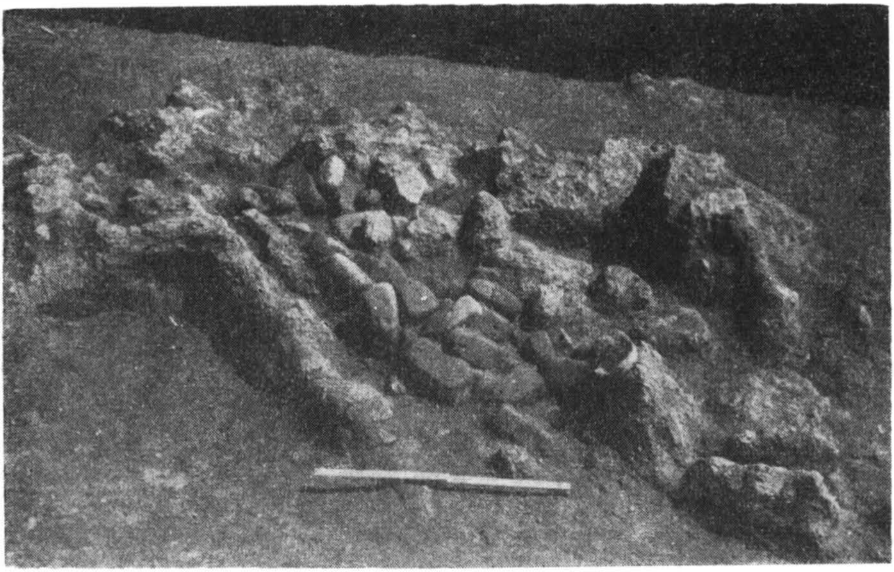

Fig. 5. — Vatra cu greutățile de lut ars din locuința nr. 4.

În afară de scoicile și de melcii găsiți răzleți în diferitele puncte ale săpăturii, în două-trei cazuri am descoperit și grămezi de scoici și mai ales de melci (*Helix-pomatia*). În două locuințe (nr. 2 și 4) s-a găsit cîte o grămadă de arșice de porc, unele dintre ele șlefuite, precum și arșice de vită.

În sfîrșit, înainte de a ne referi foarte pe scurt la diferitele categorii ale bogatului inventar de unelte, arme, podoabe și statuete descoperite în stratul superior de la Căscioarele, trebuie să menționăm în chip special o descoperire făcută la locuința nr. 2, care constituie, după cîte știu, un lucru cu totul nou în cuprinsul săpăturilor executate pînă în prezent în vreo așezare neolitică de la noi din țară. Este vorba de descoperirea *unui mic atelier pentru lucrarea topoarelor de silex*. Cam în mijlocul locuinței și, bineînțeles, sub dărîmăturile pereților, în pămîntul ce reprezenta nivelul interior, s-au găsit 14 topoare de silex, 13 nuclee, 4 percutoare și peste 60 de spărturi mari de silex, în timp ce nu s-au găsit decît două lame obișnuite. Chiar numai numărul mare al topoarelor și al nucleelor într-o singură locuință ne-ar îndreptăți să presupunem aici existența unui atelier, cu atît mai mult cu cît în cuprinsul celorlalte locuințe (cu

excepția locuinței nr. 8, foarte mare, unde s-au găsit *răzlețe* vreo 7—8 topoare) nu s-au descoperit decît cîte 1—2 sau cel mult 3 topoare de silex și niciodată grupate unele lîngă altele. Iar prezența celor peste 60 de spărturi mari de silex, din care în schimb am găsit foarte puține în tot restul așezării, ca și a celor 4 percutoare, dovedește caracterul de atelier al acestui complex. Descoperirea, în 1960, în așezarea eponimă de la Gumelnița, a unui mare calup de silex de formă paralelipipedică [10], ne arată în ce fel se aducea de peste Dunăre „materia primă”.

În ceea ce privește detaliile asupra tehnicii de lucru și a formelor topoarelor din acest atelier nu stăruim aici [11].

Pornind de la constatările din cursul săpăturilor, n-am putea spune că diferitele obiecte de inventar casnic se aflau întotdeauna dispuse după anumite criterii în interiorul locuințelor.

Marile vase pentru provizii (sau pentru apă) nu lipseau din nici o locuință, locul lor fiind în general pe laturi, probabil de-a lungul pereților. Poziția unora dintre chiupurile sparte, ale căror fragmente zăceau mai degrabă *pe* chirpici decît *sub* chirpici, arată că cel puțin unele dintre ele erau păstrate *în afara* locuințelor, lîngă unul dintre pereți ; în acest sens pledează și cîteva chiupuri descoperite cu totul în afara dărîmăturilor, dintre care cel puțin unul (lîngă locuința nr. 2) fusese parțial îngropat intenționat în pămînt.

Despre celelalte vase se poate spune că în unele cazuri se aflau lîngă vetre și alteori de-a lungul pereților locuințelor.

În legătură cu marele număr de vase aflate uneori pe o porțiune relativ mică a unei locuințe, cea mai semnificativă descoperire a fost făcută în preajma și mai ales în apropierea vetrei locuinței nr. 8, unde o suprafață de cîțiva metri pătrați era literalmente acoperită de spărturile unor vase mici și mari, grămădite unele peste altele, și de vase întregi, uneori aflate chiar unele în altele, găsite printre și sub bucățile de chirpici ars ale pereților dărîmați. La degajare am constatat că aici se aflaseră cel puțin 20—25 de vase diferite, între care și chiupuri mari. În apropierea aceleiași zone și în bună parte chiar sub unele dintre vasele sparte și împrăștiate aici, s-a descoperit o mare grămadă de oase de animale, printre care se aflau și patru unelte de corn de cerb, ca și alte coarne de cerb, unele cu început de prelucrare, indicii care ne dau dreptul să credem că în această locuință s-au lucrat unelte de cerb. Una dintre piesele descoperite aici — un brăzdar de plug primitiv — este de altfel de o importanță deosebită, așa încît vom reveni asupra ei mai jos.

Tot în această locuință s-au degajat două piese alăturate — la prima vedere două vase înalte dar răsturnate, dintre care unul cu „torți” pornind de pe buză —, iar lîngă ele un scaun-tron de lut ars, cu rezemătoare aproximativ pentagonală. La demontarea dărîmăturilor am putut constata că cele două „vase” nu sînt altceva decît două mari statuete de tip tesalian, fără cap.

---

[10] Vezi raportul nostru (inedit) asupra săpăturilor din 1960 de la Gumelnița.

[11] Aceste aspecte au fost discutate de către Silvia Marinescu-Bîlcu în articolul *Un „atelier” néolithique pour la taille des haches en silex*, în *AR*, XVII, 1965, 1, p. 48—53, fig. 29—31.

Faptul că și în altă locuință (nr. 3), spre colțul ei de N, am găsit împreună un askos-rață, o statuetă zoomorfă, trei scăunele cu spetează și cu cîte patru picioare, plus o mărgea de lut și văscioare sparte ne determină să credem că asemenea piese în legătură cu cultul erau, cel puțin în unele cazuri, păstrate împreună în anumite locuri ale locuințelor, și numai răvășirea adesea excesivă a resturilor nu ne-a dat posibilitatea să facem observații mai concludente în această privință.

Uneltele de producție — de silex, de piatră șlefuită, de os și de corn de cerb, precum și de lut ars — sînt destul de numeroase și relativ comune, dar nu este cazul să le descriem aici. Menționăm însă că uneltele de silex, o dată cu care trebuie să amintim și vîrfurile de săgeți de silex, sînt proporțional mai puține decît acelea recoltate pe suprafețe similare în așezarea eponimă de la Gumelnița.

Se cuvine însă să amintim că printre uneltele de corn de cerb, alături de multele harpune și de obișnuitele „săpăligi" (dintre care, de altfel, unele sînt prea subțiri și prea mici pentru a fi slujit cu adevărat la cultivarea pămîntului), s-a găsit un interesant *brăzdar de plug* primitiv. El dovedește că triburile gumelnițene din faza respectivă cunoșteau și foloseau un plug primitiv de lemn, lung de circa 35 cm, cu o gaură dreptunghiulară străpunsă lateral la cîțiva cm de capătul superior, așa încît în nici un caz nu era făcută pentru fixarea unei „cozi" cu ajutorul căreia unealta să fie folosită drept săpăligă. Partea inferioară, constituită de o ramură piezișă a cornului, este destul de ascuțită și de șlefuită, indicînd o oarecare folosire. La punctul de bifurcație se află ciotul unei alte ramuri, probabil chiar aceea principală intenționat retezată, iar în mijlocul acestei zone de bifurcație a fost începută o nouă gaură, tot laterală[12]. Ținînd seama de șlefuirea de uzură mai înainte amintită, este probabil că această unealtă fusese deja folosită. În orice caz, fiind vorba cu siguranță de un brăzdar de plug, rezultă că postulatul nostru mai vechi, potrivit căruia cel puțin în neoliticul tîrziu triburile de pe teritoriul patriei noastre cunoșteau plugul primitiv și deci trecuseră la etapa agriculturii primitive, depășind-o pe aceea a simplei cultivări a plantelor cu săpăliga, capătă o confirmare sigură.

Destul de puține, judecînd după întinderea săpată, sînt uneltele de aramă, în general sule în patru muchii.

Dintre obiectele în legătură cu practicile magice și de cult sînt de amintit în primul rînd statuetele, deopotrivă de numeroase cele antropomorfe ca și cele zoomorfe. Marea majoritate a celor dintîi sînt lucrate din lut ars și mai puține din os, în timp ce acelea zoomorfe sînt exclusiv de lut ars. Și într-un caz, și în celălalt, piesele primitiv realizate se întîlnesc alături de acele mai atent modelate, deși redarea este de cele mai multe ori schematizată. Este vorba de cîteva tipuri principale care se repetă. În ceea ce privește statuetele antropomorfe, toate feminine, unele au avut cel puțin 20 cm înălțime, dar altele abia 5—6 cm. O bună

[12] Descrierea și studierea acestei piese au fost făcute de noi, în colaborare cu T. Bănățeanu, în articolul *À propos d'un soc de charrue primitive, en bois de cerf, découvert dans la station néolithique de Căscioarele*, în *Dacia*, N. S., IX, 1965 (sub tipar).

parte dintre cele mai mari au fost lucrate din două jumătăţi longitudinale, sudate apoi împreună. Altele fac parte din tipul cu „rochie-clopot", deci goale în interior ; cîteva au fost reprezentate şezînd şi, în sfîrşit, trei piese aparţin tipului tesalian, două dintre ele fiind cele mai mari descoperite pînă acum în cadrul culturii Gumelniţa. Ele confirmă încetăţenirea acestui tip în faza ultimă a culturii Gumelniţa, pînă acum încă neconstatat într-o etapă anterioară. Statuetele de os aparţin la două dintre tipurile cunoscute : tipul plat, cu crestături laterale pentru indicarea diferitelor părţi ale corpului (cap, bust, jumătatea inferioară), cu puncte şi linii incizate, precum şi tipul prismatic, foarte schematizat.

Majoritatea statuetelor zoomorfe reprezintă cornute, foarte adesea masculi. O particularitate întîlnită la cîteva exemplare este constituită de un corn pe spinare (în afară de cele două coarne normale), întors spre ceafă, curiozitate pe care, fireşte, nu o putem pune în legătură cu realitatea reprezentată, ci mai degrabă cu unele manifestări de ordin magic. Pe lîngă acestea s-a găsit o statuetă întreagă în formă de arici, cu corpul acoperit de ţepi redaţi sub forma unor mici proeminenţe.

În sfîrşit, amintim şi cîteva statuete de păsări, cunoscute şi mai înainte în mediul gumelniţean.

Tot în legătură cu practicile magice şi de cult sînt de menţionat cîteva mici vase antropomorfe, avînd în interiorul corpului una sau mai multe pietricele, precum şi unele vase zoomorfe, fie întregi, fie fragmentare. Cea mai importantă dintre primele este fără îndoială jumătatea inferioară a unui vas antropomorf *cucutenian*, pictat în alb şi roşu, din pastă specific cucuteniană şi avînd, în linii generale, o formă cunoscută în faza Cucuteni A (exemplare la Hăbăşeşti[13], Izvoare[14] etc.), dar şi în faza Cucuteni B[15], chiar dacă partea inferioară a corpului a fost realizată din două jumătăţi sudate, manieră obişnuită pentru statuete, nu pentru vase. Fiind vorba cu siguranţă de o piesă adusă la Căscioarele din aria culturii Cucuteni prin schimbul intertribal, acest vas fragmentar confirmă sincronismul parţial dintre Gumelniţa B şi Cucuteni A, asupra căruia vom reveni pe scurt în partea finală a acestui articol.

În ceea ce priveşte vasele zoomorfe s-au descoperit cîteva fragmente de patrupede. Alături de ele, două vase întregi reprezintă păsări modelate fără cap, locul acestuia fiind luat de gura recipientului.

O serie de *rhithona* de diferite dimensiuni sînt de pus tot în legătură cu cultul ; cel mai reprezentativ exemplar este în acelaşi timp şi cel mai mare şi mai frumos dintre cele cunoscute pînă acum în cadrul culturii Gumelniţa.

În aceeaşi categorie a pieselor de cult trebuie înglobate diferitele mese-altare cu cîte patru picioare, cu sau fără gaură centrală, un *phallus* de lut ars, precum şi un corn de consacraţie de mici dimensiuni. După descoperirile recente din Anatolia, unde s-au găsit locuinţe şi sanctuare

---

[13] Vladimir Dumitrescu şi colaboratori, *Hăbăşeşti. Monografie arheologică*, Bucureşti, 1954, pl. C IX/15.

[14] Radu Vulpe, *Izvoare*, Bucureşti, 1957, p. 133 şi fig. 106/2 şi 107.

[15] H. Schmidt, *Cucuteni*, pl. 34/5 a—b (descris drept figurină, dar evident vas antropomorf).

cu numeroase coarne de consacraţie de dimensiuni mari, dar de aceeaşi formă cu cele gumelniţene, datînd din neoliticul şi chalcoliticul anatolian (adică din mileniile VII-VI î.e.n.)[16], este probabil că apariţia acestor piese în cultura Gumelniţa nu mai trebuie pusă în legătură exclusiv cu coarnele de consacraţie din Egeea, cum am socotit noi înşine pe vremuri[17], ci în primul rînd cu acelea, mult mai vechi, din Anatolia.

S-a găsit şi un număr impresionant de scăunele de lut ars de diferite forme, unele cu patru picioare şi cu rezemătoare înaltă, de formă relativ pentagonală (fie plină, fie găurită) şi altele ca un fel de fotolii fără picioare şi cu rezemătoare mică. Un detaliu neobişnuit îl constituie o pernă-sul lîngă rezemătoarea unora dintre exemplare, detaliu care dă acestor piese un aer ciudat de...modern.

Ceramica stratului superior de la Căscioarele merită, fireşte, un studiu mult mai detaliat decît menţiunile cu totul sumare care se pot face aici, căci de data aceasta avem posibilitatea să determinăm cu precizie toate particularităţile ceramicii din faza respectivă a culturii Gumelniţa, cunoscută pînă acum incomplet. Dar studierea detaliată a întregului material ceramic din stratul superior de la Căscioarele este în funcţie de restaurarea tuturor vaselor descoperite, pentru a putea cunoaşte întreaga gamă de forme, iar această operaţie cere timp destul de îndelungat. De aceea ne mulţumim deocamdată cu o serie de indicaţii de ordin general privind tehnica, formele principale şi decorul.

Putem vorbi, în genere, de trei specii ceramice : una fină (chiar foarte fină), alta îngrijită şi alta relativ grosolană, deşi, fireşte, există exemplare care s-ar cere încadrate în categorii intermediare. Majoritatea olăriei pare a face parte din specia îngrijită, după care urmează imediat specia relativ grosolană, categoria fină fiind reprezentată prin exemplare proporţional mai puţin numeroase.

Formele sînt mai ales cele comune culturii Gumelniţa tîrzii : străchini, străchini cu picior, castroane bitronconice, vase piriforme mici şi mari, inclusiv chiupuri, văscicare cu două tortiţe specifice aşezării Căscioarele, borcane, capace etc. Decorul este mai ales reliefat, incizat şi în barbotină, dar nu lipseşte nici pictura cu grafit (foarte rară totuşi) şi chiar pictura cu alb. Unele văscioare sînt decorate cu zigzaguri albe verticale trasate pe învelişul brun-roşcat şi lustruit, manieră cunoscută la Căscioarele şi din săpăturile de acum aproape 40 de ani[18]. În schimb, fragmentele cu urme de pictură roşie sînt mult mai puţine.

*

Săpăturile din anii 1962 şi 1963 de la Căscioarele ne-au procurat o serie de observaţii ce pot fi considerate definitive pentru cunoaşterea

---

[16] Dintre descoperirile mai importante de acest fel, le amintim pe acelea de la Beycesultan (S. Lloyd şi J. Mellaart, *Beycesultan Excavations*, în *Anatolian Studies*, VIII, 1958, p. 93 şi urm.) şi de la Catal Hüyük (J. Mellaart, *Excavations at Catal Hüyük*, 1962, în *Anatolian Studies*, XIII, 1963, p. 43 şi urm.), unde s-au găsit chiar cranii şi coarne de taur fixate în pereţi etc.

[17] Vladimir Dumitrescu, *Fouilles de Gumelniţa*, în *Dacia*, II, 1925, p. 29—103; v. p. 91—92.

[18] Gh. Ştefan, *op. cit.*, fig. 27/48.

şi înţelegerea unora dintre aspectele majore ale unei anumite faze a culturii Gumelniţa, tocmai datorită caracterului exhaustiv al acestor săpături. Chiar dacă nu ar fi vorba decît de obţinerea primului plan complet al distribuirii locuinţelor într-o aşezare gumelniţeană, atîta cît a rezistat încercărilor vremurilor de-a lungul a peste patru milenii, şi tot este un rezultat major, care n-a fost pînă acum obţinut nici în România nici în Bulgaria — ţările pe teritoriul cărora s-a născut, s-a răspîndit, a evoluat şi apoi s-a destrămat cultura Gumelniţa.

Totodată săpăturile acestea exhaustive ne-au pus în situaţia de a recolta şi studia un material arheologic imens şi în acelaşi timp *reprezentînd cea mai mare parte a resturilor stratului respectiv*, aşa încît concluziile obţinute pe baza diferitelor observaţii şi a studierii tuturor categoriilor de materiale capătă o altă pondere în imaginea de ansamblu, ca şi în aceea de detalii pe care ne-o putem face despre cultura Gumelniţa într-una dintre etapele sale tîrzii.

Alături de planul distribuirii locuinţelor, în fapt planul micului sat neolitic de pe Ostrovel, avem acum date concrete asupra celor mai multe dintre aspectele problemei locuinţelor înseşi : forma, dimensiunile, materialele de construcţie, unele dintre amenajările interioare etc. Socotim deosebit de importantă constatarea certă a existenţei unor locuinţe cu platformă interioară de lut ars ; aceste platforme, chiar dacă se deosebesc de acelea cucuteniene prin lipsa bîrnelor de sub stratul de lut ars, pot fi trecute în aceeaşi mare familie a unor locuinţe de factură superioară, indicînd şi ele un nivel ridicat al condiţiilor de viaţă materială a triburilor neolitice tîrzii de la Dunăre. Observaţiile şi constatările de la Căscioarele nu mai sînt de altfel izolate, deoarece de curînd cercetătoarea sovietică E. Cernîş de la Moscova ne-a comunicat că în aşezarea gumelniţeană de pe malul lacului Bolgrad, de la E de Prut, a descoperit locuinţe cu platforme pe care le numeşte direct „tripoliene". Iar descoperirea recentă, în Serbia, a unor locuinţe cu platforme de lut construite pe lemne, într-o aşezare datînd din faza tîrzie a culturii Vinča[19], dovedeşte şi ea că acest sistem de construcţii nu constituia un bun exclusiv al culturii Cucuteni-Tripolie, ci tinde a reprezenta o caracteristică a neoliticului sud-est european, cel puţin în unele regiuni, pentru unele culturi şi în anumite etape.

În aprecierile de ordin general asupra culturii Gumelniţa în această fază tîrzie trebuie să se acorde ponderea cuvenită acestor constatări, mai ales că nivelul ridicat de dezvoltare al triburilor creatoare ale acestei culturi nu a fost suficient subliniat.

Numărul mare al obiectelor de tot felul — unelte de producţie, arme de vînătoare şi, desigur, de luptă, obiecte de podoabă şi de cult şi mai ales ceramica şi totodată calitatea superioară a multora dintre acestea — vine în sprijinul aceleiaşi concluzii. Iar legăturile cu lumea înconjurătoare, exprimate chiar prin descoperirea unei piese aparţinînd altei culturi şi adusă din regiuni situate la sute de kilometri depărtare, legături care se reflectă de altfel şi într-o serie de produse locale ce nu

[19] Borislav Iovanovici şi Iovan Glisic, *Station énéolithique dans la localité de Kormandin près de Iacovo*, în *Starinar*, N.S., XI, 1960, p. 113—142.

pot fi explicate firesc decît numai în felul acesta, ne vor da posibilitatea adîncirii unor serii de probleme legate atît de viaţa materială a acestor populaţii, cît şi de gîndurile şi de credinţele lor, deci de unele aspecte ale suprastructurii.

În ceea ce priveşte una dintre ocupaţiile principale ale locuitorilor aşezării gumelniţene de pe Ostrovel, convingerea noastră, exprimată acum un deceniu şi jumătate şi potrivit căreia triburile neolitice de pe teritoriul României trecuseră, cel puţin în etapa finală a neoliticului, la agricultura primitivă cu plugul de lemn şi depăşiseră etapa cultivării primitive a plantelor cu săpăliga[20], a căpătat acum o confirmare cu totul convingătoare; brăzdarul de plug din corn de cerb, de care am amintit, este o dovadă mai grăitoare decît orice alte argumente. De altfel ni se pare că în această problemă nu s-a ţinut seama de faptul că triburile neolitice de la nordul şi de la sudul Dunării şi din restul Balcanilor, în permanent şi direct contact cu lumea mai înaintată a Asiei Anterioare, nu puteau să nu fi simţit influenţa acesteia şi în domeniul unor unelte esenţiale de producţie. Poate chiar unele dintre „săpăligile'' de corn de cerb erau şi ele adaptate unor pluguri primitive, dar înainte de toate trebuie să admitem şi existenţa unor asemenea pluguri realizate numai din lemn, cu care se putea ara pămîntul înmuiat după topirea zăpezilor sau după primele ploi mai bogate de primăvară. Aceasta readuce din nou în discuţie problema stadiului dezvoltării societăţii primitive a triburilor gumelniţene la nivelul stratului superior al aşezării de pe Ostrovel. Părerea noastră este că locuinţele descoperite aici trebuie atribuite unor familii-perechi, în cadrul cărora însă bărbatul căpătase sau cel puţin începuse să capete un rol mai însemnat, şi că ne aflăm în etapa de început a patriarhatului, ştiut fiind că agricultura cu plugul este una dintre trăsăturile caracteristice ale patriarhatului.

Creşterea animalelor domestice nu pare să fi avut un loc hotărîtor în economia comunităţii gentilice de la Căscioarele, căci din cifrele studiului oaselor descoperite în cuprinsul locuinţelor, *printre dărîmăturile acestora şi imediat sub ele*, rezultă că animalele *sigur* domestice nu reprezentau decît ceva mai puţin de o cincime (17,9%) din totalul resturilor osoase.

Procentele pe care le dăm aici şi consideraţiile pe care le facem în legătură cu această problemă au în vedere toate *numai* oasele descoperite în acest context; toate celelalte oase găsite în pămîntul care acoperea resturile locuinţelor nu au fost luate aici în consideraţie, tocmai pentru că ele pot aparţine şi unei perioade *posterioare* aşezării gumelniţene. Pe de altă parte, oasele de cal, reprezentînd circa 10,2% din resturile osteologice descoperite în cuprinsul locuinţelor, sînt atribuite deocamdată în chip global, dar provizoriu, speciilor sălbatice, dar, aşa cum a remarcat Al. Bolomey, care le studiază şi care ne-a comunicat toate aceste date, un procent aşa de ridicat de cai sălbatici într-o regiune de baltă şi de pădure nu pare firesc. În fruntea tuturor animalelor domestice se situează boul, reprezentînd 43,1% din totalul resturilor osoase de animale domestice.

[20] Vladimir Dumitrescu şi colaboratori, *Hăbăşeşti*, p. 505.

După el vine cîinele (36,5%) şi apoi porcul (13,3%), ovicaprinele ocupînd ultimul loc (7,05%). Menţionăm însă că un număr foarte mare de oase de porc au fost clasate ca *suidae incertae* şi nu au fost introduse în statistica procentuală, deoarece aparţin unor indivizi tineri sau foarte tineri sau reprezintă fragmente foarte mici, pentru care nu se poate preciza dacă provin de la porci domestici sau de la mistreţi.

Numărul mare al oaselor de animale sălbatice, *reprezentînd 81,9% din total*, nu poate surprinde, căci pădurea şi balta vecină ofereau condiţii dintre cele mai adecvate înmulţirii şi totodată vînării lor. Surprinzător ni se pare însă procentul foarte ridicat al oaselor de cerb (59,4% din oasele de animale sălbatice şi peste 40% din totalul oaselor descoperite în acest nivel !), în cadrul cărora va trebui făcută în viitor operaţia de separare a numărului fragmentelor de coarne — care puteau proveni de la coarnele lepădate şi nu neapărat de la animale vînate — şi al celorlalte părţi ale scheletului. De asemenea mare ni se pare procentul boilor sălbatici (*Bos primigenius* BOJ), care trece de 9%. Alte specii sălbatice identificate sînt : lupul, vulpea, bursucul, jderul, castorul şi iepurele, dintre acestea castorul ocupînd primul loc. Cît priveşte oasele de peşti, cu toate că am căutat să adunăm şi cele mai mici resturi, este evident că totalul obţinut nu poate fi considerat concludent pentru determinarea ponderii pescuitului în aşezarea neolitică tîrzie de pe Ostrovel, deoarece foarte multe oase subţiri au putrezit. Este totuşi semnificativ că cele păstrate reprezintă mai mult de 10% din totalul oaselor. Şi este sigur că pescuitul a constituit una dintre cele mai de seamă surse de hrană, dacă nu chiar cea mai importantă. Oasele de păsări şi de broaşte ţestoase sînt puţine, dar scoicile şi melcii sînt în număr foarte mare.

★

Întorcîndu-ne într-o oarecare măsură înapoi, trebuie să ne întrebăm dacă vreuneia dintre locuinţele descoperite i s-ar putea atribui şi alt rol în viaţa comunităţii neolitice de pe Ostrovel. Dar datele obţinute în cursul săpăturilor noastre nu ne îngăduie un răspuns sigur. Ne-am putea gîndi în această privinţă la trei dintre locuinţe, judecînd după dimensiunile lor şi după felul cum erau amenajate. Locuinţa nr. 8 se impune prin dimensiunile şi prin materialele pe care le cuprindea, în timp ce locuinţa nr. 1 şi, într-o anumită măsură, locuinţa nr. 11 atrag atenţia prin amenajarea lor interioară (platformă, cuptor), pe cînd, dimpotrivă, materialele aflate în cuprinsul lor nu pot rivaliza nici pe departe cu acelea din locuinţa nr. 8. Dar acest fapt nu poate fi socotit hotărîtor, deoarece este vorba de locuinţe cu platformă de pe care resturile au fost mai uşor împrăştiate, mai ales cînd dărîmăturile pereţilor nu au fost prea consistente.

Dacă totuşi ar trebui neapărat să ne pronunţăm în această privinţă, ar trebui să alegem între locuinţele nr. 8 şi nr. 1. Atît prin dimensiunile ei, cît şi prin complexele descoperite în interior, locuinţa nr. 8 ar putea fi considerată cea mai reprezentativă dintre toate, dacă sub platforma locuinţei nr. 1 n-am fi găsit cele două cranii umane, a căror îngropare ar putea indica practici magice nu numai în legătură cu locuinţa aceasta, ci legate de rostul acestei locuinţe în cadrul comunităţii gentilice de pe Ostrovel.

O altă problemă este aceea a încadrării culturale mai strînse a aşezării din ultimul strat gumelniţean de pe Ostrovel. În paginile precedente am evitat să ne referim la una sau alta dintre fazele de dezvoltare ale culturii Gumelniţa. Căci datorită condiţiilor în care s-au săpat pînă acum diferitele aşezări gumelniţene, ca şi faptului că în genere nu avem decît rapoarte preliminare destul de sumare chiar în puţinele cazuri cînd s-au făcut săpături mai ample, precizarea caracterelor specifice fiecărei faze a culturii Gumelniţa şi implicit a deosebirilor esenţiale între aceste faze nu ni se pare întotdeauna suficient de nuanţată. Este drept că deosebirile dintre ceea ce s-a numit faza Gumelniţa A1 şi faza Gumelniţa A2 sînt destul de bine conturate. În schimb, dintre deosebirile pe care le-am stabilit noi înşine acum aproape 40 de ani între faza Gumelniţa A (respectiv A2 = II) şi Gumelniţa B (III)[21], unele s-au dovedit ulterior numai relativ valabile. Atunci am socotit că pictura cu grafit este specifică fazei Gumelniţa A şi nu se mai întîlneşte în faza B, dar ulterior s-a constatat că ea se păstrează în faza B. Pe de altă parte, în cursul săpăturilor de la Jilava nu s-au găsit decît două-trei fragmente decorate cu grafit, ceea ce a dus la concluzia că în etapa cu adevărat finală a culturii Gumelniţa s-a renunţat aproape cu totul la pictura cu grafit.

S-a încercat apoi[22] o dizolvare totală a fazei Gumelniţa B, postulîndu-se o etapă Gumelniţa C, căreia i s-a atribuit în special ceramica canelată, şi s-a construit o etapă Gumelniţa D, pe baza unei serii restrînse de materiale ceramice care apăreau străine faţă de acelea specifice gumelniţene. Analizînd însă faptele în lumina tuturor datelor cunoscute, este evident că aşa-zisa etapă Gumelniţa C nu are vreun temei, tocmai pentru că ceramica cu caneluri care ar fi caracterizat-o este cu totul specifică aceleiaşi faze a culturii Gumelniţa în care apar şi celelalte elemente considerate caracteristice fazei B. Cît priveşte ceramica grupei D (sau a „orizontului Gumelniţa IV"), noi credem că ea nu reprezintă o etapă de dezvoltare a culturii Gumelniţa ; această grupă poate fi considerată drept o apariţie datorată influenţei culturii Cernavoda în timpul dăinuirii fazei Gumelniţa B (III) sau chiar atribuită unor infiltraţii sporadice, posterioare culturii Gumelniţa şi aparţinînd locuirii mai mult sau mai puţin trecătoare a unor triburi ale culturii Cernavoda. Nu cunoaştem nici o aşezare în care să existe un strat conţinînd *exclusiv* astfel de ceramică şi deci care să poată reprezenta o etapă (sau un „orizont") de sine stătătoare a culturii Gumelniţa, ceea ce ne îndreptăţeşte să optăm pentru prima ipoteză : de aceea socotim că *faza* Gumelniţa D (IV) nu trebuie să mai figureze în *periodizarea* acestei culturi, fiind vorba de o simplă categorie ceramică.

Întorcîndu-ne la caracteristicile fazei Gumelniţa B (III), constatăm că la Tangîru şi la Petru Rareş pictura cu grafit este foarte rară şi degenerată[23] ; pe de altă parte, lucru şi mai important, autorul săpăturilor din

---

[21] Vladimir Dumitrescu, *Fouilles de Gumelniţa*, *loc. cit.*

[22] Ion Nestor, *Zur Stellung Cernavoda's in der rumänischen Jungsteinzeit*, în *Schuchhardt-Festschrift*, Berlin, 1940.

[23] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Biblioteca de Arheologie, V, Bucureşti, 1961, p. 467.

aceste două așezări socotește că pînă și decorul în barbotină organizată aproape a dispărut[24], iar pictura cu alb sau roșu nici nu mai este menționată în ultima fază gumelnițeană a acestor două așezări. Ținînd seama de caracterul predominant de sondaje stratigrafice al acestor săpături, ar fi totuși posibil să se fi folosit și pictura pentru ornamentarea ceramicii stratului superior al celor două așezări menționate. Cu atît mai mult cu cît recent în stratul superior al așezării eponime Gumelnița s-au găsit vase decorate cu grafit și pictate cu roșu și alb. Și în ceea ce privește formele ceramice, tot numai studiul detaliat al olăriei stratului superior de la Căscioarele și comparații complete cu tot ceea ce se cunoaște din celelalte faze ale culturii Gumelnița va putea duce la precizarea caracteristicilor absolut specifice fiecărei faze.

Totuși, ținînd seama de ceea ce se cunoaște pînă acum, ca și de descoperirile de pe Ostrovel, putem încadra stratul superior al acestei ultime așezări chiar *la începutul* fazei Gumelnița B (III), după cum de altfel aceleiași prime etape a acestei ultime faze trebuie să-i atribuim și stratul superior din așezarea eponimă de lîngă Oltenița. Piesele cucuteniene de stil A dezvoltat, descoperite atît la Căscioarele, cît și la Gumelnița[25], dovedesc sincronismul indiscutabil dintre această etapă de început a fazei Gumelnița B(III) și o etapă relativ înaintată a fazei Cucuteni A (după părerea noastră etapa A3), confirmînd descoperirile mai vechi de la Brăilița. Totodată, aceasta ne dă posibilitatea să situăm începuturile pătrunderii culturii Cernavoda în Muntenia într-o perioadă destul de timpurie, între altele și pentru că etapa finală a fazei Gumelnița B (B2 = III2) este deocamdată reprezentată prin destul de puține descoperiri și așezări.

Cît privește datarea absolută, nu avem încă nici un element care să ne permită să reluăm aici discutarea acestei probleme; cu toată amploarea săpăturilor noastre, nu am descoperit în stratul superior de la Căscioarele decît cîteva grăunțe calcinate de grîu, cu totul răzlețe, neconcludente în ceea ce privește apartenența stratigrafică și în același timp insuficiente pentru o examinare a lor pe baza radiocarbonului. De aceea ne mulțumim să socotim că așezarea stratului superior de pe Ostrovel trebuie datată în a doua jumătate a mileniului III î.e.n., renunțînd pentru moment la alte precizări[26].

Oricum ar fi însă, pentru cunoașterea mai aprofundată a culturii Gumelnița și mai ales pentru a avea posibilitatea să supunem unei discuții critice documentate tot ceea ce s-a spus în legătură cu periodizarea acestei culturi, credem că rezultatele de pînă acum de la Căscioarele impun continuarea săpăturilor de aici pe o scară întinsă, pentru a se dezveli o porțiune cît mai mare și din depunerile straturilor inferioare ale așezării.

VLADIMIR DUMITRESCU

---

[24] D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România*, *loc. cit.*

[25] Vladimir Dumitrescu, *Considérations et données nouvelles sur le problème du synchronisme des civilisations Cucuteni et Gumelnița*, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 53 și urm.

[26] În săpăturile din 1964 am găsit foarte mult cărbune de lemn în diferitele straturi și niveluri inferioare, care vor putea folosi la datarea mai circumstanțiată a acestora.

ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ПЕРВЫХ ДВУХ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ КАМПАНИЙ В ПОЗДНЕНЕОЛИТИЧЕСКОМ ПОСЕЛЕНИИ ИЗ КЭСЧИОАРЕЛЕ

РЕЗЮМЕ

Во время раскопок 1962—1963 гг. в неолитическом поселении на острове «Островел» около деревни Кэсчиоареле были полностью вскрыты остатки целого культурного слоя, относящегося к одному из последних этапов неолитической культуры Гумельница. В слое земли, отложившейся поверх слоев неолитического поселения, были найдены и более поздние спорадические остатки: керамические фрагменты, относящиеся к довольно древнему этапу культуры Чернавода, бытовавшей в переходный период от неолита к эпохе бронзы; ямы, заполненные гальштатской керамикой и незначительное количество гето-дакийских предметов латенской эпохи.

Подавляющее большинство находок относятся к культуре Гумельница: орудия из кремня, шлифованного камня, кости, меди, обожженной глины; большое количество обломков керамики; многочисленные антропоморфные и зооморфные статуэтки; различные украшения и т.д. С другой стороны, все остатки вскрытых жилищ также принадлежат культуре Гумельница; всего было найдено 16 наземных жилищ прямоугольной формы, размеры которых колеблются от 8×5,50 м до 14×9 м. Они, по-видимому, не были расположены по определенному плану. Стены их представляли собой деревянный каркас, облепленный толстым слоем глины, двускатная крыша несомненно была покрыта камышом. Несколько моделей жилищ из обожженной глины, найденных во время раскопок, позволяют теоретически восстановить эти постройки, вход в которые был расположен в одной из коротких стен, тогда как длинные стены были снабжены овальным окном. Пол, во всяком случае в нескольких жилищах, представлял собой толстый слой обожженной глины (платформа). Под одним из жилищ, недалеко от очага, были обнаружены два человеческих черепа, несомненно захороненных ритуально перед началом строительства.

Особого упоминания заслуживает мастерская для изготовления кремневых топоров, обнаруженная в одном жилище, а также найденный близ другого жилища сошник из оленьего рога для примитивного плуга.

Проведенные раскопки позволили впервые восстановить план гумельницкого поселения начала фазы *B* этой культуры. В ходе дальнейших раскопок будут вскрыты остатки нижних слоев типа *телль* с целью добыть новые данные относительно главнейших характерных черт культуры Гумельница в различные ее фазы, а также данные и для культуры Боян, остатки которой обнаружились в основании телля.

Находка вышеупомянутого плугового сошника свидетельствует о том, что племена этой фазы культуры Гумельница вышли из стадии примитивного выращивания растений, при помощи мотыги, и перешли к примитивному плуговому земледелию. Помимо этого они занимались разведением животных, рыболовством и охотой, на что указывают многочисленные костные остатки диких и домашних животных, найденные при раскопках; 80% всего остеологического материала являются костями диких зверей.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — «Островел» из Кэсчиоареле во время раскопок 1963 г.
Рис. 2. — План «Островела» с жилищами, вскрытыми в верхнем слое (Гумельница *B* 1).
Рис. 3. — 3, модель жилища; 1, 2, 4—6, фрагменты крыш.
Рис. 4. — Попытка восстановления гумельницкого поселения из верхнего слоя в Кэсчиоареле (чертеж Е. Миронеску).
Рис. 5. — Очаг с грузилами из обожженной глины (жилище № 4).

LES PRINCIPAUX RÉSULTATS DES DEUX PREMIÈRES CAMPAGNES DE FOUILLES DANS LA STATION NÉOLITHIQUE RÉCENTE DE CĂSCIOARELE

RÉSUMÉ

Les fouilles des années 1962—1963 entreprises dans la station néolithique située sur l'ilôt «Ostrovelul» de Căscioarele ont abouti au dégagement complet des restes de toute la couche supérieure de civilisation, appartenant à une des dernières étapes de la culture néolithique de Gumelniţa. Dans le sol végétal superposé aux restes de l'habitat néolithique on a trouvé aussi des restes sporadiques plus récents : il s'agit de tessons céramiques d'une étape assez ancienne de la culture de Cernavoda datant de la période de transition du néolithique à l'âge du bronze, des fosses remplies de céramique hallstattienne et, enfin, d'une série plus modeste de découvertes géto-daces datant de l'époque de Latène.

La majorité absolue des découvertes appartient toutefois à la culture de Gumelniţa : outils en silex et en pierre polie, en os, en cuivre et en terre cuite ; une quantité vraiment remarquable de restes céramiques, ainsi que beaucoup de statuettes anthropomorphes et zoomorphes, divers objets de parure, etc. D'autre part, tous les restes des habitations appartiennent à cette même culture de Gumelniţa, en tout seize constructions de surface, de forme rectangulaire, dont les dimensions varient de 8×5,50 m à 14×9 m. Cependant il ne semble pas que ces habitations aient été bâties selon un dispositif établi au préalable. Les parois étaient

faites d'une charpente en bois enduite de terre glaise, tandis que le toit était à deux pentes et recouvert de roseau. Quelques modèles d'habitations, faites en terre cuite et trouvés pendant les fouilles permettent la restitution théorique de ces maisons, dont la porte d'entrée était située sur le front, tandis qu'elles avaient des fenêtres ovales sur une des parois latérales. D'autre part, au moins deux de ces habitations avaient à l'intérieur une espèce de plate-forme en terre cuite. Sous la plate-forme d'une de ces habitations, à quelque distance du foyer, on a trouvé deux crânes humains enterrés certainement lors de la construction de cette maison.

Une mention spéciale mérite la découverte d'un atelier pour la taille des haches en silex, à l'intérieur de l'une des habitations, et d'un soc de charrue primitive (araire) en bois de cerf, dans une autre habitation.

Ces fouilles ont permis, pour la première fois, de dresser le plan d'une station datant du commencement de la phase B de la culture de Gumelniţa. Par la suite on devra mettre au jour les restes des autres couches de cette station du type *tell*, pour obtenir de nouvelles précisions quant aux caractéristiques majeures de la culture de Gumelniţa et même de la culture de Boian, dont les couches se trouvent à la base du tell.

La découverte du soc de charrue dont on vient de parler prouve que les tribus de cette phase de la culture de Gumelniţa avaient dépassé le stade de la culture des plantes à l'aide des houes et pratiquaient une agriculture primitive à l'aide de l'araire. D'autre part elles vivaient de l'élevage, de la pêche et de la chasse, comme le prouvent les nombreux ossements d'animaux sauvages et domestiques trouvés pendant les fouilles ; les premiers représentent plus de 80 % du total des ossements découverts.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Vue de l'« Ostrovel » de Căscioarele pendant les fouilles de 1963.

Fig. 2. — Le plan de l'« Ostrovel » avec les habitations de la couche supérieure (Gumelniţa B1).

Fig. 3. — 3, modèle d'habitation ; 1,2, 4—6, fragments des toits d'autres modèles en terre cuite.

Fig. 4. — Esquisse de restitution de la station du type Gumelniţa de la couche supérieure de Căscioarele (exécutée par E. Mironescu).

Fig. 5 — Les restes du foyer avec les poids pour filets de pêche en terre cuite, à l'intérieur de l'habitation n°4.

MONEDE ANTICE ŞI FEUDALE DESCOPERITE LA ZIMNICEA

Cu ocazia reluării săpăturilor arheologice, în anii 1948 şi 1949, la cetatea geto-dacică de la Zimnicea[1], sub conducerea prof. Ion Nestor, au fost descoperite şi unele monede antice şi feudale. Aceste monede au intrat în colecţiile Muzeului naţional de antichităţi al Institutului de arheologie.

Cu prilejul săpăturilor au mai fost aflate pe la diferiţi locuitori din oraşul Zimnicea şi alte monede antice, care au fost cercetate de noi. Unele din aceste monede au fost dăruite de foştii lor posesori aceleiaşi instituţii, iar altele au rămas mai departe în posesiunea lor. Cu privire la acestea din urmă, noi am luat note suficiente pentru ca ele să poată fi utilizate din punct de vedere ştiinţific.

Întreg materialul numismatic descoperit la Zimnicea îl publicăm acum pentru prima oară[2]. El a fost clasificat în ordine cronologică, iar detaliile pe care le dăm au fost condiţionate de starea de conservare a fiecărei piese în parte, precum şi de faptul că moneda ne-a fost accesibilă un timp mai îndelungat pentru a lua toate datele ştiinţifice necesare sau ne-a fost numai arătată pentru scurt timp. În acest din urmă caz ne-am rezumat la un estampaj şi la citirea legendei. Amănuntele în legătură cu locul de descoperire al fiecărei monede în parte, precum şi cu locul ei de păstrare în prezent, sînt precizate după descrierea fiecărei piese[3].

Monedele descoperite la Zimnicea atît în timpul săpăturilor sistematice de pe cuprinsul cetăţii geto-dacice, cît şi cele strînse de localnici exact în acelaşi punct, prin particularităţile ce caracterizează fiecare

---

[1] Pentru săpăturile arheologice întreprinse la Zimnicea, vezi raportul lui I. Nestor şi colaboratori, în *Studii*, 2, 1949, 1, p. 116—125; idem, în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 93—102.

[2] Publicarea monedelor descoperite în cursul săpăturilor se face cu asentimentul prof. I. Nestor, responsabilul şantierului.

[3] Vezi descrierea monedelor în partea a doua a lucrării de faţă, *Catalogul monedelor*.

SCIV, tomul 16, nr. 2, p. 239—260, Bucureşti, 1965.

categorie în parte ridică o serie de importante probleme privind istoria veche a țării noastre, contribuind în bună măsură, dacă nu la elucidarea lor definitivă, cel puțin la o mai bună cunoaștere, la deschiderea de noi perspective în interpretarea unor aspecte fie pe plan local, fie pe plan mai general. Unele din aceste probleme au mai fost puse și de cercetătorii mai vechi cu ocazia discutării altor materiale similare[4] descoperite în teritoriul geto-dacic, dar descoperirile de la Zimnicea aduc acum, pentru prima oară, unele caracteristici pe care nu le au materialele similare cunoscute anterior : ele sînt obținute de pe urma unor săpături sistematice, în condiții științifice sigure ; ele provin dintr-un mediu arheologic geto-dacic bine precizat și, ca atare, pot fi folosite ca documente de bază în această privință. Pe lîngă monedele provenite din săpăturile arheologice am mai înregistrat, așa cum am mai amintit, și altele descoperite în alte puncte de pe teritoriul orașului. Evident că importanța lor este diferită.

Din această cauză, comentariul nostru va fi împărțit în două părți : în partea întîi vom stărui asupra monedelor descoperite în *oppidum*-ul geto-dacic, iar în partea a doua asupra importanței resturilor de monede aflate pe teritoriul orașului actual Zimnicea.

Înainte de a trece la discutarea problemelor cu diferitele lor aspecte ridicate de materialul monetar amintit, socotim că este util să precizăm în cîteva cuvinte semnificația poziției geografice a așezării antice în care ele au fost aflate. Faptul acesta ne va ajuta, fie și în mod parțial, la înțelegerea și la explicarea unor fenomene de ordin mai general. Așezarea geto-dacică de la Zimnicea nu s-a făcut în mod întîmplător în acel punct, ci a fost impusă de anumite necesități de natură economică și politică, elemente hotărîtoare în destinele ei ulterioare.

Reamintim în primul rînd că acest punct este un străvechi vad de trecere al Dunării, folosit atît de cei ce vor să pătrundă de la nord spre sud, cît și invers. Mai adăugăm că în fața Zimnicei, la actualul Sviștov, era capătul unor vechi drumuri ce veneau din sud spre nord și care foloseau vadul de aici pentru a pătrunde la nord în lumea triburilor geto-dace. De aici și importanța locului ales de autohtoni, am zice chiar impus lor de necesitatea prezenței în acest punct atît în vederea schimburilor economice, cît și pentru paza militară.

Importanța așezării geto-dacice din acest punct a fost relevată încă din secolul trecut de către cercetătorii români, dintre care amintim pe Gr. Tocilescu[5], pentru ca rolul ei să fie subliniat mai tîrziu în chipul cuvenit de către Vasile Pârvan[6].

Privite din punctul de vedere al centrelor de emisiune, monedele descoperite în cuprinsul așezării geto-dacice de la Zimnicea pot fi grupate în patru mari categorii. În prima categorie se integrează cele emise de

[4] Bucur Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în *ED*, X, p. 27 și urm. Cf. I. Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *SCȘCluj*, VI, 1955, 1—2, p. 24 și urm. ; Cf. Constantin Preda, *Triburile geto-dace și circulația monedelor lui Filip al II-lea la nord de Dunăre*, în *SCIV*, VII, 1956, 3—4, p. 267—288. Mai nou, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 271 și urm.

[5] Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 83 și urm.

[6] Vasile Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 174, 210 și urm.

Filip al II-lea şi Alexandru cel Mare, în a doua categorie cele emise de coloniile greceşti de pe ţărmul vestpontic, în a treia cele ale cetăţii Thasos şi, în fine, în cea de-a patra se grupează monedele emise de triburile locale geto-dacice.

Din prima categorie avem de înregistrat prezenţa a cinci monede emise de către Filip al II-lea, regele Macedoniei (359—336), descrise sub numerele 1—5 din catalogul de mai jos, şi şase emise cu numele lui Alexandru cel Mare (nr. 6—11). La monedele lui Filip al II-lea avem de remarcat faptul, nu lipsit de semnificaţie şi de importanţă, că toate cele cinci exemplare sînt de bronz. Cele mai multe dintre ele, cînd starea lor de conservare a îngăduit observaţiile de rigoare, poartă evidente urme de tocire, cauzate de circulaţie.

De la Alexandru cel Mare cunoaştem şase monede, dintre care două sînt drahme de argint (nr. 6 şi 7), iar patru exemplare sînt monede de bronz. Remarcăm faptul că una din drahme (descrisă sub nr. 7) poartă urme de arsură, provenite, probabil, de la un incendiu în timpul căruia ea s-a pierdut şi a rămas în pămînt. La o monedă de bronz (nr. 8 din descriere) facem observaţia că a fost perforată din vechime, desigur cu scopul de a fi folosită ca podoabă.

Trebuie să remarcăm de la bun început că pentru această etapă, cel puţin în stadiul actual al documentării noastre, lipsesc din descoperirile de la Zimnicea unele emisiuni monetare ale celor doi monarhi. În primul rînd, reţinem faptul că în cursul săpăturilor nu a fost semnalată prezenţa emisiunilor de aur ale staterilor şi subdiviziunilor sale cu numele lui Filip şi Alexandru[7], deşi aceste monede au fost bătute în mare număr, cuprinzînd destul de numeroase nominaluri.

De asemenea reţinem deocamdată lipsa emisiunilor de argint ale lui Filip al II-lea, începînd cu tetradrahmele, care vor servi ulterior drept prototipuri pentru monetăria locală, precum şi a celorlalte subdiviziuni în acelaşi metal : didrahme, octoboli, drahme, tetroboli, trioboli etc.

Aceeaşi lipsă se constată şi pentru vremea lui Alexandru cel Mare, de la care continuă să nu fie documentate nominalurile mari de argint, ca tetradrahmele şi alte subdiviziuni, în afară de drahmele amintite.

Problema care se pune şi se cere rezolvată în legătură cu prezenţa anumitor speţe de monede bătute de cei doi monarhi şi lipsa altora este de a şti dacă ea are vreo semnificaţie deosebită sau este vorba doar de o întîmplare, în cadrul căreia un rol deosebit îl au dimensiunile spaţiului săpat, care pînă în prezent este destul de redus în raport cu suprafaţa aşezării, sau este vorba de o semnificaţie mai profundă, şi în acest din urmă caz ea trebuie precizată.

Evident că nu este uşor de dat un răspuns mulţumitor în stadiul actual al cunoştinţelor noastre. Totuşi, trebuie recunoscut că spaţiul săpat pînă în prezent, raportat la întreaga suprafaţă a aşezării, reprezintă abia o mică fracţiune, aşa că, privite din acest punct de vedere, desco-

[7] Din dosarele Muzeului naţional de antichităţi aflăm că în 1897, „la punctul Pasărea, s-a descoperit o monedă de aur şi una de bronz de la Alexandru cel Mare" (MNA, dos. 1897, 120). Deci nu este exclus ca în cursul săpăturilor următoare să aflăm şi aceste speţe de monede.

peririle monetare pot să ilustreze doar un aspect parțial, o situație întîmplătoare și trecătoare. În ceea ce privește prezența monedelor de aur — și avem în vedere numai pe cele ce au putut fi descoperite de către locuitori pe cuprinsul așezării getice în mod întîmplător în cursul vremii — ele au putut lua drumul bijutierilor, fiind comercializate imediat[8]. Totuși, dacă ele au circulat cumva și în acest timp (și am în vedere în primul rînd pe cele de aur ale lui Filip al II-lea), ar fi putut să apară. La fel și cu cele de aur de la Alexandru cel Mare.

Dar dacă staterii de aur ai celor doi monarhi nu sînt semnalați pînă acum în cetatea de la Zimnicea, rămîne fără răspuns — cel puțin pentru moment — lipsa nominalurilor mari din argint emise de către aceiași regi.

În căutarea unei explicații cît mai aproape de realitate și cît mai plauzibile a acestei situații, credem că trebuie făcut loc într-un anumit procent suprafeței săpate, care este relativ foarte restrînsă în comparație cu întinderea cetății. Dar ne grăbim să adăugăm că, după părerea noastră, nu în aceasta trebuie căutată explicația, nu aceasta este cauza. Ea va trebui căutată în altă parte.

Ținem să reamintim un fapt cunoscut azi de către toți cercetătorii și pus în lumină în mod diferit în cursul timpului de către cei care s-au ocupat cu această problemă, că atît staterii de aur, cît și tetradrahmele de argint ale lui Filip al II-lea și Alexandru cel Mare s-au descoperit atît în tezaure cît și în mod izolat în vechiul teritoriu geto-dacic[9]. Mai mult, tetradrahmele regelui Macedoniei vor servi drept prototip celor pe care le va emite populația locală.

În considerațiile de mai sus ni se pare că găsim suficiente temeiuri să credem că spețele de monede descoperite pînă acum în *oppidum*-ul geto-dacic de la Zimnicea nu se datoresc unei simple întîmplări și nici, în primul rînd, suprafeței restrînse săpate pînă în prezent. Altele trebuie să fie rațiunile pentru care ele ne apar în felul de mai sus și tot alta trebuie să fie și explicația ce urmează să fie dată.

După părerea noastră, monedele descoperite la Zimnicea reprezintă nominalurile care circulau în mod curent și destul de frecvent în acest punct pentru epoca respectivă. Dacă așa a fost situația — și nu greșim prea mult în interpretarea monedelor găsite — înseamnă că în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., în așezarea de care ne ocupăm, au circulat în mod destul de insistent monedele de bronz emise de Filip al II-lea al Macedoniei, precum și cele de argint și de bronz ale fiului și urmașului său, Alexandru cel Mare.

Subliniem că este vorba de monede care au avut un curs obișnuit, curent, pentru nevoi comune. Prin aceasta se explică de ce monedele cu un nominal mare, tetradrahmele etc. sau chiar staterii, toate cu valori mari, nu au fost întîlnite în săpătură tocmai pentru motivul arătat, ele reprezentînd exemplare de valori superioare, deci nu erau de circulație curentă. Aceasta nu înseamnă că nu vor putea fi descoperite în viitor în aceeași așezare, ci doar că, dată fiind marea lor putere de cumpărare,

---

[8] Cf. informațiile de la nota precedentă.
[9] Bibliografia de la nota 4.

erau îndreptate în primul rînd spre tezaurizare, în circulaţia obişnuită rămînînd moneda măruntă amintită mai sus.

Cu aceasta atingem o altă problemă de un interes mai general privind istoria veche a Daciei: data şi direcţia din care au venit primele monede macedonene la geto-dacii din sudul Carpaţilor. Sau, mai clar, la Zimnicea, descoperirile monetare de care ne ocupăm ne dau prilejul să punem şi să rezolvăm problema datei cînd populaţiile geto-dace trec de la stadiul de schimb în natură la cel al întrebuinţării monedei, cu toate consecinţele de ordin social-economic pe care le implică o asemenea trecere.

Fenomenul acesta ni se pare de o importanţă cu totul deosebită şi el trebuie subliniat cu toată vigoarea necesară, întrucît înseamnă un moment de cotitură în evoluţia istorică a localnicilor.

Descoperirea de la Zimnicea, în nu mai puţin de cinci exemplare, a monedelor de bronz emise de către Filip al II-lea, regele Macedoniei, deci monedă ce nu avea o valoare datorită metalului din care era confecţionată (cum sînt cele de aur sau de argint) şi deci nici putere de circulaţie în afara statului pentru care fusese emisă, ne dă indicaţii sigure şi preţioase că geto-dacii din cîmpia munteană îşi îndreptau surplusul lor de bunuri înspre lumea greco-macedoneană şi că în schimbul care în parte continua să se facă în natură ei au acceptat şi moneda puternicilor stăpînitori sclavagişti din Macedonia, iar mai tîrziu din întreaga Peninsulă Balcanică şi din Orientul Apropiat.

Momentul în care începe să se facă trecerea de la schimbul în natură la folosirea monedei ca instrument de schimb poate fi datat, cu ajutorul monedelor lui Filip al II-lea, în cursul primului sfert al celei de-a doua jumătăţi a veacului al IV-lea î.e.n.

Evident că procesul istoric început în timpul lui Filip va continua să se dezvolte sub urmaşul său, urmările şi implicaţiile care le-a avut pe plan social-economic nefăcînd decît să-l accentueze. Monedele de bronz ale lui Filip al II-lea descoperite în Dacia au fost strînse recent de către Const. Preda[10]. Documentaţiei autorului i s-au mai adăugat între timp alte ştiri, ajunse în ultima vreme la cunoştinţa noastră şi publicate acum pentru prima oară. Ele nu fac altceva decît să ilustreze şi să precizeze cît s-a generalizat acest proces şi cît s-a extins din punct de vedere teritorial în mijlocul populaţiilor getice. În lumina datelor acestei etape va trebui să interpretăm faza următoare, în care populaţiile locale geto-dace vor trece la baterea propriilor emisiuni monetare. Monedele de bronz ale lui Filip al II-lea nu constituie o apariţie izolată în teritoriul geto-dacic. Ele apar în acelaşi timp în regiunea traco-getică din sudul Dunării. Numeroase tezaure, cît şi descoperiri izolate, semnalate succint de către învăţaţii bulgari[11], ne dovedesc circulaţia lor şi în aceste regiuni. În privinţa aceasta, descoperirile monetare de pe ambele maluri ale Dunării

[10] Constantin Preda, *op. cit.*, p. 267—288.

[11] Vezi în special substanţialele rapoarte privind descoperirile monetare din R.P.Bulgaria, publicate de către T. Gerassimov, în *Izvestiia-Institut*, în care se găseşte un bogat material.

ne dovedesc legături comune avute de populaţiile de pe cele două ţărmuri ale Istrului [12].

Pe plan istoric rămîne de văzut dacă nu cumva vor trebui revizuite concluziile ce s-au tras pînă acum de pe urma campaniei lui Filip al II-lea împotriva „regelui" scit Atheas din anul 339, în sensul că implicaţiile şi consecinţele ei au fost mult mai profunde decît s-a crezut pînă acum [13].

O dată cu urcarea pe tron a lui Alexandru cel Mare şi mai ales în urma fulgerătoarelor lui victorii, moneda lui devine o monedă „universală", încît prezenţa ei nu constituie un fapt neobişnuit, mai ales că aceasta se produce ca o urmare firească, pînă la un punct, a perioadei de „introducere" constituită de moneda lui Filip. De altfel, moneda regelui Macedoniei şi nu a fiului şi urmaşului său va constitui modelul după care geto-dacii din Carpaţi îşi vor emite propria lor monedă.

A doua categorie de monede descoperite în săpăturile de la Zimnicea este constituită de monedele emise de unele colonii greceşti situate pe ţărmul vestic al Pontului Euxin. Este vorba de monedele emise de cetatea Odessos, aflate în trei exemplare, toate de bronz (vezi descrierea lor în catalogul de la sfîrşit, sub nr. 13—15). Prezenţa acestor speţe monetare ne indică în mod clar o altă orientare, alte legături şi, desigur, se referă la o altă epocă, ulterioară precedentei. Este foarte probabil ca ele să dateze din secolele III—II î.e.n.

Dar emisiunile monetare ale cetăţii Odessos nu se găsesc numai în aşezarea de la Zimnicea, ci şi în alte aşezări geto-dacice din cîmpia Munteniei. Alături de ele, în aceleaşi *oppida* mai apar şi monedele altor cetăţi pontice din etapa lor de independenţă. Din aceste motive, pentru a avea o privire de ansamblu şi pentru a găsi justa lor interpretare, aceste emisiuni vor trebui strînse, studiate şi cartografiate pe hărţi speciale, pe cetăţile care le-au bătut şi precizate cronologic. Toate acestea vor forma obiectul unei amănunţite prezentări viitoare. Dar putem spune de pe acum că epoca la care ele se referă în general este cuprinsă, în mare, între secolele III şi I î.e.n. şi coincide cu noua orientare pe care o au şefii uniunilor de trib şi apoi de stat în stare incipientă faţă de cetăţile greceşti din Pontul stîng [14]. Reţinem faptul că monedele cetăţii Odessos sînt de bronz, deci reprezintă o monedă de circulaţie restrînsă şi limitată în general la nevoile interioare ale cetăţii. Totuşi, prezenţa lor într-un centru localnic destul de îndepărtat, cum este cel de la Zimnicea, ne dovedeşte, fără îndoială, existenţa unor destul de importante legături politice şi economice în care era folosită şi moneda.

A treia categorie de monede este formată de tetradrahmele thasiene. Originale sau imitaţii, ele formează, pentru a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n., masa principală a numerarului circulant de pe teri-

[12] Cf. D. Berciu, *Sînt geţii traci nord-dunăreni?* în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 261 — 282. Cf. idem, în *Dacia*, N. S., V, 1961, p. 163 şi urm.

[13] Maria Coja, *Zidul de apărare al cetăţii Histria şi împrejurările istorice ale distrugerii lui în secolul al IV-lea î.e.n.*, în *SCIV*, 15, 1964, 3, p. 383—398 şi mai ales p. 393 şi urm.

[14] Asupra acestei probleme vezi D. M. Pippidi, *Histria şi geţii în secolul II î.e.n.*, în *Studii clasice*, V, 1963, p. 137 — 161. Cf. idem, *Contribuţii la istoria veche a României*, Bucureşti, 1958, p. 13—44.

toriul Daciei[15]. Foarte numeroase descoperiri de asemenea monede s-au făcut, atît la nord, cît mai ales la sud de Carpaţi. Bineînţeles că aria lor de circulaţie nu este limitată de Dunăre şi tot aşa de comune sînt şi în sudul ei, mai ales în teritoriul de la nord de Haemus[16].

A patra şi ultima categorie de monede descoperite în aşezarea de la Zimnicea o constituie monedele geto-dacice. Evident, ele, fiind emisiuni ale triburilor locale, ne interesează mai mult şi ar merita să ne oprim şi să le studiem în mod amănunţit. Dar şi pentru monedele acestea de tip local, ca şi pentru cele pontice, este necesar un studiu aparte, în care să fie privită problema în ansamblul ei, în care trebuie avute în vedere toate descoperirile de acest fel, ceea ce depăşeşte cadrul ce ni l-am propus.

Totuşi, se pot face unele observaţii utile ce vor servi viitoarelor studii privind monetăria geto-dacă. Aceste observaţii se pot rezuma la patru aspecte, la patru puncte de vedere: nominal, tip, metal şi cronologie. Din punctul de vedere al nominalului, avem de înregistrat două categorii monetare: unele care, din punctul de vedere al ponderii ar corespunde didrahmelor, avînd greutatea de 6,62 g (nr. 19) şi 6,85 g (nr. 20), iar altele avînd greutatea de 1,47 g (nr.21) şi 1,57 g (nr. 22), care ne îndrumează spre subdiviziuni ale drahmei.

Prima categorie, cea a didrahmelor, corespunde şi se integrează perfect într-un tip binecunoscut şi documentat în cîmpia munteană atît din punctul de vedere al tipului monetar, cît şi al ponderii. Tipul acesta a fost denumit de Const. Moisil tip „muntean"[17], tocmai pentru faptul că este răspîndit pe cea mai mare parte a Munteniei. Dar remarcăm faptul că el se găseşte în descoperiri masive, sub formă de tezaure, şi la sudul Dunării. Pentru că tipul acesta a apărut masiv într-un tezaur descoperit în ultimii ani la Vîrteju, lîngă Bucureşti, a mai fost denumit şi tipul Vîrteju[18].

Cele două exemplare descoperite la Zimnicea, deşi fac parte din tipul amintit, totuşi prezintă unele diferenţe ce se cuvin subliniate. Diferenţa constă în faptul că, pe cînd cele de la Vîrteju sînt confecţionate din argint, exemplarele de la Zimnicea sînt din bronz argintat. Pe unul din exemplare, pojghiţa subţire de argint s-a şi distrus în parte, rămînînd la suprafaţă pe anumite porţiuni doar miezul de bronz sau de cupru. (Rămîne ca analiza ce se va face să precizeze natura exactă a miezului monedei.) Prezenţa acestei monede, de un tip indubitabil local, geto-dacic, într-o aşezare a localnicilor indică fără îndoială că băştinaşii cunoşteau şi confecţionau şi ei înşişi monede argintate, pe lîngă cele de argint bun. Ele erau destinate circulaţiei interne. Aflarea şi a altor variante ale ace-

---

[15] Pentru bibliografie, vezi B. Mitrea, în *ED*, X, 1945, p. 64—73 şi I. Winkler, în *SCŞ Cluj*, VI, 1955, 1—2, p. 37—43 şi 98—107. Mai nou, Ch. Dunant et J. Pouilloux, *Recherches sur l'histoire et les fouilles de Thasos, Etudes thasiennes*, V, Paris, 1958, p. 7—8 şi 215—222, şi Gina Kaţarova, *New Date about the Dating of Tetradrachms of the Island of Thasos from the Second Coinage Period*... în *Izvestiia-Institut*, XXVII, 1964, p. 131—152.

[16] Gina Kaţarova, în *Arheologhia*, Sofia, IV, 1962, 1, p. 17—30. Cf. idem, în *Izvestiia-Institut*, XXVII, 1964, p. 131—152.

[17] Const. Moisil, *op. cit.*, p. 60—71.

[18] Bucur Mitrea, *Un tezaur de monede dacice descoperite la Bucureşti*, în *Studii şi referate* ..., Bucureşti, 1954, p. 105 şi urm.

luiaşi tip în alte aşezări, ca la Popeşti sau în alte aşezări geto-dacice din cîmpia munteană, ne dovedeşte că tehnica era destul de răspîndită şi se practica pe un teritoriu întins.

O altă problemă pe care o pun descoperirile de la Zimnicea este aceea a monedei subdivizionare. Am amintit mai sus că două din imitaţiile aflate în cursul săpăturilor au o greutate mijlocie de 1,50 g. Una din ele este într-o stare rea de conservare, aşa încît nu se poate deosebi nimic din efigia pe care a avut-o. În schimb, cea de-a doua se află într-o stare de conservare relativ bună şi se poate preciza, fie şi în linii mari, efigia de pe ea. Dacă pe aversul ei (nr. 21) se poate mai mult ghici silueta unui cap spre dreapta, pe revers se distinge clar efigia lui Zeus Aetophoros şezînd pe tron spre stînga. Tipul acesta ne duce spre un original din epoca alexandrină. Execuţia stilizată, am zice „barbară", a acestei monede ne face să ne gîndim în primul rînd că ea a putut fi confecţionată de populaţiile locale de la nordul Dunării. Ni se pare mai puţin probabilă ipoteza că aceste imitaţii ar putea fi confecţionate în sudul fluviului, de unde ar fi fost apoi aduse în nord. Problema aceasta a monedei mărunte, strict necesară pentru nevoile schimbului într-o societate care începe să folosească noul instrument de schimb, n-a format încă obiectul unor cercetări mai aprofundate. Materialul documentar de care dispunem pentru moment, este puţin, sărac şi rău conservat. Totuşi, exemplarele de la Zimnicea repun problema pe primul plan, iar o reexaminare a materialului similar, provenit în primul rînd din săpături, căruia urmează să i se adauge cel din descoperiri mai vechi neprecizate geografic sau din colecţiile particulare, sîntem siguri că va aduce noi contribuţii şi în această direcţie. Sînt de aşteptat în primul rînd precizii în ceea ce priveşte tipurile imitate, precum şi epoca şi regiunea căreia urmează să fie atribuite. După indicaţiile pe care ni le oferă moneda amintită de noi mai sus, se pare că trebuie să avem în vedere prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n. Desigur că în această privinţă rămîn încă multe aspecte ce vor trebui lămurite de cercetările viitoare.

*

O altă problemă de ordin major pe care o ridică descoperirile monetare de la Zimnicea este aceea a datei de sfîrşit a cetăţii de pe malul rîului Pasărea. În această privinţă avem doar părerea exprimată de conducătorul săpăturilor, de altfel formulată în mod prudent şi nu fără unele rezerve, potrivit căreia „pentru moment" putem lua „data de 100 î.e.n. drept epocă aproximativă în care se plasează ultimul strat consistent de locuire Latène de la Zimnicea". Şi acelaşi cercetător adaugă mai departe : „O concluzie prudentă ar fi, aşadar, pentru moment, că ultimul strat consistent de locuire Latène de la Zimnicea este anterior epocii Burebista".

Totuşi, „s-au descoperit rare indicii, dar certe, ale unei uşoare locuiri şi dintr-o epocă ulterioară, anume din secolul I î.e.n.", care ar putea fi interpretate ca elemente sporadice, risipite [19].

---

[19] I. Nestor şi colaboratori, în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 95–96.

În formularea concluziilor de mai sus, autorul s-a folosit în primul rînd de observaţiile de ordin stratigrafic şi arheologic, dar a avut la dispoziţie şi a ţinut seama şi de materialul monetar descoperit în timpul săpăturilor, identificat şi precizat cronologic în mod preliminar de către noi.

Acum se pune chestiunea dacă materialul monetar prezentat şi examinat de noi mai sus aduce vreo precizare în plus şi, în acest caz, în ce constă această contribuţie. În stadiul actual al cercetărilor pot fi avute în vedere monedele de bronz emise de cetatea Odessos, care se datează în cursul secolelor III—II î.e.n.Pe baza lor putem socoti că ,,ultimul strat consistent de locuire Latène de la Zimnicea'' se încheie cam în jurul anului 100 î.e.n.

Totuşi, studiul atent al tetradrahmelor thasiene, pe baza siglelor şi potrivit unor cercetări recente[20], prelungesc poate datarea locuirii sporadice şi în primele două decade ale secolului I î.e.n. Probabil că şi didrahmele geto-dace, fiind numai argintate se pot data în acelaşi răstimp. Materialul monetar vine astfel să confirme din plin datarea făcută pe baza întregului material descoperit în cetatea de la Zimnicea.

*

Pe lîngă monedele scoase din săpăturile sistematice din aşezarea de la Zimnicea s-au mai găsit în cursul timpului şi alte monede pe întinsul teritoriului actualului oraş. Ele sînt descrise de noi în catalogul din partea a doua a lucrării de faţă, cu toate indicaţiile topografice necesare. Subliniem că ele, după toate datele pe care le posedăm pînă azi, nu mai au nici o legătură cu aşezarea getică. Este foarte probabil că ele rămîn să fie puse în legătură cu o altă aşezare ce s-a aflat în alt punct şi care rămîne să fie precizată în viitor.

În această ordine de idei trebuie să amintim descoperirea a doi denari romani din timpul republicii, de la începutul secolului I î.e.n. Unul din ei a fost descoperit la punctul ,,La Cazărmi'', iar altul provine de pe teritoriul oraşului [21].

Pentru epoca imperială ni se pare semnificativă prezenţa a două monede imperiale[22] : un denar de la Domiţian din anul 91 şi un *dupondius* de la Traian, bătut în anul 103.

Prezenţa celor două monede romane imperiale amintite de noi mai sus ridică problema dacă a continuat sau nu o vieţuire dacică undeva pe teritoriul Zimnicei în răstimpul dintre sfîrşitul secolului I î.e.n. şi începutul secolului al II-lea e. n.

Pentru a da un răspuns la această problemă, care este de o importanţă mai mare, privind întreg teritoriul de cîmpie al Munteniei, ar fi fost necesar să cunoaştem locul exact al descoperirii, dar nu a fost posibil să-l determinăm.

Persoanele care au pus la dispoziţie monedele amintite ne-au informat doar că monedele au fost primite de la locuitorii oraşului. Prin aceasta

[20] Gina Kaţarova, în *Izvestiia-Institut*, XXVII, 1964, p. 131—152.
[21] Vezi mai jos *Catalogul monedelor*, unde denarii sînt descrişi sub nr. 23 şi 24.
[22] Ambele sînt descrise mai jos sub nr. 25 şi 26.

au lăsat să înțeleagă că ele au fost găsite în mod sigur pe teritoriul orașului, în puncte ce nu au fost încă precizate.

Fixarea pe hartă a locului precis în care se fac descoperiri de monede romane imperiale timpurii rămîne o sarcină care va trebui rezolvată în viitor. Problema ce trebuie rezolvată în legătură cu aceste monede este de a se stabili dacă avem de-a face cu descoperiri monetare ce provin dintr-o eventuală așezare a localnicilor cu care să poată fi pusă în legătură, fapt de o deosebită importanță istorică pentru această epocă și regiune, sau avem de-a face cu simple descoperiri izolate și întîmplătoare, ce pot fi puse în legătură cu capul de pod roman de la Zimnicea de la sfîrșitul secolului I și începuturile secolului al II-lea.

Descoperiri viitoare, în condiții mai sigure, vor avea de adus importante precizări în acest domeniu. Golul cronologic rămas pentru epoca imperială romană între ultima monedă, cea de la Traian, cunoscută de la Zimnicea, și pînă la cea bizantină timpurie de la Mauriciu Tiberiu, care va urma, s-a restrîns recent printr-o altă descoperire, care a ajuns la cunoștința noastră, din nefericire, tot în mod fragmentar și cu numeroase lacune [23].

Din informațiile primite reiese că este vorba de un tezaur de denari romani imperiali descoperit pe teritoriul orașului Zimnicea, din care 10 exemplare au fost examinate de noi.

Monedele prezentate se eșalonează cronologic și pe împărați după cum urmează : Adrian — 1 exemplar, Antoninus Pius—1, Faustina I—1, Marc Aureliu— 5, Faustina II — 1, și Lucilla — 1.

Este vorba de un tezaur de denari romani imperiali timpurii, descoperit foarte probabil pe teritoriul orașului și care a scăpat fără a fi înregistrat complet din punct de vedere științific. Este, după noi, un alt indiciu că viața populației locale a continuat să existe pe teritoriul Zimnicei și în etapa imperială romană timpurie, iar locul și formele în care ea s-a dezvoltat rămîn să fie precizate prin cercetări și descoperiri viitoare.

Moneda bizantină de la Mauriciu Tiberiu[24], care a fost bătută în atelierele din Constantinopol, poartă anul VII de domnie al împăratului. Pe baza acestei indicații, ea se datează în anul 588—589. Ea apare deocamdată ca o descoperire izolată, dar aflată în mod sigur pe teritoriul orașului Zimnicea. Deocamdată nici ea nu poate fi legată de vreo așezare din această vreme care să fi existat pe teritoriul Zimnicei.

Și acest aspect al problemei rămîne să fie rezolvat în viitor. În starea actuală a documentării noastre ni se pare mai probabil că această monedă, ca și alte descoperiri similare din aceeași epocă aflate de-a lungul marelui fluviu în Muntenia, rămîne să fie pusă în legătură cu luptele pe care împărații bizantini le-au dus cu triburile slave de la sfîrșitul secolului al VI-lea [25].

[23] În februarie 1957 ne-a fost oferit spre identificare un lot de 10 denari din timpul imperiului, descoperit la Zimnicea. La insistențele noastre ni s-a precizat că monedele au fost aflate pe teritoriul orașului Zimnicea în 1953 și că fac parte dintr-un tezaur care a cuprins un număr mai mare de exemplare. Alte informații mai amănunțite nu au putut fi obținute.

[24] Este descrisă sub nr. 27 în catalog.

[25] K. Horedt, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 719. Cf. și Maria Comșa, în *Istoria României*, p. 732 și urm.

Descoperirile monetare făcute în urmă cu aproape un secol au umplut în parte golul ce există între secolul al VI-lea şi primele monede româneşti, printr-un tezaur format din „69 de monede bizantine" de aramă şi billon din epoca Comnenilor [26]. Aşezarea cu care urmează să fie pus în legătură acest tezaur rămîne să fie precizată de arheologi.

Monedele de care dispunem în documentarea noastră încep să reapară în veacul al XIV-lea. Reţinem prezenţa unei monede a lui Vlaicu Vodă[27], precum şi a unor monede bulgăreşti [28], de la ţarii Ioan Alexandru şi fiul său Mihail, precum şi de la Sraţimir.

Aflarea monedelor feudale româneşti este un fapt obişnuit pentru secolul al XIV-lea : ele circulau în această vreme pe întreg teritoriul Ţării Româneşti.

Descoperiri monetare consemnate de către numismaţii bulgari ne arată că ele au trecut şi la sud de Dunăre, unde au apărut fie sub formă de descoperiri izolate [29], fie sub formă de tezaure. Apariţia monedelor feudale bulgăreşti la nordul Dunării, pe teritoriul Ţării Româneşti, constituie la rîndul lor iarăşi un fapt obişnuit pentru secolul al XIV-lea [30]. Numeroase descoperiri de monede feudale bulgăreşti din secolul al XIV-lea fie de argint, fie de bronz, ne sînt cunoscute în mod destul de insistent mai ales în regiunea de sud a Ţării Româneşti.

Ultimele monede în ordine cronologică descoperite la Zimnicea sînt cele turceşti. Starea lor de conservare nu ne permite o determinare cronologică mai precisă, dar fără îndoială ele anunţă perioada de dominaţie otomană, care va începe să se exercite în secolele următoare asupra Ţării Româneşti.

CATALOGUL MONEDELOR

1. *Filip al II-lea*

Capul tînăr al lui Apolo spre dr., cu *taenia*. În jur, cerc perlat *Rv*. ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Călăreţ nud în galop spre dr. Sub cal, sigla ⋲ AE ↖ Greut. 5,96 g. Diam. 18 mm, conservarea bună ; moneda prezintă urme de tocire (fig. 1/1).

Această monedă a fost în posesiunea lui Cone Antipa şi a dăruit-o în 1948 MNA. Posesorul o primise în dar de la locuitorii oraşului.

Cf. Head, *Hist. Num.*², Oxford, 1911, p. 224.

---

[26] Ştirea în legătură cu acest tezaur se păstrează la MNA, dos. 1869, 10. Pentru răspîndirea aşezărilor din această vreme în cîmpia munteană, vezi Maria Comşa, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 420 ; iar mai nou necropola de la Păuleasca, din apropierea Zimnicei, săpată de aceeaşi cercetătoare.

[27] Moneda este descrisă sub nr. 31 din Catalog.

[28] Monedele sînt descrise sub nr. 28, 29 şi 30.

[29] De exemplu, studiul lui T. Gerassimov, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 149 şi urm.

[30] Pentru descoperirile mai vechi, vezi Const. Moisil, *Probleme de numismatică românească*, în *ARMSI*, seria III, t. XXII, 1940, p. 246. Pentru descoperiri ulterioare vezi diferitele rapoarte de săpături, publicate în *SCIV* şi apoi în *Materiale*.

2. *Același*

Ca mai sus, dar efigia tocită. Cerc perlat.

Rv. ΦΙΛΙΛΙΠΠΟΥ (sic !). Călăreț în galop spre dr. Sigla de sub cal nu se mai distinge.

AE ↗ Greut. 5,50 g. Diam. 19,25 mm, conservare slabă.

Head[2], p. 224.

Descoperită de locuitorii din Zimnicea și dăruită lui Cone Antipa în 1948, care, la rîndu-i, a cedat-o MNA.

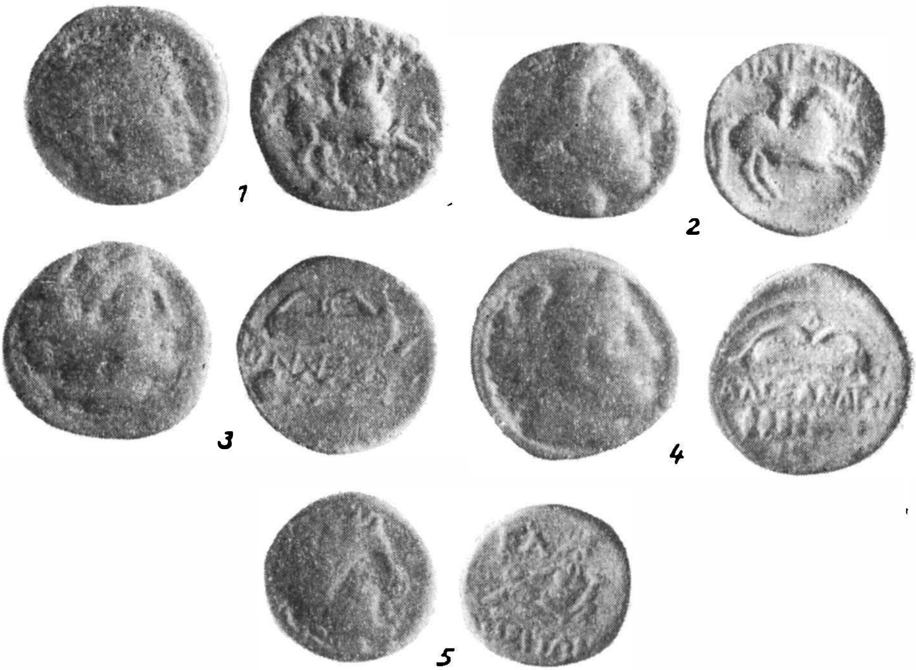

Fig. 1. — Monede grecești descoperite în *oppidum*-ul geto-dacic de la Zimnicea ; *1* — monedă de bronz de la Filip al II-lea (nr. 1 din descriere) ; *2* — la fel (nr. 4 din descriere) ; *3* — monedă de bronz de la Alexandru cel Mare (nr. 9 din descriere) ; *4* — la fel (nr. 11 din descriere) ; *5* — monedă de bronz a cetății Odessos (nr. 13 din descriere).

3. *Același*

Capul lui Apolo, ca mai sus.

Rv. [ΦΙΛΙΠΠΟΥ]. Călăreț în galop spre dr. Sub pîntecele calului, o siglă ⊕ ?

AE ↙ Greut. 5,59 g. Diam. 16,5 mm, conservare foarte slabă.

Cf. Head[2], p. 224.

Descoperită în Zimnicea, fără a se cunoaște exact punctul.

4. *Același*

Cap, tînăr, spre dr., ca mai sus. Efigia bătută spre st. ; în dr., cerc perlat.

Rv. ΦΙΛΙΓΓΟΥ (sus și ușor arcuit). Călăreț nud (și foarte mic) în galop spre dr. Cîmpul împrejur, adîncit. Grosimea neregulată (mai groasă marginea din dr. față de av. și mai subțire cea din st.) (fig. 1/2).

AE. ↓ Greut. 5,88 g. Diam. 17 mm, conservarea bună, dar cu urme de tocire pe av. L. Müller, *op. cit.*, p. 339, nr. 22–23. H. Gaebler, *op. cit.*, p. 167.

Loc de descoperire : C7, la marginea movilei, pe solul antic, deasupra căruia s-a construit movila. Cf. I. Nestor, în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 98.

5. *Acelaşi*

Cu av. puţin convex şi rv. puţin concav. Complet ştearsă pe av., dar pe rv. par a se mai distinge urmele vagi ale unui călăreţ.

AE. Conservarea rea.

Loc de găsire : moneda a fost aflată în aşezare, anume în partea dinspre rîul Pasărea, în 1949, în fundul unei tranşee militare din 1916 (?).

6. *Alexandru cel Mare*

Capul tînăr al lui Herakles, coafat cu blana de leu, spre dr.

Efigia tocită. Urme de cerc perlat.

Rv. [– – – – – – –]. Zeus Aetophoros, nud, stă pe tron spre st. şi ţine în dr. vulturul, iar în st. sceptrul. Sub mîna dr., o monogramă nedistinctă (ΓΑ ?). Sub tron, nu se mai distinge monograma.

Cîmpul uşor concav.

AR. ↑ Drahmă. Greut. 3,96 g. Diam. 17,25 mm, conservarea slabă, probabil arsă în incendiu. Loc de găsire : în zona cetăţii getice.

7. *Acelaşi*

Capul lui Herakles coafat cu blana de leu, spre dr.

Rv. Zeus Aetophoros şade pe tron spre st. şi ţine în dr. un vultur, iar în st. un sceptru. Înapoia lui, ... ΑCΑΝ , iar în cîmp st., sub mîna zeului, litera K.

AR. ↖ Greut. 3,19 g. Diam. 17,5 mm. Conservarea bună, moneda puţin tocită şi acoperită cu o patină neagră în cea mai mare parte.

Cf. Head[2], p. 226.

8. *Acelaşi*

Capul lui Herakles, coafat cu blana de leu, spre dr.

Rv. BA (la mijloc); deasupra, arcul şi tolba ; dedesubt, măciuca, spre st.

AE. ← Greut. 5,41 g. Diam. 19 mm. Conservarea satisfăcătoare, dar moneda perforată av. st. jos.

Cf. Head[2], p. 227.

Moneda a fost găsită de locuitorii din Zimnicea „pe cetate" şi a fost donată Muzeului naţional de antichităţi.

9. *Acelaşi*

Capul tînăr al lui Herakles spre dr., coafat cu blana de leu.

Cerc perlat.

Rv. ΑΛΕΞΑΝΔ[ΡΟΥ]. Deasupra, măciucă cu mînerul st., dedesubt, tolbă şi arc. Cîmpul uşor concav (fig. 1/3).

AE. ↑ Greut. 5,89 g. Diam. 18,77 mm. Conservarea bună, marginea av. sus, puţin pilită modern.

Head², 226. Gaebler, *op. cit.* p. 170, nr. 11.

Loc de găsire : zona necropolei.

10. *Acelaşi*

Capul tînăr al lui Herakles, coafat cu blana de leu, spre dr.

Cerc perlat.

Rv. ΑΛΕΞΑ[Ν]ΔΡ[ΟΥ] orizontal, în mijloc. Deasupra, tolbă şi arc; dedesubt, măciucă. Sub ea litera Γ. Cîmpul uşor concav.

Grosimea apare uniform, marginea regulată.

AE. ↑ Greut. 6,11 g. Diam. 16,6 mm. Conservarea bună.

Müller, *op. cit.*, p. 337, şi nr. 1 702 (*incertes*).

Cf. Head, *Historia numorum*², p. 226.

H. Gaebler, *op. cit.*, p. 170, n. 12, pl. XXXI, 32.

Loc de găsire „Movila C 6". Cf. I. Nestor, în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 99.

11. *Acelaşi*

Capul tînăr al lui Herakles, ca mai sus. În jur, cerc liniar.

Rv. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (orizontal în mijloc); deasupra tolbă şi arc, iar deasupra arcului o literă Δ (?); sub legendă, o măciucă cu mînerul spre dr. Sub măciucă, un trident cu vîrful spre dr. Cîmpul uşor concav (fig. 1/4).

AE. ↓ Greut. 6,15 g. Diam. 18,5 × 19 mm. Conservarea bună. Grosimea neregulată.

Müller, *op. cit.*, p. 133 şi pl. IV, nr. 107. Moneda pare a fi fost bătută la Amphipolis, după cum indică tridentul.

H. Gaebler, *op. cit.*, p. 172, nr. 3, pl. XXXI, 31 rv. tip apropiat.

Loc de găsire : „movila vecină cu C 7".

MONEDĂ DE BRONZ

12. Pe av. urme din capul stilizat al lui Zeus (?)

Rv. Nu se poate distinge nimic.

Moneda e străpunsă de o incizie adîncă de la mijloc şi pînă la margine.

AE. Conservarea foarte rea, moneda deteriorată. În timpul curăţirii pe cale chimică s-a fragmentat în mai multe bucăţi.

Diam. 21 × 20 mm.

Loc de găsire : cetatea getică.

ODESSOS

13. Capul tînăr al lui Apolo cu cunună de lauri, spre dr.

Rv. [ΟΔ]ΗΣΙΤΩΝ (în exergă). Zeu culcat, cu pieptul gol, ţine în dr. o pateră şi în st. un corn al abundenţei. În cîmp sus, st., literele ΕΛ (fig. 1/5).

AE. ↑ Greut. 3,81 g. Diam. 14,5 mm. Conservarea mediocră.

B. Pick şi K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, 2, 1910, p. 545, nr. 2 194.

Loc de găsire: cetatea getică, secţiunea VII, 1, (1949).

14. [Cap bărbos cu cunună de lauri spre dr.] Complet şters de o îndelungată circulaţie şi cu o contramarcă rombică, în interiorul căreia se află un Λ ?

Rv. ΟΔΗΣΙΤΩ[Ν]. Călăreţ cu barbă, cu kausia (?) şi hlamidă, la pas spre dr. Sub corpul calului, ΕΛ.

AE. Greut. 7,25 g. Diam. 19 × 20,5 mm. Conservarea mediocră: av. şters, rv. bun.

Provenienţa: de pe cetatea getică.

Pick şi Regling, *op. cit.*, p. 548, nr. 2 207.

15. Av. Cap bărbos cu coroană de lauri, spre dr.

Rv. ΟΔΗΣΙΤ[ΩΝ] (jos). Călăreţ bărbos, cu kausia (?) şi hlamidă, la pas spre dreapta; în dreapta ţine cornul abundenţei, iar sub pîntecul calului o monogramă nedistinctă.

AE. ↑ Greut. 6,84. Diam. 23 × 20,5 mm.

Pick şi Regling, *op. cit.*, nr. 2 203 şi p. 524, unde e datată în secolul al III-lea î.e.n.; conservarea mediocră, moneda mult tocită de circulaţie.

Loc de găsire: cetatea getică, passim.

Moneda a fost dăruită în 1948 de un locuitor, MNA (inv. 219).

16. ***Thasos***

Capul lui Dionysos, tînăr, spre dr., cu cunună de iederă şi două rozete. *Aversul este într-un relief pronunţat.*

Rv. ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΩ[Ν]. Herakles, nud, în picioare, în faţă, capul spre st., se sprijină cu dr. pe măciucă, iar st., cu blana de leu, o ţine în şold. Între măciucă şi corp, o monogramă .

În legendă, literele încep să fie globulate.

AR. ↑ Tetradrahmă. Greut. 16,50 g. Diam. 32 mm, conservarea bună, dar moneda tocită.

Cf. Head[2], *op. cit.*, p. 266, sfîrşitul secolului al II-lea î.e.n.

17. Capul lui Dionysos, ca mai sus, doar o altă tratare care se apropie mai mult de tipul Head[2], fig. 164, p. 266.

Rv. ca mai sus, dar legenda ΘΑΣΙΩΝ întreagă şi efigia lui Herakles e bine păstrată. Monograma .

AR. ↑ Tetradrahmă. Greut. 16,42 g. Diam. 32 mm, conservarea bună.

Cf. Head[2], secolul al II-lea î.e.n.

18. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus, dar monograma . Atît efigia, cît şi legenda încep să fie barbarizate.

AR. ↑ Tetradrahmă. Greut. 13,42 g. Diam. 32 mm, conservarea bună. Locuitorul Traian Lazăr a descoperit în primăvara a. 1949, „pe cetate", pe cînd prăşea bumbacul, vreo 5 tetradrahme thasiene. Din această descoperire provin monedele descrise sub nr. 16, 17 şi 18.

MONEDE GETO-DACICE

19. Cap stilizat spre dr.

Rv. Cal la trap spre st., cu călărețul stilizat prin trei puncte.

Bilion. Greut. 6,62 g. Diam. 22,5 mm. Conservarea slabă. Moneda a fost argintată.

Tip asemănător cf. Bucur Mitrea, în *Studii și referate privind istoria veche a României*, I, 1954, p. 280 și urm. și pl. I.

Loc de descoperire : cetatea getică.

20. Cap mult stilizat spre dr., de tip Vîrteju.

Rv. Cal schematizat spre st.

Billon. Greut. 6,85 g. Diam. 23,5 mm. Conservarea bună.

Loc de găsire : cetatea getică.

IMITAȚIE DUPĂ O MONEDĂ GRECEASCĂ

21. Av. Efigia vagă a unui cap spre dr.

Rv. Zeus Aetophoros pe tron spre st. În cîmp st. : siglă nedistinctă.

AR. Greut. 1,47 g. Diam. 17,5 mm. Conservarea rea.

Loc de găsire : cetate, „passim".

22. ***Monedă de bronz neprecizată***

Monedă de bronz ușor concav-convexă.

AE. Greut. 1,56 g (cu impurități). Diam. 16,5 × 15,5 mm. Conservarea rea.

Nu se poate identifica.

Loc de găsire : cetate.

23. ***L. Appuleius Saturninus***

Capul Romei cu o cască înaripată, pe st. ; înapoia capului : S.C.

Rv. L. SATVRN (în exergă). Saturn în cvadrigă în galop, spre dr. ; deasupra litera : • ꓤ • (R culcat și cu două puncte).

AR. ↖ Greut. 3, 16 g. Diam. 19 × 17 mm, uzată și găurită modern, av. sus.

Grueber, Roma, 1516, a. 90.

Loc de găsire : „Găsită împreună cu un al doilea exemplar de aceeași mărime și metal, de către locuitori, la locul denumit „*La Cazărmi*", Zimnicea, și situat cam la 800 m de cetate".

24. ***Q. Fabius Labeo***

Capul Romei cu cască înaripată, spre dr. ; sub barbă, X ; în față LABEO, înapoi ROMA.

Rv. Q. FABI (în exergă). Jupiter în cvadrigă în galop spre dr. ; sub picioarele cailor, o proră de corabie.

AR. ↓ Greut. 3,755 g. Diam. 17,5 × 19 mm.

Grueber, Italia, 494, a. 102—100.

Loc de găsire : teritoriul orașului Zimnicea.

Moneda a fost dăruită Muzeului național de antichități în 1949.

25. *Domitian*

[IMP. CAES] DOMITAVGGERMPMTRPXI. Capul laureat al împăratului, spre dr.

Rv. IMPX[XI] COS[XV] CENS [PPP]. Minerva, în picioare, cu scut şi lance, luptă spre dr.

AR. Denar. *BMC*, Domiţian, 183, a. 91.

În 1948 moneda se afla în posesiune privată la Zimnicea.

26. *Traian*

[IMP CAES] NERVAETRAIANO AVGGERM DAC [PMTRPCOS VPP]. Bustul radiat al împăratului, spre dr.

Rv. SPQR OPTIMOPRINCIPI — SC (în exergă). Salus, cu pateră în dr., şade pe tron spre st. şi hrăneşte un şarpe încolăcit în jurul unui altar.

AE. Dupondius ; conservarea satisfăcătoare.

Cohen[2], 487.

27. *Mauriciu Tiberiu (582—602)*

DN MAVR TIBER PP [AVΓ]. Bustul împăratului, din faţă, cu cască şi glob cruciger.

Rv. În centru litera M, avînd sus. o cruce, jos litera Δ , în cîmp st. vertical ANNO, iar în dr. ϥ|, iar în exergă CON.

AE.↙Greut. 10,29 g. Diam. 29 mm. Conservarea bună.

BMC, 42, a. 588—589.

I.I. Tolstoi, *Monnaies byzantines*, 1912, p. 524, nr. 84.

Moneda a fost găsită de un locuitor al oraşului Zimnicea pe teritoriul oraşului, şi anume în regiunea NNV faţă de C 1.

Descoperitorul a dăruit-o Muzeului naţional de antichităţi.

MONEDE BULGĂREŞTI

28. *Ioan Alexandru şi fiul său Mihail (1331—1355)*

Figurile mult schematizate ale celor doi suverani, în picioare şi în faţă, cel din st. apare complet şters ; între ei o cruce sau un *labarum*, cel din dr. ţine în st. o cruce.

Rv. Literele ΑΛΕ (xandru) monogramate, în cîmp dr. [Φ], din care se observă doar urme din bara literei.

Jos, urme de cerc perlat.

AE. Diam. 21,5 × 19 mm. Greut. 1,52 g.

N. Muşmov, *Numismatique et sigillographie bulgares*, Sofia, 1924, p. 121, cu fig. 134.

Loc de găsire : în cetate.

29. *Aceiaşi*

Efigiile celor doi suverani în picioare, în faţă ; între ei o cruce. Figura din dr. ţine şi în mîna st. o cruce mai mică.

Totul e lucrat într-un stil schematizat.

Rv. Literele ΑΛΕ (xandru) şi ЧР (ţar), în două monograme deosebite care ocupă în întregime rv.

Marginile monedei sînt tăiate neregulat, tinzînd spre forme rotunde. Av. e concav, iar rv. convex.

AE. Greut. 0,98 g. Diam. 18 mm. Conservarea bună.

N.A. Muşmov, *op. cit.*, p. 121, cu fig. 134.

Loc de găsire : pe cetate.

30. *Sraţimir (1360—1396)*

Cap stilizat în faţă.

Rv. = monograma lui Sraţimir (?).

Greut. 1,62 g. Diam. 17,5 mm.

N. Muşmov, *loc. cit.*, p. 185, nr. 182—186. Cf. acelaşi, *loc. cit.*, p. 96 urm. (dubios), cu fig. 61.

Poate face parte din imitaţiile bulgăreşti de care aminteşte Muşmov în tezaurul din Silistra, *Monede false bulgăreşti*, în revista *Bucureşti*, I, 1935, p. 37—47.

MONEDE MEDIEVALE ROMÂNEŞTI

31. Vladislav I Basarab (Vlaicu Vodă) (1364—1374 sau 1375).

Av. + M LADISLAI WAIWODE, între două cercuri perlate. Scut despicat, în primul cartier fasciat şi în al doilea plin.

Rv. + TRANSALPINI între un cerc perlat, la exterior, şi un vultur cu capul întors spre dr.

AR. Ducat. Greut. 0,774 g. Diam. 17,5 mm. Conservarea bună, puţin circulată.

Const. Moisil, *Monetăria Ţării Româneşti în timpul dinastiei Basarabilor*, în AIIN, Cluj, 1924 (*extras*, p. 27).

Cf. idem, *Academia Română. Cabinetul numismatic* (*Creşterea colecţiilor, 1911*) *extras*, p. 1—2; *ibidem*, 1913, p. 1—2; *ibidem*, 1914, p. 1—2; *ibidem*, 1915, p. 1—2.

Moneda a fost găsită în bordeiul nr. 4 de la movila C 3.

MONEDE TURCEŞTI

32. Monedă turcească de argint, complet ştearsă şi găurită.

E sigur că e turcească, dar nu se poate citi nimic.

AR. Diam. 16 mm. Greut. 0,276. Conservarea rea.

Loc de găsire : C 3, sectorul NE.

33. Monedă turcească de argint. Se mai observă unele urme din turaua sultanului şi legendă ; n-a fost descifrată.

AR. Greut. 0,36 g. Diam. 11 mm.

Loc de găsire : în cursul săpăturilor la C 3.

BUCUR MITREA

АНТИЧНЫЕ И ФЕОДАЛЬНЫЕ МОНЕТЫ, НАЙДЕННЫЕ В ЗИМНИЧА

РЕЗЮМЕ

Автор впервые публикует все монеты, а также сведения о находках подобного рода в городе Зимнича и его окрестностях, сопроводив их — в первой части работы — историческими комментариями. Во второй части работы дается хронологический каталог монетного материала.

Большая часть описываемых монет были найдены в гето-дакийском оппидуме из Зимнича либо во время систематических раскопок, проводившихся в 1948—1949 гг., либо случайно местными жителями, но опять-таки в границах исследуемого поселения.

Другая категория монет была обнаружена на настоящей территории города Зимнича, в разных местах; некоторые уточнены топографически, другие — нет.

В первой категории, — а именно монеты, найденные в гето-дакийском поселении из Зимнича, — зарегистрированы пять бронзовых монет, выпущенных македонским королем Филиппом II и описанных в каталоге монет под номерами 1—5, и шесть монет эпохи Александра Великого, из которых две являются драхмами (№ 6—7), а остальные бронзовыми монетами (№ 8—11)[31].

В том же укрепленном гето-дакийском поселении были найдены три бронзовые монеты, выпущенные греческой колонией Одессос в период ее автономии. Эти монеты, датируемые III—II вв. до н.э., описаны под номерами 13—15.

Отмечается находка трех фассоских тетрадрахм II в. до н.э. (№16—18), и вполне возможно, что найденный в 1868 г. клад из 24 тетрадрахм, выпущенных *Macedonia Prima* (II в. до н.э.), также происходит из вышеупомянутого поселения.

Помимо уже указанных монет в ходе раскопок были обнаружены 4 монеты, чеканенные гето-дакийской народностью. Две монеты, из посеребренной бронзы, представляют собой дидрахмы (вес 6,62 и 6,85 г, № 19,20), другие две являются подразделениями драхмы и одна из них серебряная, хотя и низкой пробы.

На основании представленного выше монетного материала автор приходит к выводу, что гето-даки уже в начале второй половины IV в. до н. э. начинают использовать монеты как эквивалент при обмене. Отсутствие в находках золотых монет и крупных номиналов (тетрадрахм и др.) позволяют утверждать, что найденные экземпляры являлись ходовой монетой, использовавшейся гето-дакийским населением при

[31] Pentru indicaţii de ordin general în legătură cu aceste emisiuni monetare, vezi H. Gaebler, *Die antiken Münzen Nord Griechenlands*, III, *Makedonia und Paionia*, Berlin, 1935, p. 167. Cf. şi L. Müller, *Numismatique d'Alexandre le Grand*, Copenhague, 1855, p. 339 şi urm.

обмене, тогда как первая категория, обладавшая высокой меновой стоимостью, тезаврировалась и поэтому не встречается в повседневном обращении.

Научно достоверные находки подтверждают, что монета Филиппа II и монета Александра Великого стали универсальными и для гето-дакийских племен на север от Дуная.

На основании упомянутых монет и учитывая отсутствие римских республиканских динариев, конец поселения в Зимнича датируется примерно 100 г. до н.э. захватывая и первые два десятилетия 1 в. до н.э.

Помимо вышеописанных монет, найденных в гето-дакийском оппидуме, на нынешней территории города Зимнича были обнаружены, в разных топографических пунктах, и другие монеты. Например, динарий с именем монетного магистрата L. Appuleius Saturninus (№ 23), дианрий с именем магистрата Q. Fabius Labeo (№ 24). Затем динарий времен Домициана (№ 25) и dupondius Траяна (№ 26), к которым можно добавить клад имперских римских динариев (I—II вв.); из последних были изучены лишь 10 экземпляров. Для византийского этапа известен один follis Маврикия Тиберия (№ 27), клад из 68 бронзовых византийских монет и один billon эпохи Комнинов.

Работа завершается описанием трех феодальных болгарских монет, выпущенных при царе Иоане Александре, его сыне Михаиле (1331—1355) — № 28, 29 — и царе Срацимире (1360—1396). Среди новейших находок упоминаются румынский дукат времен Влайку Воды и несколько сильно стершихся серебряных турецких монет.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Греческие монеты, найденные в гето-дакийском оппудиме в Зимниче. 1, бронзовая монета Филиппа II (№ 1 в каталоге); 2, то же (№ 4 в каталоге); 3, бронзовая монета Александра Великого (№ 9 в каталоге); 4, то же (№ 11 в каталоге); 5, бронзовая монета города Одессос (№ 13 в каталоге).

MONNAIES ANTIQUES ET FÉODALES DÉCOUVERTES À ZIMNICEA

RÉSUMÉ

L'auteur publie pour la première fois toutes les monnaies et toutes les informations de ce genre de découvertes survenues dans la région de la ville de Zimnicea, en les faisant suivre, dans la première partie de la chronique, d'un commentaire historique et en dressant dans la deuxième partie de l'ouvrage le catalogue chronologique du matériel monétaire.

Pour la plupart, les monnaies décrites ont été trouvées dans *l'oppidum* géto-dace de Zimnicea, soit au cours des fouilles systématiques effectuées en 1948 et 1949, soit fortuitement par les habitants de la région, mais toujours dans les limites de cet établissement.

Une autre catégorie de monnaies ont été découvertes dans différents points du territoire de la ville actuelle de Zimnicea, et pour quelques-unes les repères topographiques ont été conservés.

La première catégorie de monnaies, celles découvertes dans l'établissement géto-dace de Zimnicea, comporte cinq monnaies en bronze, frappées sous Philippe II, roi de Macédoine et portées au catalogue chronologique, sous les numéros 1—5, ainsi que six exemplaires du temps d'Alexandre le Grand, dont deux sont des drachmes (nos 6 et 7) et les quatre autres des monnaies en bronze (nos 8—11)[31].

Dans ce même oppidum géto-dace on a encore trouvé 3 monnaies en bronze émises par la colonie grecque d'Odessos du temps de son autonomie. Elles sont décrites sous les nos 13—15. Leur datation remonte au IIIe ou IIe siècle av. n. è.

Il nous faut ajouter également trois tétradrachmes de Thassos du IIe—Ier siècles av. n. è. (nos 16—18), ainsi qu'un trésor de 24 tétradrachmes frappées par *Macedonia Prima* (IIe siècle av. n. è.), mis au jour en 1868, qui appartiendraient fort probablement à ce même établissement.

A part ces monnaies indiquées, on a encore découvert, à l'occasion des fouilles, quatre monnaies frappées par la population géto-dace. Deux sont des didrachmes (poids 6,62 et 6,85 g—nos 19 et 20) en bronze argenté et les deux autres (nos 21 et 22) sont des sous-divisions du drachme. L'une d'elles est en argent, encore que d'une faible teneur.

Sur la foi du matériel monétaire susmentionné, l'auteur arrive à la conclusion que même à partir du début de la seconde moitié du IVe siècle av. n. è., les Géto-Daces commencent à utiliser les monnaies en tant qu'instrument d'échange. De l'absence de découvertes de monnaies d'or ainsi que de l'absence des pièces de grandes valeurs (tétradrachmes, etc.) on peut conclure que les exemplaires découverts constituaient le type de monnaie circulant habituellement dans les relations d'échange de la population géto-dace, tandis que les pièces en or et les autres, du fait de leur forte valeur d'échange, étaient thésaurisées, ce qui explique leur absence de la circulation.

Il est ainsi attesté par des découvertes certaines du point de vue scientifique, que les monnaies frappées sous Philippe II et Alexandre le Grand étaient devenues l'instrument d'échange universel, également pour les tribus géto-daces situées au nord du Danube.

A l'aide des monnaies décrites plus haut, ainsi que par l'absence de deniers romains républicains, la fin de l'établissement de Zimnicea peut être datée approximativement vers l'an 100 av. n. è. avec quelques prolongements dans les deux premières décennies du Ier siècle av. n. è.

En dehors de ces monnaies trouvées dans l'*oppidum* géto-dace, d'autres ont été encore découvertes, éparses en différents points dans la ville de Zimnicea, à savoir : un denier au nom du magistrat monétaire L. Appuleius Saturninus (no 23) et un autre au nom du magistrat Q. Fabius Labeo (no 24). Ensuite, un denier de Domitien (no 25) et un *dupondius* de Tra-

[31] Voir page 257.

ian (nº 26), auquel ont peut ajouter un trésor de deniers impériaux (Ier—IIe siècles), dont on a examiné seulement 10 exemplaires. Pour la période byzantine, nous n'avons qu'un *follis* de Mauricius Tiberius (nº 27) et un trésor composé de 68 monnaies byzantines en bronze et en billon, du temps des Comnènes.

Cette chronique finit par la description de trois monnaies féodales bulgares des tzars Jean Alexandre et son fils Michel (1331—1355)—nos 28—29—et une du tzar Sratzimir (1360—1396). Un ducat du temps du voïévode Vlaicu et des monnaies turques en argent fortement abîmées, représentent les exemplaires les plus récents de cette collection.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Monnaies grecques découvertes dans l'*oppidum* géto-dace de Zimnicea ; 1, Monnaie en bronze de Philippe II (nº 1 de la description) ; 2, idem (nº 4 de la description) ; 3, monnaie en bronze d' Alexandre le Grand (nº 9 de la description) ; 4, idem (nº 11 de la description) ; 5, monnaie en bronze de la cité d'Odessos (nº 13 de la description).

NOI DESCOPERIRI ARHEOLOGICE ÎN NECROPOLA DIN SECOLUL AL IV-LEA E.N. DE LA SPANŢOV

Săpăturile din necropola de tip Sîntana-Cerneahov, executate la Spanţov, rn. Olteniţa între 1952 şi 1960, au permis ca, pe baza celor 45 de morminte descoperite, să se ajungă la cunoaşterea principalelor probleme pe care le-a ridicat această nouă şi deosebit de interesantă descoperire. La capătul celor cinci campanii de săpături, toate avînd caracterul unor intervenţii de salvare, s-au obţinut o serie de date însemnate în legătură cu ritul de înmormîntare, cu practicile funerare folosite şi cu întinderea aproximativă a necropolei. Totodată s-a ajuns la clasificarea inventarului pe tipuri de obiecte, la stabilirea caracterului etnic al necropolei şi la formularea unor concluzii de ordin istoric mai general. Parte din rezultatele cercetărilor de la Spanţov au fost relevate în rapoartele preliminare de săpături [1] sau în unele studii speciale[2]. În întregime însă ele sînt cuprinse în monografia asupra unor necropole din secolul al IV-lea e.n. din Cîmpia munteană, unde cimitirul de la Spanţov, cu toate problemele pe care le ridică, ocupă poziţia principală [3].

Unele lucrări de amenajare şi de nivelare a terenului au necesitat o nouă săpătură de salvare, întreprinsă la sfîrşitul anului 1962. Lucrările au avut în vedere mai întîi porţiunile de teren nesăpate încă, dar aflate în situaţia de a fi acoperite de noi construcţii, şi apoi zona de vest a necropolei, considerată periferică şi din această cauză mai puţin cercetată.

S-au săpat şase secţiuni (XX, XXI, XXII A, XXII B, XXIII şi XXIV), în cuprinsul cărora au fost descoperite 24 de morminte. Ele au

[1] B. Mitrea şi C. Preda, *Şantierul Spanţov*, în *SCIV*, IV, 1953, 1–2, p. 228–236; C. Preda, în *Materiale*, V, 1959, p. 167–171; B. Mitrea şi C. Preda, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 617–620.

[2] B. Mitrea, *Problema populaţiei geto-dace în Muntenia în sec. IV e.n.*, în *Studii şi referate*, I, 1954, p. 115–118.

[3] B. Mitrea şi C. Preda, *Necropole din sec. IV e.n. descoperite în Muntenia* (monografie arheologică în ms.)

SCIV, tomul 16, nr. 2, p. 261 – 274, Bucureşti, 1965.

fost numerotate în continuarea celor găsite în campaniile precedente, ajungîndu-se astfel la un număr total de 69 de morminte.

Rezultatele obținute de pe urma acestor ultime săpături, care nu sînt cuprinse în monografia amintită, încheiată la data efectuării acestor lucrări, se dovedesc a fi deosebit de valoroase nu pentru că ar modifica concluziile generale formulate anterior, care în liniile lor generale rămîn aceleași, ci prin faptul că ele prezintă aspecte și descoperiri noi, pe baza cărora se vor putea completa cunoștințele noastre asupra necropolei de la Spanțov.

I. Mormintele de inhumație, în număr de 16, au fost găsite la adîncimi cuprinse între 0,50 și 2 m. Orientarea lor este N—S sau NNV-SSE. Excepție face un singur mormînt (M. 51), care era orientat VSV-ENE. Scheletele se aflau, în general, în poziție întinsă, culcate pe spate, cu mîinile așezate de-a lungul corpului. Într-un singur caz (M. 49) s-a întîlnit un schelet în poziție chircită, fiind culcat pe partea stîngă, cu picioarele strînse și cu mîinile îndoite către craniu. Din rîndul excepțiilor mai poate fi menționat și M. 55, al cărui schelet are piciorul drept îndoit din genunchi. Situații similare au mai fost semnalate și în săpăturile mai vechi, dar o explicație a lor sigură nu s-a găsit. Este, probabil, vorba fie de o formă rituală legată de anumite credințe religioase, fie chiar de caracterul etnic deosebit al celor înmormîntați. Morminte cu poziții asemănătoare se constată și în alte necropole de tip Sîntana-Cerneahov, ele constituind, am putea spune, una din caracteristicile acestei categorii de cimitire[4]. Avem de-a face, prin urmare, cu o practică funerară pe care o găsim manifestîndu-se aproape pe întreaga arie de răspîndire a culturii Sîntana Cerneahov[5].

În cuprinsul celor mai multe din mormintele descoperite în 1962 s-a întîlnit un inventar bogat și variat (fig. 1). Predomină și de data aceasta ceramica, alături de care se constată frecvent prezența obiectelor mărunte, ca : mărgele, fibule, piepteni de os, catarame etc. Se remarcă și cu acest prilej că dispoziția inventarului ceramic în morminte, nu s-a făcut după o regulă anumită. Se constată, de pildă, că uneori întreg materialul ceramic a fost grupat în regiunea capului, alteori în preajma picioarelor. Mai rar vasele au fost așezate de o parte sau de alta a scheletului, adică pe una din laturile lungi ale mormîntului. Într-un singur caz ele au fost depuse pe ambele părți ale scheletului. De obicei poziția vaselor este cea normală, fiind așezate cu gura în sus. Unele însă se găsesc în poziție înclinată sau culcată, în special atunci cînd este vorba de unele tipuri de vase înalte cum sînt, de pildă, cănile și amforele. Cît privește obiectele mărunte, ele își au, de regulă, locul lor obișnuit : mărgelele apar în jurul gîtului, fibulele în zona umerilor, cataramele în apropierea labelor picioarelor sau în regiunea bazinului etc. Interesantă se dovedește a fi practica punerii unor obiecte sau vase mici în recipiente mai mari. Ne referim la M. 52, unde un pieptene de os a fost pus într-o strachină,

[4] B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 200 (manuscris).

[5] G. B. Fedorov, în *MIA*, 82, 1960, p. 258 și 271—273 ; D. T. Berezoveț și V. P. Petrov, în *MIA*, 82, 1960, p. 93 ; E. A. Simonovici, în *MIA*, 82, 1960, p. 218 ; M. I. Braicevski, în *MIA*, 82, p. 109.

şi la M. 67, în care s-a găsit, pe lîngă alte vase, un castron avînd în interior un pahar de sticlă şi unul de lut (fig. 2/1).

Nu în toate cazurile întîlnim morminte cu un inventar bogat şi variat. Printre acestea se remarcă unele în care inventarul este alcătuit din cîte un singur vas. Există de asemenea şi morminte care nu posedă nici un fel de inventar, ca şi morminte cu inventar, dar fără schelet (ceno-

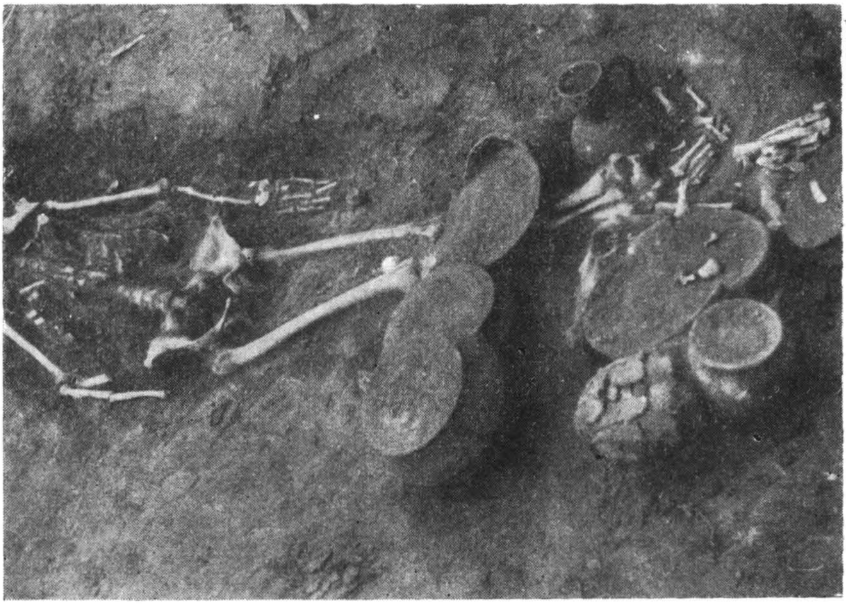

Fig. 1. — *Spanţov.* Mormîntul nr. 63 *in situ.*

taf). Acest din urmă tip de morminte îl avem documentat în două cazuri (M. 46 şi M. 68), fiecare mormînt fiind reprezentat doar prin prezenţa cîte unui singur vas.

Partea principală a inventarului mormintelor de inhumaţie, aşa cum am mai spus, o constituie ceramica. Ea se împarte, luînd ca bază criteriul tehnic, în patru categorii, aceleaşi care au fost sesizate şi în campaniile anterioare.

a. În prima categorie pot fi incluse vasele lucrate cu mîna, din pastă grosolană cu amestec de cioburi pisate în compoziţia pastei. Cele patru vase descoperite, au aproximativ aceeaşi formă, uşor piriformă, cu fundul plat şi buza răsfrîntă în afară. Două dintre ele sînt ornamentate : unul cu alveole care crestează buza, iar celălalt cu un brîu alveolar (fig. 3/7).

b. Categoria a doua cuprinde toate vasele lucrate la roată, din pastă fină de culoare cenuşie. Numărul lor este mare şi formele foarte variate. Se întîlnesc tipuri de vase piriforme de dimensiuni diferite, castroane mari cu trei toarte şi căni, în rîndul cărora se remarcă una cu corpul bitronconic şi gîtul înalt, uşor conic, decorată cu faţete în jumătatea superioară a corpu-

Fig. 2. — *Spanțov*. Vase de lut din mormintele de inhumație.

Fig. 3. — *Spanțov.* Tipuri de vase de lut și de sticlă descoperite în morminte.

lui (fig. 2/5); relativ numeroase sînt şi străchinile cu forme şi profiluri variate (fig. 3/3,6). Mai rar apar şi paharele mici de lut. Decorul este folosit aici mai frecvent. Se remarcă mai întîi ornamentul lustruit, redat prin reţea de linii sau prin linii în zigzag. Pentru prima dată la Spanţov este documentat şi decorul ştampilat. Este vorba mai întîi de un castron cu trei toarte, care are pe umăr un şir de dreptunghiuri aşezate oblic, a căror suprafaţă este decorată cu linii incizate ca o frunză de brad (fig. 2/3). Urmează apoi un pahar mic cu suprafaţa exterioară în întregime ornamentată. Pe umăr apar nişte linii oblice dinţate, pe corp rozete acoperite de cîte o semilună, iar pe fund nişte ovale în formă de frunze (fig. 3/2). Probabil aici se poate include şi decorul de pe un alt văsuţ, constînd dintr-o linie în zigzag şi triunghiuri, realizate cu un obiect dinţat (fig. 3/1).

c. Categoria a treia cuprinde vasele lucrate tot la roată, dar din pastă sgrunţuroasă, cu amestec de pietricele în compoziţia pastei. Este vorba de aşa-zisa pastă ciment. Vasele sînt toate de acelaşi tip, piriforme, cu fundul plat, corpul de obicei bombat şi buza răsfrîntă spre exterior. Decorul este simplu, fiind alcătuit doar din linii circulare incizate, aplicate pe umăr în jurul vasului (fig. 3/5).

d. În ultima categorie, cea de-a patra, au fost incluse vasele romane de import. Din rîndul acestora amintim prezenţa a două amfore: una mică cu fundul ascuţit, cealaltă mai mare cu caneluri pe corp (fig. 2/2) şi un urcior din pastă roşiatică. O descoperire nouă şi importantă o constituie un urcior cu două mînere, acoperit în intregime cu smalţ de culoare verzuie (fig. 2/4), aşezat între alte şapte vase caracteristice celorlalte categorii.

Din categoria vaselor de import din Imperiul roman face parte şi un pahar de sticlă, singurul descoperit în această campanie de săpături. El are o formă aproape cilindrică, cu fundul bombat, emisferic (fig. 3/4).

Inventarul obiectelor mărunte este şi el relativ numeros. Atrag atenţia în primul rînd fibulele, la care distingem două tipuri. Primul este reprezentat de fibula de bronz cu piciorul întors pe dedesubt, tip binecunoscut şi răspîndit în toate necropolele de acest fel. Exemplarul nou descoperit la Spanţov are pe faţa superioară a arcului un ornament incizat, alcătuit dintr-un X între două linii în zigzag (fig. 4/18). Celălalt tip cuprinde două fibule de argint cu semidisc, primele de acest fel descoperite pînă acum în necropola de la Spanţov. Ele nu sînt identice. Una din fibule, şi anume cea găsită în M. 63, are semidiscul mai aplatizat şi cu marginile ornamentate cu spirale şi semicercuri (fig. 4/15). Cealaltă, descoperită în M. 65, are semidiscul mai înalt, fără decor şi resort dublu (fig. 4/19).

Din seria obiectelor de metal mai putem aminti o cataramă mică de argint (fig. 4/9), un ac şi o pilă de unghii, ambele din bronz (fig. 4/13,14). Acestea două din urmă s-au găsit în M. 63, aşezate lîngă palma mîinii stîngi.

În jurul gîtului, la cîteva din schelete s-au descoperit o serie de mărgele de cornalină cu faţete romboidale (fig.4/1—4) şi mărgele de sticlă de forme şi mărimi diferite, unele dintre ele fiind colorate şi ornamentate (fig. 4/5—7).

Inventarul obiectelor mărunte se completează cu doi piepteni de os cu mînerul semicircular (fig. 4/16), o scoică marină găsită în M. 63

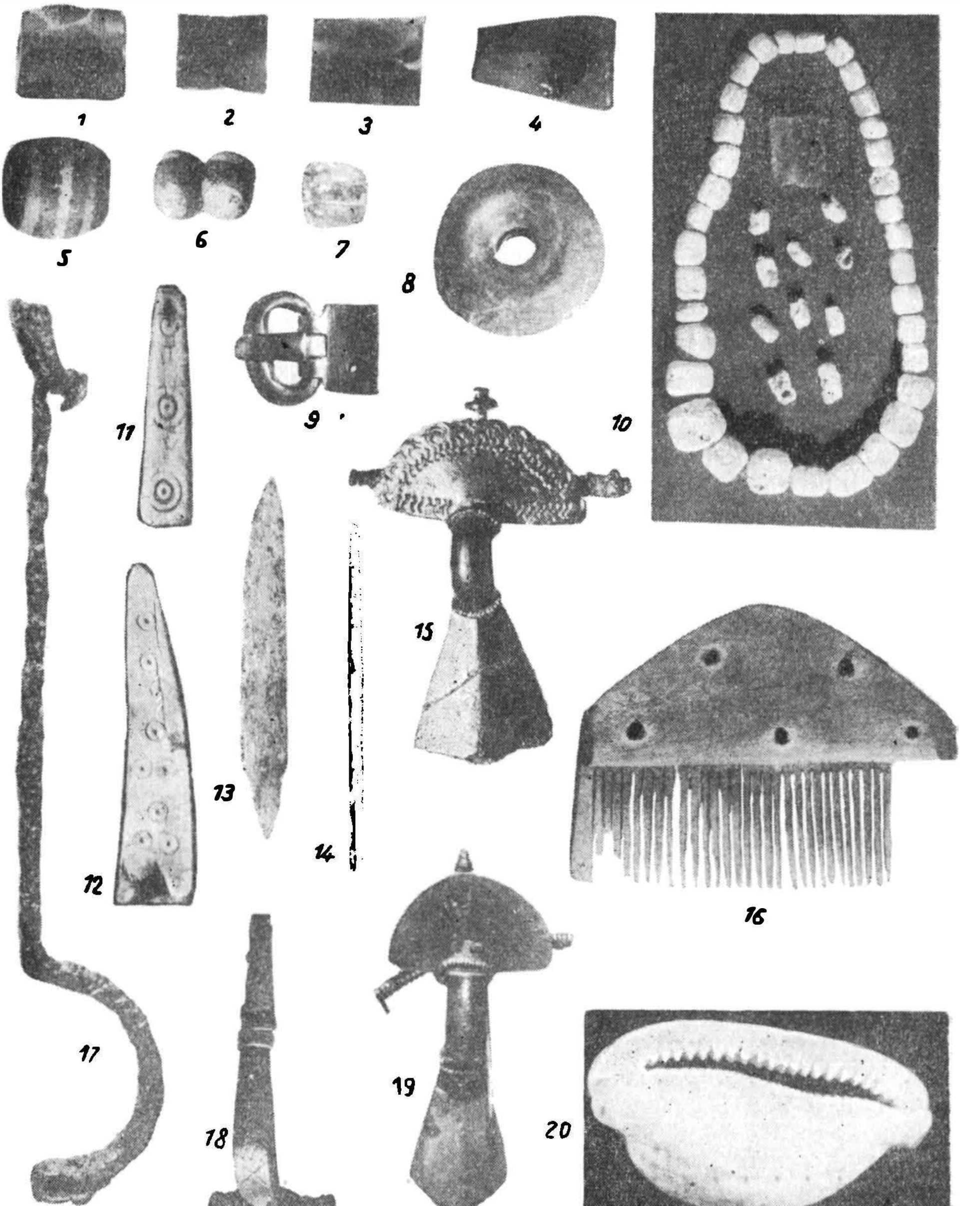

Fig. 4. — *Spanțov.* Tipuri de obiecte găsite în morminte.

(fig. 4/20), între picioarele scheletului, în apropiere de genunchi, şi cîteva fusaiole de lut de formă bitronconică (fig. 4/8).

II. Din cele 24 de morminte descoperite în 1962, şase sînt de incinerație. Numărul lor este relativ mare dacă ţinem seama că în cele cinci campanii anterioare s-au întîlnit numai patru morminte de incinerație. Este interesant de remarcat faptul că cinci morminte s-au descoperit grupate într-un singur loc, pe o suprafaţă relativ mică de teren, în sectorul vestic al necropolei, într-o zonă aproximativ periferică a acesteia.

Mormintele în discuţie, descoperite la adîncimi cuprinse între 0,50 şi 0,85 m, constau în general din cîte una sau două urne, în care au fost depuse oase calcinate. În unele cazuri se găsesc şi vase sau fragmente ceramice adiacente, acestea din urmă fiind folosite drept capac pentru urne. Într-unul din morminte, pe lîngă unele resturi ceramice s-au găsit şi cîteva oase calcinate, grupate la piciorul urnei. Excepţie face de la cele arătate pînă acum M. 61, care constă doar dintr-un pachet de oase calcinate şi cîteva fragmente de vase, toate puse la un loc într-o mică groapă.

Inventarul mormintelor de incinerație este mult mai sărac decît al celor de inhumaţie. Ceramica, fie că este vorba de urne, fie de vase adiacente, constituie, se poate spune, elementul principal. Tipurile şi formele de vase nu se deosebesc față de cele din mormintele de inhumaţie. Apar şi aici vase lucrate cu mîna din pastă grosolană, şi vase lucrate la roată din pastă fină de culoare cenuşie sau chiar roşiatică. Printre acestea se observă cîteva străchini fragmentare şi o cană bitronconică cu mîner, din pastă roşiatică, amintind prin forma ei cănile mai vechi, frecvent întîlnite în cultura geto-dacică (fig. 3/8). Predomină vasele piriforme, lucrate la roată din pastă-ciment, aproape toate fiind folosite ca urne. Ele sînt decorate de obicei pe umăr, cu cîte 1—3 linii incizate care înconjură vasul de jur împrejur (fig. 3/5). Vasele, ca şi fragmentele ceramice, din toate speţele menţionate, au urme de ardere secundară, rămase din timpul procesului de incinerare.

Nu lipsesc nici obiectele mărunte care s-au descoperit în urne printre oasele calcinate. Unul din obiectele foarte rar întîlnite în aceste complexe — la Spanţov pentru prima dată — este o cheie de fier, lungă de 0,171 m; ea are la unul din capete un belciug, iar la celălalt o curbură în formă de seceră (fig. 4/17). Urmează apoi două pandantive prismatice cu baza pătrată, decorate cu cercuri concentrice şi cu cercuri simple, avînd la mijloc cîte un punct. La capetele ascuţite au cîte o perforaţie pentru a putea fi atîrnate (fig. 4/11, 12). La acestea se mai adaugă cîteva perle de cornalină cu faţete romboidale, decolorate în alb din cauza arderii lor, fragmente de pieptene de os şi de scoici marine. La toate obiectele enumerate se constată urme de ardere, dovadă că ele au fost puse pe rug cu cadavrul şi apoi adunate — ceea ce a mai rămas — şi depuse în urne împreună cu oasele calcinate.

★

Prezentarea principalelor descoperiri făcute în necropola de la Spanţov în timpul cercetărilor arheologice din toamna anului 1962 permite formularea unor concluzii de ordin mai general asupra cimitirului respectiv, care vin să completeze pe cele anterioare.

O primă constatare pe care o putem face se referă la întinderea necropolei de la Spanţov. S-a crezut, mai ales după primele campanii de săpături, că cimitirul despre care este vorba nu are o întindere prea mare. Totodată, pe baza aceloraşi prime săpături începuse să-şi facă loc din ce în ce mai mult ideea că cercetările efectuate s-au concentrat în centrul necropolei şi că mormintele dezvelite constituie majoritatea. Descoperirile făcute în vara anului 1960 la o distanţă de circa 100 m spre N—NV de zona săpată anterior şi rezultatele obţinute în 1962 duc la concluzia că necropola de la Spanţov se întinde pe o zonă mult mai mare decît s-a crezut pînă acum şi că sîntem încă departe de a fi ajuns la dezvelirea majorităţii mormintelor. Despre limitele ei exacte, ca şi despre săparea ei integrală încă nu poate fi vorba, deoarece o bună parte este acoperită de construcţii moderne, care nu îngăduie o cercetare completă.

În al doilea rînd, extinderea săpăturilor în direcţia N—V a dus, aşa cum s-a arătat mai sus, la descoperirea unui număr de şase morminte de incineraţie. Faptul în sine prezintă mai întîi importanţă prin aceea că el schimbă în mod sensibil raportul procentual între mormintele de inhumaţie şi de incineraţie, fiind socotit mult în defavoarea celor din urmă. Importanţa acestei descoperiri creşte datorită împrejurării că cinci morminte de incineraţie s-au găsit grupate într-un singur sector. Nu apare limpede dacă această grupare este întîmplătoare sau are o oarecare semnificaţie. S-ar părea pentru început că celei de-a doua ipoteze i se poate acorda mai multă încredere. În acest caz ar urma să ne gîndim că avem de-a face fie cu incineraţi înrudiţi între ei, fie cu un grup etnic deosebit de restul celor înmormîntaţi la Spanţov. O verificare s-ar putea face numai cu condiţia extinderii săpăturii în sectorul respectiv, care ar avea menirea să descopere sau nu şi alte grupe similare. Pînă atunci rămîne să ne mulţumim doar cu semnalarea descoperirii şi cu simpla enunţare ipotetică a semnificaţiei ei.

În altă ordine de idei, săpăturile din 1962 au scos la iveală o serie de materiale noi, care vin să completeze şi să îmbogăţească seria celor descoperite anterior. În domeniul ceramicii se consideră ca o descoperire cu totul nouă şi deosebită, lucru deja semnalat, urciorul roman smălţuit. El constituie o noutate nu numai pentru necropola de la Spanţov, ci şi pentru celelalte cimitire de acelaşi tip, deoarece, după cunoştinţele noastre, este pentru prima dată cînd se descoperă un vas smălţuit în întreaga arie de răspîndire a culturii Sîntana-Cerneahov. Explicaţia constă în faptul că asemenea produse ceramice sînt foarte rare chiar şi în centrele mai importante ale lumii romane, de unde erau vehiculate spre aceste regiuni. Tot ca noutate este şi descoperirea cîtorva vase cu decor ştampilat. Un astfel de ornament, dar diferit ca tip, se întîlneşte relativ frecvent pe unele vase din cimitirele de la Olteni [6], Tîrgşor [7] şi în alte centre ale culturii Sîntana-Cerneahov [8].

---

[6] C. Preda, *Cimitirul de la Olteni şi unele probleme privind cultura materială a sec. IV. e.n. pe teritoriul R.P.R.* în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 357, fig. 2 şi 3.

[7] Gh. Diaconu, *Consideraţii preliminare asupra necropolei de la Tîrgşor, din sec. III—IV e.n.* în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 58.

[8] M. I. Braicevski, *op. cit.*, p. 113, pl. I/2; D. T. Berezoveţ şi V. P. Petrov, *op. cit.*, p. 85—87, pl. I; E. A. Simonovici, *op. cit.*, p. 201, fig. 10 şi pl. VIII/2; B. A. Ribakov, în *SA*, 4, 1962, p. 66—89.

Printre obiectele mărunte am semnalat și descoperirea unor piese care apar pentru prima dată în cimitirul de la Spanțov. Este vorba mai întîi de cele două fibule de argint cu semidisc. Tipul ca atare, deși nou pentru Spanțov, este documentat în alte necropole din aceeași vreme, atît la noi, cît și în afara teritoriului țării noastre. Pentru regiunile noastre sînt cunoscute astfel de fibule, indiferent de variantele tipului general, la Sîntana de Mureș [9], Izvoarele [10], Tîrgșor [11], Oinac [12] etc. În zona nord-estică a ariei de răspîndire a cimitirelor de tip Sîntana-Cerneahov apare, de asemenea, în unele morminte de la Romașki [13] și Gavrilovka [14].

Pandantivele prismatice de os cu decor de cercuri concentrice și puncte la mijloc, găsite numai în mormintele de incinerație, reprezintă un alt element nou pentru descoperirile de la Spanțov. Pînă acum acest tip de podoabă este cunoscut la noi doar în necropola de la Tîrgșor [15], unde s-a găsit atît în mormintele de inhumație, cît și în cele de incinerație. Ele apar de asemenea și în alte necropole situate la est de Nistru [16]. Forma și ornamentul este același. Diferă doar mărimea și numărul cercurilor cu rol decorativ. De obicei una din fețe nu este decorată. Nu știm dacă faptul acesta și numărul cercurilor au sau nu o oarecare semnificație ori este vorba pur și simplu de o întîmplare. În această privință nu dispunem încă de indicii pe baza cărora să putem încerca formularea nici cel puțin a unor ipoteze.

Alături de fibulele cu semidisc și pandantive, se înscrie, tot ca o descoperire nouă, cheia de fier găsită în urna unui mormînt de incinerație. Aceasta reprezintă unul din obiectele care apar foarte rar în complexele culturale de tip Sîntana-Cerneahov. Pentru teritoriul de azi al țării noastre nu cunoaștem decît un exemplar, descoperit recent la Mogoșani [17]. Chei de acest fel se găsesc în unele cimitire Cerneahov din Ucraina [18] și destul de frecvent în cultura Pșevorsk [19].

Noile descoperiri de la Spanțov nu modifică cu nimic concluziile mai vechi asupra datării necropolei. Dimpotrivă, ele vin să întărească formulările noastre în acest sens. De pildă, pe baza ansamblului descoperirilor anterioare s-a ajuns la concluzia că necropola de la Spanțov aparține perioadei de maximă dezvoltare și de sfîrșit a culturii Sîntana-Cerneahov și, ca urmare, acoperă în timp mijlocul și penultimul sfert al secolului al IV-lea

---

[9] Kovács István, în *DolgCluj*, III, p. 298 — 305.

[10] R. Vulpe, *Izvoare*, 1957, p. 306 — 307.

[11] Informație primită de la Gh. Diaconu, a cărui monografie asupra rezultatelor săpăturilor de la Tîrgșor se află sub tipar.

[12] Informație de la D. Berciu.

[13] Cf. *Ebert*, *RL*, XIII, p. 113.

[14] E. A. Simonovici, *op. cit.*, p. 200, pl. XIII.

[15] Gh. Diaconu, *Despre pandantivele prismatice de os din necropola de la Tîrgșor* în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 441—443.

[16] E. A. Simonovici, *op. cit.*, pl. XV/70; A. T. Braicevskaia, în *MIA*, 72, p. 170, fig. 18.

[17] Informația o datorăm colegului Gh. Diaconu, pentru care îi aducem mulțumirile noastre.

[18] I. V. Kuharenko, în *SA*, XXII, 1955, p. 144.

[19] Bogdan Kostrzewski, în *PrzegArch*, VII, 1947, p. 194—263; Crystina Przewozna, în *Fontes archaeologici posnanienses*, V, 1954, p. 114.

e. n. pînă la venirea hunilor. Unul din elementele de seamă care ne-a îngăduit o datare mai tîrzie l-a constituit pieptenele de os cu dinții bilaterali, descoperit în 1956. Acestuia vin să i se adauge acum și cele două fibule de argint cu semidisc, care nu fac decît să confirme datarea propusă de noi pentru întregul complex de la Spanțov.

Referitor la caracterul etnic al populației înmormîntate la Spanțov, descoperirile despre care am vorbit, deși nu aduc date esențiale, vin să întărească părerea exprimată o dată cu publicarea rezultatelor obținute în săpăturile precedente.

S-a afirmat, de exemplu, mai ales ca urmare a descoperirii în 1952 a unei ceşti dacice într-un mormînt de inhumație, că printre purtătorii culturii Sîntana-Cerneahov — care constituie un amestec de populații cu etnicuri diferite, predominante fiind triburile germanice, în special cele gotice — se află și elemente locale daco-romane. În legătură cu prezența acestor elemente locale poate fi amintit aici vasul lucrat cu mîna, decorat cu brîu alveolar, și cana bitronconică, de tradiție geto-dacică, găsită recent într-un mormînt de incinerație. Împreună cu ceașca dacică, vasele menționate reprezintă moșteniri culturale autohtone, care s-au perpetuat și pe care le-a preluat cultura Sîntana-Cerneahov în regiunile fostei Dacii. Ele dovedesc o dată mai mult, fie și indirect, prezența unor elemente de origine daco-romană în cadrul general al purtătorilor culturii Sîntana-Cerneahov.

Noile descoperiri de la Spanțov vin să aducă și alte date în legătură cu aceeași problemă a etnicului purtătorilor culturii de tip Sîntana din țara noastră. În această privință s-a exprimat punctul de vedere potrivit căruia există în cadrul culturii amintite un aspect deosebit, denumit aspectul *Tîrgșor-Olteni*, caracterizat prin morminte de incinerație în gropi sau urne, care cuprind vase de lut sau fragmente ceramice și diverse obiecte de metal, os și sticlă, toate cu urme de ardere de la flăcările rugului [20]. Acest aspect cultural a fost atribuit din punct de vedere etnic taifalilor. La baza acestei atribuiri etnice s-a pus prezența în cadrul acestor necropole a unor elemente de tip Pșevorsk. Este vorba în primul rînd de ritualul mormintelor de incinerație, unde se constată arderea pe rug a întregului inventar, iar în al doilea rînd de prezența în cîteva morminte a unor arme de fier (umbo și vîrf de lance). Deocamdată, nici la Olteni și nici în celelalte necropole din Cîmpia munteană, cu excepția a două morminte, descoperite unul la Mogoșani și celălalt la Tîrgșor [21], nu s-a descoperit nici un fel de armă. În schimb, în toate aceste necropole, ca și în majoritatea cimitirelor de acest fel și din aceeași epocă din regiunile cuprinse între Carpați, Prut, Nipru și nordul Mării Negre, se constată prezența mormintelor de incinerație cu arderea rituală a obiectelor și vaselor de lut. O dată cu noile săpături de la Spanțov, numărul mormintelor de tipul amintit s-a ridicat de la patru, cîte fuseseră dezvelite în campaniile anterioare, la zece morminte. În plus am arătat că, în unul din aceste morminte, printre oasele calcinate din urnă s-a găsit o cheie de fier, obiect cunoscut și mult răspîndit

[20] Gh. Diaconu, *Despre taifali în lumina cercetărilor arheologice . . .*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 468.
[21] *Ibidem*, p. 469—471.

în cultura Pşevorsk. Tot în urma noilor săpături de la Izvorul (Cacaleţi) [22], rn. Giurgiu, au fost scoase la iveală şi în această necropolă cîteva morminte de incineraţie cu inventarul ars pe rug.

Despre prezenţa taifalilor printre purtătorii culturii Sîntana-Cerneahov din regiunea extracarpatică, după cum ne-o confirmă înainte de toate textele literare [23], nu avem motive să ne îndoim. Ceea ce rămîne insuficient clarificat este identificarea lor pe plan arheologic. De pildă, dacă se porneşte de la premisa că mormintele de incineraţie cu ardere rituală a inventarului reprezintă elemente culturale aparţinînd triburilor taifalice, se impune aproape în mod obligatoriu să-i căutăm pe taifali nu numai într-o zonă anumită, limitată la aşa-zisul aspect *Tîrgşor-Olteni*, ci, după cum ne arată descoperirile, răspîndiţi, alături de goţi, aproape pe întreg teritoriul ocupat de cultura Sîntana-Cerneahov. În cazul în care însă nu se va putea susţine ideea răspîndirii taifalilor pe aproape întreaga arie a acestei culturi, nu mai putem aduce ca argument în favoarea identificării lor toate mormintele de incineraţie cu vasele şi obiectele arse pe rug o dată cu cadavrul. Luînd în consideraţie o astfel de eventualitate, se impune nevoia ca din toate aceste morminte să se detaşeze o grupă aparte, care să cuprindă în plus şi alte elemente venite din nord. Ne gîndim numai la acele morminte de incineraţie cu vasele arse secundar în care apar arme şi obiecte de fier caracteristice culturii Pşevorsk. Astfel de morminte sînt mult mai puţine la număr şi răspîndirea lor pare să nu contrazică, ci, dimpotrivă, să confirme datele oferite de izvoarele scrise cu privire la localizarea triburilor de taifali.

Pentru a adopta una sau alta din părerile prezentate de noi referitoare atît la identificarea, cît şi la localizarea taifalilor în cadrul culturii Sîntana-Cerneahov, credem că este nevoie ca cercetările arheologice viitoare să aducă unele precizări absolut necesare. Acestor cercetări le-ar reveni sarcina să stabilească în mod precis în ce măsură mormintele de incineraţie despre care s-a vorbit au un ritual practicat în cuprinsul culturii Sîntana-Cerneahov numai de taifali. Desigur că o rezolvare decisiv pozitivă a acestui aspect de cercetare ar atrage după sine concluzia că acest grup etnic este răspîndit aproape pe întreaga arie a culturii Sîntana-Cerneahov. Un răspuns negativ dat însă aceleiaşi probleme cere restrîngerea argumentelor arheologice numai la ceea ce este mai caracteristic. În felul acesta şi pe baza unor asemenea elemente sigure se va putea ajunge la o identificare şi localizare mai precisă a triburilor de taifali în rîndul purtătorilor culturii Sîntana-Cerneahov.

CONSTANTIN PREDA

---

[22] În săpăturile şi descoperirile întîmplătoare din anii 1962—1963 s-au găsit primele morminte de incineraţie cu vase şi obiecte arse pe rug.

[23] Cf. C. Diculescu, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, în *Mannus*, VIII; vezi şi Gh. Diaconu, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 467 — 483.

НОВЫЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОТКРЫТИЯ НА МОГИЛЬНИКЕ IV В. Н. Э. В СПАНЦОВЕ

РЕЗЮМЕ

В ходе раскопок, произведенных в 1962 г. в Спанцове на могильнике типа Сынтана-Черняхов, были вскрыты 24 погребения. Погребальная утварь и полученные новые данные чрезвычайно важны для выяснения общего облика культуры Сынтана-Черняхов.

Из 24 вскрытых погребений 16 являются погребениями с трупоположением, 6 — с трупосожжением, 2 — кенотафы. Утварь их состоит в основном из глиняных сосудов, слепленных от руки или на гончарном круге из теста сероватого или кирпичного цвета, римских глиняных и стеклянных сосудов, бронзовых фибул, стеклянных и корналиновых бус, костяных гребней и т. д. Особого внимания заслуживают впервые найденные в Спанцове глазированный кувшинчик, железный ключ, 3 костяных подвески, 2 серебряных фибулы с полудиском и сосуды с штампованным узором.

Новые находки свидетельствуют о том, что могильник занимает гораздо бо́льшую площадь, чем предполагалось, и содержит довольно большое число погребений с трупосожжением. Серебряные фибулы с полудиском подтверждают датировку могильника серединой и третьей четвертью IV в. н.э.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Спанцов. Погребение № 63.

Рис. 2. — Спанцов. Глиняные сосуды из погребений с трупоположением.

Рис. 3. — Спанцов. Типы глиняных и стеклянных сосудов, найденных в погребениях.

Рис. 4. — Спанцов. Типы предметов, найденных в погребениях.

NOUVELLES DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES DANS LA NÉCROPOLE DE SPANŢOV DU IVe SIÈCLE DE N. È.

RÉSUMÉ

Les fouilles effectuées en 1962 dans la nécropole de type Sîntana-Cerneahov de Spanţov ont abouti à la découverte de 24 tombes. Le mobilier funéraire et les données nouvelles apportées par ces fouilles sont de première importance pour la connaissance de l'aspect général de la civilisation de Sîntana-Cerneahov.

Parmi ces tombes, 16 sont des tombes d'inhumation, 6 des tombes d'incinération et 2 des cénotaphes. Leur mobilier se compose généralement de vases d'argile modelés à la main et au tour, dans une pâte grisâtre ou couleur brique, des vases romains en argile et en verre, des fibules en bronze, des perles en verre et en cornaline, des peignes en os, etc. Nous devons souligner la découverte, pour la première fois à Spanţov, d'une cruche émaillée, d'une clef en fer, 3 pendantifs en os, 2 fibules en argent à semi-disque et de quelques vases à décor estampillé.

Les nouvelles découvertes attestent que la nécropole s'étend beaucoup plus que l'on avait cru au début et qu'elle contient un assez grand nombre de tombes d'incinération. Les fibules d'argent à semi-disque confirment la datation de la nécropole que l'on avait porté au milieu et au troisième quart du IVe siècle de n.è.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Spanţov.* Tombe n° 63 *in situ.*
Fig. 2. — *Spanţov.* Vases en argile des tombes d'inhumation.
Fig. 3. — *Spanţov.* Types de vases en argile et en verre découverts dans les tombes.
Fig. 4. — *Spanţov.* Types d'objets trouvés dans les tombes.

FIBULELE „DIGITATE“ DE LA HISTRIA
(Partea a II-a)*

În continuarea lucrării publicate ne vom ocupa aici de cea de-a doua fibulă descoperită la Histria. Aceasta face parte din categoria fibulelor mijlocii, avînd o lungime de 11,7 cm, iar într-o oarecare măsură este replica celei mari, păstrînd de la aceasta numai elemente morfologico-tipologice; în rest ea se deosebește total ca tehnică de execuție și ca decor.

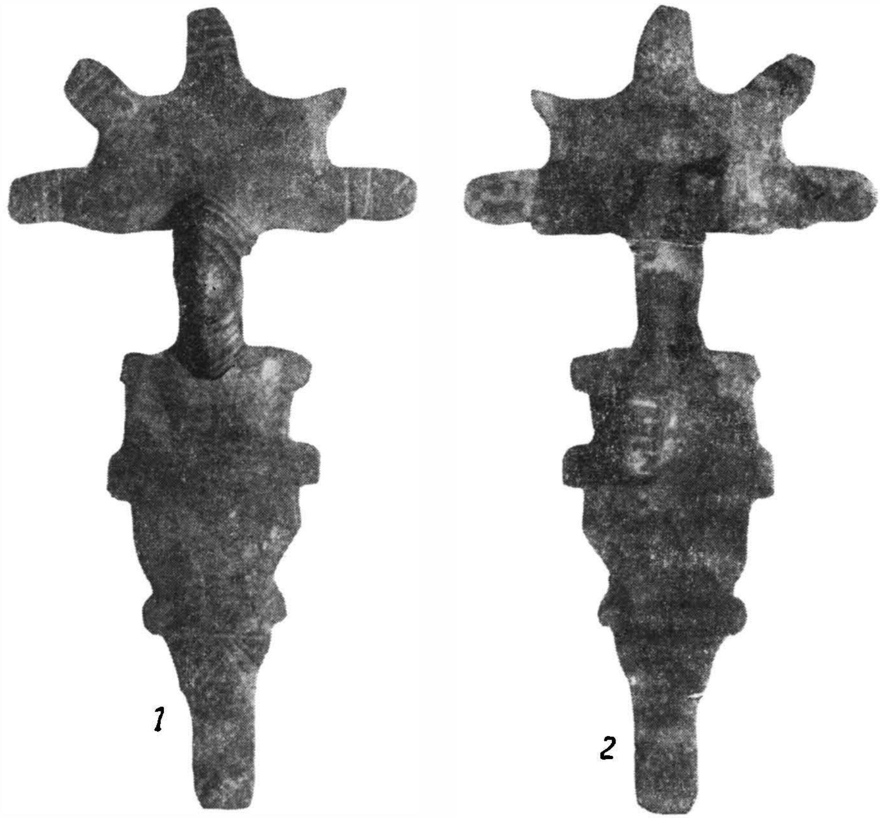
Placa de la cap, în formă de semioval, are cinci prelungiri, dispuse radial în jurul „degetului'' central, al patrulea „deget'' fiind în formă de spin; credem că forma „degetului''-spin nu se datorește unui defect de turnare, ci mai curînd unei încercări de rectificare sau de reparare. De altfel, atît la „degetul'' spin, cît și la placa piciorului se văd clar urme de pilitură și de ciocănitură, care nu pot fi făcute decît numai după turnarea fibulei. „Degetele'' sînt delimitate față de placă de cîte o linie adîncită, după care urmează decorul format dintr-o linie sau două, paralele, deasupra cărora sînt alte două linii, dispuse în unghi inferior.

Arcul, frumos curbat, este marcat de o coamă ascuțită, iar la ambele extremități are cîte cinci sau șase linii paralele adîncite, care nu converg perechi în același punct pe nervura mediană a arcului. Curbura maximă a arcului este un cîmp rombic nedecorat.

Placa de la picior, de formă mai mult trapezoidală, se leagă grosolan de arc; fibula a fost scoasă din tipar cu marginile plăcii de la picior simple, iar după aceea s-a încercat, prin pilire, să se copieze „cuiburile'' pentru montat pietrele ale fibulelor de tip Histria-Arčar, dar meșterul nu a reușit să realizeze decît niște festoane diforme. Deși operația de pilire este grosolană, se remarcă totuși încercarea de a se copia elementele decorative ale fibulei care i-a servit drept model. Piciorul terminal al plăcii inferioare este un apendice cu decorație geometrică pe suprafață.

* Partea I a acestui studiu a apărut în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 67–96.

5 – c. 1477

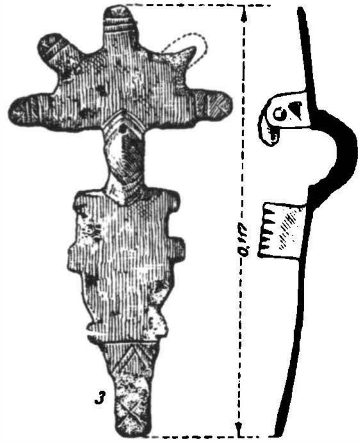

Fig. 1. — *1–3* fibula mică de la Histria.

Acest picior sugerează oarecum figura zoomorfă cu care se termină fibulele de tip Histria-Arčar.

Pe spatele fibulei se păstrează aproape toate elementele resortului de închidere ; placa de la cap are două urechiușe în care era fixat resortul acului de fier. Din ac, care este destul de gros, se mai păstrează foarte puțin ; portagrafa, așezată spre stînga axului fibulei, este ușor îndoită și cu marginea pilită, iar pe suprafața exterioară are un decor din cinci linii adîncite ; în lăcașul interior al portagrafei se mai păstrează urme de metal ars, probabil rămășițe ale acului dezagregat de incendiu. Și la această fibulă elementele sînt turnate în bloc, iar singura piesă adăugată este resortul cu acul de prindere.

*

Prezența acestei fibule la Histria se cere a fi explicată, deoarece prin aspectul „barbarizat'' pe care îl are distonează total față de conținutul culturii materiale orășenești romano-bizantine din secolele VI-VII e.n. a vechii cetății milesiene.

Din punct de vedere tipologic, fibula reprezintă aproape o ultimă etapă a unui proces de degenerare și simplificare a tipului A. Dacă acest proces s-a petrecut chiar la Histria sau în orice alt centru din imperiu, el s-a întîmplat în secolul al VII-lea e. n., iar această fibulă sau oricare asemănătoare ei n-a mai putut servi drept model lumii slave decît pentru unele exemplare care ar avea o formă tot atît de degenerată, dacă nu chiar și mai simplificată. Eventuala preluare de către slavi a unui astfel de model din imperiu n-a putut să se facă decît după sfîrșitul secolului al VI-lea e. n., deoarece fibula de la Histria aparține unui mormînt din secolul al VII-lea e. n.

Fibulele descoperite în regiunile de la nordul Dunării de jos, ale căror forme sînt socotite ca luate din centrele romano-bizantine și apoi copiate și transformate în concepție proprie, locală, în secolul al VII-lea e. n., întăresc cele afirmate de noi. Ne referim la faptul că preluarea acestor modele din imperiu nu se putea face decît după sfîrșitul secolului al VI-lea e.n., cum este cazul cu unele fibule nord-dunărene atribuite slavilor, care își au „prototipul'' lor în centrele romano-bizantine, documentat după finele secolului al VI-lea e. n.

Ca exemplu pot servi fibula nord-dunăreană de la Sarmizegetusa, a cărei formă este aproape identică cu exemplarul din centrul romano-bizantin de la Čaricin-Grad [1], aceasta din urmă putînd fi considerată ca datînd din secolul al VII-lea, deoarece în stratul de cultură unde a fost descoperită (denumit impropriu „slav'' de către cercetătorii iugoslavi) au fost găsite monede de la Heraclius (610—641) [2]. Dacă exemplarul de la Sarmizegetusa reprezintă o copie după exemplarul de la Čaricin-Grad, preluarea formei din acest centru romano-bizantin nu s-a făcut decît în secolul al VII-lea e. n., ipoteză îngăduită de situația de acolo. Exis-

[1] *Starinar*, V—VI, 1954—1955, Beograd, p. 178, fig. 38.

[2] Vladimir Petrovici. *Les fouilles de Tsaricin-Grad*, in *Cahiers Archéologiques*, III, 1948, Paris, p. 47.

tenţa unui nivel tîrziu în acest mare centru romano-bizantin este atestată şi de un alt exemplar (fig. 2/3) [3], foarte apropiat din punct de vedere tipologic de una din fibulele descoperite la Orlea [4] (reg. Oltenia) (fig. 2/4), datată în secolul al VII-lea e. n. Din comparaţia acestor două piese se poate observa că fibula a doua de la Čaricin-Grad prezintă o degenerare

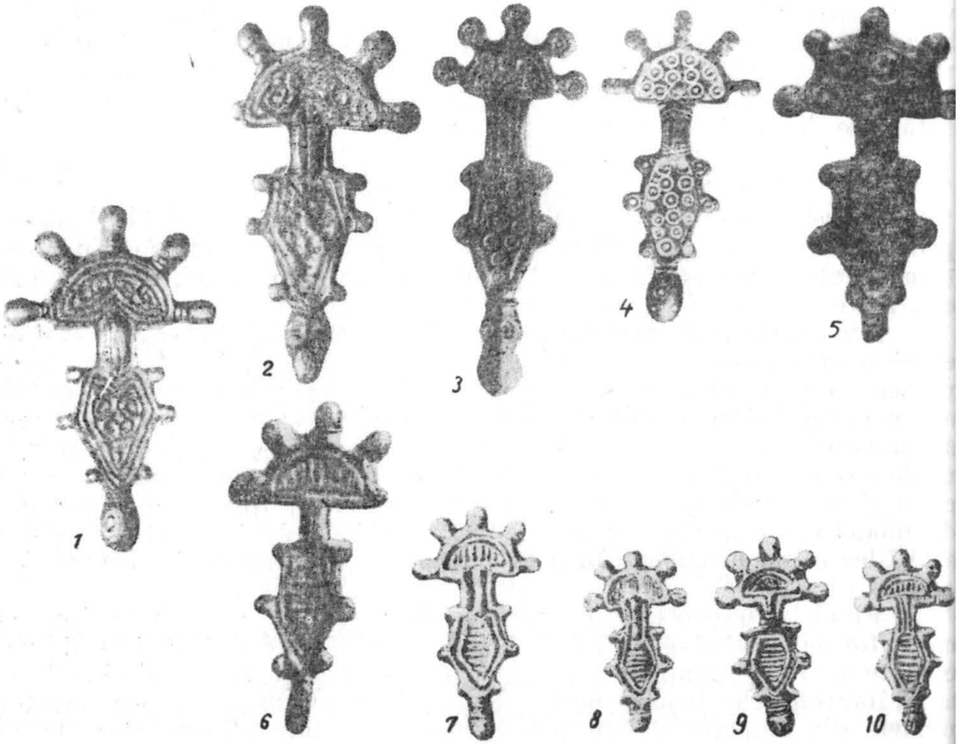

Fig. 2. — *1—10* — tablou evolutiv al fibulelor de tip Muntenia I.

mai avansată decît exemplarul nord-dunărean. Putem socoti oare că şi această a doua fibulă de la Čaricin-Grad (fig. 2/3) a servit drept model unor variante nord-dunărene din aceeaşi grupă cu exemplarul de la Orlea sau prezenţa ei într-un oraş romano-bizantin îşi găseşte şi o altă semnificaţie, ca şi fibula a doua de la Histria?

Existenţa unor fibule în forme asemănătoare atît la nord, cît şi la sud de Dunăre, credem că mai poate fi explicată şi pe altă cale decît numai aceea a consecinţei contactului direct dintre populaţiile germanice din garnizoanele bizantine şi cele slave din afara imperiului. Un indiciu în acest sens ar putea, probabil, să ni-l ofere cele două fibule descoperite

[3] *Starinar*, VII—VIII p. 327, fig. 39.
[4] I. Nestor, *Dacia*, N.S., V, p. 445, fig. 4/1.

în Muntenia [5] și care au strînse legături tipologice cu fibula de la Orlea, implicit și cu exemplarul II de la Čaricin-Grad. Dacă comparăm fibulele din Muntenia cu piesele din seria bizantină Arčar-Histria sau din seria bizantină A/B, asemănarea tipologică este izbitoare. Una din fibule, aceea pe care o denumim Muntenia I (M. I) (fig. 2/1), poate reprezenta fie replica simplificată a tipului Histria, fie a unui frumos exemplar din aur descoperit la Sirmium (seria A/B). Această fibulă din Muntenia este lucrată într-o tehnică bună și îngrijită, lăsînd astfel impresia că și ea este produsul unui atelier specializat.

O piesă identică cu fibula M. I a fost descoperită la Scheufelsdorf [6] (R. P. Polonia), iar o alta, cu care se aseamănă foarte mult, provine ca descoperire întîmplătoare din Macedonia [7] (R. P. Bulgaria), aceasta avînd și mască umană pe apendice. Deoarece situația este apropiată cu cea de la Čaricin-Grad (unde prima fibulă a fost interpretată drept model seriei Sarmizegetusa), socotim și fibula din Macedonia ca avînd același rol de prototip, deoarece se găsește la sud de Dunăre, sau acceptăm o altă formulare a aceluiași autor, și anume că atît exemplarul din Macedonia, cît și cel din Muntenia sînt fibule slave [8] (fibulei de la Scheufelsdorf nu i s-a precizat semnificația etnică în acest context).

În lămurirea acestei probleme, credem că o oarecare lumină aduce cea de-a doua fibulă (fig. 2/2) din Muntenia, pe care o denumim M. II. La o primă vedere, ambele fibule lasă impresia că ar fi pereche (mai ales cînd examinarea lor nu se face direct, ci numai pe baza desenelor și a fotografiilor publicate), dar, puse alături și comparate, ele denotă diferențe sensibile în ceea ce privește tehnica de execuție, sugerînd chiar ideea că seria din care face parte prima (M. I) ar fi servit ca model celeilalte (M. II). Al doilea exemplar oferă semnele specifice degenerării, care se manifestă prin aplatisarea elementelor proeminente și în redarea abia schițată a decorului, simplificarea ce poate fi urmărită mai departe fie prin seria Orlea-Čaricin-Grad II (în care cerculețele punctate țin locul oricărui alt decor), fie prin seria Pastîrskoe-Kellaren (fig. 2/6—7) și Negotin — Novi-Banovici (fig. 2/8-10) (la care decorul este constituit din linii simple). În această etapă (Orlea — Čaricin-Grad II sau Pastîrskoe-Negotin) se mai menține forma generală, tipul fiind însă foarte simplificat, iar la exemplarele care urmează după seriile citate degenerarea se petrece pînă la ultima ei consecință, cum este cazul fibulei de la Dobogo, R. P. Ungară (fig. 2/5).

O problemă greu de rezolvat deocamdată este determinarea din aceste serii de fibule a acelora care au fost lucrate în atelierele bizantine, pentru ca, prin comparație cu ele, să poată fi mai sigură separarea celor create dincolo de granițele imperiului. Judecînd însă după tiparele de turnat obiecte descoperite la Felnac [9], ale căror forme simple nu necesi-

[5] *Dacia*, XI — XII, 1941 — 1944, p. 504, fig. 11/121 și 11/122.

[6] H. Kühn, *Das Problem der Masurgermanischen Fibeln in Ostpreußen*, în *Documenta Archaeologica*, 1956, Bonn, pl. XXIV/III$_6$.

[7] J. Werner, *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhundert*, Mainz, 1950, pl. 31/50.

[8] Așa cum sînt considerate de I. Nestor, *op. cit.*, p. 445 — 446.

[9] N. Fettich, *Kunstgewerbe der Avarenzeit in Ungarn*, în *ArhHung*, I, 1926, pl. IV, și *Istoria României*, I, p. 716.

tau înalte cunoştinţe tehnice, putem considera ipotetic drept produse bizantine atît exemplarul cu mască umană din Macedonia, cît şi cel din Muntenia (M. I). Aceste piese au fost trecute apoi dincolo de Dunăre şi au servit drept model, foarte probabil, numeroaselor variante asemănătoare lor, iar în procesul de copiere repetată seria iniţială să fie simplificată pînă la acel ultim stadiu în care forma fibulei este abia sugerată. Noi socotim că etapele de copiere şi de simplificare, petrecute din plin la nord de Dunăre, sînt oarecum independente de evoluţia fibulelor ,,cap de serie'' din imperiu.

Astfel, dacă în imperiu tipul bizantin Arčar-Histria a putut prin evoluţie să ducă şi la apariţia fibulelor cu mască umană de tipul Coşoveni, la nordul Dunării el a evoluat în forme miniaturale [10] care au succedat seria numită de noi Macedonia-Muntenia I, ca apoi aceste fibule simple să fie introduse în imperiu fie pe calea colonizării paşnice [11], fie prin pătrunderi violente [12].

Nu posedăm încă o documentare precisă care să demonstreze evoluţia pe care am propus-o mai sus, dar comparaţia evoluţiei acestor fibule cu alte obiecte bizantine ce au trecut graniţele imperiului şi unde au suferit transformări ar putea să ne ajute la sesizarea acestui proces de pendulare. Astfel, la Histria s-a găsit o cataramă (cu capete de pasăre) într-o locuinţă aparţinînd ultimului nivel de vieţuire datat cu monede din vremea lui Heraclius (610-641); forma originală o găsim şi în lumea slavă, la Sărata-Monteoru [13], şi în cea avarică, la Papa (Ungaria). Inspirîndu-se de la aceste obiecte bizantine, atelierele locale ,,barbare'' au creat şi ele catarame de acest tip, modificate însă după fantezia lor, dar în care mai poate fi recunoscut modelul original [14]. Acelaşi lucru s-a petrecut şi cu cerceii bizantini de tip Coşoveni, care sînt copiaţi de meşteri locali în forme simplificate, aşa cum sînt cei găsiţi în mormîntul III de la Gîmbaş [15] sau în alte locuri.

Este adevărat că pînă în prezent nu cunoaştem încă în vreun centru romano-bizantin, pentru această epocă, forme de cercei sau de catarame ,,barbarizate'' de tipul celor discutate ca venite de la nordul Dunării, dar procesul de transformare a unor obiecte bizantine sau procesul de preluare a elementelor decorative romano-bizantine de către atelierele neromane a existat. Plecînd de la aceste considerente de ordin general, vom încerca să extindem acest fenomen şi asupra fibulelor. Seria fibu-

[10] Vezi exemplarul de la Stara Zagora la J. Werner, pl. 31/49.

[11] G. Ostrogorski, *Histoire de l'état byzantin*, Paris, p. 133, unde afirmă că sîrbii şi croaţii s-au stabilit în Peninsula Balcanică cu asentimentul împăratului Heraclius.

[12] Probabil cum este cazul la Histria, unde, după atacul din jurul anilor 600 e.n., s-ar putea ca unele elemente neromane să se fi stabilit în oraş, după cum ne-ar indica fibula de la figura 1 sau cele de la Piatra-Frecăţei.

[13] *Istoria României*, I, p. 736, fig. 183/10.

[14] N. Fettich, *Sárkányábrázolások a magyarországi népvándorláskori emlékanyagban*, în *AÉ*, XL, 1923—1926, p. 159, fig. 46 şi 47; p. 160, fig. 48 şi pl. III/2,4 şi 6.

[15] J. Werner, *op. cit.*, pl. 31/2—4; vezi şi N. Fettich, în *ArhHung*, XXXI, 1951, pl. XIX/5—6, unde publică cercei asemănători celor de la Gîmbaş din descoperirile din regiunea Keszthely. Variantele acestor cercei le regăsim şi în descoperirile de la Pastîrskoe (vezi M. I. Braicevski şi D. T. Berezoveţ, *К истории древнеславянского ювелирного ремесла*, în *KS*, 53, 1954, p. 25, 13/7—8), care însă par ceva mai evoluaţi decît cei de la Gîmbaş-Keszthely.

lelor de lux, cum este perechea descoperită la Sirmium și care face parte din grupa A/B, sau piesa de la Histria (exemplarul I) sînt transpuse în Bizanț mai simplificat pentru uz curent în varianta din bronz Macedonia-Muntenia I, iar în această formă tipul Histria ajunge la nordul Dunării. Această etapă a fibulelor Macedonia-Muntenia I ar corespunde momentului de trecere al cataramei cu capete de pasăre din imperiu dincolo de Dunăre la Sărata-Monteoru și Papa. Etapele următoare ce urmează seriei Muntenia I ar putea să fie reprezentate de produsele create la nord de Dunăre, începînd cu seria Muntenia II și cu cele care i-au urmat; acestea au fost apoi difuzate pe spații foarte mari, cum este cazul exemplarelor aproape identice, găsite atît la Pastîrskoe, regiunea Niprului, cît și la Kellaren, în Polonia, sau cele de la Orlea și Kellaren. Aceste fibule le regăsim și în sud, fie sub forma celor de la Negotin — Novi-Banovici (anticul Burgenae), fie sub aspectul exemplarului II de la Čaricin-Grad (Iustiniana Prima), cît și celei de la Histria (exemplarul II).

În sprijinul ipotezei că există o mișcare a fibulelor de la sud la nord de Dunăre și apoi invers, dar revenite în forme simplificate, readucem în discuție fibulele cu mască umană de tip Coșoveni. Motivele expuse pînă acum ne îndreptățesc să socotim acest tip drept produs de lux al atelierelor bizantine, ajuns apoi la nordul Dunării, unde a suferit procesul de simplificare prin copiere pînă la forme miniaturale.

Singura piesă inspirată și simplificată din tipul original Coșoveni ca descoperită sigur într-un oraș romano-bizantin este fibula de la Nea-Anchialos[16], vechea Tebă creștină. Fibula se afla într-un mormînt colectiv (o criptă construită lîngă absida bazilicii Δ), *care conținea patru schelete.*

Piesa de la Nea-Anchialos a fost găsită în stratul de cultură romano-bizantin din secolul al VII-lea e.n., iar prezența ei în acest context ar putea sugera ideea că este un produs bizantin. În acest fel, prin fibula de la Nea-Anchialos întreaga serie de fibule cu mască umană și-ar fi asigurat apartenența bizantină. Deocamdată înclinăm să credem că este venită din *barbaricum*, iar existența ei la Nea-Anchialos poate demonstra, ca și fibula cu mască umană din Asia Mică, o mișcare de reîntoarcere a tipului inițial în forme simplificate. În lumina celor arătate pare că s-ar explica mai veridic prezența în centrele antice sud-dunărene nu numai a tipurilor de fibule discutate pînă acum, ci și a altora, ca, de exemplu, a perechii de fibule de la Piatra-Frecăței (probabil vechiul castru roman Berhoe). Ele își găsesc asemănarea cu exemplarul mai evoluat cu cinci butoni de la Pergam (Asia Mică)[17], oraș care a aparținut imperiului fără întrerupere în secolele VI—VII e.n., iar în teritoriile nebizantine cu fibula din așezarea de la Tei[18]-București. Fibulele de la Piatra-Frecăței au însă cele mai apropiate analogii cu două piese din cimitirul slav de la Sărata-

[16] J. Werner, *op. cit.*, pl. 27/1. Această fibulă a fost găsită lîngă un schelet, orientat E-V, dintr-o criptă lipită de absida bazilicii Δ. De reținut de asemenea că la Nea-Anchialos ultimele monede descoperite datează de la Heraclius și Heraclius-Constantin (614—641 inclusiv).

[17] *Ibidem*, pl. 30/40 și 30/42.

[18] D. V. Rosetti, în *Germania*, 18, 1934; și mai recent *Bucureștii de odinioară în lumina cercetărilor arheologice*, București, 1959, p. 33, pl. XXXI/5—6 și 10.

Monteoru[19], cu exemplarul de la Pastîrskoe[20], precum şi cu o pereche de la Scheufelsdorf[21]. Acestea de la Scheufelsdorf sînt aproape identice cu cele de la Piatra-Frecăţei. De asemenea trebuie remarcate unele elemente de legătură tipologică dintre fibulele de la Piatra-Frecăţei cu fibula din aşezarea slavă de la Şipot[22] şi pandantul acesteia din urmă de la Schcufelsdorf[23]. Credem că seria Şipot-Scheufelsdorf poate fi derivată din tipul I de la Čaricin-Grad, tip care prin elementele sale componente se leagă de obiecte bizantine.

La fel şi tipul cu „liră", documentat prin exemplarul din oraşul romano-bizantin Pergam, se regăseşte în fibula de argint aurit din necropola slavă de la Sărata-Monteoru sau în forma foarte frumos decorată de la Kiev[24], precum şi în bogata serie de la Daumen-Kellaren[25], tip existent apoi şi în aria gepido-avară de la Fehértó[26] şi Szakaly Oregheghi. Urmărind elementele componente ale fibulelor de tipul cu „liră", se constată că şi acestea ne duc tot spre obiecte bizantine[27]. Legată strîns genetic şi tipologic de fibulele cu „liră" este fibula din Banat[28], precum şi perechea de fibule cu mască umană din mormîntul III de inhumaţie de la Gîmbaş[29]-Transilvania. O pereche de fibule aproape identice cu cele de la Gîmbaş s-a descoperit în necropola de inhumaţie de la Kruje, R. P. Albania[30], fibule care au la extremitatea plăcii inferioare mască umană. Prin acest decor se leagă de tipul bizantin cu mască umană Diergardt-Kofler-Coşoveni, precum şi prin capetele de şoim, care sînt asemănătoare pe ambele tipuri de fibule. Masca umană, redată grosolan, se regăseşte şi pe fibula din Macedonia, exemplar care face parte din seria Arčar-Histria. De asemenea trebuie remarcat decorul identic de pe placa inferioară a fibulei de tipul cu „liră" de la Sărata-Monteoru[31] cu decorul tipului I de pe fibula provenită de la Čaricin-Grad[32] şi Pastîrskoe[33], decor ce uneşte aceste

---

19 I. Nestor, *Şantierul Sărata-Monteoru*, în *Materiale*, VI, p. 511, fig. 2, şi mai cu seamă fragmentul de la fig. 1, care este foarte apropiat.

20 J. Werner, *op. cit.*, pl. 30/43.

21 H. Kühn, *op. cit.*, p. 88 şi pl. XX/I_{19}.

22 Mircea Matei şi colaboratori, *Şantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, VIII, p. 744, fig. 5.

23 H. Kühn, *op. cit.*, pl. XX/I_{18}.

24 *Ibidem*, pl. XXI/II_1.

25 *Ibidem*, pl. XXII şi XXIII.

26 *Ibidem*, pl. XXI/II_4.

27 Rămîne încă de argumentat de către cercetătorii care atribuie fibulele de tipul cu „liră" şi Čaricin-Grad I unei populaţii slave, deoarece ei consideră că prezenţa acestor obiecte de podoabă ar indica în acelaşi timp şi o prezenţă slavă. Aşa după cum vom încerca s-o dovedim într-un articol viitor, fibulele de tipul cu „liră", la fel ca cele de tip Čaricin-Grad I, preiau elementele decorative de la obiectele bizantine, în special de la catarame. Aceste detalii decorative le vom regăsi pe fibulele de tip Coşoveni, ca şi la cele de tipul Frecăţei, Monteoru, Şipot, Pastîrskoe, Scheufelsdorf, reflectînd astfel prin ele originea lor bizantină.

28 H. Kühn, *op. cit.*, pl. XII/I_1.

29 *Ibidem*, pl. XX/I_2.

30 Skänder Anamali şi Häna Spahiu, *Varreza e heresme mesjetare e Krujës*, în *Buletin i Universitetët Shetëror te Tiranies*, 2, 1963, p. 34, fig. 3.

31 I. Nestor şi Eug. Zaharia, *Şantierul de la Sărata-Monteoru*, în *Materiale*, V, p. 517, fig.3.

32 Vezi mai sus nota 1.

33 J. Werner, *op. cit.*, pl. 30/36.

tipuri pe planul ornamentului comun. La rîndul lor, fibulele de tipul I, Čaricin-Grad — Pastîrskoe-Sarmizegetusa pot fi legate prin forma arcelor laterale de tipul cu mască Coşoveni, fiindcă şi acestea le au foarte asemănătoare. Comparînd apoi decorul unor catarame bizantine[34] cu aceste arcuri laterale ale fibulelor Čaricin-Grad I şi Coşoveni, constatăm asemănări frapante, fapt ce ne determină să vedem legătura dintre ele.

Credem că în acest fel firul genetic al unor fibule miniaturale, decorate sau nedecorate, poate fi urmărit pînă la izvorul lui, prototipul „bizantin", care, ajuns în mediu „barbar", şi-a urmat evoluţia, fiind prelucrat după concepţia şi mijloacele tehnice corespunzătoare societăţii respective. Deşi este posibil ca unele serii simplificate să fie creaţii locale, ele au totuşi o mare arie de răspîndire şi întrepătrunderi etnice greu de diferenţiat. Chiar atunci cînd au fost descoperite în mediul slav, nu putem afirma cu hotărîre că ar putea fi în acelaşi timp un produs slav, deoarece exemplare asemănătoare au fost găsite şi în centre neslave, cum sînt cele din ariile avare şi autohtone nord-dunărene. De aceea, chiar şi seriilor de fibule denumite, de data aceasta de I. Nestor, slave le-ar trebui o argumentare suplimentară, care să le definească şi să le separe, dacă este posibil, şi mai mult de cele care apar în contexte neslave cu forme aproape identice. Posibilitatea foarte aproape de realitate ca anumite tipuri de fibule (aceea de la Histria, cele cu mască de tip Coşoveni, cele de tipul cu „liră" şi tipul „Čaricin-Grad I") să aibă ca centre de creaţie atelierele bizantine schimbă fundamental viziunea asupra istoriei slavilor în teritoriile unde s-au aşezat[35]. Fără a nega rolul slavilor în crearea unor forme de cultură materială printre care şi fibulele, ultimele cercetări făcute în această direcţie cer ca principial faptele istorice să fie puse în concordanţă cu descoperirile arheologice. Credem că trebuie urmărit procesul relaţiilor directe slavo-bizantine, precum şi cele prin intermediul populaţiilor romanice nord-dunărene în mijlocul cărora s-au aşezat slavii. În lumina descoperirilor arheologice ar trebui urmărit dacă nu cumva, în procesul de convieţuire, slavii nu au preluat şi unele forme de fibule digitate de la populaţia autohtonă romanică nord-dunăreană şi nu numai de la populaţiile germane din imperiu sau din afara lui. Cercetările complexelor aparţinînd populaţiilor autohtone nord-dunărene de pe teritoriul R.P.R. sînt încă la început, dar rămîne de explicat în această direcţie existenţa unor fibule miniaturale de tip „slav" ca cele de la Tei[36], Dămăroaia, Soldat Ghivan[37] (Bucureşti),

---

[34] D. I. Pallas, AI «ΒΑΡΒΑΡΙΚΑΙ»ΠΟΡΠΑΙ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ, Athène, 1954, pl. 75/2.

[35] Lucrarea lui J. Werner, *Slawische Bügelfibeln des 7 Jahrhundert*, Mainz, 1950, n-a constituit obiectul unei largi discuţii, deşi o atare discuţie ar fi fost necesară, căci o serie întreagă de cercetători, bazîndu-se pe concluziile savantului de la München, afirmă că, acolo unde se află fibule denumite de J. Werner „slave", trebuie să înţelegem că ar exista şi o populaţie slavă. Descoperirile menţionate de noi arată că fibulele slave au o largă răspîndire, pătrunzînd şi în lumea „neslavă", şi că acelea de tip Coşoveni, Arčar-Histria, Macedonia-Muntenia I şi, în sfîrşit, acelea de tip cu „liră" şi Čaricin-Grad îşi găsesc originea în cultura materială romano-bizantină.

[36] D. V. Rosetti, în afară de *Germania*, 18, 1934, vezi mai recent *Bucureştii de odinioară în lumina cercetărilor arheologice*, Bucureşti, 1950, p. 33, pl. XXXI/5—6 şi 10.

[37] Inedită, în colecţia Muzeului oraşului Bucureşti.

care aparţin unui nivel de cultură cu ceramică predominant autohtonă lucrată şi la roată, uneori în procente mari, contemporan descoperirilor slave de la Monteoru-Şipot. S-ar putea ca în acest fel o serie de fibule, ca cele din Muntenia, Oltenia şi Banat, să reprezinte veriga de legătură dintre slavi şi imperiu prin intermediul populaţiei locale, iar aceasta să transmită slavilor unele forme ce se manifestă în variantele de la Monteoru şi Şipot, fibule care au circulat pe spaţii foarte mari ce depăşesc cu mult teritoriile actuale ale R. P. Române.

Schimbul dintre sudul şi nordul Dunării este documentat de cerceii bizantini de la Coşovenii de jos şi de cataramele din necropola de la Sărata-Monteoru şi Balta Verde.

Rămîne să se stabilească jaloanele teritoriale prin care s-au făcut legăturile dintre regiunile Niprului şi imperiu, fiindcă este documentat că în afara obiectelor bizantine de import de la Martinovka, Pastîrskoe şi Chaţki au existat puternice influenţe sudice, prezente şi în forma unor fibule „digitate''. La seriile discutate pînă acum şi dovedite că nu au putut fi creaţie niproviană, mai adăugăm fragmentele de fibule cu mască umană, copiate după tipul bizantin balcano-dunărean, găsite în regiunile niproviene la Stepanki şi Pastîrskoe[38] (neluate în consideraţie nici de J. Werner şi nici de I. Nestor), a căror prezenţă aici permite ipoteza că au putut servi drept izvor de inspiraţie pentru decorul antropomorf de pe plăcile „niproviene''[39]. Concentrate în aceste locuri, s-a dovedit că plăcile, la rîndul lor, au strînse legături genetice şi cu fibulele „digitate'' din grupa a II-a a lui J. Werner, dar afirmaţia acestuia, precum şi a multor cercetători că atît fibulele din grupa a II-a, cît şi „plăcile'' sînt creaţii exclusive ale centrului slav „ant'' de la Nipru, poate ar trebui, în parte, revăzută.

Plăcile antropomorfe şi zoomorfe pot dezvălui şi o predilecţie a unor popoare de călăreţi sarmato-alane tîrzii sau türce (cazare? avare?), care îşi dezvoltă local podoabe originale, inspirate din formele sudice, preluate fie prin intermediul centrelor din Crimeea, fie din regiunile vestice de Nipru, în speţă regiunile nordice ale Dunării mijlocii şi inferioare, în care un rol de seamă l-a jucat şi teritoriul României, unde s-au descoperit fibule cu mască umană. Cum legătura dintre Nipru şi Bizanţ este documentată, nu este lipsită de interes prezenţa la sud de Dunăre, în R. S. F. Iugoslavia, a unei fibule-placă de tipul niprovian, la Vrbas[40], dovedindu-se şi prin această piesă că există o mişcare a unor forme de cultură materială asemănătoare pe spaţii foarte mari. Nu trebuie să socotim însă că numai datorită relaţiilor comerciale sau căsătoriilor se găsesc aceste obiecte pe spaţii diferite, excluzînd din discuţie deplasările de populaţie dintr-un loc în altul, ci trebuie îmbinat elementul arheologic cu cel istoric în aşa măsură, încît să căpătăm un tablou cît mai veridic al realităţilor antice.

De aceea existenţa în imperiu a unor fibule de tip miniatural, ca cele de la Histria, Čaricin-Grad, Piatra-Frecăţei etc., nu exclude, ci presupune

[38] J. Kudláček, *Kultura Polrebnych Poli Cernakovskeho typu, na Ukrayina a Antaská Problematika*, in *SlovArch*, V, 2, p. 378, fig. 10/1–2.
[39] *Ibidem*, fig. 1.
[40] *Seoba Naroda*, p. 83, fig. 1.

şi prezenţa unor populaţii venite de dincolo de Dunăre, colonizată în calitate de simpli locuitori sau de apărători ai centrelor bizantine. Dar aceasta nu înseamnă că singurii străini erau numai neamurile germanice, eliminînd necritic celelalte populaţii dovedite că au trăit şi ele la nordul Dunării mijlocii sau de jos. Din motivele arătate înclinăm să credem că printre aceşti locuitori ai centrelor romano-bizantine se înscriu nu numai diversele populaţii germanice, ci atît slavii şi avarii, cît şi sarmato-alanii.

Antichităţile „barbare" din Scythia Minor aparţinînd secolelor VI—VII e.n. nu au fost epuizate ca izvor istoric, ci, dimpotrivă, sîntem abia la începutul studierii lor, iar prezenţa în imperiu a acestor obiecte „neromane", reflectă permanenta legătură şi întrepătrundere între lumea „barbară" şi imperiu, şi invers, fapt dovedit a nu fi lipsit de importanţă pentru dezvoltarea societăţilor respective.

*

Este extrem de valoros că astăzi se pot demonstra mai cu precizie forme de cultură materială bizantină descoperite dincolo de graniţele imperiului şi care depăşesc începutul secolului al VII-lea e.n., cum este cazul cerceilor stelaţi, al cataramelor şi al fibulelor cu mască umană lucrate în atelierele bizantine (exemplarele cele mai înaintate şi mai bogat decorate care au servit drept modele replicelor nebizantine).

Existenţa acestor ateliere ridică din nou problema stăpînirii bizantine în regiunea balcano-dunăreană şi pătrunderea aici a slavilor. Ultimul punct de vedere afirma, în legătură cu o serie de evenimente legate atît de lumea slavă, cît şi de cea bizantină, că migraţiunea slavilor s-a făcut în jurul anilor 630[41] şi că aşezarea acestora s-a făcut prin distrugerea centrelor bizantine.

Într-un studiu anterior[42] am sesizat existenţa în centrele romano-bizantine din Scythia Minor a unor monede din vremea lui Heraclius (610—641), reprezentînd mărturii numismatice care pot dovedi prelungirea vieţii romane cel puţin pînă la această dată. Deşi cercetările din regiunea Balcanilor sînt destul de puţine în această privinţă, totuşi pentru două din centrele balcanice avem atestată viaţa de oraş romano-bizantin cel puţin pînă la 641 e.n. prin descoperirile de la Čaricin-Grad şi Nea-Anchialos.

În privinţa pătrunderii slavilor în imperiu credem că trebuie precizat unde este vorba de infiltrare şi de colonizare sub diverse forme, dar în cadrul imperiului, şi cînd se poate vorbi de o aşezare masivă prin înlăturarea stăpînirii bizantine din regiunea balcano-dunăreană.

Primul fenomen este de presupus, dar greu de surprins arheologic : nu îl negăm, ci îl avem în vedere, înclinînd să credem, aşa după cum am arătat că fibula II de la Čaricin-Grad poate să semnaleze şi o prezenţă slavă, dar în mediu romano-bizantin, fiindcă nimic de aici nu permite

---

[41] I. Nestor, *La pénétration des Slaves dans la peninsule Balkanique* ... în *Revue des études sud-est européennes*, tome I, 1963, Bucarest, no. 1—2, p. 41—67, unde susţine, pe baza izvoarelor literare, că slavii nu au pătruns la sud de Dunăre înainte de anul 602 e.n.

[42] Aurelian Petre, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantines dans la Scythie Mineure aux VIe et VIIe siècles de n.è.*, în *Dacia*, N. S., VII, p. 347—348.

identificarea unui nivel de locuire exclusiv slavă. Ipoteza ar putea fi valabilă şi pentru alte tipuri de fibule, considerate că au luat naştere la nord de Dunăre şi introduse apoi în imperiu.

Populaţia slavă este documentată cel puţin pentru ultimele decenii ale secolului al VI-lea e.n. şi în plin secol al VII-lea, ca o prezenţă efectivă la nordul Dunării de jos şi nu vedem de ce din mozaicul etnic al regiunii balcano-dunărene tocmai ea să lipsească dintre populaţiile imperiului din secolul al VII-lea e.n. (ne referim pînă la anul 679). Se pare că slavii au pătruns în imperiu şi au suferit un proces de romanizare, ca şi celelalte populaţii neromane ajunse în aceste regiuni; dar, spre deosebire de celelalte, ei s-au fixat pe aceste pămînturi, amestecîndu-se cu populaţia romanică, împrumutînd forme de cultură romanică şi constituind — în unele locuri, în altele nu — populaţia dominantă.

Sub orice raport, a fost o populaţie care s-a adaptat unei civilizaţii superioare ei, iar împreună cu populaţia local-romanică a dus mai departe tradiţiile vechii civilizaţii bizantine. După anul 679 e.n., deci după migraţiunea primului val bulgar, principala masă slavă este prezentă mai ales în nord-estul Bulgariei de azi. Procesul de romanizare al slavilor pe teritoriul ţării noastre, unde latinitatea a învins, este mai greu de urmărit, dar el nu putea să se petreacă fără ca romanitatea locală sud şi nord-dunăreană să nu fi existat în permanenţă. Toate formele de cultură ale secolelor IX—XI e.n. păstrează în ele tradiţii puternice ale fondului local sudic, existent în secolele VI—VII e.n. atît la nordul, cît şi la sudul Dunării. Sîntem astăzi în măsură să urmărim unele forme de cultură materială care au existat în Dobrogea în secolele VI—VII e.n. şi care apoi au fost transmise în secolele IX—XII e.n.

Veriga de legătură dintre aceste secole rămîne să fie scoasă la lumină de cercetările arheologice viitoare, dar de existenţa acestei verigi nu ne-am îndoit niciodată.

AURELIAN PETRE

ПАЛЬЧАТЫЕ „ФИБУЛЫ" ИЗ ХИСТРИИ
(Часть II)

РЕЗЮМЕ

Вторая фибула из Хистрии, также найденная в 1935 г., имеет длину 11,7 см и является упрощенным повторением большой фибулы, опубликованной ранее.

По примитивной технике исполнения и «варварскому» виду она отличается от содержания материальной культуры римско-византийского слоя в Хистрии, VI—VII вв. Поэтому наличие как этой фибулы, так и других, с которыми она связана, найденных в римско-византий-

ских центрах, выдвигает вопрос: относятся ли они к имперским фибулам, прошедшим через процесс перерождения под влиянием местных условий, или же они попали сюда извне.

Обсуждая данный вопрос, автор склоняется к мнению, что в основе этих фибул лежат типы, созданные в римско-византийских мастерских, типы, которые проникли в «варварский» мир и копировались, раз от разу все более упрощенно, мастерами местных народностей. Из «варварских» областей они были занесены в римско-византийские центры неримскими народностями либо в результате насильственных вторжений, либо путем мирной колонизации.

В поддержку своего утверждения автор приводит находку в Неа-Анкиалос (Греция) фибулы типа «Кошовень», но в упрощенном варианте. Наличие ее в этом римско-византийском городе свидетельствует о процессе возвращения в империю фибул типа «Кошовень», но в упрощенной форме.

Что касается этнической принадлежности типов миниатюрных фибул, с орнаментом или без, автор не согласен ни с теми, которые их считают исключительно славянскими, ни со сторонниками их германской принадлежности, поскольку эти фибулы в сходных формах встречаются в самых различных культурно-этнических комплексах (римско-византийском, местных, северо-дунайских, аварских, славянских, германских и т.д.). Учитывая это, автор рассматривает их как предметы украшения, имевшие большое хождение и ареал распространения, которые не всегда позволяют указать на их принадлежность к одной определенной народности.

Другим важным вопросом, выдвигаемым наличием этих фибул в римско-византийских центрах Балкан, является следующий: принадлежат ли они культурному уровню, относящемуся к периоду после 630 г. н. э., имея в виду, что некоторые новейшие теории считают, что эти балканские центры были разрушены примерно около 630 г. в результате славянского вторжения.

Автор, указывая на фибулы из Царицына-Града (Юстиниана Прима и фибула из Неа-Анкиалоса) отмечает, что вышеупомянутое разрушение не могло иметь место в 620—630 гг., поскольку в римско-византийском слое, где были обнаружены эти фибулы, нашли и монеты времен Гераклия и Гераклия Константина (610—641 гг.), относящиеся, следовательно, к периоду более позднему, чем 620—630 гг.

Можно добавить также, что их нельзя считать ни славянскими, ни германскими, потому что весь культурный комплекс; в котором они были найдены, является римско-византийским.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1—3, маленькая фибула из Хистрии.
Рис. 2. — 1—10, эволюция фибул типа Мунтения I.

LES FIBULES «DIGITÉES» D'HISTRIA
(IIe partie)

RÉSUMÉ

La deuxième fibule, découverte aussi en 1935 à Histria, longue de 11,7 cm, est une réplique simplifiée de la grande agrafe déjà publié.

La technique primitive de son exécution, son aspect «barbare» ne s'harmonisent pas avec le contenu de la culture matérielle caractéristique du niveau romano-byzantin d'Histria aux VIe—VIIe siècles. C'est pourquoi la présence, aussi bien de cette fibule que d'autres exemplaires qui lui ressemblent, dans des centres romano-byzantins doit être expliquée soit par un processus de dégénérescence subie par les exemplaires du répertoire byzantin, soit par un apport venu d'au-delà des limites de l'Empire.

L'auteur du présent article est d'avis que les fibules de cette catégorie ont comme point de départ des types créés dans des ateliers romano-byzantins, mais qui arrivés dans le «barbaricum», ont été copiés maintes fois, d'une façon de plus en plus rudimentaire, par les populations habitant au-delà des confins de l'Empire ; c'est de ces territories que des populations non romaines, pénétrant dans le centre romano-byzantin soit d'une manière violente, soit par la voie d'une colonisation pacifique, ont rapporté les fibules du type simplifié dans le territoire impérial.

Cette hypothèse est corroborée par une découverte de Nea-Anchialos (Grèce), ou l'on a trouvé une fibule du type Coşoveni dans une variante simplifiée, dont la présence dans cette ville romano-byzantine illustre le retour dans l'Empire des fibules du type Coşoveni dans des formes réduites.

En ce qui concerne l'appartenence ethnique des fibules miniaturales avec ou sans décor, l'auteur ne se rattache à aucune des théories qui les attribuent exclusivement à des populations soit slaves, soit germaniques, puisque ces fibules se retrouvent dans des milieux culturels et ethniques extrêmement divers : romano-byzantins, autochtones nord-danubiens, avares, slaves, germaniques, etc. C'est pourquoi l'auteur pense pouvoir affirmer qu'il s'agit d'une catégorie d'objets de parure ayant une large circulation et diffusion et ne pouvant signifier la présence d'une population exclusivement déterminée du point de vue ethnique.

La présence de ces fibules dans les centres romano-byzantins des Balkans soulève aussi le problème de savoir si elles appartiennent à un niveau de culture matérielle dépassant l'année 630 e.n., date à laquelle quelques théories récentes placent la destruction des centres balkaniques par une invasion des Slaves.

Rappelant aussi les fibules de Caričin-Grad (Justiniana-Prima) et celle de Nea-Anchialos, l'auteur essaire de démontrer que cette des-

truction ne pourrait pas trouver sa place aux années 620—630, puisque le niveau romano-byzantin de ces fibules comprenait aussi des monnaies de Héraclius et Héraclius Constantin (610—641) indiquant une date qui dépasse celle citée ci-dessus.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — 1—3, petite fibule de Histria.
Fig. 2. — 1—10, tableau évolutif des fibules du type Muntenia I.

CU PRIVIRE LA TEHNICA DE CONSTRUCȚIE A ZIDULUI DE INCINTĂ AL CETĂȚII BIZANTINE DE LA PĂCUIUL LUI SOARE (SECOLUL AL X-LEA E.N.)

Intrată în circuitul literaturii de specialitate o dată cu publicarea rezultatelor primelor sondaje efectuate în anii 1956—1957, cetatea bizantină de la Păcuiul lui Soare este acum bine cunoscută de cercetătorii perioadei feudalismului timpuriu. Date referitoare la această cetate au fost prezentate, pe măsura avansării cercetărilor, în diverse publicații[1].

Amintim pe scurt că este vorba de o puternică fortificație ridicată de bizantini în a doua jumătate a secolului al X-lea o dată cu recucerirea Dobrogii și înființarea themei Paristrion. Cetatea a fost clădită pe o insulă de nisip cuprinsă între cursul principal al Dunării și un braț secundar (brațul Ostrov), la 18 km în aval de Dorostolon (Silistra de astăzi), capitala themei. Amplasarea în acest loc a cetății, căreia ultimele cercetări îi confirmă rolul de bază navală[2], a fost determinată de motive strategice. De aici se putea exercita un control eficace atît asupra navigației de pe Dunăre, cît și asupra oricărei încercări de traversare de pe malul muntean pe cel dobrogean, în acest loc aflîndu-se și un străvechi vad de trecere a Dunării.

Viața cetății ca atare a fost foarte scurtă. Deocamdată nu putem preciza momentul exact al încetării caracterului militar al cetății, dar în orice caz se poate susține deja că garnizoana n-a staționat aici mai

[1] Vezi I. Nestor și P. Diaconu, *Săpăturile arheologice de la Păcuiul lui Soare*, în *Materiale*, V, 1959, p. 587—592; Petre Diaconu, *Săpăturile de la Păcuiul lui Soare*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 653—666; Petre Diaconu, *Șantierul arheologic Păcuiul lui Soare* (*rn. Adamclisi*), în *Materiale*, VII, 1960, p. 599—608; P. Diaconu, R. Popa și N. Anghelescu, *Șantierul arheologic Păcuiul lui Soare* (*rn. Adamclisi*), în *Materiale*, VIII, 1961, p. 713—721; P. Diaconu, *Крепость X—XV вв. в Пэкуюл луй Соаре в свете археологических исследований*, în *Dacia*, N. S., V, p. 485—502; D. Vîlceanu, *Cu privire la data de început a cetății de la Păcuiul lui Soare* (*rn. Adamclisi*), în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 207—212.

[2] În campaniile de săpături din anii 1962—1963 au fost dezvelite parțial instalațiile portuare ale cetății, impresionante atît ca dimensiuni, cît și ca tehnică de lucru.

S C I V, tomul 16, nr. 2, p. 291—305, București, 1965.

6 – c. 1477

mult de 2—3 decenii[3]. Cauzele părăsirii au fost, probabil, de ordin natural (o schimbare a cursului apei care a putut distruge parțial zidul de incintă). A urmat apoi, de la începutul secolului al XI-lea pînă în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, o locuire civilă, care, din motive asupra cărora vom reveni, nu a depășit zidurile cetății[4]. În momentul de față, cea mai mare parte a cetății este acoperită de apele cursului principal al Dunării, pe insulă păstrîndu-se doar aproximativ o treime din suprafața totală. Traseul zidului de incintă acoperit de Dunăre poate fi observat în perioadele de scădere a apelor. Zidurile rămase pe insulă au fost supuse unor acțiuni sistematice de demantelare în secolul al XIV-lea și mai ales în secolul al XVIII-lea, cînd turcii au scos mari cantități de blocuri pentru construcțiile lor de la Silistra. Distrugeri mai mărunte au avut desigur, loc în permanență, începînd din secolului al XI-lea și pînă în secolul al XX-lea. Totuși, chiar în starea actuală de conservare, zidurile permit studierea tehnicii constructive folosite la ridicarea acestui monument, unic pînă în prezent, la Dunărea de jos. În rîndurile ce urmează ne propunem prezentarea sistematică a unor observații privind tehnica de construcție, culese în cei opt ani de cercetare arheologică. Nu ne vom ocupa decît de zidul inițial al cetății, ridicat în secolul al X-lea e.n., zidurile mai tîrzii sau cele ale construcțiilor interioare din diverse perioade urmînd să fie prezentate în cadrul unui volum monografic.

★

Din *zidul de incintă* al cetății se păstrează pe insulă numai latura de est și o parte din cea de nord. Porțiunile degajate atrag atenția asupra masivității zidului și a îngrijirii cu care a fost lucrat. Este greu de precizat care a fost înălțimea sa inițială ; în momentul de față el atinge în unele puncte 4,50 m înălțime. Grosimea obișnuită a zidului este de 4,20 m, iar la bază, lărgindu-se prin treptele crepidei, atinge 6 m. În ultimii ani, pe latura de nord a zidului s-a descoperit una din porțile cetății, iar pe cea de est o instalație portuară, flancată de două turnuri. Un al treilea turn s-a descoperit încă din primii ani de cercetare în colțul de nord-est al cetății[5]. Nu ne vom opri în mod deosebit asupra niciunuia din aceste complexe, care vor constitui obiectul unor studii aparte, mulțumindu-ne doar să remarcăm, acolo unde este cazul, particularitățile tehnicii de construcție. Trebuie să facem de la început observația că peste tot zidăria este de o calitate deosebită ; s-a acordat o mare atenție atît asigurării trainiciei zidului, cît și celor mai mărunte detalii de finisaj.

Materialul de constructie folosit la ridicarea zidurilor este calcarul scos din carierele de pe malul dobrogean al Dunării. Una din aceste cariere se găsește chiar în fața cetății, pe malul drept al brațului Ostrov. În masi-

---

[3] Vezi D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 208.

[4] Petre Diaconu, în *Materiale*, VII, p. 599. Cetatea, prin sistemul său de construcție, a devenit ulterior singurul punct neinundabil de pe insulă, realitate subliniată de faptul că în secolul al XIV-lea chiar și necropola este amplasată pe teritoriul cetății, în apropierea locuințelor contemporane.

[5] *Materiale*, VIII, p. 714.

vul de calcar rămas se păstrează urmele blocurilor scoase. Dimensiunile corespund blocurilor de tip mijlociu utilizate la ridicarea zidului (0,60 m × 0,50 m × 0,40 m). Există într-un număr mai restrîns și blocuri de dimensiuni mai mici, după cum o parte (în special cele folosite la crepide) sînt de dimensiuni mai mari, măsurînd circa 1,10 m × 0,50 m × 0,50 m. Cele mai mari blocuri descoperite pînă acum în zid măsoară 1,40 m × 0,80 m × 0,60 m.

Observațiile macroscopice făcute asupra blocurilor din zid indică prezența a trei categorii de rocă calcaroasă :

1) calcar dur de culoare albă-cenușie, cu cristale zaharoase în spărtură ;

2) calcar de culoare gălbuie, mai puțin compact și cu o slabă rezistență la lovire ;

3) calcar de culoare gălbuie, cu o duritate redusă, conținînd fosile jurasice.

Pînă în prezent nu s-au făcut analize petrografice care să determine atît componența exactă a rocii, cît și locul precis de proveniență. Nu este exclus ca cele trei categorii de calcar să provină dintr-o carieră cu mai multe stratificații sedimentare, dar e mai probabil ca ele să provină din cariere diferite, unele situate la distanțe mai mari de cetate. În acest sens atragem atenția că resturile zonei calcaroase situate pe malul dobrogean în fața cetății nu conțin calcar de calitate superioară ca cel menționat în prima categorie. De altfel e puțin probabil ca zăcămîntul calcaros de aici să fi fost atît de mare, încît să poată furniza cantitatea imensă de rocă utilizată la ziduri. În plus, mai există unele indicii în favoarea ipotezei că o parte din piatră a fost adusă din marile cariere de calcar de la Gîrlița, situate la circa 12 km distanță de Păcuiul lui Soare (drum pe uscat)[6]. O altă carieră care e posibil să fi furnizat material pentru zidurile cetății este cea de la Gura Canliei, la 2,5 km în aval de Păcuiul lui Soare.

Fasonarea blocurilor se făcea, probabil, în cea mai mare parte în carieră ; sfărîmăturile de piatră din zona cetății descoperite, în cantitate redusă, provin, probabil, de la anumite retușuri executate chiar în momentul zidirii. În afara blocurilor de formă paralelipipedică ale căror dimensiuni le-am dat mai sus, o categorie aparte o constituie blocurile cu destinație specială, avînd forme deosebite. Aici se încadrează blocurile cu secțiunea triunghiulară sau trapezoidală folosite la bolți, blocurile în formă de L folosite la încheierea colțurilor interioare ale zidului și altele destinate unor funcții asemănătoare. În partea de sud-est a cetății, în preajma unui zid ridicat mai tîrziu cu materiale refolosite, a apărut o serie de blocuri prevăzute cu lăcașuri, de tipul „coadă de rîndunică”, pentru a putea fi consolidate în zid. Nici unul dintre ele n-a fost descope-

[6] În 1961, cu ocazia scoaterii pămîntului pentru înălțarea unui dig, pe malul drept al brațului Ostrov au fost descoperite din loc în loc o serie de blocuri gata fasonate, dar fără urmă de mortar. Ele urmează o linie corespunzînd, probabil, vechiului drum spre Gîrlița și se opresc în zona unde există un mic debarcader din bîrne de stejar, care, după toate probabilitățile, constituia capul de pod pentru traversarea spre cetate.

rit *in situ*. După toate probabilitățile, ele au fost scoase de la construcții interioare, utilizarea lor la zidul de incintă nefiind atestată pînă în prezent.

*

Mortarul folosit la zidul de incintă se împarte în trei categorii principale :

1) mortar de var cu nisip și pietriș de rîu ;
2) mortar de var conținînd bucățele de cărămidă pisată ;
3) mortar hidrofug, conținînd praf fin de cărămidă pisată.

Fiecare din aceste categorii de mortar îndeplinește o funcție precisă în structura zidului.

Astfel, *mortarul de var* cu nisip și pietriș de rîu este utilizat pentru legarea pietrelor din interiorul zidului. Procentul de pietriș de rîu din mortar nu este același pe tot traseul zidului. Dacă în unele locuri el este foarte mare, în altele se reduce simțitor și uneori aproape dispare.

Nu există nici un indiciu care să admită presupunerea că aceste diferențe țineau de un rol funcțional diferit. După toate probabilitățile este vorba de proporția de materie primă de care dispuneau echipele de zidari în diverse locuri, în momentul realizării mortarului sau de preferințele unor meșteri pentru o compoziție sau alta. Oricum, în ambele cazuri, acest mortar a asigurat o foarte bună legătură între pietre, fiind cu deosebire rezistent la acțiuni mecanice. Chiar azi, dacă n-a fost prea mult în contact cu apa, desprinderea blocurilor pe care le leagă devine o operație dificilă.

Cea de-a doua categorie menționată, *mortarul de var cu cărămidă pisată*, conține, pe lîngă var, nisip și uneori pietriș, un mare procent de cărămidă pisată, ale cărei granule ajung pînă la 1 cm diametru. Întreaga compoziție a mortarului a căpătat din cauza cărămizii o culoare roz putînd fi reperată cu ușurință în zidărie. El a fost folosit pentru a lega blocurile de piatră expuse intemperiilor, respectiv pe cele din fețele zidului sau din suprafețele expuse, cum ar fi pavajele exterioare. Acest mortar este foarte rezistent, chiar dacă este supus umezelii, și rolul său în buna conservare a zidăriei a fost esențial. Totodată el favoriza uscarea rapidă a zidăriei proaspete, lucru de importanță deosebită mai ales în condițiile specifice de aici.

În sfîrșit, a treia categorie, *mortarul hidrofug*, îndeplinește funcția unui material de finisare, iar realizarea sa era, probabil, destul de pretențioasă. El este format dintr-o pastă de var, nisip cu granulație fină și praf de cărămidă. Procentul de praf de cărămidă este mare, dînd mortarului o culoare roșiatică și făcîndu-l foarte compact.

Cu acest mortar au fost umplute rosturile dintre blocurile fațadelor spre a împiedica apa să se infiltreze în interiorul zidului. Mortarul care făcea legătura blocurilor era înlăturat pe o adîncime de 2—3 cm, după care se aplica mortarul hidrofug. Acesta umplea golul pînă la nivelul feței celor două blocuri alăturate, ale căror margini le acoperea puțin ; suprafața sa era supusă unei operații de sclivisire dîndu-i un aspect apropiat de al marmurii sau al cimentului utilizat în mozaicurile moderne.

Pe suprafeţele lucioase create de mortarul hidrofug, apa aluneca fără a se infiltra cîtuşi de puţin. Starea de conservare a acestui mortar este chiar în momentul de faţă atît de bună, încît dă impresia unei consolidări moderne.

Structura zidului. Principalele probleme tehnice pe care au trebuit să le rezolve constructorii cetăţii de la Păcuiul lui Soare au fost :

1) asigurarea stabilităţii zidurilor pe un teren extrem de instabil cum era cel constituit de nisipul insulei ;

2) ocrotirea cetăţii împotriva inundaţiilor posibile în perioadele de creştere a apelor. Ne vom opri mai întîi asupra procedeelor tehnice utilizate la ridicarea zidului de incintă.

Fundaţia. În rapoartele preliminare s-a arătat că în partea de est a insulei, unde terenul era mai înălţat, constructorii au săpat şanţuri de fundaţie, iar în partea de vest au amplasat zidul direct pe sol, menţionîndu-se apoi şi procedeele de consolidare a terenului pe care s-a zidit[7]. Termenul ,,şanţ de fundaţie'' este, de fapt, impropriu în cazul de faţă, adîncirea în nisip făcîndu-se doar în scopul asigurării unei orizontale pentru baza zidului şi nu a consolidării fundaţiei, lucru pe care nisipul mai ales săpat la o adîncime mică, nu-l putea asigura. Grija constructorilor pentru asigurarea unei fundaţii cu un singur plan orizontal a fost determinată tocmai de instabilitatea terenului, care, în cazul unui zid fundat ,,în trepte'', putea duce, prin cea mai uşoară deplasare, la stricarea echilibrului zidului şi dezagregarea acestuia. Asigurînd o talpă orizontală zidului, constructorii au căutat apoi să asigure şi stabilitatea zonei pe care urma să se ridice zidul, prin fixarea terenului cu ajutorul unor substrucţii din lemn[8]. Acestea sînt realizate din pari şi bîrne de stejar, trecute în prealabil prin foc. Sistemul de amplasare a lemnului nu este unitar, pînă acum putîndu-se preciza trei variante de substrucţie.

Prima este reprezentată de pari înfipţi vertical în şiruri, care constituie o reţea pe toată lăţimea zidului, cîte un şir depăşind pe ambele părţi faţa acestuia cu circa 0,50 m. Aceasta este şi distanţa maximă la care sînt înfipţi parii unul de altul. Adîncimea pînă la care au ajuns parii, respectiv lungimea lor, nu poate fi precizată din cauza nivelului ridicat al apei, care nu permite adîncirea săpăturii. Capetele superioare ale parilor arată că unii au fost lăsaţi în forma lor naturală, rotunzi, sau crăpaţi în două, iar alţii au fost ciopliţi rectangular, fiind desprinşi probabil, din trunchiuri mai groase. Grosimea lor variază între 0,15 —0,18 m şi respectiv 0,14 ×0,07 m sau 0,18 ×0,08 m la cei ciopliţi.

În scopul consolidării parilor şi al nivelării terenului, între capetele lor superioare au fost aşezate pietre mărunte, după care s-a turnat un strat nivelator de mortar. Peste acesta s-a aşezat primul rînd de blocuri, care constituie baza zidului (fig. 1/A).

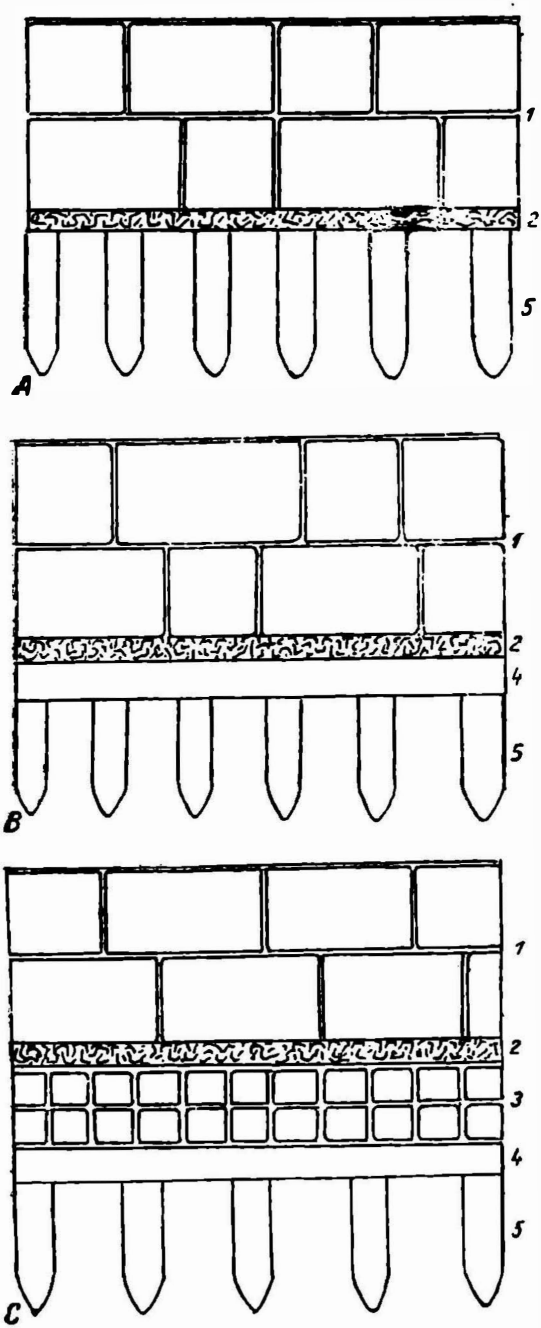
În cea de-a doua variantă, peste capetele parilor înfipţi vertical şi între ei au fost aşezate transversal lemne de aproximativ aceeaşi grosime, ale căror capete nu depăşesc faţa zidului (fig. 1/B).

---

[7] *Materiale*, VIII, p. 713.

[8] Vezi şi *Materiale*, VII, p. 599, fig. 1/1 ; *Materiale*, VIII, p. 713 –714.

Ultima variantă este o îmbunătățire a celei de mai sus, peste rîndul de traverse menționat fiind așezate, în două rînduri suprapuse, bîrne cioplite dispuse longitudinal. Grosimea acestor bîrne atinge 0,25 m. Primul rînd de pietre de la baza zidului urmează marginea primei bîrne, fără a o depăși (fig. 1/C).

Deocamdată nu dispunem de suficiente elemente pentru a putea preciza care sînt motivele folosirii uneia sau alteia dintre aceste variante de consolidare a terenului în diferite zone de pe traseul zidului.

Odată consolidat terenul pe care urma să fie ridicat zidul, s-a început așezarea blocurilor de piatră. Din observațiile făcute pînă în prezent se constată că primul rînd de pietre așezat peste substrucția de lemn este format din blocuri cu dimensiuni considerabile, dar cioplite cu mai puțină îngrijire. Pentru a umple golurile și denivelările datorate fasonării brute a blocurilor, s-au folosit sfărîmături de piatră și mortar, creîndu-se un plan orizontal de la care începe zidirea cu blocuri bine ecarisate. După cum s-a mai arătat, partea de jos a zidului a fost construită în trepte (crepide), pentru a

Fig. 1. — Variantele sistemului de consolidare a terenului pe care s-a clădit zidul de incintă (secțiuni transversale prin zid, reconstituire ideală pe baza observațiilor de săpătură); 1 – blocuri de calcar; 2 – strat de mortar; 3 – bîrne de stejar; 4 – traverse de stejar; 5 – pari de stejar.

cîştiga în stabilitate prin lărgirea bazei [9]. Treptele crepidei apar atît pe faţa interioară, cît şi pe cea exterioară a zidului.

Trebuie menţionat că ele nu sînt realizate după un sistem unitar, prezentînd diferenţe de la o porţiune de zid la alta. Ele apar în număr de trei sau patru, avînd uneori înălţimea unui bloc sau chiar a două, alteori a unei jumătăţi de bloc (blocuri cioplite cu prag). Lăţimea lor variază între 0,09 şi 0,49 m.

Pentru a înţelege mai bine structura zidului de incintă al cetăţii de la Păcuiul lui Soare se impune o primă observaţie :

S-a folosit în descrierea acestui zid termenul de emplecton [10], în cazul de faţă impropriu, pentru a defini partea sa interioară. În realitate, zidul de incintă de la Păcuiul lui Soare nu are între cele două feţe ale sale ceea ce se cheamă emplecton, şirurile de blocuri din parament fiind urmate de altele asemănătoare, aşezate unul lîngă altul pe toată grosimea zidului. În acest fel, o secţiune transversală prin zid nu se prezintă sub forma a două paramente cu emplecton între ele, ci a unei mase compacte de zidărie, formată prin suprapunerea unor planuri orizontale de blocuri legate cu mortar.

Acest lucru se poate observa atît în locurile unde zidul s-a prăbuşit în Dunăre, cît şi acolo unde demantelarea s-a făcut „în trepte'', nivelurile superioare de zidărie fiind distruse doar în parte (fig. 2). Mortarul folosit în interiorul zidului este cel cu pietriş. El este turnat în cantitate mare, avînd şi rol nivelator. În dispoziţia blocurilor care formează feţele zidului se poate observa respectarea anumitor reguli. Astfel, blocurile folosite la baza zidului ca şi cele din crepidă, sînt aşezate în general cu lungimea spre interiorul zidului, căutîndu-se ca fiecare bloc să calce pe rostul format din alipirea a două blocuri din rîndul inferior (fig. 3).

Blocurile din partea superioară a zidului nu sînt aşezate, în general, după un sistem unitar, întîlnindu-se variante ca : un rînd de blocuri aşezate pe lat, suprapus de altul cu blocuri aşezate pe lung, blocuri aşezate pe lung alternînd la intervale diferite, în cadrul aceluiaşi rînd, cu blocuri aşezate pe lat etc. În unele cazuri însă, cum ar fi zidurile camerei porţii, s-a utilizat un sistem de zidire unitar, constînd din alternarea ritmică a unui bloc aşezat pe lung cu unul aşezat pe lat (fig. 4/A, B). Această grijă deosebită trebuie pusă pe seama dorinţei de a mări rezistenţa zidului în această zonă, prima expusă atacurilor din afară.

Pentru moment nu putem preciza cum se termina partea de sus a zidului. Este posibil ca ea să fi fost prevăzută cu crenele, dar nu dispunem încă de elemente care să confirme această supoziţie.

În ceea ce priveşte elementele tehnicii de construcţie caracteristice pentru poarta cetăţii, instalaţia portuară şi turnurile legate de acestea, ele vor fi prezentate pe larg, concomitent cu descrierea arhitecturii acestor obiective, care constituie tema unor studii separate. Sub raportul structurii zidului se impune în aceste cazuri observaţia că s-a lucrat cu mai multă grijă şi s-au folosit materiale de calitate superioară.

---

[9] *Materiale*, VI, p. 654; *Materiale*, VII, p. 600; *Materiale*, VIII, p. 714.
[10] *Materiale*, VII, p. 559.

A doua problemă care s-a pus constructorilor cetăţii după cea a consolidării terenului pe care s-a ridicat zidul de incintă, după cum am arătat mai sus, era aceea a asigurării cetăţii împotriva inundaţiilor posibile în perioadele de creştere a apelor Dunării.

Fig. 2. — Porţiune din zidul de incintă demantelat „în trepte" (vedere din exterior).

Acest lucru a fost realizat o dată cu construirea zidului de incintă şi după terminarea acestuia, prin ridicarea nivelului de călcare atît în interiorul, cît şi în exteriorul cetăţii. În acest scop s-au folosit straturi alternative de nisip, argilă şi mortar. În afara zidului de incintă, aceste depuneri intenţionate cad în pantă, pornind de lîngă zid. În interiorul cetăţii, straturile de nisip alternează regulat cu cele de mortar, dînd un nivel de călcare apropiat de orizontală.

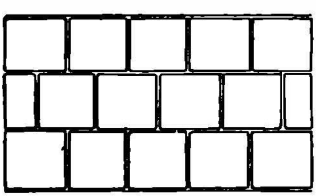
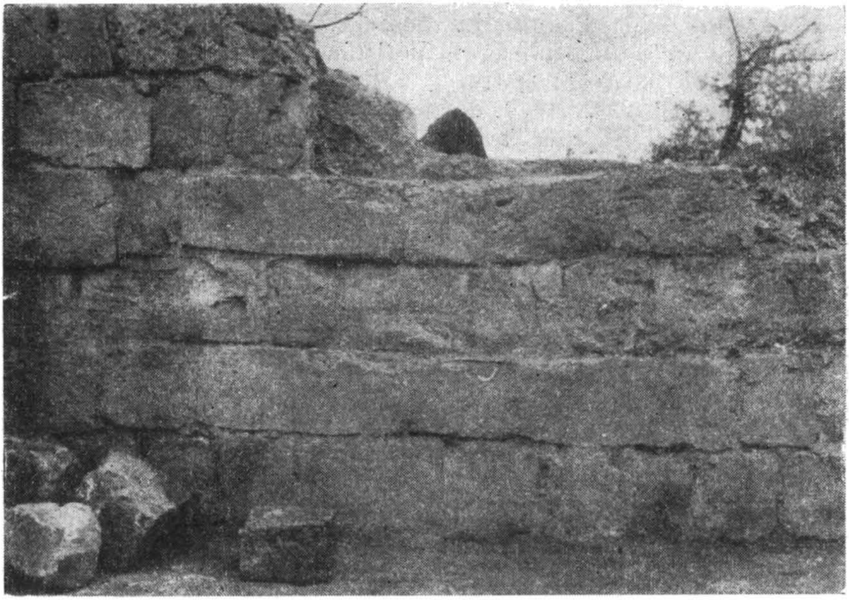

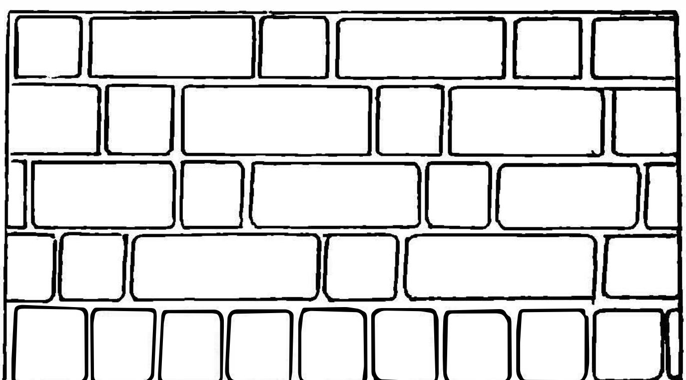
Fig. 3. — Dispoziţia blocurilor de calcar din crepidele feţei exterioare a unuia din turnurile cetăţii.

Ultimul strat de mortar depus are o grosime mai mare decît celelalte (10—15 cm) şi constituie un gen de pavaj. Construcţiile din interiorul cetăţii s-au ridicat direct peste el, fără a mai folosi vreun sistem de substrucţii, iar observaţiile actuale arată că ele n-au avut de suferit de pe urma deplasărilor de teren. Înălţarea nivelului de călcare din interiorul cetăţii şi-a dovedit din plin, după cum am mai arătat, eficacitatea împotriva inundaţiilor.

La capătul acestei succinte prezentări a unor observații de caracter pur tehnic, de altfel în bună parte deja cunoscute, se impune sublinierea că am fost în permanență conștienți de faptul că numai pe baza lor nu se poate ajunge la un studiu complet, la elucidarea unor probleme istorice

A

B

Fig. 4. — Dispoziția blocurilor de calcar pe una din laturile camerei porții (*A* — fotografie ; *B* — desen).

importante. Din păcate, pentru moment nu există încă posibilitatea realizării unor studii în care accentul principal să cadă pe analiza arhitecturală, pe judecarea ansamblului construcției în raport cu alte monumente contemporane, pentru a contribui la o mai bună cunoaștere a nivelului

de dezvoltare a forțelor de producție cu toate implicațiile sale, pentru a completa tabloul istoric al epocii respective.

Acest lucru va fi posibil după degajarea completă a principalelor părți ale cetății. Un asemenea studiu ar avea o importanță deosebită cel puțin din următoarele motive :

1. Cetatea de la Păcuiul lui Soare este singura construcție bizantină tîrzie cunoscută pînă în prezent pe Dunărea de jos și singura cercetată de pe teritoriul patriei noastre.

2. Avînd un rol strategic de mare importanță și fiind construită în condiții naturale neprielnice, această cetate a beneficiat, desigur, de ultimele cuceriri ale tehnicii de construcție bizantine din secolul al X-lea, oferind azi posibilitatea studierii lor.

3. În această perioadă a cărei importanță pentru istoria patriei noastre nu mai trebuie subliniată, majoritatea formelor de cultură materială sînt, după cum se știe, comune unor arii geografice largi, elementul etnic fiind destul de greu de deslușit. În aceste condiții, construcțiile, începînd cu cele monumentale și terminînd cu cele mai simple, pot contribui la elucidarea unor probleme istorice.

Ar mai exista, desigur, multe justificări pentru întocmirea unui asemenea studiu complet, dar stadiul actual al cercetărilor n-o permite.

În aceste condiții, am considerat, totuși, oportună ridicarea chiar și pe aceste baze a unor probleme care se întrevăd în lumina aruncată de observațiile făcute la Păcuiul lui Soare.

În primul rînd, pentru a exclude orice dubiu, precizăm încă o dată că cetatea de aici este ridicată de bizantini în a doua jumătate a secolului al X-lea, o dată cu reocuparea Dobrogii [11], pe un teren unde n-a existat nici o construcție anterioară. Ca atare, nefiind vorba de nici un fel de refacere, acest monument poate fi considerat ca tipic pentru tehnica de construcție bizantină, cea mai avansată în acele vremi, moștenitoare a tradițiilor tehnicii constructive romane. Ca și aceasta, tehnica constructivă bizantină avea și unele variante regionale, determinate fie de tradiții diferite, fie de condiții specifice locale. Din păcate, față de ampla documentare existentă pentru epoca romană asupra acestei probleme, epoca bizantină oferă posibilități de informare mult mai reduse. Această situație este în bună parte justificată de faptul că majoritatea fortificațiilor bizantine tîrzii, cercetate în diverse puncte ale imperiului, nu sînt construite atunci, ci reprezintă refaceri ale unor monumente mai vechi, în general bine conservate. În aceste condiții, tehnica de construcție a epocii tîrzii nu a putut să fie studiată, ea fiind alterată de structura zidăriei existente, pe care constructorii secolelor IX—XI nu făceau decît s-o completeze [12].

[11] Vezi Petre Diaconu, *Крепость X-XV вв. в Пэкуюл луй Соаре...*, p. 489, și D. Vîlceanu, *op. cit.*

[12] În acest sens este ilustrativ documentatul studiu al lui Wolfgang Müller, *Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Ionien*, p. 5—122 ; idem, *Die Stadtbefestigungen von Izmir, Siğacik und Çandarli*, în *Istambuler Mitteilungen*, XII, 1962, p. 59—214. Studiul mai vechi semnat de R. Demangel și E. Mamboury, *Le quartier du Manganes et la première région de Constantinople*, Paris, 1917, dă o porțiune din zidul de incintă de la Constantinopole, refăcut în secolul al IX-lea (p. 11). Nici textul, nici ilustrația nu ne permit însă vreo comparație. Aparent, zidurile par mai vechi.

Dintre construcțiile epocii feudale timpurii cunoscute prin publicații, prezintă asemănări frapante, cu cea de la Păcuiul lui Soare cetățile ridicate în secolele VIII—IX pe teritoriul de azi al R. P. Bulgaria, în special cele de la Preslav și Pliska [13].

Se poate afirma că atît concepția arhitecturală, cît și tehnica construcției (zidărie compactă, substrucții de lemn, mortar cu cărămidă) utilizată la aceste complexe aparțin aceleiași școli de constructori care a realizat cetatea de la Păcuiul lui Soare. Nu este cazul să discutăm aici originea construcțiilor de pe teritoriul R. P. Bulgaria și posibilitatea încadrării lor în ansamblul culturii materiale protobulgare, dar trebuie să menționăm că, discutînd datarea și ca atare apartenența etnică a acestor cetăți, St. Stančev ia atitudine împotriva unor cercetători care înclinau să le creadă construite de romani, arătînd că ele sînt opera protobulgarilor [14].

Analizînd diverse aspecte ale culturii protobulgare, cercetătoarea Maria Comșa ajunge la concluzia că cetățile de la Pliska și Preslav sînt construite de lucrători locali, după planurile unor meșteri bizantini [15].

Fiind în principiu de acord cu atribuirea planurilor unor meșteri bizantini, considerăm că simpla „documentație tehnică" nu era suficientă în condițiile date, acest împrumut — indiferent în ce formă se făcea — implicînd și o participare efectivă a unor constructori bizantini.

Nu putem preciza pentru moment care au fost proporțiile acestui împrumut sub raportul potențialului uman, dar credem că simpla elaborare a unor planuri de către meșterii bizantini nu era suficientă pentru realizarea unor asemenea construcții de către un popor ale cărui tradiții constructive iau naștere, după toate probabilitățile, abia în acea epocă.

Cît privește cetatea de la Păcuiul lui Soare, este stabilit că ea a fost construită de bizantini după 971, atribuindu-i-se un important rol strategic. Este de presupus că în aceste condiții s-au aplicat aici cele mai bune metode tehnice de care dispuneau. Lucrările au fost efectuate cu multă grijă, calitatea zidăriei fiind, cum am mai spus, excelentă. Solicitați în rezolvarea unor probleme speciale, cum ar fi aceea a realizării debarcaderului portuar, constructorii au făcut dovada unor cunoștințe temeinice, aplicînd soluții ingenioase a căror prezentare își va găsi locul într-un studiu care va discuta și arhitectura monumentului. Cetatea de la Păcuiul lui Soare poate fi considerată ca un monument școală pentru studierea arhitecturii militare și a tehnicii de construcție bizantine din secolul al X-lea.

Că la baza acestei tehnici de construcție stă tehnica romană nu încape nici o îndoială. Această moștenire se reflectă în toate componentele zidului de incintă a cetății. Astfel, folosirea substrucțiilor de lemn la fun-

[13] Pentru comparație, vezi în special Stančeo Stančev, *Pliska und Preslav. Ihre archäologischen Denkmäler und deren Erforschung*, în *Antike und Mittelalter in Bulgarien*, Berlin Akademie-Verlag, 1960; Stamen Mihailov, *Археологически материали от Плиска*, în *Izvestiia-Institut*, XX, Sofia, 1955, p. 114—115; Kr. Miatev, *Крумовият дворец и други новооткрити постройки в Плиска*, în *Izvestiia-Institut*, XIV, 1942.

[14] Stančeo Stančev, *op. cit.*, p. 250.

[15] M. Comșa, *Die bulgarische Herrschaft nördlich der Donau während des IX. und X. Jh. im Lichte der archäologischen Forschungen*, în *Dacia*, N. S., IV, p. 417.

darea zidurilor în cazul terenurilor instabile, este tipică pentru tehnica constructivă romană, fiind recomandată încă de Vitruviu [16]. Același lucru se poate spune și despre mortarul cu sfărîmătură de cărămidă, care, începînd din secolul al IV-lea, este utilizat nu numai la construcții speciale (therme), ci și la zidurile de incintă [17]. În ceea ce privește blocurile paralelipipedice folosite la ziduri, comentariile sînt inutile. Poziția blocurilor în zid însă pune o problemă extrem de interesantă. Particularitatea acestei zidării este, cum am mai spus, lipsa emplectonului, existența zidului compact, format din planuri de blocuri ecarisate dispuse în sistemul cunoscut în epocă romană sub denumirea de *opus quadratum*. În anumite porțiuni, cum ar fi camera porții (fig. 4/A, B), zidul se prezintă chiar ca un exemplu de manieră greacă a sistemului *opus quadratum* [18].

Întîlnirea acestei tehnici la o cetate din secolul al X-lea este surprinzătoare. Se știe că zidul cu emplecton, mai ușor de construit, mai puțin pretențios în ceea ce privește materialul, a cîștigat teren asupra zidurilor compacte, generalizîndu-se încă din primele secole ale erei noastre. Toate cetățile romane din Dobrogea, cu refacerile lor cele mai tîrzii, sînt un exemplu în acest sens.

Ce cauze au determinat reluarea unei tehnici părăsite cu secole în urmă ? Cînd s-a produs această reluare și în ce zonă ? Repetăm dificultatea de a face preciziile necesare, în lipsa unei documentări corespunzătoare.

Este posibil ca adoptarea zidului compact să fie legată de terenurile slabe pe care se clădea în anumite cazuri. În acest sens ar putea avea o semnificație deosebită faptul că la Preslav zidul orașului interior este construit într-o manieră intermediară, avînd între paramente blocuri așezate în tablă de șah, în pătratele libere punîndu-se mortar și pietre nefasonate [19]. Terenul nestabil pe care s-a construit aici a impus de altfel și folosirea piloților de lemn la baza zidurilor [20]. Sistemul de zid cu interiorul „în tablă de șah'' a fost ales de constructori în cazul de față, probabil, pentru a economisi blocurile ecarisate.

Este clar că ei cunoșteau sistemul de zidărie cu emplecton și nu treceau la zidul compact decît în cazurile în care considerau coeziunea zidului primejduită de terenul slab pe care construiau. Acești constructori nu puteau fi decît meșterii bizantini, moștenitori ai tradițiilor constructive din epoca romană.

La zidul cetății de la Păcuiul lui Soare, zid ridicat pe nisip, ei au aplicat cele mai adecvate metode pentru a da zidului un maximum de durabilitate. Constructorii bizantini au folosit aici o serie de elemente specifice tehnicii constructive romane (substrucții de lemn, mortaruri speciale etc.) care au asigurat zidurilor cetății o stabilitate și o coeziune perfecte, în ciuda terenului cu totul nefavorabil construcțiilor.

---

[16] Vitruviu, *Despre arhitectură*, Edit. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 258–259, vezi și A. Mócsy, *Die spätrömische Schiffslände in Contra Florentiam*, în *Folia Arch.*, X, Budapest, 1958.

[17] Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *Capidava*, vol. I, București, 1958, p. 65.

[18] Vezi Giuseppe Lugli, *La tecnica edilizia romana*, Roma, 1957, pl. XXXIV.

[19] Stančeo Stančev, *op. cit.*, p. 225.

[20] *Ibidem*, p. 226; Stamen Mihailov, *op. cit.*, fig. 49.

Cercetările viitoare, atît în această cetate, cît și în altele contemporane, vor putea duce la completarea verigilor lanțului pe care-l reprezintă și pe această linie experiența și tradiția milenară, în care-și are rădăcinile însăși cultura poporului român.

D. VÎLCEANU

О ТЕХНИКЕ ПОСТРОЙКИ ВНУТРЕННЕЙ СТЕНЫ ВИЗАНТИЙСКОЙ КРЕПОСТИ В ПЭКУЮЛ ЛУЙ СОАРЕ (X В. Н.Э.)

РЕЗЮМЕ

В работе рассматриваются элементы строительной техники, использованные при возведении внутренней стены крепости из Пэкуюл луй Соаре (р-н Адамклиси, обл. Добродожа). Крепость, построенная во второй половине X века византийцами, должна была служить базой военного флота, который охранял столицу фемы Паристрион. Вся постройка располагалась на песчаном острове, находящемся между основным течением Дуная и боковым рукавом. С целью укрепления ненадежной почвы под стену была подведена конструкция из дубовых бревен, задуманная в трех вариантах (рис. 1). Стена имеет компактную структуру, во всю свою ширину будучи сложена из призматических известняковых глыб, скрепленных известковым раствором с примесью песка и щебня. По своей структуре она может быть сравнена со стенами римской эпохи, построенными по системе *opus quadratus*. Для закрепления глыб с внешней стороны стены был использован раствор с большим содержанием толченого кирпича, а щели между глыбами были заполнены чрезвычайно прочным раствором с примесью кирпичного порошка, который и сейчас по своему виду напоминает мрамор. Этот раствор, с которого вода стекает, помешал ее проникновению в стену.

Высокое качество техники постройки стены обеспечило ее хорошее сохранение (за исключением разрушений, вызванных систематическими разборками) несмотря на неблагоприятные естественные условия (зыбкая почва, наводнения и т.д.).

Самыми близкими аналогиями для этого укрепления являются крепости, построенные в VIII—IX вв. в древнем протоболгарском государстве, на территории нынешней Болгарии. Речь идет прежде всего о крепостях в Плиске и Преславе. Там наблюдаются, в сущности, те же самые элементы строительной техники, что и в крепости из Пэкуюл луй Соаре. Автор считает, что они были построены византийскими мастерами, а возможно даже и рабочими.

Техника компактной стены, без эмплектона, была по всей вероятности использована этими мастерами — унаследовавшими традиции

римской строительной техники — с целью обеспечить прочность стен, возведенных на зыбких почвах. Характер этих почв потребовал также использования деревянных конструкций, подводившихся под фундамент. О том, что упомянутым строителям, помимо технических приемов характерных для римской строительной техники, была известна и система возведения стен с эмплектоном, свидетельствует внутренняя городская стена в Преславе, которая представляет собой промежуточную систему между компактной стеной и стеной с эмплектоном. Внешние стороны этой стены связаны между собой сетью каменных глыб в виде «шахматной доски», пустые квадраты заполнены скрепляющим раствором и речными камнями (см. прим. 19).

При постройке стен крепости в Пэкуюл луй Соаре, имевшей важное стратегическое значение, воздвигнутой византийскими мастерами с целью укрепить власть своего государства, они использовали весь запас своих технических знаний, ясно указывающих на непосредственное восприятие строительной техники римской эпохи.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Варианты системы укрепления почвы, на которой была возведена внутренняя стена (поперечный разрез стены, предположительное воспроизведение на основе наблюдений, сделанных в ходе раскопок); 1, известняковые глыбы; 2, слой скрепляющего раствора; 3, дубовые бревна; 4, поперечные дубовые брусья; 5, дубовые колья.

Рис. 2. — Часть внутренней стени, «ступенчато» разобранной (вид снаружи).

Рис. 3. — Расположение известняковых глыб в крепидах внешнего фасада одной из крепостных башен.

Рис. 4. — Расположение известняковых глыб в одной из стен привратного помещения (A, фотография; B, рисунок).

À PROPOS DE LA TECHNIQUE DE CONSTRUCTION DU MUR D'ENCEINTE DE LA CITÉ BYZANTINE DE PĂCUIUL LUI SOARE (Xe SIÈCLE N.È.)

RÉSUMÉ

On présente dans cet article les éléments de la technique employée pour la construction du mur d'enceinte de la cité de Păcuiul lui Soare (district d'Adamclissi, région de Dobrogea). La cité a été bâtie par les Byzantins dans la deuxième moitié du Xe siècle, à l'intention de servir en tant que base pour la flotte militaire qui défendait la ville de Paristrion, capitale du thème. L'entière construction a été emplacée sur une île de salbe située entre le cours principal du Danube et l'un de ses bras secondaire. En vue de consolider le terrain fuyant, le mur a été fondé

sur un système de soubassement en bois de chêne, conçu, selon trois variantes (fig. 1). La structure du mur est compacte, étant construit lui-même sur toute son épaisseur par des blocs de calcaire équarris, liés par un mortier formé de chaux, sable et gravier. Comme type de structure, le mur peut être comparé à ceux construits pour le système *opus quadratum* de l'époque romaine. Pour lier les blocs, à l'extérieur du mur, on a utilisé un mortier avec un fort pourcentage de brique pilée, quant aux espaces entre les blocs ils ont été comblés d'un mortier extrêmement dur, contenant de la poudre de brique et présentant, aujourd'hui même, l'apparence du marbre. Sur ce mortier l'eau glissait, empêchant ainsi toute infiltration dans le mur.

La technique de la construction est des meilleures et son état de conservation actuelle se maintient en dépit des conditions naturelles défavorables (terrain fuyant, inondations, etc.), évidemment, excepté les destructions provoquées par les démantèlements systématiques.

Les plus proches analogies pour cette fortification sont constituées par les cités bâties aux VIIIe — IXe siècles, au temps des Proto-Bulgares, sur le territoire de la Bulgarie actuelle. Il s'agit tout particulièrement des cités de Pliska et Preslav, qui comportent les mêmes éléments de la technique architecturale de la cité de Păcuiul lui Soare. Ceci laisse supposer à l'auteur qu'elles auraient été construites au moins sous la direction des techniciens de Byzance, sinon même aves des manœuvres byzantins.

La technique du mur compact, sans emplecton, a été, selon toute probabilité, adopté par ces maîtres qui l'avaient héritée de la technique romaine, en vue d'assurer la cohésion du bâtiment sur des terrains instables. C'est également la mauvaise qualité des terrains qui a imposé l'emploi des substructures en bois pour les fondements. La preuve que ces constructeurs connaissaient, en dehors des procédés techniques spécifiques à la construction romaine, aussi le système du mur à emplecton, est le mur intérieur de la ville de Preslav, qui représente un moyen terme entre le mur compact et celui à emplecton. Il comporte deux parements rattachés entre eux par un réseau de bloc en forme de «table d'échec», les carrés vides étant remplis de mortier et de galets (voir note 19).

Pour les murs de la cité de Păcuiul lui Soare, important point stratégique, élevée par les spécialistes byzantins afin de consolider la puissance impériale, ils ont fait appel à toutes leurs connaissances techniques, qui indiquent nettement une filiation directe avec la technique de construction romaine.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Variantes du système de consolidation du terrain sur lequel a été bâti le mur d'enceinte (sections transversales dans le mur, reconstitution idéale d'après les observations des fouilles) : 1, blocs de calcaire ; 2, couche de mortier, ; 3, poutres en chêne ; 4, madrier en chêne ; 5, pilotis en chêne.

Fig. 2. — Partie du mur d'enceinte démantelé « en étages » (vue de l'extérieur).

Fig. 3. — Disposition des blocs de calcaire des crépides du côté extérieur de l'une des tours de la cité.

Fig. 4. — Disposition des blocs de calcaire de l'un des côtés de la chambre de la porte (A, photographie ; B, dessin).

CÎTEVA DESCOPERIRI PALEOLITICE ŞI NEOLITICE ÎN RAIONUL ALEXANDRIA

Harta aşezărilor paleolitice din Cîmpia Munteană cuprinde un număr mic de descoperiri. În nota de faţă se aduce o modestă contribuţie la îmbogăţirea cunoştinţelor în acest domeniu, importantă însă prin descoperirea pe valea rîului Vedea, a unui număr de piese de silex aparţinînd celor trei faze ale paleoliticului inferior, mijlociu şi superior, în mod special a pieselor clactoniene.

În împrejurimile oraşului Alexandria, între satele Adămeşti şi Poroschia, în pietrişurile recente ale rîului Vedea, s-au descoperit piese de silex, cele mai multe rulate, aparţinînd paleoliticului inferior (clactonian), celui mijlociu (mustero-levaloasian) şi superior (aurignacian). Aşchiile clactoniene au planul de lovire lat şi oblic şi bulbul proeminent, unele din ele au retuşe oblice pe laturile lungi. Epocii musteriene îi aparţin aşchiile şi vîrfurile de mînă şi răzuitoarele ; aşchiile levaloasiene au planul de lovire faţetat. Dintre acestea menţionăm în mod special piesa care prezintă o desprindere oblică pornind dinspre vîrf, ceea ce ne face să presupunem că a folosit şi ca burin. Paleoliticul superior (aurignacian) este reprezentat prin lame şi gratoare. Toate piesele sînt lucrate din silex de culoare cafenie, albăstruie, roşiatică şi neagră (fig. 1).

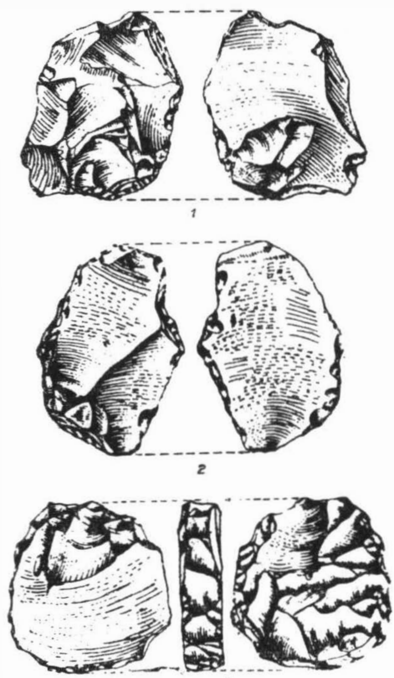

Fig. 1. — *Alexandria*. *1*, *2* — aşchii retuşate (paleolitic inferior) ; *3*, — gratoar rotund (aurignacian).

Interesante sînt şi descoperirile de resturi fosile (*Elephas*), găsite atît în prundişurile rîului Vedea, cît şi în carierele de pietriş de la Bogdana, Margareta, Ulmeni, Furculeşti, Mavrodin, Alexandria, Poroschia şi altele.

Printre materialele ceramice găsite întîmplător în aşezarea gumelniţeană situată pe teritoriul comunei Plosca, menţionăm o piesă de lut bine arsă, reprezentînd laba dreaptă a unui picior uman (fig. 2). În jumătatea superioară, cam în dreptul gleznei, există un orificiu circular care străpunge orizontal piesa. Pe latura interioară a piesei, începînd din partea

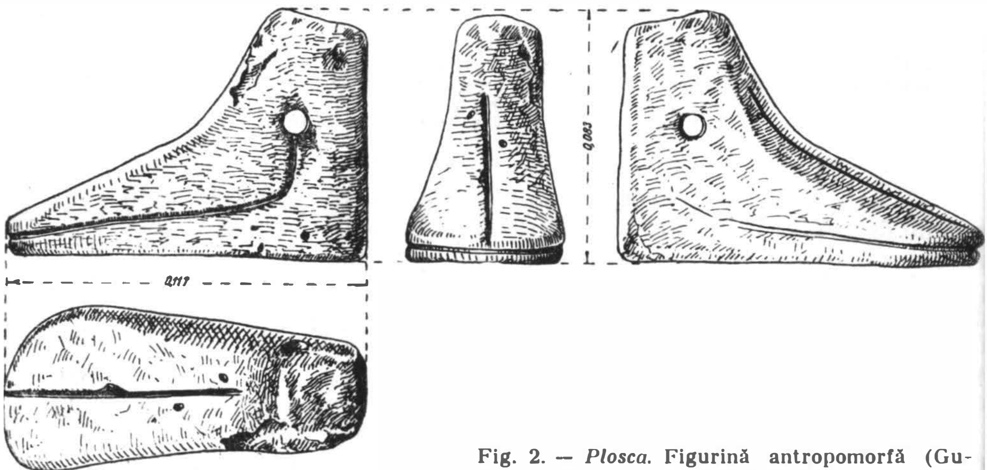

Fig. 2. — *Plosca*. Figurină antropomorfă (Gumelniţa).

de jos a orificiului, porneşte o linie şănţuită, curbată aproape în unghi drept, care merge spre vîrful piciorului paralel cu talpa. Pe latura exterioară şănţuirea continuă dinspre vîrf pînă spre jumătatea tălpii, unde se întrerupe. Pe partea superioară a labei se află de asemenea un şănţuleţ median incizat. Lipsind elementele anatomice ale unei labe de picior şi ţinînd seama de cele trei şănţuiri, s-ar părea că figura reprezintă mai curînd o formă de încălţăminte.

Piese asemănătoare au fost descoperite, tot în cuprinsul culturii Gumelniţa, atît în aşezarea eponimă, cît şi la Căscioarele (Olteniţa). De remarcat că toate piesele cunoscute pînă în prezent reprezintă tot laba piciorului drept, fără precizarea anatomică a degetelor, unele din ele avînd şănţuiri parţial sau total similare piesei noastre [1].

În această sumară notă am prezentat numai cîteva descoperiri din rn. Alexandria. Ambele maluri ale rîului Vedea s-au dovedit a fi foarte bogate în vestigii arheologice. Credem că o conturare mai precisă a acestei regiuni va fi posibilă atunci cînd vor fi aduse la cunoştinţă numeroasele materiale arheologice inedite, descoperite în bună parte de noi şi care se află astăzi încă în studiul specialiştilor.

ION SPIRU

[1] Informaţia o deţinem de la Vladimir Dumitrescu, căruia îi aducem şi pe această cale mulţumirile noastre.

НЕСКОЛЬКО ПАЛЕОЛИТИЧЕСКИХ И НЕОЛИТИЧЕСКИХ НАХОДОК В РАЙОНЕ АЛЕКСАНДРИЯ

РЕЗЮМЕ

На участке между деревнями Адэмешть и Пороския были найдены кремневые орудия, относящиеся к клактонской, мустьерской-левалуаской и ориньякской культурам. В неолитическом поселении в Плоске был случайно найден предмет из обожженной глины, изображающий правую ступню человеческой ноги; подобные предметы известны из находок в Гумельнице и Кэсчиоареле.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — *Александрия.* 1, 2, ретушированный отщеп (нижний палеолит); 3, круглый скребок (ориньякская культура).

Рис. 2. — *Плоска.* Антропоморфная статуэтка (Гумельница).

QUELQUES DÉCOUVERTES PALÉOLITHIQUES ET NÉOLITHIQUES DANS LE DISTRICT D'ALEXANDRIA

RÉSUMÉ

Dans le territoire compris entre les comunes d'Adămeşti et Poroschia on a découvert des pièces en silex, clactoniennes, moustéro-levaloissiennes et aurignaciennes. Dans l'établissement néolithique de Plosca, on a découvert une pièce en terre glaise, représentant un pied humain droit, sembable à celles découvertes à Gumelniţa et à Căscioarele.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Alexandria.* 1,2, éclats retouchés (paléolithique inférieur); 3, grattoir rond (aurignacien).

Fig. 2. — *Plosca.* Figurine anthropomorphe (Gumelniţa).

DOUĂ DEPOZITE DE UNELTE NEOLITICE DESCOPERITE ÎN RAIONUL COSTEŞTI (REGIUNEA ARGEŞ)

I. DEPOZITUL DE LA LEŞILE (COMUNA TEIU)

La sfîrşitul lunii martie 1960, locuitorul Spirea Ghica din satul Leşile ne-a înştiinţat că în Dealul Popii, la Purcărie, la nord de sat, în partea de vest a rîpei de lîngă drumul ce duce de la Nicolae T. Buică în valea Mozacului, a găsit, în urma surpării crestei dealului din cauza apelor, două unelte de cremene, o cremene rotundă şi nişte cioburi groase. Era un vîrf de lance, o lamă pe care o spărsese în două şi un percutor, toate din silex.

La circa 10 m vest de rîpa amintită, din malul stîng al rîului Mozacu, exact acolo unde rîul îşi îndreaptă cursul spre vest (fig. 1), apele ploilor rupseseră creasta dealului şi săpaseră o viroagă al cărei pămînt îl căraseră pe pantă. Straturile naturale de pămînt se distingeau precis şi nu prezentau nici un fel de urme de strat cultural. În peretele viroagei, la 0,30 m adîncime, stăteau lipite fragmentele unui vas pe fundul căruia rămăseseră trei săgeţi de silex şi o dăltiţă de piatră. Trecînd prin ciur cei cîţiva metri cubi de pămînt aluvionat, am găsit întregul depozit, format din 51 de piese neolitice.

După materialul din care sînt lucrate, obiectele se împart în trei categorii : obiecte de silex, de piatră şi de lut. Din totalul lor, 44 de obiecte sînt lucrate din silex, cinci unelte sînt lucrate din piatră şi numai două din lut. Silexul folosit pentru prelucrare este de bună calitate, adus de la distanţe mari [1]. După culoarea silexului, uneltele se grupează astfel : a) 24 de unelte din silex de culoare alburie, b) 13 unelte din silex de culoare vineţie de diferite nuanţe, c) cinci unelte din silex gălbui-vineţiu cu pigmenţi alburii mărunţi şi d) două unelte din silex maron-gălbui.

[1] „De altfel este cunoscut în genere că, în epoca neolitică, triburile din Cîmpia Dunării au procurat cremenea din depozitele prispei prebalcanice, unde depozitele de silex se văd la suprafaţa solului" (D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., 1961, p. 195).

Dintre acestea, 18 sînt lame avînd lungimi ce variază între 5, 6 şi 10 cm (fig.2/1, 2, 3). Majoritatea au fost folosite pentru tăiat cu ajutorul muchiilor ascuţite ; nouă din ele sînt unelte combinate, lame-răzuitoare, fin retuşate la unul din capete pentru a fi folosite la răzuit, trei sînt retuşate pe ambele muchii (dintre acestea două fiind retuşate şi la cîte un capăt), iar una retuşată numai pe o muchie. Majoritatea au ştirbituri mărunte datorită utilizării, una fiind folosită pînă la îngroşarea muchiei. Două lame sînt rupte la cîte un capăt (probabil cel retuşat, folosit la răzuire), iar una ruptă la ambele capete.

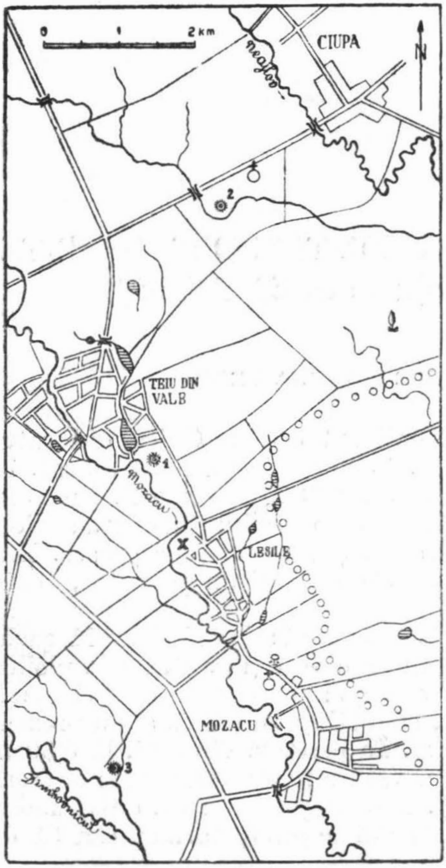

Fig. 1. — Schiţa cu locul descoperirii depozitului neolitic de la Leşile.

Alte nouă unelte sînt răzuitoare (fig. 2/4), care se împart, după tehnica de lucru, în următoarele categorii : a) răzuitoare lucrate din aşchii aproximativ ovale, fin retuşate pe margini, una retuşată de jur împrejur (fig. 2/4d), iar cinci numai pe un arc marginal, semănînd astfel cu răzuitorul pe cap de lamă (fig. 2/4b, c, e, f, g) ; b) răzuitoare lucrată dintr-un nucleu epuizat, fin retuşată pe margini (fig. 2/4g) ; c) aşchie aproximativ ovală, care putea fi folosită ca răzuitoare direct pe spărtură (fig. 2/4a) ; d) vîrf de lamă scurtă, răzuitoare ruptă probabil în timpul utilizării, dar care se putea folosi în continuare pe una din muchiile fin retușate (fig. 2/4i).

Vîrfurile de lance (şapte la număr) formează cea mai frumoasă serie de unelte din depozit (fig. 2/5). Lucrate din silex de diferite culori, după tehnica de lucru se împart în două categorii : a) vîrfuri lucrate din lame retuşate pe margini şi ascuţite puternic prin retuşări foarte fine (fig. 2/5a-f) ; un vîrf este ascuţit mai mult prin desprinderea din nucleu (fig. 2/5f), altul, retuşat de jur împrejur, are baza concavă datorită retuşării (fig. 2/5e), iar unul este rupt exact în locul unde începea să se îngusteze spre vîrf (fig. 2/5d) ; b) un singur vîrf de lance este lucrat în întregime prin tehnica retuşurilor fine. Vîrful ascuţit este rupt din vechime (fig. 2/5g).

În aceeaşi tehnică, a retuşurilor fine, sînt lucrate cinci vîrfuri de săgeată din depozit (mărimea lor variază între $3 \times 2,2 \times 0,5$ cm şi $1,9 \times \times 1,5 \times 0,4$ cm) (fig. 2/6). Trei vîrfuri au baza dreaptă (fig. 2/6a, b, c), iar

două au baza concavă (fig. 2/6d-e). Alături de acestea stă o săgeată în curs de prelucrare, neterminată, probabil, din cauza unei ştirbituri în apropiere de vîrf (fig. 2/6f). Un alt vîrf de săgeată a fost obţinut prin desprinderea din bulgăr şi retuşat numai la vîrf (fig. 2/6h) ; altul, în trei muchii, este obţinut prin desprindere, fără retuşări. Secţiunea transversală

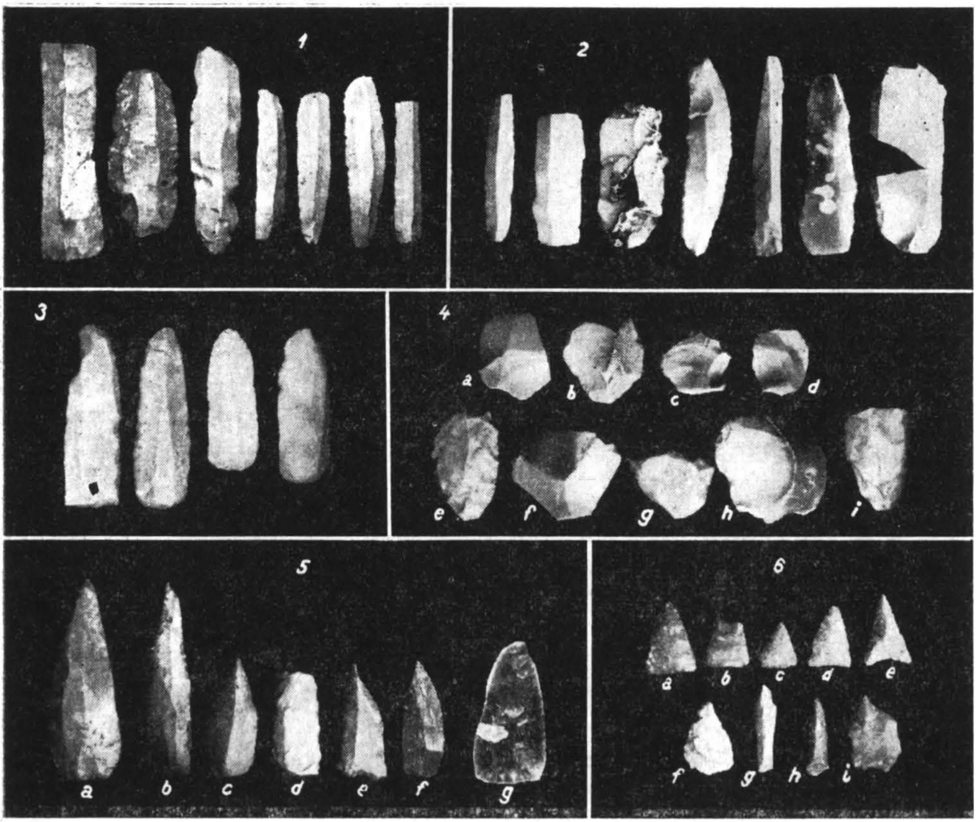

Fig. 2. — *Leşile*: *1*, *2* — lame de silex ; *3* — răzuitoare pe lamă ; *4* — răzuitor ; *5* — vîrfuri de lance ; *6* — vîrfuri de săgeţi.

a acestui vîrf este triunghiulară, cu latura de aproximativ 0,7 cm (2/6 g). În aceeaşi tehnică, a desprinderii directe, este lucrat şi un alt vîrf de săgeată, care are o formă plată şi un vîrf foarte bine ascuţit din desprindere (fig. 2/6i). Ultimul obiect de silex este un percutor mic de silex alb, cu forma sferică neregulată, cu diametru maxim de 4,5 cm (fig. 3/1).

A doua categorie de unelte din depozit o formează cele cinci obiecte de piatră :

1. Dăltiţă de formă trapezoidală, cu tăişul uşor convex, lucrată dintr-o rocă dură de culoare neagră, puternic lustruită. Un colţ din gură

este rupt încă din vechime, datorită, probabil, întrebuințării. Este lungă de 3,1 cm, lată la bază, în forma actuală (ruptă) de 2,5 cm, iar muchia formează un dreptunghi cu laturile de 1,4 × 0,9 cm (fig. 3/3).

2. Dălțiță (3,7 × 1,1 × 0,9 cm) dintr-o rocă dură, de culoare vineție, puternic șlefuită, cu gura știrbită datorită întrebuințării (fig. 3/4).

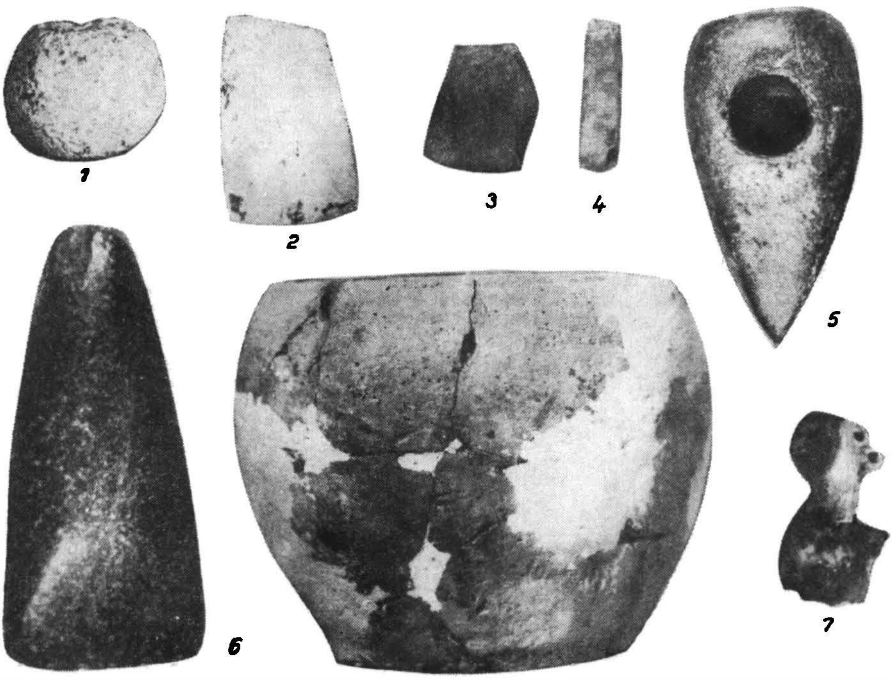

Fig. 3. — *Leșile:* *1* — percutor de silex; *2, 3, 4* — dălțițe; *5* — topor de piatră perforat; *6* — topor-daltă; *7* — figurină antropomorfă din lut; *8* — vasul în care s-a găsit depozitul.

3. Dălțiță (5,7 × 4,3 × 1,7 cm) de formă trapezoidală, cu tăișul ușor convex, dintr-o rocă alb-gălbuie, dură, puțin aspră, puternic șlefuită. La muchie este știrbită datorită întrebuințării din vechime (fig. 3/2).

4. Topor-daltă (11,3 × 5,3 × 3,3 cm) de formă trapezoidală, cu tăișul ușor convex, puternic ascuțit. Este lucrat dintr-o rocă dură, de culoare neagră, cu pete vineții-verzui. Gura are cîteva știrbituri mărunte, datorită utilizării. Tot acestui fapt se datoresc și izbiturile din muchie (fig. 3/6).

5. Topor perforat, dintr-o rocă dură, de culoare cenușie. Are lungimea de 8,5 cm, lățimea gurii de 3,6 cm, adîncimea găurii pentru introducerea cozii, corespunzătoare lățimii din această zonă, de 4,6 cm, diametrul găurii de 1,7 cm, iar grosimea corpului în dreptul găurii de 4,8 cm (fig. 3/5).

Din a treia categorie de obiecte din depozit face parte bustul unei figurine antropomorfe, feminine, spartă în bucăți și ulterior perfect reconstituită (fig. 3/7), precum și vasul păstrat fragmentar, dîndu-ne însă posibilitatea întregirii (fig. 3/8). Vasul este lucrat dintr-o pastă roșie, cu pereții și cu profilul neregulat. Are înălțimea de 13 cm, diametrul exterior al fundului de 11,5 cm, al gurii de 14,5 cm, iar diametrul exterior maxim de 18 cm, la 4—5 cm sub buză.

Descoperirea depozitului de unelte și arme neolitice de la Leșile are o importanță deosebită prin faptul că pînă în prezent nu se cunoaște din această epocă un alt depozit cu unelte finisate depus într-un vas. Depozitele de la Piatra Șoimului (Calu)[2], cel de la Valea Adîncă (comuna Uricani, reg. Iași)[3], cel din așezarea de la Pietrele, (rn. Giurgiu)[4], cel de la Deagurile (reg. Argeș)[5] sau cel descoperit în comuna Brebeni (rn. Slatina, reg. Argeș)[6] au fost depuse direct în pămînt și conțineau un număr mult mai mic de unelte. Importantă este și descoperirea figurinei antropomorfe din depozit, deoarece pînă acum nu se cunoaște decît un singur caz similar în țara noastră, și anume figurina depusă deasupra depozitului de greutăți pentru războiul de țesut de la Sălcuța [7]. Ea ne ajută să înțelegem mai bine rolul magic al acestor figurine într-o perioadă cînd relațiile sociale deveniseră mai complexe datorită domesticirii animalelor, cultivării plantelor și practicării unor meșteșuguri casnice, cînd „Munca însăși devenea din generație în generație alta, mai perfecționată și mai multilaterală ...”[8]. Figurina găsită în depozitul nostru ne arată încă o latură a magiei neolitice. Este evident că ea avea rolul de a păzi depozitul, de a-i păstra secretul, pentru a nu fi găsit de alte persoane. Deci magia figurinelor feminine capătă în neolitic și rolul de păzitor, rolul de ocrotitor al anumitor lucruri, fapt determinat de consolidarea dominației femeii pe plan social, consolidare care duce la apogeul dezvoltării matriarhatului. Numai astfel ne putem explica existența figurinei în acest depozit.

Împrejurările în care a fost ascuns depozitul nu pot fi cunoscute. Fie că el a aparținut mai multor persoane, fie uneia singure, după îngropa-

[2] C. Mătasă, *Descoperiri arheologice în raionul Piatra-Neamț*, în *Materiale*, V, 1959, p. 729—732; A. Florescu, *К вопросу о кремневых топорах в Молдове*, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 80—81.

[3] Adrian Florescu, *Depozitul de unelte de caracter neolitic de la Valea Adîncă*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 215—224; idem, *К вопросу*... p. 79 — 102.

[4] D. Berciu, *Cercetări arheologice în regiunea București, III, Săpăturile de la Pietrele, raionul Giurgiu*, în *Materiale*, II, 1956, p. 503 — 544, fig. 20, p. 511.

[5] Vezi articolul de față.

[6] Cu ocazia lucrărilor de terasare efectuate în primăvara anului 1963 pe dealul de pe malul drept al rîului Dîrjov, în comuna Brebeni (rn. Slatina, reg. Argeș), a fost descoperit un depozit format din circa 20 de lame lungi de silex, lucrate dintr-un silex alburiu de bună calitate. Din acestea au putut fi salvate doar cîteva, aflate la Muzeul raional din Slatina și trei păstrate fragmentar la Muzeul regional Argeș din Pitești. Deși la locul descoperirii nu există urme materiale, în apropiere se află un tell neolitic aparținînd culturii Sălcuța.

[7] D. Berciu, *Contribuții*..., p. 333, și fig. 41, p. 182, fig. 153/1, p. 330, fig. 158/1, p. 336.

[8] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a 2-a, București, E.S.P.L.P., ed. 1955, p. 87 — 88.

rea sa acestea au dispărut, depozitul rămînînd în acest loc cu totul izolat din creasta dealului.

În ceea ce priveşte datarea, ea se poate face datorită numeroaselor elemente pe care le avem. Uneltele sînt lucrate dintr-un silex de bună calitate. Lamele sînt asemănătoare celor din depozitul de la Pietrele, care au fost găsite în stratul al II-lea de cultură, adică în cultura Gumelniţa I [9]. Vîrfurile de săgeţi, cu formă triunghiulară cu baza dreaptă, sînt lucrate într-o tehnică foarte îngrijită, avînd marginile şi baza retuşate extrem de fin pe ambele feţe. Asemenea săgeţi au fost găsite în straturile aparţinînd culturii gumelniţene de la Brăiliţa [10], în nivelurile superioare ale culturii Gumelniţa din aşezarea de la Hîrşova [11] şi abundă în toate aşezările din sudul Munteniei, aşa cum s-au găsit, de exemplu, la Căscioarele [12]. În ceea ce priveşte săgeţile cu baza concavă, ele apar în cultura Gumelniţa şi se găsesc pînă în epoca bronzului [13], dar aceasta nu înseamnă că trebuie să datăm depozitul de la Leşile în epoca bronzului. Dăltiţe lucrate dintr-o rocă de culoare gălbuie, bine şlefuite, de formă trapezoidală, asemănătoare dăltiţei noastre, s-au găsit şi în stratul de cultură Brăiliţa II, aparţinînd culturii Gumelniţa [14], iar dăltiţe din rocă dură de culoare neagră, uneori cu pete verzui, s-au găsit şi în aşezarea de la Pietrele şi aparţinînd aceleiaşi culturi gumelniţene [15].

În ceea ce priveşte datarea figurinei şi a vasului, acestea se încadrează în cultura Gumelniţa, faza III b. Asemenea figurine şi vase întregi s-au găsit la numai 1,10 km mai la nord, în tellul neolitic gumelniţean, faza III b, săpat în iulie-august 1959 şi iulie-august 1963 [16], precum şi în tellul nr. 2 săpat în iulie-august 1959, din aceeaşi cultură, care se află la 2 km nord-nord-est de satul Teiu din Vale, pe malul stîng al Vîlcelei Viezuinelor (Vîlceaua lui Zaharescu), la 85 m sud de şoseaua Teiu din Deal-Pătroaia [17]. Pe teritoriul satului Leşile se mai găseşte încă un tell gumelniţean la circa 2,5 km sud-est de sat, pe valea rîului Dîmbovnic, pe partea dreaptă a Vîlcelei Fiticioaica, la punctul numit de localnici „Măgura lui Gorea". Aceste trei telluri neolitice, precum şi alte cîteva telluri şi aşezări din comunele vecine, ne determină să încadrăm depozitul de unelte neolitice de la Leşile în cultura Gumelniţa, faza III b, bineînţeles datarea făcîndu-se în primul rînd după conţinutul său.

---

[9] D. Berciu, *Cercetări arheologice în regiunea Bucureşti...*, *loc. cit.*

[10] N. Harţuchi şi I. T. Dragomir, *Săpăturile de la Brăiliţa*, în *Materiale*, III, 1957, p. 132, fig. 3.

[11] Doina Galbenu, *Aşezarea neolitică de la Hîrşova*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 300—301, fig. 13.

[12] Gh. Ştefan, *Les fouilles de Căscioarele*, în *Dacia*, II, 1925, p. 148, fig. 5.

[13] Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *La nécropole de l'âge du bronze de Poiana*, în *Dacia*, V — VI, 1935—1936, fig. 9; Adrian Florescu şi Marilena Florescu, *Sondajul de la Gîrceni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 225, fig. 5/3—7.

[14] N. Harţuchi, *Săpăturile arheologice de la Brăiliţa*, în *Materiale*, V, 1959, p. 221—229.

[15] D. Berciu, *op. cit.*

[16] Sebastian Morintz, *Tipuri de aşezări şi sisteme de fortificaţie şi de împrejmuire în cultura Gumelniţa*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 273—284; Sebastian Morintz şi I. Nania, *Săpăturile arheologice de la Teiu* (în ms.).

[17] Sebastian Morintz, *op. cit.*

II. DEPOZITUL DE LA DEAGURILE

În martie 1964 am fost înștiințați că în comuna Deagurile (rn. Costești) s-a descoperit un depozit de unelte neolitice [18]. Plecînd în aceeași zi la fața locului, am constatat următoarele : în ziua de 14 martie 1964, o echipă de țărani care lucrau la terasare pentru plantarea viței de vie a descoperit în partea de sud a comunei, în botul de deal din sudul Piscului Mămăligii, la o adîncime de 0,40 m, un frumos depozit format din 25 de unelte neolitice. Piscul Mămăligii este un deal asemănător unei uriașe măgure naturale, înconjurată de Valea Săracului la est și Valea Mătușii la vest, vîlcele care se unesc sub botul sudic al piscului. Vîlcelele au apă numai în timpul topirii zăpezilor și în timpul ploilor, iar dealul dintre ele, Piscul Mămăligii, coboară în trei părți prin pante foarte repezi și numai spre nord coboară în pantă domoală.

Acesta este al patrulea depozit de unelte neolitice descoperit pe teritoriul regiunii Argeș [19]. Din totalul de 25 de piese, numai două sînt lucrate din piatră, restul fiind lucrate din silex de bună calitate, adus de la distanțe mari [20]. După culoarea silexului, uneltele se împart în două categorii :

1. Unelte lucrate dintr-un silex gălbui-vinețiu, cu pigmenți mari albicioși, foarte rari. Din această categorie fac parte trei lame mari (16,5 × 3 × 0,85 cm ; 15 × 3,5 × 1,1 cm ; 12,6 × 3 × 0,78 cm), desprinse din același nucleu, una posedînd pe muchia din dreapta o zonă fin retușată (fig. 4/1).

2. Unelte lucrate din silex de culoare alb-vineție cu pigmenți albi, mărunți, foarte deși și pigmenți albi, mari și distanțați. Din această categorie fac parte 17 lame-cuțite cu forme arcuite, cu marginile subțiri și tăioase, avînd secțiuni fie triunghiulare, fie trapezoidale, cu lungimi ce variază între 10,35 și 6,36 cm, exceptînd o lamă păstrată fragmentar și alta care are vîrful rupt recent de descoperitori (fig. 4/2). Remarcăm faptul că șase lame poartă porțiuni din crusta calcaroasă, din care una pe jumătate din suprafață. Procedeul este întîlnit în cultura Criș, cînd ,,Nucleele nu au fost curățite complet de coaja calcaroasă. Coaja a rămas uneori și pe unelte''[21]. Din aceeași categorie de silex sînt lucrate și două răzuitoare pe lamă, așadar unelte combinate, una fiind ruptă, probabil, în procesul muncii (fig. 4/3). A mai fost descoperit și un nucleu conic care păstrează spre vîrf o mare porțiune din crusta calcaroasă. Păstrînd urmele a 16 desprinderi de lame, corespunzătoare celor 16 percuții de pe planul de percuție, ni se arată clar sistemul de prelucrare (fig. 4/4). Remarcăm că, dacă nu toate lamele din această categorie de silex sînt desprinse din acest nucleu, din el au fost lucrate cel puțin 2/3.

Cele două unelte de piatră sînt două toporașe-dălțițe (4,5 × 2,97 × 1,3 cm și 3,35 × 3,5 × 0,95 cm), lucrate dintr-o rocă dură, de culoare

[18] Am fost anunțat de prof. Popescu Marin de la Școala de 8 ani Deagurile, care l-a luat imediat de la descoperitori, pentru care îi mulțumim și pe această cale.

[19] Sebastian Morintz și I. Nania, *Săpăturile arheologice de la Teiu* (în ms.).

[20] Vezi nota 1.

[21] D. Berciu, *Contribuții...*, p. 186.

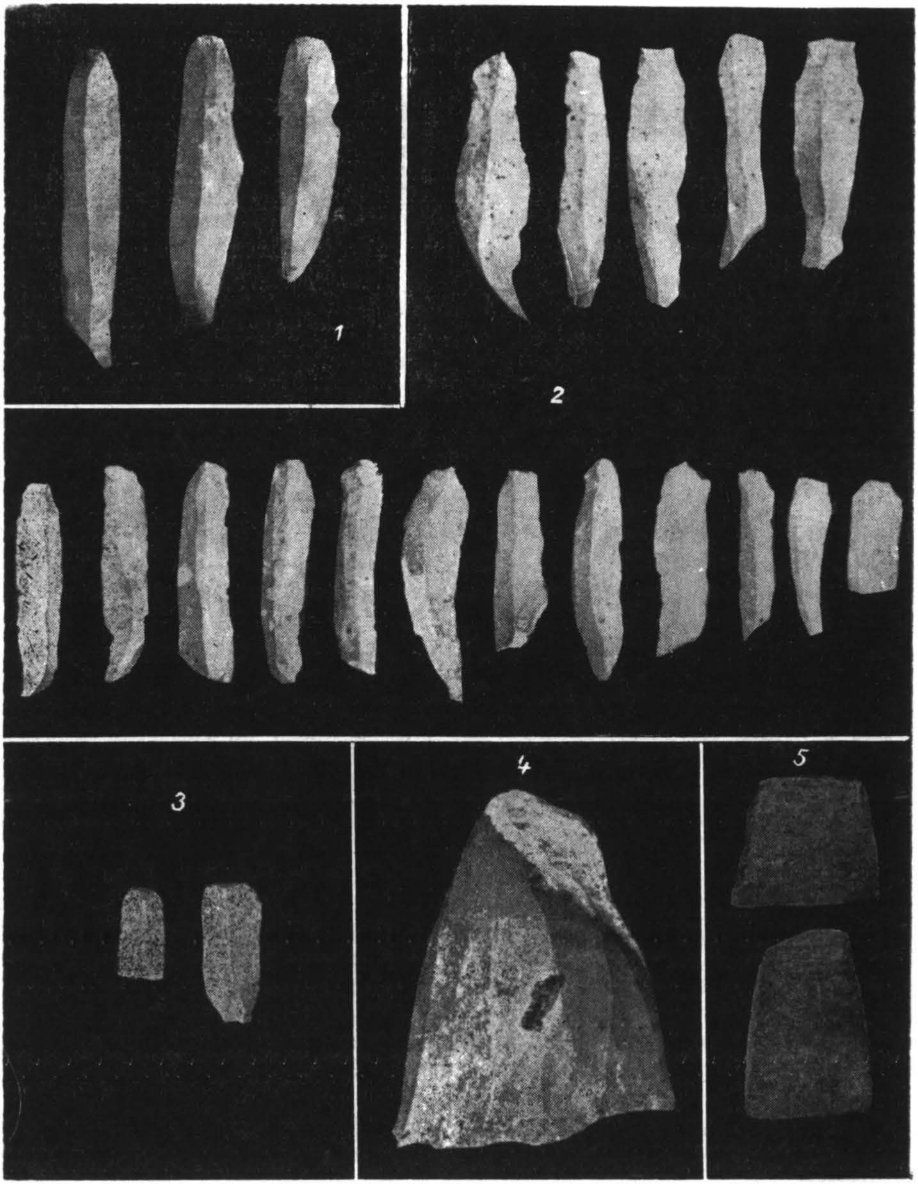

Fig. 4. — *Deagurile* : 1, 2 — lame de silex ; 3 — răzuitoare pe lamă ; 4 — nucleul de silex din care au fost desprinse lamele ; 5 — dălțițe.

vineție-verzuie, fină la pipăit (fig. 4/5). Toporașele sînt fin șlefuite și ascuțite, unul nepurtînd urme de folosire, celălalt avînd cîteva știrbituri mărunte. Astfel de toporașe sînt cunoscute la noi în țară încă din cultura Criș [22], devenind destul de numeroase în cultura Gumelnița [23].

În privința datării depozitului ne vin în ajutor mai multe fragmente ceramice aparținînd culturii Criș, descoperite de noi prin cercetări de suprafață în locul respectiv. Fragmentele ceramice descoperite se încadrează în marea arie culturală Starčevo-Criș-Kremikovci [24].

În compoziția pastei din care au fost lucrate a fost amestecată o mare cantitate de pleavă măruntă de cereale. În majoritatea cazurilor, pasta are culoarea neagră de diferite nuanțe, în cîteva cazuri culoarea roșcată-cărămizie și numai cîteva fragmente au miezul negru, acoperit de straturi superficiale roșcate, ale unei materii fine aplicate atît în exteriorul, cît și în interiorul vasului.

Pe Piscul Mămăligii au mai fost descoperite izolat cîteva percutoare de piatră, cîteva unelte de silex și multe fragmente ceramice aparținînd culturii Glina III, care nu fac obiectul discuției prezente.

Ținînd seama de prezența fragmentelor ceramice aparținînd culturii Criș chiar în locul descoperirii depozitului, de faptul că uneltele de silex sînt frecvente în această cultură ca și toporașele-dălticțe, datăm depozitul de la Deagurile în perioada culturii Criș, către sfîrșitul acestei culturi, perioadă în care se încadrează fragmentele ceramice descoperite de noi.

Întrucît săpăturile pentru terasare efectuate la 0,60 — 0,80 m adîncime au distrus stratul de cultură, nu se mai poate efectua un sondaj arheologic necesar unui studiu mai amplu al acestei probleme.

I. NANIA

ДВА КЛАДА НЕОЛИТИЧЕСКИХ ОРУДИЙ, НАЙДЕННЫХ В РАЙОНЕ КОСТЕШТЬ (ОБЛ. АРДЖЕШ)

РЕЗЮМЕ

Автор описывает два неолитических клада из четырех, обнаруженных на территории области Арджеш. Первый из них, найденный в 1960 г. в деревне Лешиле (р-н Костешть), содержит 44 предмета из

[22] M. Petrescu-Dîmbovița, *Sondajul, stratigrafic de la Perieni*, în *Materiale*, III, 1957, fig. 7/2—6, p. 74; Eugen Comșa, *Săpăturile de la Dudești*, în *Materiale*, V, 1959, p. 92.

[23] D. Berciu, *Cercetări arheologice în regiunea București...*, fig. 27/1—4, p. 517; N. Harțuchi și I. T. Dragomir, *op. cit.*; N. Harțuchi, *op. cit.*; Sebastian Morintz și Dinu V. Rosetti, *Din cele mai vechi timpuri și pînă la formarea Bucureștilor*, în *Bucureștii de odinioară*, București, Edit. științifică, 1959, planșa IX/5—8.

[24] Ida Kutzian, *A Körös-kultura*, în *DissPann*, II, 23, Budapesta, 1944. Vl. Milojčić *Körös-Starčevo-Vinča*, în *Reinecke-Festschrift*, Mainz, 1950, p. 19; Draga Arandjelovič Garašanin, *Starčevska Kultura*, Ljubljana, 1954; Eugen Comșa, *La civilisation Criș sur la territoire de la R.P.Roumaine*, în *ActaArchCarpathica*, I, 2, Varșovia, 1959, pl. II.

кремня, пять каменных орудий и женскую антропоморфную статуэтку. Учитывая разнообразие как самых предметов, так и материалов, из которых они сделаны, и особенно тот факт, что все предметы были сложены в сосуде и сверх них была положена женская статуэтка, данный клад является единственным в своем роде. Что касается датировки, то на основании таких элементов как сосуд, статуэтка и предметы, а также учитывая наличие расположенных поблизости гумельницких поселений типа теллей, клад можно отнести к фазе III В культуры Гумельница.

Большой интерес представляет второй, описанный в данной заметке клад, найденный в 1964 г. в селе Дягуриле того же района. Клад содержит 25 неолитических предметов (из которых 23 кремневых, а 2 каменные) и кремневое коническое ядрище, от которого были отколоты многочисленные пластины этого клада. Учитывая, что возле клада были найдены обломки керамики, принадлежащие культуре Криш, клад можно датировать конечным периодом этой культуры.

Автор в своей заметке указывает на особую ценность орудий в неолите (вплоть до зарытия клада) и надеется, что ему удалось внести небольшой вклад в изучение неолитической эпохи на территории Румынии.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Набросок с места находки неолитического клада в Лешиле.

Рис. 2. — *Лешиле*. 1, 2, кремневые пластины; 3, скребки на пластинах; 4, скребок; 5, наконечники копий; 6, наконечники стрел.

Рис. 3. — *Лешиле*. 1, кремневый пробойник; 2, 3, 4, долотца; 5, каменный просверленный топор; 6, топор-долото; 7, глиняная антропоморфная статуэтка; 8, сосуд, в котором был найден клад.

Рис. 4. — *Дягуриле*. 1, 2, кремневые пластины; 3, скребки на пластинах; 4, кремневое ядрище, от которого были сколоты пластины; 5, долотца.

DEUX DÉPÔTS D'OUTILS NÉOLITHIQUES DANS LE DISTRICT DE COSTEŞTI (RÉGION D'ARGEŞ)

RÉSUMÉ

L'auteur présente deux des quatre dépôts néolithiques mis au jour sur le territoire de la région d'Argeş. Le premier, découvert en 1960, dans le village de Leşile contient 44 objets de silex, 5 outils en pierre et une figurine anthropomorphe féminine. Ce dépôt est unique en son genre, par la diversité des pièces, par le matériel différent dans lequel elles ont été façonnées et surtout du fait qu'elles ont été toutes trouvées dans un vase surmonté d'une figurine féminine. Sur la foi des éléments de repère pour la datation, représentés par le vase, la figurine et les objets, ainsi que sur le témoignage de plusieurs établissements appartenant à la civilisation

de Gumelniţa, de type *tell*, se trouvant aux environs, le dépôt peut être daté dans la même civilisation de Gumelniţa, phase III B.

Le second dépôt faisant l'objet de cet article présente lui aussi un intérêt particulier. Il a été découvert en 1964 dans le village de Deagurile (le même district). Le dépôt comporte 25 pièces néolithiques, dont 23 sont travaillées dans du silex et 2 en pierre, ainsi que le nucleus conique en silex duquel ont été détachées la majorité des lames formant le dépôt. Compte tenu du fait qu'autour du dépôt ont été trouvés des fragments céramiques appartenant à la civilisation de Criş on peut dater ce dépôt dans la période finale de cette civilisation.

L'importance des outils dans le néolithique a culminé dans cette période au point qu'il ont pu être «thésaurisés», fait souligné dans l'article.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Relevé du lieu de la découverte du dépôt néolitique de Leşile.

Fig. 2. — *Leşile.* 1, 2, lames en silex ; 3, grattoirs sur lame ; 4, grattoir ; 5, pointes de lance ; 6, pointes de flèche.

Fig. 3. — *Leşile.* 1, percutoir en silex ; 2, 3, 4, petits ciseaux ; 5, hache en pierre, perforée ; 6, hache-ciseau ; 7, figurine anthropomorphe en terre ; 8, vase dans lequel on a trouvé le dépôt.

Fig. 4. — *Deagurile.* 1,2, lames en silex ; 3, grattoirs sur lame ; 4, nucleus de silex duquel ont été détachées les lames ; 5, ciseaux.

ASUPRA ÎNCEPUTURILOR EPOCII BRONZULUI ÎN ROMÂNIA

(Partea a II-a)

Partea I a prezentului studiu, publicată în nr. 1/1965 al acestei reviste, se încheia cu o scurtă considerație asupra felului de înmormîntare în cultura Coțofeni.

După ce am arătat că cel mai vechi mormînt de incinerație de pe teritoriul țării noastre ar aparține culturii Coțofeni [1], am menționat că această cultură cunoștea și inhumația, citînd un mormînt descoperit tot la Cîrna, în Oltenia [2]. Acest mormînt, care nu a fost descoperit însă în condiții științifice, pare să fi fost un mormînt, cu ocru.

Continuînd considerațiile noastre asupra culturii Coțofeni, ne vom referi la cea mai recentă lucrare a lui D. Berciu, în care este prezentată și această cultură [3]. D. Berciu constată trei faze ale culturii, care începe încă în neoliticul final, se continuă paralel cu culturile Cernavoda, Folteşti, Periam, ,,fără a mai vorbi despre complexul Horodiştea-Folteşti sau despre cel al ceramicii decorate cu împunsături succesive''. Are, de asemenea, legături cu culturile Kostolac, Baden-Pécel și Vučedol.

Cultura cu ceramică decorată cu împunsături succesive (în limba germană *Furchenstichkeramik*) este prezentată în *Istoria României* deosebit de cultura Coțofeni, dar ca o cultură care pare a fi o fază mai tîrzie a acesteia. Această constatare se bazează pe faptul că în unele așezări, între care cea mai cunoscută este cea de la Cîlnic (rn. Sebeş), ea apare separat de cultura Coțofeni propriu-zisă, caracterizată prin ceramică decorată cu pastile (*Linsenkeramik*). Ea este răspîndită mai ales în Transilvania [4].

---

[1] Vladimir Dumitrescu, *La plus ancienne tombe à incinération trouvée sur le territoire de la R. P. Roumaine*, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 68—88.

[2] Gh. Bichir, *Un mormînt cu ocru la Cîrna*, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 101 — 112.

[3] D. Berciu (manuscris *Rumania before Burebista*).

[4] I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 99 — 100.

SCIV, tomul 16, nr. 2, 323—340, Bucureşti, 1965.

„Unele descoperiri recente semnalează pătrunderea acestei faze şi în regiunea muntoasă a Olteniei (în raionul R.-Vîlcea), fapt care ar explica absența din acele locuri a culturii Glina III şi ar sublinia încă o dată sincronismul, cel puțin parțial, între cultura Glina III-Schneckenberg şi complexul tîrziu Coțofeni, caracterizat prin ceramica decorată cu împunsături succesive. Nu se poate preciza pentru moment pe ce cale şi de unde a pătruns noua tehnică de decor, însoțită și de unele motive (mai ales triunghiuri haşurate, dispuse astfel încît să rezulte un decor în stea sau în cruce); este de presupus însă şi o componentă sud-vestică, venită prin Serbia şi Slovenia" [5].

După apariția acestor rînduri nu s-au făcut cercetări mai importante privind cultura care ne interesează. Totuşi, D. Berciu menționează că în unele locuri în zona de interferență a celor două aspecte ale culturii, acestea apar amestecate, ca de exemplu la Govora-Sat, rn. R.-Vîlcea [6].

În ce priveşte datarea aspectului Cîlnic al culturii Coțofeni (pentru care Gh. Bichir întrebuințează denumirea de *cultura Cîlnic*), sincronismul între acesta şi cultura Glina III-Schneckenberg este admis şi de Gh. Bichir, care crede că faza Cîlnic este contemporană, în parte, cu faza A şi cu începutul fazei B a culturii Schneckenberg. Acest lucru e confirmat şi de faptul că la Boarta (rn. Mediaş) s-a găsit într-o aşezare de tip Cîlnic un fragment de strachină de tip Schneckenberg B, precum şi de faptul că ariile de răspîndire ale celor două culturi se exclud [7].

Printre fenomenele culturale ale perioadei de tranziție care au contribuit într-o măsură mai mare sau mai mică la formarea epocii bronzului pe teritoriul patriei noastre, un anumit rol revine şi aşa-numitei *culturi a amforelor sferice.* Cunoscută deocamdată în țara noastră numai în Moldova şi numai din morminte, ca acelea descoperite la Piatra-Neamț sau la Dolheştii Mari, rn. Fălticeni, această cultură a fost prezentată pe scurt, dar judicios în *Istoria României* [8].

Se pare că purtătorii amforelor sferice, păstori seminomazi, pătrund în Moldova venind dinspre Volhinia și Podolia. Caracterizată prin morminte în „cutie de piatră" (ciste), dar şi în gropi simple și prin vase de lut mai mult sau mai puțin sferice, cultura pe care o prezentăm este răspîndită din Germania centrală și răsăriteană şi Polonia pînă în vestul R.S.S. Ucraina. Descoperirile cunoscute pînă acum în Moldova o situează în această provincie, din punct de vedere cronologic între etapele Foltești I și Folteşti II. Influențele ei se recunosc și în inventarul mormintelor tumulare cu cutii de piatră din Transilvania, de la Livezile (Cacova, rn. Aiud) sau de la Cărpiniș (rn. Sebeş) [9].

După cum se știe, deasupra celor patru morminte cu amfore sferice de la Dolheştii Mari (rn. Fălticeni) s-au găsit resturi ale culturii Folteşti II sau Dolheşti II. Purtătorii amforelor sferice au pătruns deci în Moldova

---

[5] I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 100.

[6] D. Berciu (manuscris *Rumania*).

[7] Gh. Bichir, *Beitrag zur Kenntnis der frühen Bronzezeit im südöstlichen Transsilvanien und in der Moldau*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 108 — 109.

[8] D. Berciu, în *Istoria României*, I, p. 77—79.

[9] *Ibidem.*

în perioada premergătoare fazei Folteşti II. Influenţa primei culturi se observă în ceramica de tip Folteşti II [10].

Fără a putea preciza raportul cronologic care a existat între faza Horodiştea-Folteşti I şi complexul amforelor sferice, se poate stabili următoarea succesiune a diferitelor complexe culturale: Cucuteni B — Horodiştea —amforele sferice [11].

În ultima sa lucrare, D. Berciu înglobează în acelaşi grup şi morminte-ciste descoperite în rn. Muscel. Grupul se regăseşte, spune el, şi în complexele Belotič-Bela Crkva, înrudite cu descoperirile de la Verbiţa şi Cetăţeni. Se infiltrează de asemenea în Transilvania, unde mormintele cu ciste se găsesc în tumuli, la Livezile, Cărpiniş, Caşolţ. Morminte-ciste se regăsesc în unele grupuri ale Bronzului vechi ca, de exemplu, în cultura Glina III [12].

Ne permitem să observăm în această privinţă că mormintele din Muscel nu aparţin culturii amforelor sferice, ci, aşa după cum menţionează şi D. Berciu de altfel, culturii Glina III. Fiind vorba deci de două culturi diferite şi numai de un rit de înmormîntare asemănător, vom reveni asupra mormintelor-ciste în capitolul în care ne vom ocupa cu cultura Glina III-Schneckenberg.

Problema „*culturii*" *mormintelor cu ocru* este şi ea de o importanţă deosebită, atît pentru înţelegerea conţinutului perioadei de tranziţie, cît şi pentru influenţa pe care au avut-o aceste complexuri, dintre care unele ajung pînă la epoca bronzului, asupra formării acestei epoci.

Pornind iarăşi de la *Istoria României*, să vedem cum este prezentată problema în această lucrare. D. Berciu, autorul capitolului despre perioada de tranziţie, înglobează în această perioadă şi aşa-zisa cultură a mormintelor cu ocru, arătînd de la început că pătrunderea ei începe încă înainte de sfîrşitul neoliticului tîrziu şi se termină în pragul epocii bronzului, cu grupa mormintelor de la Verbiţa, în Oltenia [13].

Centrul de unde se răspîndeşte acest complex se găseşte în stepele din nordul Mării Negre şi în regiunea de silvostepă din vestul Uniunii Sovietice [14].

În grupa celor mai vechi morminte cu ocru intră unele de la Glăvăneştii Vechi şi cele de la Holboca, în Moldova, precum şi mormîntul de la Casimcea, în Dobrogea. Alte morminte sînt citate de la Brăiliţa, Gurbăneşti, Ploieşti, Pleniţa, Valea Lupului etc. Rolul pe care l-au jucat aceste populaţii de păstori, spune Berciu, a fost foarte important pentru formarea procesului de trecere la epoca bronzului. Ele contribuie la răspîndirea metalurgiei cuprului şi a prelucrării argintului, precum şi la răspîndirea ceramicii ornamentate cu şnur [15].

În lucrările sale mai noi, D. Berciu aduce unele precizări la problema care ne interesează. Reţinem faptul că el vorbeşte de astă dată despre

---

[10] D. Berciu, în *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1961, p. 149.

[11] Marin Dinu, *Contribuţii la problema culturii amforelor sferice pe teritoriul Moldovei*, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 47.

[12] D. Berciu (manuscris *Rumania*).

[13] D. Berciu, în *Istoria României*, I, p. 73.

[14] *Ibidem*.

[15] *Ibidem*, p. 74.

„fenomenul înmormîntărilor cu ocru, care, străbătînd o lungă perioadă de timp, și anume de pe la sfîrșitul fazelor III ale culturilor tîrzii neolitice și pînă în pragul epocii bronzului, cînd se consideră integrată definitiv în dezvoltarea locală acea componentă răsăriteană”, vine în contact cu diferite culturi de pe teritoriul țării noastre [16].

Se pot distinge patru etape sau grupe ale acestui „fenomen”, și anume : grupul întîi (Glăvăneștii Vechi, Holboca) postcucutenian, al doilea în faza Usatovo (cu ceramică pictată), al treilea în faza Horodiștea-Foltești, iar al patrulea format din descoperirile de la Verbița, Smeieni etc., care intră în Bronzul vechi. Acest grup conține elemente ca în mormintele-ciste din regiunile muntoase ale Munteniei sau ca în complexul Belotič-Bela Crkva din Serbia [17].

Într-o lucrare relativ recentă, apărută în 1960, problema înmormîntărilor cu ocru roșu e prezentată în toată complexitatea ei [18].

Autorul acestei lucrări, Vlad Zirra, atrage atenția de la început asupra faptului că e foarte greu să ne dăm seama despre influența pe care au avut-o aceste complexe asupra formării epocii bronzului în regiunile noastre, pe de o parte pentru că viața populațiilor cărora le aparțin ne apare, dacă ne putem exprima astfel, numai în mormintele lor, pe de altă parte, pentru că și acestea sînt numai într-o mică măsură cunoscute față de marele număr de tumuli, încă necercetați, care pot să aparțină acestor populații.

Zirra cunoaște pe teritoriul României 234 de morminte cu ocru, descoperite în 48 de complexe tumulare, săpate total sau parțial. El distinge trei etape cronologice, cărora le corespund și grupe regionale. Primei etape din Moldova, care urmează după faza Cucuteni B, îi corespunde în Oltenia grupa mormintelor mai vechi, iar în Muntenia cele mai vechi morminte de la Brăilița și Gurbănești [19].

A doua etapă din Moldova este contemporană cu cultura Gorodsk-Usatovo. În Muntenia îi corespunde mormîntul cu vas pictat de la Brăilița, mormintele mai vechi din movila II de la Ploiești-Triaj și mormintele de la Gurbănești care conțin vase decorate cu șnurul. În Dobrogea îi corespund acestei faze mormîntul de la Casimcea și cele de la Hamangia [20].

Ultima etapă din Moldova este postusatoviană. Ea corespunde, în Muntenia, mormintelor mai recente de la Brăilița și grupei Verbița (etapa a II-a) din Oltenia. În movila I de la Ploiești-Triaj este reprezentat cel mai recent complex [21].

Trecem mai repede asupra acestei probleme, a cărei discutare în toată complexitatea sa ne-ar antrena în considerații prea vaste.

Într-o lucrare mai nouă, P. Roman face cîteva considerații scurte asupra problemei pe care o discutăm. Astfel, el elimină termenul de „cultură”

---

[16] D. Berciu, în *Contribuții...*, p. 148.
[17] D. Berciu (manuscris *Rumania*).
[18] Vlad Zirra, *Культура погребений с охрой в закарпатских областях PHP*, în *MIA*, Chișinău, 1960, p. 97—120.
[19] *Ibidem*.
[20] *Ibidem*.
[21] *Ibidem*.

pentru complexele mormintelor cu ocru, arătînd, așa cum s-a văzut de altfel și mai sus, că aceste morminte aparțin mai multor culturi, ca, de exemplu Cernavoda, Coțofeni sau chiar Monteoru [22].

*

Ajungînd în expunerea noastră în plină epocă a bronzului, precizăm că intenția noastră nu e să prezentăm conținutul culturilor care formează prima perioadă a epocii bronzului din România, ci să căutăm să precizăm, în măsura posibilității, limitele acestei perioade, încercînd să arătăm în cadrul ei evoluția diferitelor fenomene culturale.

În acest scop vom folosi în permanență ca bază de discuție capitolul respectiv din volumul I al *Istoriei României*, căutînd să completăm datele pe care le conține cu informații care au apărut după redactarea acestei lucrări.

Vorbind în acest capitol despre începuturile epocii bronzului pe teritoriul patriei noastre, I. Nestor spune următoarele : „Deși, după cum s-a menționat, epoca bronzului nu este încă îndeajuns studiată în ce privește teritoriul țării noastre și multe amănunte ale dezvoltării culturilor locale ne sînt încă necunoscute, se pot totuși deosebi înlăuntrul ei — în vederea desprinderii liniei de evoluție istorică — trei perioade mari. Desigur că aceste trei perioade cuprind fiecare mai multe faze, dintre care unele sînt chiar cunoscute, dar aici interesează în primul rînd linia mare de dezvoltare, comună în general întregii mase a triburilor amintite și care ca atare reflectă foarte probabil un mers istoric general, chiar dacă nu absolut sincronic peste tot'' [23].

În prima perioadă a epocii bronzului, I. Nestor înglobează cultura Glina III-Schneckenberg, răspîndită în Oltenia, Muntenia și în colțul de sud-est al Transilvaniei. Aspectul tîrziu al culturii Coțofeni, precizat sub denumirea de cultura ceramicii decorate cu împunsături succesive, este răspîndit în podișul Transilvaniei și în Banat, unde apar în această perioadă primele elemente ale culturii Periam-Pecica. În Crișana, spune I. Nestor, situația nu este clară. În Moldova avem fazele cele mai vechi ale culturii Monteoru și complexul nou identificat Costișa — Bilii-Potik. În sfîrșit, pentru Dobrogea cunoaștem în această perioadă aspectul Cernavoda al culturii Horodiștea-Foltești [24].

Aceste grupuri s-au format cam în aceeași vreme „prin diferențierea fondului relativ unitar care luase naștere în perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului și care prezenta, în fazele premergătoare cristalizării epocii bronzului, aspectele regionale de mare răspîndire geografică, cunoscute de la răsărit spre apus sub numele de Horodiștea-Foltești (Gorodsk-Usatovo), Coțofeni și Baden'' [25].

Avînd astfel fixată limita de sus a primei perioade a epocii bronzului, rămîne să vedem care este limita ei de jos. Un indiciu, printre altele, ne dă tot I. Nestor, spunînd că legăturile epocii bronzului din Europa centrală

[22] P. Roman, *Despre unele aspecte ale perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în regiunile extracarpatice ale R.P.R.*, în *Revista Muzeelor*, I, 4, 1964, p. 324.

[23] I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 96.

[24] *Ibidem*, p. 96—98.

[25] *Ibidem*, p. 129.

şi de sud-est cu complexul cultural de la Micene marchează începutul perioadei mijlocii a epocii bronzului [26].

Înainte de a ajunge însă la această parte a lucrării noastre, care va fi şi sfîrşitul ei, urmează să analizăm dezvoltarea primei perioade a bronzului, insistînd mai mult asupra raporturilor cronologice dintre diferitele culturi şi asupra datelor noi privind aceste culturi, obţinute după apariţia volumului I al *Istoriei României*, pentru a termina cu încercarea de a le repartiza pe diferite faze.

Judecînd după unele păreri, şi îndeosebi după cele ale lui D. Berciu, care a descoperit şi a studiat cultura Cernavoda, s-ar părea că cel mai vechi orizont al primei perioade a epocii bronzului în România poate fi identificat în Dobrogea, unde, datorită influenţelor venite din sud, epoca bronzului începe mai devreme, urmînd direct neoliticului final sau eneoliticului, într-o primă înflorire, căreia îi corespund în alte regiuni ale ţării aspecte tîrzii ale acestuia din urmă.

Ocupîndu-se cu această problemă foarte recent şi precizîndu-şi părerile, D. Berciu ajunge la concluziile pe care le vom reda mai jos, după ce vom arăta însă pe scurt şi părerile sale mai vechi asupra culturii Cernavoda.

În *Istoria României*, D. Berciu paralelizează cele trei faze ale acestei culturi după cum urmează : Cernavoda I se dezvoltă paralel cu culturile neolitice tîrzii, începînd încă înainte de sfîrşitul fazei Gumelniţa III; Cernavoda II „se întrepătrunde cu aria Horodiştea-Folteşti II (respectiv Stoicani II). A treia fază (Cernavoda III) pătrunde pe pragul epocii mijlocii a bronzului" [27].

În linii mari, aceste păreri rămîn valabile [28], revenirea autorului constînd în faptul că el încadrează în mod categoric cultura Cernavoda în epoca bronzului, începînd chiar cu prima fază a acestei culturi.

Apariţia culturii Cernavoda în regiunile noastre, spune D. Berciu, însemnează încadrarea lor în marele complex egeo-anatolian, din care fac parte Bulgaria, Macedonia, Serbia de răsărit şi Anatolia, prin diferite aspecte culturale, ca, de exemplu, cultura Ezero din Bulgaria sau Donja-Slatina din Serbia.

În faza I a culturii Cernavoda se menţine încă în mod evident fondul local gumelniţean. Faza II a culturii prezintă elemente care o pot situa paralel cu o fază timpurie a culturii Glina III, iar faza III este sincronizată cu a doua jumătate a acestei culturi. În această fază s-a găsit la Cernavoda tiparul pentru topoare de tip Veselinovo. În aşezarea de la Ghizdaru (rn. Giurgiu) s-a descoperit un pumnal de bronz cu capul trapezoidal şi cu găuri de nituri. Ambele descoperiri se datează la începutul fazei III.

Ornamentul de şnur pe ceramică, şi anume şnurul înfăşurat, apare încă din prima fază a culturii şi dispare cu încetul, pentru faza III

---

[26] I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 130.

[27] *Ibidem*, p. 77.

[28] D. Berciu, în *Contribuţii...*, p. 135 şi urm.; idem, *Quelques données preliminaires concernant la civilisation de Cernavoda*, în *Slov Arch.*, XII, 1, 1964, p. 269—280; în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 313—318; în *Din istoria Dobrogii*, I (sub tipar); în *Ştiinţă şi tehnică*, III, 1964.

fiind caracteristic şnurul răsucit. Tot în prima fază apar resturile primului cal domestic cunoscute acum în ţara noastră.

În aria culturii Cernavoda lipseşte faza IV a culturii Gumelniţa, în locul ei apărînd fără întrerupere această nouă cultură, chiar în vechile aşezări de tip Gumelniţa. Privit în ansamblu, spune D. Berciu, complexul Cernavoda-Ezero nu are nimic de-a face cu cultura Gumelniţa-Kodjadermen, totuşi unele elemente din această epocă supravieţuiesc în cea dintîi. În teritoriul ocupat de cultura Cernavoda, trecerea de la neolitic la bronz s-a făcut într-un răstimp foarte scurt, fără o perioadă de tranziţie propriu-zisă[29].

,,Analogiile ce s-au putut stabili între cultura Cernavoda-Ezero cu Macedonia şi Troia III-V şi parţial VI au subliniat nu numai înrudirea etnoculturală a complexului nostru cu lumea balcano-egeo-anatoliană, dar ele, au oferit deopotrivă şi *cadrul cronologic*. Este suficient a reaminti pumnalul incizat pe pieptul unei figurine masculine de lut de la Cernavoda, tiparul de gresie de aici în care se turnau securi de tip Veselinovo (cu gaură de înmănuşare şi cu un singur tăiş), tipul de secure plată cu marginile uşor ridicate, pumnalul cu mîner scurt (tip *mit schmalem Griff*), pumnalul cu nituri şi nervură mediană, precum şi alte elemente evidente, pentru a fixa cultura Cernavoda în cadrul epocii bronzului şi în unitatea culturală balcano-egeo-anatoliană, pe care o subliniază încă o dată ceramica şi tipul antropologic'' [30].

Mai departe, D. Berciu paralelizează parţial din punct de vedere cronologic Cernavoda I cu complexul Horodiştea-Folteşti I, ,,iar orizontul Folteşti II (fără ceramică pictată) se împleteşte atît de strîns cu ceea ce am numit Cernavoda II, încît acest eveniment marchează momentul ciocnirii şi întrepătrunderilor sud-nord şi nord-sud, în speţă proto-indoeuropene pe plan lingvistic''[31].

În ultima sa lucrare, pe care am putut-o consulta sub formă de manuscris [32], D. Berciu repetă părerea sa că cultura Cernavoda este cea mai veche cultură a epocii bronzului românesc. Este vorba, spune autorul, de o cultură venită din sud, avînd un caracter pregnant mediteranean, egeo-anatolian, care se manifestă atît în ceramică, în obiectele de metal, cît şi în felul de viaţă şi chiar şi în tipul antropologic. Orizontul cel mai vechi al acestei culturi se suprapune pe faza III a culturii Gumelniţa fără nici o întrerupere. Se observă persistenţa tehnicii şi a unor forme în ceramică, precum şi a plasticii.

În cultura Cernavoda, spune D. Berciu, se pot distinge trei faze, o a patra fază, care ar putea fi datată în bronzul mijlociu şi tîrziu, poate fi presupusă.

Deosebit de importante ni se par consideraţiile lui D. Berciu în ce priveşte cronologia culturii. Faza I, căreia îi aparţin calul domestic şi ornamentele executate cu şnurul răsucit pe ceramică, este datată cu ajutorul radiocarbonului (C^{14}) pe la 2495 $\pm$ 100 sau pe la 2310 $\pm$ 100. Mormin-

[29] D. Berciu, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 313—318.
[30] *Ibidem*.
[31] *Ibidem*.
[32] Idem, *Rumania*.

tele cu ocru de la sud de Dunăre sînt datate pe la 2140 $\pm$ 160 (Ceamurlia de Jos), ceea ce arată prioritatea factorului sudic. În schimb, faza II a culturii conține un component foarte important răsăritean. În curînd cultura Cernavoda își va recăpăta însă caracterul propriu meridional [33].

Deși, după cum am văzut, D. Berciu s-a ocupat în repetate rînduri de cultura Cernavoda, el însuși consideră studiile sale asupra acestei culturi ca preliminare. Astfel stînd lucrurile, este firesc ca afirmațiile sale să suscite unele obiecții, care și ele vor putea fi publicate abia după un studiu mai amănunțit al culturii Cernavoda.

Aceste obiecții ar putea fi formulate după cum urmează : Faza I a culturii Cernavoda marchează, am zice, trecerea spre epoca de tranziție de la neolitic spre Bronz, repetînd în aria culturii Gumelnița ceea ce se întîmplă în aria culturii Cucuteni. Cernavoda II, contemporană cu Foltești II, pare a fi identică cu acest complex, la care se adaugă elemente venite din sud. În sfîrșit, Cernavoda III este o cultură contemporană, după cum precizează D. Berciu, cu cultura Glina III. În consecință, numai faptul că în faza I a culturii apar elemente care în sud aparțin epocii bronzului nu justifică înglobarea ei în această epocă [34]. Pumnalul mic, cu limbă de mîner, poate fi din cupru și poate aparține tocmai perioadei de tranziție. Chiar pumnalul cu nervură mediană de la Crivăț [35] poate fi mai vechi sau, împreună cu securea de tip Baniabic cu gaură de înmănușare transversală [36] și toporul plat cu marginile ridicate [37], găsite toate în aceeași așezare, pot foarte bine aparține culturii Glina III, căreia așezarea îi aparține cel puțin în parte, sau, în cazul cel mai bun, fazei III Cernavoda, fază în care s-au găsit, la Cernavoda, tiparele pentru topoarele de tip Baniabic.

În ultimul timp, P. Roman s-a ocupat și el cu cultura Cernavoda în studiul pe care l-am citat, ajungînd la unele concluzii pe care le vom examina mai jos.

Cultura Foltești II se întîlnește cu cultura Cernavoda, probabil, în a doua fază a acesteia.

Identificată în sudul Moldovei de M. Petrescu-Dîmbovița, la Foltești, deasupra nivelului Foltești I, cultura Foltești II a fost în ultimul timp studiată în mai multe așezări [38].

În *Istoria României*, D. Berciu atribuie acest orizont cu ceramică ce nu mai are pictură perioadei de tranziție spre epoca bronzului și o sincronizează cu faza Cernavoda II [39].

Mai tîrziu, el consideră orizontul Foltești II ca o cultură nouă, care a dobîndit unele caractere ale marelui complex Glina III-Schneckenberg, precedîndu-l pe acesta dar intrînd deja în epoca bronzului [40].

---

[33] D. Berciu, *Rumania*.
[34] D. Berciu, în *Slov Arch*, XII, 1964, 1, p. 271, fig. 4.
[35] *Ibidem*, p. 270, fig. 1/3.
[36] *Ibidem*, fig. 1/1.
[37] *Ibidem*, fig. 1/2.
[38] M. Petrescu-Dîmbovița, în *SCIV*, I, 1950, p. 64 și urm., și în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 249 – 266.
[39] *Istoria României*, I, p. 77.
[40] D. Berciu, în *Contribuții ...*, p. 139 și urm.

Gh. Bichir, care s-a ocupat în ultimul timp pe larg cu cultura Glina III-Schneckenberg, precum şi cu începuturile epocii bronzului din Moldova, consideră şi el complexul Foltești II ca o cultură nouă, care urmează orizontului Gorodsk-Usatovo = Horodiştea — Foltești I. În conţinutul orizontului Foltești II, sau Foltești-Ruptura, el distinge elemente Glina III. Acestei faze i-ar urma o nouă fază, care continuă faza Ruptura (Foltești II) şi în care se observă elemente Glina III mai noi sau Schneckenberg B. Această fază o numeşte Mîndrişca II, după localitatea în care a identificat-o. La Mîndrişca, faza II este suprapusă de un nivel Monteoru I C_3, astfel încît ar corespunde ca timp cu nivelul Monteoru I C_4 din Muntenia de nord-est [41].

În mod special s-a ocupat cu cultura Foltești II cercetătoarea de la Iaşi Marilena Florescu. Ea constată această cultură, în afară de Foltești, la Stoicani, Izvoare, Hangu, Dolheştii Mari, Uricani, Bogdăneşti, Mîndrişca, Lichitişeni şi în general pe tot teritoriul Moldovei, cu excepţia podişului ei central [42].

Ea crede că grupul Foltești II este cea mai veche cultură a epocii bronzului din Moldova, fiind mai vechi decît cele mai vechi niveluri ale culturii Monteoru. La Bogdăneşti, faza Monteoru I C_3 suprapune direct nivelul Foltești II, iar la Monteoru, în stratul I C_4, s-au găsit cioburi Schneckenberg B, spune M. Florescu, în timp ce, după cum se ştie, complexul Foltești II prezintă analogii cu Schneckenberg A [43].

În ce priveşte stabilirea a două faze în cuprinsul acestui complex, cercetătoarea de la Iaşi crede că acest lucru este încă prematur [44].

Ceramica acestei culturi prezintă legături cu fondul local anterior. Elementele Glina III se constată mai ales în sudul Moldovei, la Stoicani şi Foltești (ceşti cu gîtul înalt, găuri-butoni etc.). Populaţia culturii Foltești II se ocupă cu cultura plantelor şi cu creşterea vitelor. În afară de ceramică, inventarul aşezărilor conţine toporaşe plate de piatră, cuţite curbe de piatră, săgeţi de silex cu bază concavă, cunoscute din perioada de tranziţie etc. Obiectele de metal se reduc la cîteva ace simple şi verigi netipice [45].

Sfîrşitul culturii Foltești II este provocat, probabil, de pătrunderea culturii Monteoru în Moldova, iar în ţinuturile unde apare cultura Bilîi Potik-Costişa de pătrunderea acesteia [46].

Strîns înrudită cu cultura Foltești II şi urmîndu-i cronologic, dar în alte teritorii, este *cultura Glina III-Schneckenberg*.

Pornind iarăşi de la *Istoria României*, reproducem în cîteva cuvinte părerile lui I. Nestor asupra acestei culturi. Important este că el consideră încă complexele Glina III şi Schneckenberg ca o singură cultură, unele diferenţe între ele fiind de caracter pur regional. De asemenea, el crede

[41] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 111 şi urm.

[42] Marilena Florescu, *Contribuţii la problema începuturilor epocii bronzului în Moldova*, în *Arheologia Moldovei*, II—III, 1964, p. 105— 125, şi *Unele observaţii privind bronzul timpuriu în Moldova* (în manuscris).

[43] Idem, *Contribuţii la problema ...*, p. 118 — 119.

[44] Idem, manuscrisul citat.

[45] *Ibidem*.

[46] *Ibidem*.

că această cultură este cea mai veche cultură a epocii bronzului din Oltenia, Muntenia și sud-estul Transilvaniei. Ea se naște ca un rezultat al sintezei unor elemente vechi de tip Gumelnița cu elemente noi venite din răsărit și din sud [47].

Contribuția cea mai importantă din ultimii ani la cunoașterea culturii Glina III-Schneckenberg este, fără îndoială, săpătura executată de Gh. Bichir, în 1958 și 1959, la Cuciulata, rn. Rupea, precum și studiul său substanțial, publicat în 1962 [48]. Desprindem din aceasta doar cîteva considerații, care fixează mai precis caracterul culturii în diversele sale aspecte. Se confirmă în primul rînd unitatea complexelor Glina III și Schneckenberg, care formează o singură cultură, precum și originea acestei culturi. Ea pătrunde în Transilvania din Muntenia, spune Gh. Bichir, și în fața acestei pătrunderi se retrag elementele de tip Coțofeni din sud-estul acestei provincii. Deosebit de important este și faptul că săpăturile de la Cuciulata permit identificarea precisă, atît stratigrafic, cît și tipologic, a celor două faze, A și B, a culturii. Faza A prezintă legături cu nivelul Ruptura al culturii Folteşti II, cu cultura Cernavoda, cu începutul culturii Otomani și cu cultura Nagyrév, în timp ce faza B are elemente înrudite în cultura Folteşti II (faza Mîndrișca), în Monteoru I C_4, în Otomani I și în cultura Periam. Se fixează astfel limitele cronologice ale culturii Schneckenberg atît în ce privește începutul, cît și sfîrșitul ei. O fază C a culturii nu poate fi stabilită.

În ultima sa lucrare, pe care o cităm în manuscris, D. Berciu propune că această cultură să fie numită cultura Glina (fără III), considerînd că cultura Schneckenberg este o variantă a acesteia. Ea se naște pe baza ultimei faze a culturii Gumelnița, primind elemente sudice prin intermediul culturii Cernavoda și elemente răsăritene prin Folteşti II sau prin mormintele cu ocru [49].

Am văzut că, vorbind despre perioada I a epocii bronzului pe teritoriul țării noastre, I. Nestor spunea că în Crișana situația nu este încă destul de clară în această perioadă [50].

În ce privește *cultura Otomani*, care este caracteristică pentru regiunea Crișana, tot I. Nestor spune că ea are „o vechime destul de mare în cuprinsul perioadei mijlocii a bronzului” [51]. Această cultură s-a format pe fondul culturii Baden. Ceramica ei amintește forme ale acestei culturi, dar și ale culturii ceramicii decorate cu împunsături succesive [52].

Cronologia culturii Otomani s-a putut preciza într-o măsură mai mare în timpul care a urmat după redactarea primului volum al *Istoriei României* și mai ales după apariția sa. Reluarea săpăturilor de la Otomani în 1958 și continuarea lor în anii următori a contribuit la posibilitatea unei periodizări mai precise a întregii culturi.

---

47 I. Nestor, în *Istoria României*, p. 96—99.
48 Gh. Bichir, *op. cit.*
49 D. Berciu (manuscris *Rumania*).
50 I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 98.
51 *Ibidem*, p. 110.
52 *Ibidem*, p. 110 — 111.

S-au putut stabili astfel trei faze ale culturii, dintre care prima pare a aparține perioadei întîi a epocii bronzului. Ceramica acestei faze se caracterizează prin ornamente constînd din striuri făcute cu mătura (*Besenstrich*), amprente textile, crestături pe buze, brîuri, proeminențe crestate. Analogii ale acestei ceramici se găsesc în nivelurile I—IV de la Periam, la Socodor, în nivelul inferior, la Sîntion, nivelurile IV—III și în nivelul inferior (A) de la Tószeg (Ungaria). Descoperirea cimitirului de incinerație de la Ciumești (rn. Carei), în care se găsesc vase ca acelea din nivelul inferior din „Cetățuia'' de la Otomani, precum și asemănări cu materialul din cimitirul de la Kulcs (Ungaria), atribuit culturii Nagyrév, îl fac pe I. Ordentlich să paralelizeze faza I a culturii Otomani cu cultura Nagyrév și s-o încadreze în bronzul timpuriu, sau, mai precis, în faza A 1 a cronologiei lui P. Reinecke [53].

Se pare că această fază a culturii Otomani are legături și cu cultura Schneckenberg din estul Transilvaniei[54].

Mircea Rusu paralelizează de asemenea faza I a culturii Otomani, din punct de vedere cronologic, cu cultura Nagyrév și în parte cu cultura Hatvan, precum și cu nivelurile I—IV de la Periam. El constată în cultura Otomani, în afară de influențe ale culturii Baden, și influențe ale culturii Vučedol [55].

Ne oprim pentru moment aici în ce privește cultura Otomani, urmînd ca mai jos să vedem în ce măsură faza următoare intră sau nu în prima perioadă a bronzului.

Cultura Periam-Pecica este, după cum se știe, o cultură răspîndită în vestul țării, la sud de aria culturii Otomani. Am mai văzut că I. Nestor înglobează primele începuturi ale acestei culturi în perioada I a epocii bronzului. El crede că faza cea mai veche a culturii este documentată numai în spațiul de la Tisa mijlocie, unde este cunoscută sub numele de cultura Nagyrév și că în Banat a pătruns într-o fază următoare [56].

După alte păreri, spune I. Nestor, cultura Periam-Pecica s-ar fi dezvoltat în Banatul sîrbesc și românesc, pe un fond Bubanj-Sălcuța. În orice caz, ea a suferit influențe ale culturii Baden și a primit elemente din Grecia și Macedonia prin intermediul culturii de tranziție Vučedol, mai nouă decît Pécel [57].

De la apariția *Istoriei României* nu s-au adus contribuții mai importante la lămurirea acestei culturi, care nu poate fi considerată încă pe deplin lămurită. D. Berciu crede că „orizontul'' Periam apare la sfîrșitul perioadei de tranziție și în timpul Bronzului vechi. El propune pentru acest complex denumirea de Periam-Mokrin-Pančevo. În ce privește geneza culturii, D. Berciu consideră că ea s-a născut pe un fond Vinča-Sălcuța, Bodrogkeresztúr, Baden, Vučedol, Cernavoda și Coțofeni-

---

[53] I. Ordentlich, *Поселения в Отомани в свете последних раскопок*, în *Dacia*, N. S., VII, p. 115 și urm.

[54] *Ibidem*. Vezi și Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 99.

[55] M. Rusu (manuscris).

[56] I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 98 și 107.

[57] *Ibidem*, p. 107.

Kostolac. Prin intermediul culturilor Cernavoda-Ezero-Donja-Slatina, ea a primit influențe sudice[58].

Ne oprim deocamdată aici, urmînd ca alte opinii asupra culturii Periam-Pecica să fie arătate mai jos, în desfășurarea discuției noastre.

*

Am scris pînă aici despre unele culturi care, după părerea noastră intră în prima parte a perioadei întîi a epocii bronzului, precum și stadiul cel mai nou al cunoștințelor noastre asupra succesiunii și raporturilor lor cronologice. Conținutul total al perioadei I urmează să fie discutat ulterior. Urmează acum să încadrăm mai precis culturile menționate în dezvoltarea acestei perioade. Pentru a putea face acest lucru va trebui să răspundem la următoarele întrebări :

— În ce măsură se înrudește noua cultură cu culturile eneolitice sau de tranziție care o precedă?

— Care este aspectul culturii în ce privește dezvoltarea formelor sale?

— Care sînt elementele comune ale culturilor primei perioade?

— Care sînt posibilitățile de datare ale culturilor pe baza conținutului lor (ceramică, obiecte de cupru, bronz, aur etc.)?

Vorbind despre prima perioadă a epocii bronzului, I. Nestor este și el de părere că ea poate fi împărțită în mai multe faze[59]. Ni se pare de la început că două faze pot fi destul de ușor stabilite. În această privință ne este de mare ajutor dezvoltarea culturii Glina III-Schneckenberg, care poate fi împărțită în cîteva faze, ce se încadrează toate în prima perioadă a epocii bronzului.

Întrebarea care se pune este dacă nu mai poate fi stabilită o fază mai veche a perioadei, în care ar trebui să fie înglobată cultura Cernavoda, pe baza căreia D. Berciu creează nu numai o fază nouă, ci o perioadă în plus, stabilind astfel patru perioade în loc de trei, prima fiind ocupată de cultura Cernavoda, pe care o consideră cea mai veche cultură a epocii bronzului românesc[60].

Am expus mai sus părerile lui Berciu asupra acestei culturi, așa cum rezultă din mai multe articole ale sale. Vom căuta să completăm expunerea noastră nu numai pe baza considerațiilor sale, la care se adaugă și cele din cea mai recentă lucrare a sa, ci și cu cele ale altor autori care s-au ocupat cu această problemă.

În această ultimă a sa lucrare[61], D. Berciu, considerînd că, sub influența culturilor din sudul egeo-anatolian, la Dunărea de Jos epoca bronzului începe încă în faza IV (ultima) a culturilor neolitice, stabilește astfel o perioadă a bronzului celui mai vechi, care precedă cu cîteva sute de ani începutul epocii bronzului central-european. Această perioadă, prima în cronologia sa, cuprinde faza I a culturii Cernavoda. Ea premerge perioadei I general admisă a bronzului românesc, care devine în cronologia lui D. Berciu perioada a II-a sau a bronzului vechi, și poate fi datată între anii 2 200 și 1 800.

---

[58] D. Berciu (manuscris *Rumania*).

[59] I. Nestor, în *Istoria României*, p. 96.

[60] D. Berciu (manuscris *Rumania*).

[61] *Ibidem*.

Am amintit mai sus articolul lui P. Roman, care aduce un punct de vedere interesant în problema culturii Cernavoda. Desprindem din acest articol următoarele : autorul crede că spre sfîrşitul Cernavodei I apare influenţa culturii Folteşti I, ca, de exemplu ornamentarea cu şnurul răsucit. În ce priveşte Cernavoda II, aceasta nu derivă din primele etape ale acestei culturi, ci aparţine complexului Folteşti II. De altfel aşezările celor două faze, deşi sînt apropiate, nu se suprapun [62].

Vedem dar că mai există controverse în ce priveşte cronologia culturii Cernavoda, aşa încît nu credem că se poate ajunge deocamdată la o părere categorică în această privinţă. Analogiile pe care le are cultura Cernavoda cu alte culturi situate în afara ţării noastre au făcut ca unii cercetători străini, în speţă slovaci, să se ocupe şi ei cu problemele pe care le ridică această cultură. Astfel, ca să cităm numai una din lucrările respective, ne referim la studiul publicat de V. Nemejcová-Pavúková în care autoarea arată marea asemănare între faza III a culturii Cernavoda şi grupa Boleráz, care este considerată ca o fază, poate cea mai veche, a culturii Baden [63].

D. Berciu arată marea asemănare dintre cele două culturi, subliniind influenţa pe care a avut-o cultura Cernavoda asupra genezei complexelor culturale din centrul Europei [64].

Fără a considera încheiată discuţia asupra periodizării culturii Cernavoda, ne oprim deocamdată aici, urmînd ca expunerea noastră asupra celorlalte culturi, care formează faza întîi a perioadei I a epocii bronzului din ţara noastră, să fie continuată în partea a treia a acestei lucrări.

DORIN POPESCU

О НАЧАЛЕ ЭПОХИ БРОНЗЫ В РУМЫНИИ

(Часть II)

РЕЗЮМЕ

Во второй части работы автор продолжает высказывать свои соображения относительно *культуры Коцофень*. Указав, что самое древнее погребение с трупосожжением, найденное на территории Румынии, по-видимому, принадлежит к этой культуре (прим. 1), автор отмечает, что, по всей вероятности, этой культуре было известно и трупоположение (прим. 2).

Д. Берчу в своей последней работе устанавливает три фазы культуры Коцофень (прим. 3), которая начинается в конце неолита и имеет связи с культурами Костолак, Баден-Печел и Вучедол.

[62] P. Roman, *op. cit.*, p. 321 – 329.

[63] V. Némejcová-Pavuková în *Slov Arch*, XII–1, 1964, p. 239–240. Celelalte consideraţii ale autoarei asupra culturii Cernavoda pot fi supuse însă discuţiei.

[64] D. Berciu, în *Slov Arch*, XII–1, 1964, p. 278–279.

Культура керамики, украшенной последовательными проколами (*Furchenstichkeramik*) рассматривается как более поздняя фаза культуры Коцофень. Все же в некоторых местах, например в зонах, где существуют оба облика, они появляются в смешанных формах. Синхронность второй фазы с культурой Глина III — Шнекенберг, а именно с начальной фазой, по-видимому можно считать доказанной. В Боарте (р-н Медиаш) в поселении типа «*Furchenstichkeramik*» был найден обломок миски типа Шнекенберг В. Ареалы распространения этих двух культур взаимно исключаются (прим. 4—7).

В переходный период к эпохе бронзы включается и так называемая *культура шаровидных амфор*, известная по нескольким погребениям в каменных ящиках в Молдове. Их хронологическое соотношение таково: Кукутени В — Хородиштя — шаровидные амфоры — Фолтешть II (прим. 8—12).

Проблема «*культуры погребений с красной охрой*» также имеет большую важность для понимания содержания переходного периода, как и влияния, которое оказали эти комплексы — некоторые из них доходят вплоть до эпохи бронзы — на формирование этой эпохи. Автор описывает новейшие результаты, полученные при исследовании вышеупомянутых комплексов и их распределении по этапам. Отмечается также, что речь идет не о культуре, а о погребальном обряде, использовавшемся носителями нескольких культур (прим. 13—22).

Перейдя к развитой эпохе бронзы, автор, перечислив культуры первого периода (прим. 23—26), приступает к обсуждению *культуры Чернавода*. Д. Берчу опубликовал и редактировал многие работы, посвященные данной культуре, которую он считает самой древней культурой эпохи бронзы в Румынии. Он различает три, в крайнем случае четыре, фазы этой культуры. Возникновение культуры Чернавода в румынских областях, — говорит Берчу, — означает их включение в крупный эгео-анатолийский комплекс, охватывающий — на основании наличия различных культурных обликов, как например культура Езеро в Болгарии или культура Донья Слатина в Сербии—Анатолию, Болгарию, Македонию, восточную Сербию. Однако Берчу указывает, что его исследования культуры Чернавода носят пока еще предварительный характер. Так, металлические предметы, которые он приводит в поддержку датировки культуры, недостаточно убедительны и т.д. По-видимому, как отмечает и сам Берчу, Чернавода I синхронна с конечным неолитом, а Черновода II возможно тождественна с Фолтешть II (прим. 27—37).

Перейдя к рассмотрению *культуры Фолтешть II*, автор излагает новейшие мнения в связи с этой культурой. Признается, вообще, что Фолтешть II является новой культурой, которая следует за уровнем Хородиштя — Фолтешть II. В последнее время особое внимание уделила изучению культуры Фолтешть II Марилена Флореску. Она установила присутствие этой культуры во всей Молдове (за исключением центрального плато) и считает ее самой древней культурой эпохи бронзы на территории Молдовы, древнее даже,чем самые ранние фазы культуры

Монтеору. В Богданешти фаза Монтеору I с 3 непосредственно перекрывает уровень Фолтешть II, а в Монтеору в слое I с 4 были найдены обломки типа Шнекенберг В, тогда как комплекс Фолтешть II содержит аналогию с Шнекенберг А (прим. 38—46).

Далее обсуждается ряд вопросов, связанных с культурой *Глина III — Шнекенберг*. Важный вклад в изучение этой культуры был внесен Г. Бикиром, проведшим в 1958—1959 гг. раскопки в Кучулате (р-н Рупя) и опубликовавшим результаты их в 1962 г. Подтверждается единство комплексов Глина III и Шнекенберг, образующих единую культуру, а также наличие двух фаз. Фаза А, по мнению Г. Бикира, связана с уровнем Руптура культуры Фолтешть II, культурой Чернавода, начальной фазой культуры Отомань и культурой Нагирев, тогда как фаза В содержит элементы, родственные с культурой Фолтешть II (фаза Мындришка, по Бикиру), Монтеору I с 4, Отомань I и культуры Периам (прим. 47—49).

Хронология *культуры Отомань* могла быть в значительной мере уточнена лишь после издания I тома *Истории Румынии*. Возобновление в 1958 г. раскопок в Отомани, проводившихся и в последующие годы, содействовало установлению более точной периодизации этой культуры. Были установлены три фазы культуры, первая из которых относится к первому периоду эпохи бронзы. Керамика этой фазы имеет аналогии в уровнях I—IV из Периама, в нижнем уровне из Сокодора, в Сынтионе, Тосеге А. На основании могильника с трупосожжением из Чумешти (р-н Карей) между фазой I культуры Отомань I и культурой Нагирев можно провести параллель и датировать первую фазой А 1, по Рейнеке (прим. 50—55).

Что касается культуры *Периам — Печика*, то автор, изложив мнение И. Нестора (*История Румынии*, т. I), добавляет, что вопросы, относящиеся к этой культуры, еще не выяснены полностью, и новые данные в связи с ней пока отсутствуют. Говоря о происхождении этой культуры, Берчу указывает, что она возникла на основе культур Винча-Сэлкуца, Бодрогкерештур, Баден, Вучедол, Чернавода и Коцофень — Костолак. Через посредство культур Чернавода — Езеро — Донья Слатина она испытала южные влияния (прим. 56—58).

Перечислив культуры включающиеся в первую фазу первого периода эпохи бронзы, автор обсуждает далее хронологические связи между ними и намечает вехи следующей фазы. Вернувшись к культуре Чернавода он излагает некоторые недавно высказанные соображения Д. Берчу, предложившего в своей последней работе новый период для начала эпохи бронзы, предшествующий общепризнанному I периоду.

Упоминается также и недавно опубликованная статья П. Романа, который считает, что уже в конце культуры Чернавода I имеет место влияние культуры Фолтешть I; что же касается Чернавода II, то она происходит не из более древних этапов этой культуры, а принадлежит комплексу Фолтешть II (прим. 59—62).

В заключение приводится мнение словацкой исследовательницы В. Немежковой-Павуковой, указывающей на сходство между Чернавода III и группой Болераз.

À PROPOS DU DÉBUT DE L'ÂGE DU BRONZE EN ROUMANIE

(IIe partie)

RÉSUMÉ

Dans la seconde partie de son ouvrage, l'auteur poursuit la présentation de ses considérations concernant la *civilisation de Coțofeni*. Après avoir montré que la tombe d'incinération la plus ancienne trouvée sur le territoire de la Roumanie aurait appartenu à cette civilisation (note 1), on ajoute que, selon toute probabilité, ladite civilisation connaissait aussi le rite de l'inhumation (note 2).

Dans son dernier ouvrage, D. Berciu relève trois phases pour la civilisation de Coțofeni (note 3), qui aurait débuté à partir du néolithique final, ainsi que ses relations avec les civilisations de Kostolac, Baden-Pécel et Vučedol.

La civilisation de la céramique décorée au pointillé (*Furchenstichkeramik*) est envisagée en tant que phase plus tardive de la civilisation de Coțofeni. Cependant, dans quelques régions, tel dans les zones d'interférences, les deux aspects de cette civilisation s'avèrent plus ou moins confondues. Le synchronisme de la deuxième phase avec la civilisation de Glina III-Schneckenberg et tout particulièrement avec la phase initiale de cette dernière paraît bien acquis. Dans un établissement de type «Furchenstichkeramik» de Boarta (district de Mediaș) on a trouvé un fragment d'écuelle de type Schneckenberg B. Les aires de diffusion des deux civilisations s'excluent l'une l'autre (notes 4—7).

La civilisation nommée *civilisation des amphores sphériques* appartient également à la période de transition vers l'âge du bronze, attestée par quelques tombes «à ciste» en Moldavie ; leur rapport chronologique étant le suivant : Cucuteni B — Horodiștea — amphores sphériques — Foltești II (notes 8—12).

Le problème de la «*civilisation*» *des tombes à ocre rouge* est lui aussi de première importance pour l'intelligence de cette période de transition et pour l'influence exercée sur la formation de cette période par ces complexes archéologiques, dont quelques-uns ont atteint l'âge du bronze. On expose les derniers résultats obtenus par les recherches de ces complexes, ainsi que leur répartition par étapes, tout en précisant qu'il ne s'agit pas d'une civilisation mais d'un rite d'enterrement, accepté par plusieurs civilisations (notes 13—22).

Une fois arrivé en plein âge du bronze et après avoir montré les civilisations de la première période (notes 23—26) on passe à la *civilisation de Cernavoda*. D. Berciu a rédigé et publié plusieurs études concernant cette civilisation qu'il considère d'ailleurs comme la plus ancienne parmi celles de l'âge du bronze en Roumanie. L'apparition de la civilisation de Cernavoda dans notre pays, affirme Berciu, indique l'appartenance de ces régions au grand complexe égéo-anatolien dont relèvent l'Anatolie,

la Bulgarie, la Macédoine, la Serbie orientale, avec leurs différents aspects tels la civilisation de Ezero en Bulgarie ou de Donja Slatina de Serbie. L'auteur lui-même envisage ses études comme de simples études préliminaires. Par exemple, de l'étude des objets en métal qu'il présente dans son ouvrage, à l'appui de la datation de la civilisation, on ne pourrait guère en dégager des conclusion formelles, etc. Il semblerait, selon les observations de Berciu, que Cernavoda I serait contemporaine avec la fin du neolithique et Cernavoda II identique à Folteşti II (notes 27—37).

Passant à la *civilisation de Folteşti II*, on cite les dernières thèses portant sur cette civilisation. Il est généralement admis que Folteşti II serait une civilisation nouvelle, faisant suite à l'horizon Horodiştea-Folteşti I. Ces derniers temps, cette civilisation de Folteşti II a formé l'objet de recherches plus poussées de la part de Marilena Florescu, qui constate la présence de cette civilisation dans toute la Moldavie, à l'exception de son plateau central. Elle la considère comme la plus ancienne civilisation de l'âge du bronze en Moldavie et, à ce titre, comme plus ancienne même que les phases les plus éloignées de la civilisation de Monteoru. A Bogdăneşti, la phase Monteoru I c 3 se superpose directement au niveau Folteşti II, et, à Monteoru, dans la couche I c4, on a trouvé des tessons Schneckenberg B, tandis que le complexe Folteşti II présente des analogies avec Schneckenberg A (notes 38—46).

En poursuivant, l'auteur développe une discussion concernant quelques problèmes relatifs à la civilisation de *Glina III-Schneckenberg.* La plus importante contribution à l'étude de cette civilisation est dûe aux fouilles effectuées par Gh. Bichir, en 1958 et 1959, à Cuciulata (district de Rupea) et à son étude leur faisant suite, publiée en 1962. L'unité du complexe Glina III et Schneckenberg se trouve confirmée de ce fait en même temps que se laisse contourner la présence des deux phases : la phase A qui, selon Bichir, aurait, en quelque sorte, des liaisons avec le niveau Ruptura de la civilisation de Folteşti II, avec la civilisation de Cernavoda, avec les débuts de la civilisation de Otomani et avec celle de Nagyrév, et la phase B laquelle a des éléments apparentés, à ceux de la civilisation de Folteşti II (phase de Mîndrişca, selon Bichir), dans Monteoru I c4, dans Otomani I et dans la civilisation de Periam (notes 47—49).

Quant à la chronologie de la *civilisation de Otomani*, c'est à peine après la publication du premier volume de *Istoria României*, qu'elle a pu être établie avec plus de précision. La reprise des fouilles de Otomani en 1958 et leur continuation dans les années suivantes ont permis de définir avec plus de rigueur la périodisation de cette civilisation. C'est ainsi que l'on a établi pour cette civilisation trois phases, dont la première appartenant à la période du début de l'âge du bronze. La céramique de cette phase comporte quelques analogies aux niveaux I—IV de Periam, au niveau inférieur de Socodor, à Sîntion, Tószeg A. Sur la foi des éléments constatés dans le cimetiére d'incinération de Ciumeşti (district de Carei), la Ière phase de la civilisation de Otomani a pu être mise en parallèle avec la civilisation de Nagyrév et datée de la phase A1 de Reinecke (notes 50—55).

En ce qui concerne la *civilisation de Periam-Pecica*, après avoir mentionné le point de vue de I. Nestor du Ier volume de *Istoria României*, on spécifie que le problème posé par cette civilisation n'est pas encore entièrement élucidé et que ces derniers temps on n'a guère apporté de contributions substantielles à ce sujet. Quant à la genèse de cette civilisation, Berciu suppose qu'elle est issue d'un fonds Vinča-Sălcuţa, Bodrogkeresztúr, Baden, Vučedol, Cernavoda et Coţofeni-Kostolac, tout en recevant des influences venues du sud par l'intermédiaire des civilisations de Cernavoda-Ezero-Donja Slatina (notes 56—58).

Après avoir énuméré quelques civilisations appartenant à la première période de l'âge du bronze, on commence à discuter les rapports chronologiques entre ces dernières.

En revenant à la civilisation de Cernavoda, on présente les thèses nouvelles de D. Berciu, consignées dans son dernier ouvrage, selon lesquelles le début de l'époque du bronze serait précédé par une autre période, en dehors de la Ière période généralement admise. On cite également la récente étude de P. Roman, qui soutient que l'influence de la civilisation de Folteşti I apparaît dès la fin de Cernavoda I, et qu'en ce qui concerne Cernavoda II, cette dernière ne dérive pas des étapes plus anciennes de cette civilisation, mais qu'elle appartient au complexe Folteşti II (notes 59—62).

Enfin, on mentionne l'opinion de l'archéologue slovaque V. Nemejcová-Pavúková, selon laquelle il existerait une ressemblance entre Cernavoda III et le groupe Boleráz.

REPREZENTĂRI UMANE PE CUPELE GETICE DE LA POPEŞTI

În ceramica getică din Cîmpia Dunării, imitaţiile locale după vasele elenistice cu figuri în relief (aşa-numitele boluri deliene) ocupă un loc important şi caracteristic. Astăzi, cînd numeroasele săpături din aşezările getice au scos la iveală mult material [1], sîntem în măsură să ne dăm seama de îndemînarea şi inventivitatea meşterilor getici în confecţionarea şi ornamentarea acestor cupe. Dintr-o idee venită din lumea greacă s-a dezvoltat o întreagă ornamentică locală a acestei categorii de vase, prezentînd un repertoriu de motive foarte variate, executate într-un stil cu totul original. Din motivele inspirate de repertoriul grecesc, puţine au rămas (de exemplu palmetele, rozetele, frunzele grupate în formă de solzi), restul constituind un decor cu totul particular, ca impresiunile de monede dace, de pinteni etc. Reprezentările umane încă nu fuseseră cunoscute pe cupele getice. Dar, de curînd, această lipsă a fost înlăturată prin descoperirea a două boluri fragmentare cu asemenea figuri antropomorfe, în marea staţiune getică de la Popeşti pe Argeş (rn. Drăgăneşti-Vlaşca, reg. Bucureşti), identificată conjectural cu Argedava lui Burebista[2].

Bolurile de pastă cenuşie au fost efectuate la roată, apoi, ca toate vasele din această categorie, au fost acoperite, înainte de ardere, cu un

---

[1] V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 206 şi urm. şi fig. 162 — 170 şi 172 (Piscul Crăsani, rn. Urziceni, reg. Bucureşti); R. Vulpe, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 237, fig. 14/1—2 şi 15/2—8; idem în *Materiale*, III, p. 227, fig. 12 şi 14; V, p. 339, fig. 9/1; VI, p. 317, fig. 10/1—6; VII, p. 332, fig. 9/2; VIII, p. 458, fig. 2 (Popeşti); idem, în *Dacia*, III-IV, 1927—1932, p. 313, fig. 91/2; idem, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 195, fig. 17/2—3; III, 1952, p. 205, fig. 22/1—3; idem, în *Dacia*, N. S., I, p. 155, fig. 9/3, 6 (Poiana, rn. Tecuci, reg. Galaţi). Fragmente de cupe deliene getice s-au găsit şi la Zimnicea, Cetăţenii din Vale (rn. Muscel, reg. Argeş), Fundeni (Bucureşti) şi în mai toate aşezările dacice din Muntenia şi din sudul Moldovei. Cel mai vestic punct de răspîndire al acestor cupe este Turnu Severin (D. Berciu *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 199). În aşezarea dacică de la Bradu (săpături: Al. Vulpe, V. Eftimie, V. Ursache, 1963), situată pe cursul mijlociu al Siretului, nu s-au găsit asemenea fragmente.

[2] Identificarea cetăţii getice de la Popeşti cu *Argedava* lui Burebista a fost susţinută cu multe argumente de R. Vulpe, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 557.

SCIV, tomul 16, nr. 2, p. 341—351, Bucureşti, 1965.

strat de lut fin, în care s-a imprimat decorul în relief, cu ajutorul unui tipar de aceeași formă și de aceleași dimensiuni, purtînd motivele adîncite în negativ[3]. Dăm mai jos descrierea celor două fragmente de boluri:

1. Un singur fragment din partea superioară a vasului, cuprinzînd marginea răsfrîntă, umărul pronunțat printr-un profil unghiular și o parte din partea emisferică a bolului acoperită cu decor. Din forma fragmentului se poate deduce că vasul întreg avea un diametru de 0,19 m și o înălțime

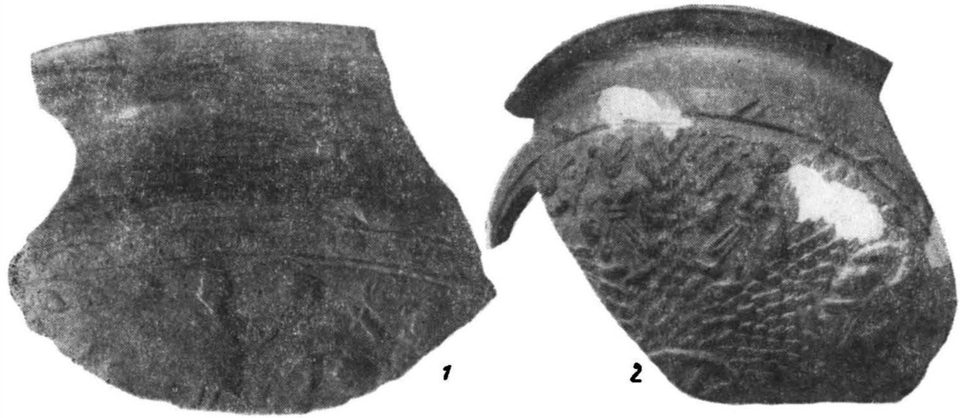

Fig. 1. — 1 fragmentul 1 de la Popești; 2 — fragmentul 2 de la Popești.

de circa 0,10 m. Suprafața neornamentată a vasului este bine lustruită, avînd culoarea brun-cenușiu închis. Fragmentul este puțin corodat, mai ales în zona ornamentată, ceea ce afectează claritatea conturului și a detaliilor motivelor (fig. 1/1 și 2/1).

Pe umăr se distinge un șir de mici butoni, încadrat de două linii paralele orizontale. Sub acestea, în zona rezervată de obicei decorului propriu-zis, se pot observa siluete umane, dintre care una este aproape întreagă. Figurile sînt destul de schematic realizate. Acest fapt, fiind accentuat și de starea mediocră de conservare a fragmentului nostru, îngreuiază distingerea detaliilor feței și coafurii. Se poate cel mult presupune că figurile sînt reprezentate din față. În jurul capului se distinge, la toate cele trei reprezentări păstrate pe fragmentul nostru, un șir semicircular de mici proeminențe, formînd un fel de aureolă. Relativ cu gradul de conservare, această „aureolă" este mai bine conservată în jurul capului figurii din dreapta, dar prezența proeminențelor este vizibilă parțial și la celelalte două figuri. Nu ne putem da cu precizie seama dacă meșterul getic a intenționat să dea motivului respectiv semnificația de aureolă sau dacă nu cumva avem de-a face cu capetele firelor de păr, ca la simulacrele solare de pe mănușile de amforă găsite în aceeași stațiune (vezi mai jos p. 348). Trupul este învelit într-o hlamidă ale cărei falduri oblice

[3] Asemenea tipare s-au găsit în număr mare la Popești; cf. bibliografia de mai sus, la nota 1.

se disting pe vas, sugerînd un dinamism în care putem ghici o mişcare de dans. Zona pieptului fiind reliefată, ar putea fi vorba de figuri feminine. De asemenea este reliefată partea de jos a hlamidei. Mîinile sînt reprezentate schematic, îndoite din cot, cu toate cele cinci degete desfăcute. Picioarele, asemenea mîinilor, par a fi goale. După o uşoară îndoitură din genunchi credem că ele sînt reprezentate din profil, vrînd să indice o mişcare de la stînga spre dreapta. Fragmentul este rupt acolo unde urma să fie laba piciorului.

În porţiunile păstrate pe fragment, cele trei figuri nu sînt identice, ceea ce atestă că în negativul tiparului nu au fost realizate cu o ştampilă, ci modelate cu mîna liberă. Ţinînd seama de perimetrul păstrat al vasului, motivul figural era reprezentat de nouă ori. Capetele figurilor umane sînt încadrate de proeminenţe mari, crestate radial, în chip de rozete. În partea inferioară se vede un motiv în formă de frunză ale cărei nervuri sînt tocite. Prezenţa aparent asimetrică a unei proeminenţe mari, cu decor spiralic, în stînga capului figurii din dreapta, ar indica eventual capătul unui grup simetric de trei, care s-ar repeta astfel la rîndul lui de trei ori (fig. 2/1).

2. Mai multe cioburi care, lipite, alcătuiesc un fragment mai mare, reprezentînd circa o treime dintr-un bol getic cu întregul său profil. Vasul întreg avea un diametru de 0,126 m şi o înălţime de 0,083 m. Jumătatea inferioară, acoperită cu decor, prezintă un profil uşor ogival. Suprafaţa vasului este puţin lustruită, avînd culoarea cenuşiu-deschis. Motivul geometric de pe umăr, constînd dintr-o linie incompletă în zig-zag, a fost realizat în mod neglijent (fig. 1/2 şi 2/2).

Pe corpul fragmentului se vede un grup de trei figuri feminine schematizate, a căror parte inferioară este reprezentată din profil, în timp ce partea superioară este arătată din faţă.

Starea de conservare a decorului fiind foarte bună, se pot distinge toate detaliile. Astfel, părul este strîns în două cozi ce flutură pînă mai jos de umăr. Deasupra frunţii, trei proeminenţe ar putea indica o coroană de flori. Pe faţă se disting ochii rotunzi şi foarte mari, bărbia şi gura. Gîtul, lung şi subţire, este clar indicat. Sînii, reprezentaţi prin două proeminenţe, par a fi goi. La mijloc figurile feminine sînt încinse cu un brîu lat, realizat prin două trăsături orizontale. Îmbrăcămintea părţii inferioare a trupului este compusă din două piese, schiţate fiecare prin cîte un grup de trei linii alăturate, care pornesc de la brîu de o parte şi de alta a trupului. Credem că atît brîul de la mijloc, cît şi distincţia netă a celor două piese desfăcute prin mişcarea dansului, lăsînd să se vadă partea superioară a picioarelor, indică o îmbrăcăminte analogă fotei desfăcute. Membrele sînt realizate disproporţionat. Mîinile, prea mari, îndoite din cot, pendulează de o parte şi de alta a trupului. Degetele sînt răsfirate. Picioarele, puţin cam mici, se află unul în poziţie întinsă, iar celălalt îndoit din genunchi, indicînd o mişcare de la dreapta la stînga.

Identitatea riguroasă a grupului denotă că figurile au fost realizate cu ajutorul unei ştampile, după a cărei imprimare repetată meşterul a intervenit adăugînd figurilor respective cîteva caracteristici individuale abia vizibile. Grupa de trei figuri este încadrată de două rozete. Din reconstruc-

ţia motivului rezultă că el se repetă de trei ori, ceea ce indică, pentru întregul vas, nouă figuri şi trei rozete. Spaţiul dintre figuri este umplut

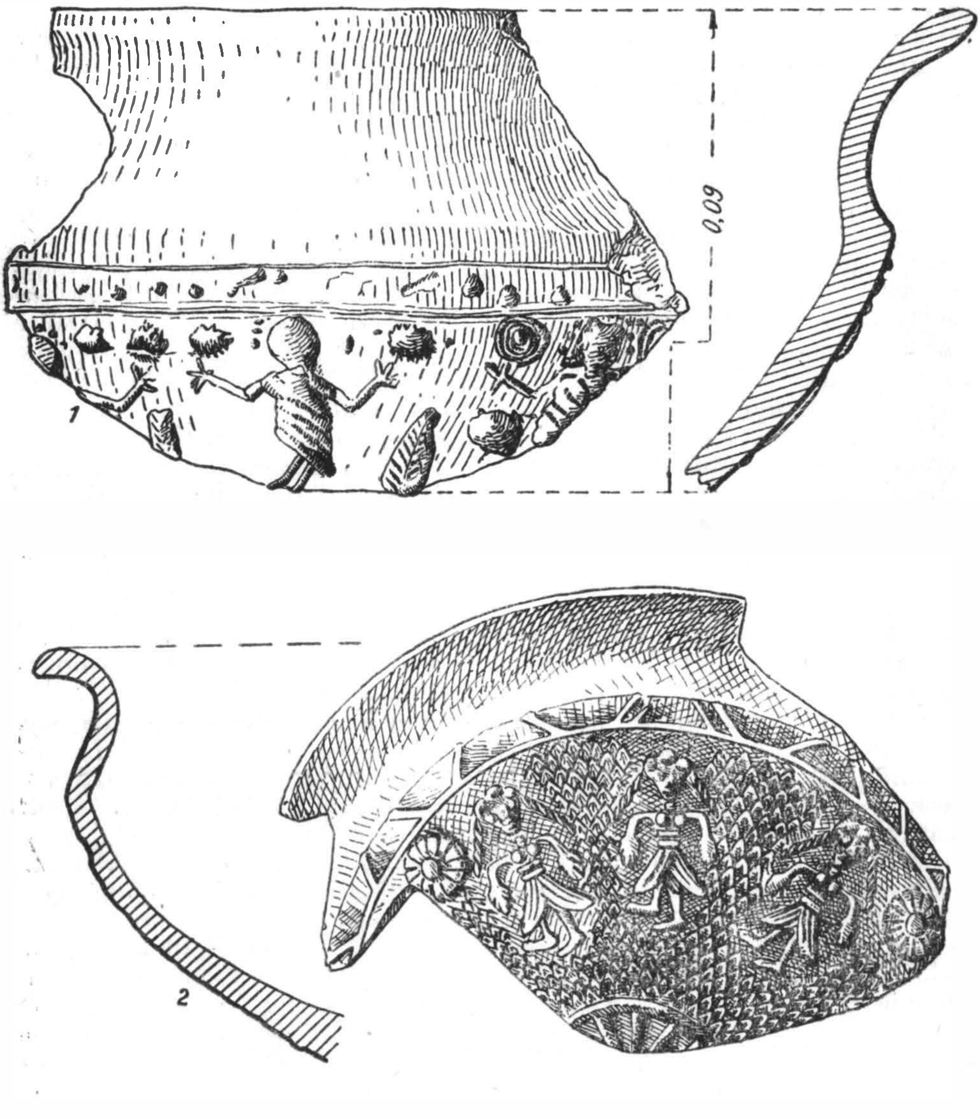

Fig. 2. — 1 — fragmentul 1 de la Popeşti; 2 — fragmentul 2 de la Popeşti.

cu un ornament reprezentînd un înveliş de frunze sau de fulgi, dispuşi ca solzii de peşte. Fundul cupei este marcat cu un motiv în formă de roată cu 12 spiţe.

Primul fragment (fig. 1/1 şi 2/1) a fost găsit în pămîntul de arătură din lunca Argeşului, provenind din pămîntul surpat din aşezare, la circa 50 m de poalele cetăţii getice ; deci, stratigrafic, nu poate fi atribuit vreunui nivel anumit. Al doilea fragment (fig. 1/2 şi 2/2) a fost găsit, în cursul săpăturilor din 1963, într-o groapă provenind din nivelul superior al aşezării, în parcela Y3.

Cum nivelul superior al cetăţii getice de la Popeşti reprezintă ultima fază a acesteia, curmată cu prilejul expediţiei guvernatorului roman Sextus Aelius Catus din intervalul anilor 6—12 e. n.[4], datarea fragmentului al doilea trebuie fixată către sfîrşitul secolului I î.e.n. Deşi, după cum vom vedea, primul fragment ar putea fi tipologic mai vechi, nu avem alte argumente care să pledeze pentru o datare mai precisă. După cum se ştie, la Popeşti, imitaţiile de cupe deliene apar încă din primul nivel, databil din secolul al II-lea î.e.n., aşa încît fragmentul 1 se situează, în linii generale, în secolele II—I î.e.n.[5].

Tipologia tuturor cupelor deliene de la Popeşti, în raport cu subdiviziunile stratigrafice, nu a fost încă făcută. Ne mărginim aici să remarcăm că fragmentul 1, cu marginea lui lată, prezentînd un profil pronunţat evazat, aparţine unui tip mai rar întîlnit decît profilul comun al fragmentului 2. Se poate de asemenea observa că tehnica de lucru a fragmentului 1, cu luciul puternic, cenuşiu-brun, reprezintă un moment mai vechi din evoluţia ceramicii cenuşii geto-dacice lucrate la roată. Trebuie însă recunoscut că vase executate în această tehnică se găsesc la Popeşti pînă în ultimul nivel.

Trebuie de la început să remarcăm stilul artistic geometric-schematizant al reprezentărilor umane, în care se încearcă rezolvarea problemelor în mod naiv, popular, prin linii sumare. Nu se poate totuşi nega reuşita exprimării de mişcare ritmică a dansului, realizat prin procedee diferite la cele două piese. La piesa 2 figurile dansează izolat, mişcarea fiindu-ne sugerată prin poziţia picioarelor şi prin fluturarea fustei sau fotei, în timp ce la piesa 1 s-ar părea că meşterul get avea în vedere un dans în care jucătoarele se ţin de mînă în şir. Acest din urmă lucru ar putea fi sugerat de poziţia mîinilor, în timp ce mişcarea de dans este redată prin faldurile îmbrăcămintei, procedeu inspirat din arta grecească.

Dacă examinăm acum motivele decorative ale celor două fragmente de boluri, constatăm că cele geometrice sînt comune şi altor piese de la

---

[4] R. Vulpe, în *SCIV*, VI. 1955, 1—2, p. 263; idem, în *Dacia*, N. S., IV, p. 309—332; V, p. 365 şi urm.

[5] Data de început a aşezărilor getice de la Popeşti este mai degrabă începutul secolului II î.e.n. decît sfîrşitul secolului III î.e.n. La Popeşti nu avem nici un element caracteristic numai secolului III î.e.n. fără a se prelungi în secolul următor. Problema a fost examinată de R. Vulpe în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 259; *Materiale*, III, p. 231; IV, p. 316; VII, p. 328—329; vezi de asemenea în *Atti del settimo congresso internazionale di Archaeologia Classica*, III, p. 92, precum şi în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, 1960, p. 562.

Popeşti ori din alte aşezări dacice din Muntenia[6]. Figurile feminine de pe fragmentul 1 imită, ca port, moda grecească. În mod evident, reprezentările umane de pe cupele autentice au servit aici drept model[7]. Intervenţia meşterului get este manifestată atît prin tratarea schematică a figurii, în special a mîinii, cît şi a mişcării, care este în mare măsură analogă poziţiei de pe fragmentul 2.

Mai interesante sînt reprezentările umane de pe fragmentul 2, care nu-şi găsesc analogii pe cupele greceşti. Coafura cu două cozi aminteşte figura reprezentată pe una din falerele de la Galice din Bulgaria [8] sau, mai puţin clar (cozile par a fi desfăcute), pe fibulele de argint din tezaurul de la Coada Malului (rn. Vălenii de Munte)[9]. O reprezentare foarte apropiată de piesa noastră 2 o găsim pe cele două fibule de argint, de acelaşi tip cu cele de la Coada Malului, descoperite recent la Bălăneşti (rn. Drăgăneşti-Olt, reg. Argeş)[10]. Figura reprezentată, probabil feminină, poartă cozi şi o cunună realizată, exact ca şi pe fragmentul 2 de la Popeşti, prin trei proeminenţe.

Tezaurul de la Galice, prezentînd o strînsă analogie cu cel de la Bucureşti-Herăstrău, se situează în a doua jumătate a secolului I. î.e.n., deci tocmai în epoca fragmentului nostru [11]. Din aceeaşi epocă sînt şi tezaurele de la Coada Malului şi Bălăneşti.

Modul de schematizare a trăsăturilor feţei, precum şi presupusa cunună de flori care strînge coafura, de pe piesa 2 de la Popeşti se regăsesc la fel la figurile de pe garnitura unei teci de pumnal tot de la Popeşti, din nivelul corespunzător secolului I î.e.n., pe care R. Vulpe înclină a distinge reprezentarea divinităţii celtice Cernunnos [12].

Fota care se desface în mişcarea dansului reprezintă un interesant document pentru cunoaşterea costumului feminin getic. În reprezentările feminine de pe Columna lui Traian şi de pe monumentul de la Adamclisi nu reiese nicăieri în mod clar această caracteristică a costumului, atît de frecventă în portul popular românesc de astăzi.

Remarcăm de asemenea reprezentarea disproporţionat de mare a mîinii şi a degetelor la exemplarul 2, asemănătoare şi pe fragmentul 1.

---

[6] Vezi bibliografia citată în nota 1.

[7] Pentru cupele deliene vezi F. Courby, *Les vases grecs à reliefs*, Paris, 1922, p. 378 şi urm.; Klaus Parlaska, în JDI, 70, 1955, p. 192 şi urm.

[8] N. Fettich, în *Acta Arch-Budapesta*, 3, 1953, p. 135, fig. 5.

[9] K. Horedt, în *Dacia*, XI–XII, 1945–1947, p. 267, fig. 3. cf. şi Dorin Popescu, *Noi consideraţii asupra prelucrării argintului în Dacia*, în *Studii şi referate privind Istoria României*, partea I-a, 1954, p. 89–104, fig. 3/1–2.

[10] Micul tezaur de obiecte de argint dacice de la Bălăneşti a fost descoperit în 1964 şi se află la Muzeul regional din Piteşti. Va fi publicat de Eugenia Popescu.

[11] Dorin Popescu, în *Dacia*, XI–XII, 1945–1947, p. 36 şi urm.

[12] *Materiale*, III, p. 234, fig. 23. Analogiile cu divinitatea celtică erau presupuse datorită ornamentului geometric radial de deasupra capului figurilor reprezentate. După descoperirile de care este vorba în prezenta lucrare, inclusiv cele din tezaurul de la Bălăneşti, pare însă evident că cele trei figuri reprezentate pe teaca respectivă sînt analoge pieselor noastre.

Același procedeu de a reprezenta palma se vede și pe ștampila de lut găsită în așezarea getică de la Tei[13] (fig. 3/3).

Nici mișcarea de dans, nici faptul că sînii lor sînt foarte probabil goi nu ne îndeamnă neapărat la presupunerea că figurile de pe fragmentul 2 ar înfățișa un dans legat de un cult anume. Ne rămîne totuși posibili-

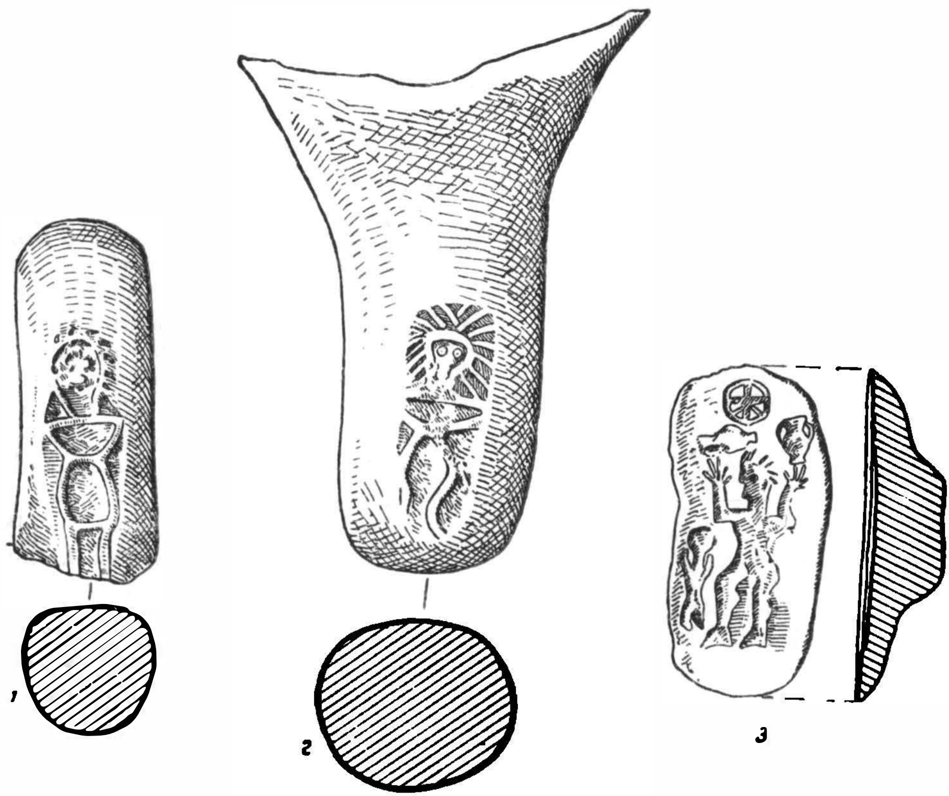

Fig. 3. — *1,2* Popești ; ștampile anepigrafice cu reprezentarea schematică a lui Helios ; *3* — Tei ; ștampilă de olar getic (după D. V. Rosetti).

tatea de a intra în domeniul ipotezelor, și în această privință ne-ar putea ajuta reprezentarea de pe fragmentul 1. Oare semicercul punctat din jurul capetelor de pe fragmentul 1 precum și rozetele de pe același fragment toate să indice sărbătorirea unui cult solar?

[13] D. V. Rosetti, în *PMMB*, II, 1935, p. 69, fig. 1, 2 a-c. Piesa nu a fost găsită în context arheologic precis, dar, cum rezultă din prezentul articol, se datează în aceeași perioadă cu mănușile de amforă de la Popești. De altfel toate descoperirile getice de la Tei sînt contemporane cu cele de la Popești ; cele două așezări se află la circa 25 km distanță una de alta. Pe unele cupe getice de la Tei apare ca motiv izolat palma desfăcută (fragmente de acest fel nu au fost încă publicate).

Reprezentarea antropomorfă a soarelui la geți rezultă din ștampila mai sus menționată de la Tei : părul zbîrlit în formă de raze, iar deasupra capului o roată. Interpretarea sa ca simbol solar, bănuită încă din 1935 de D. V. Rosetti, descoperitorul ștampilei respective [14], capătă greutate în urma găsirii, în 1961, la Popești, a două mănuși de amfore cu ștampile anepigrafice, reprezentînd, în locul obișnuitelor desene geometrice, cîte o figură schematică al cărei cap e înconjurat de asemenea de o aureolă de raze (fig. 3/1,2). Amforele sînt getice, lucrate în atelierele locale după modele elenistice.

Cele două mănuși au fost găsite, cea dintîi (fig. 3/1) într-o groapă ce a fost săpată în penultimul sau ultimul nivel din sectorul W16 din 1961, iar a doua (fig. 3/2) în penultimul nivel din săpătura Y2 din 1962, la 0,50 m. Deci ambele datează cu precizie din a doua jumătate a secolului I î.e.n.

După tipul mănușilor de amforă este vorba, în primul caz, de o imitație a unei amfore rhodiene, în al doilea de jumătatea verticală a unei toarte bifide de la o imitație a amforelor de Cos sau Rhodos. Evident, în ambele cazuri, meșterul getic s-a inspirat din reprezentările lui Helios ce apar pe multe ștampile rhodiene [15] și a căror semnificație desigur o cunoștea. La ștampilele rhodiene însă este reprezentat doar capul cu razele, pe cînd meșterul indigen a avut ideea să extindă reprezentarea la întreaga figură umană. Însuși acest lucru ne face să ne gîndim, comparînd figurile hiperschematizate de pe mănușile amforelor, cu ștampila de la Tei, la o eventuală reprezentare getică a cultului solar.

Ca la toate popoarele indo-europene, soarele era adorat și la geți [16], iar în spațiul carpato-danubian, în epoca bronzului, acest astru forma obiectul cultului principal. Ipoteza că reprezentările de pe fragmentul 1 ar putea să sugereze un dans în cinstea soarelui pare, așadar, plauzibilă. Se poate ca și rozetele de pe cele două fragmente să se refere tot la un simbol solar și ca figurile feminine de pe vasele respective să execute deci un dans legat de o sărbătoare solară. În orice caz, costumul ușor, sînii goi ar indica o sărbătoare din sezonul cald.

Evident, nu trebuie exagerată semnificația rituală a reprezentărilor de pe cele două cupe getice. Rolul lor artistic-decorativ a fost în primul rînd avut în vedere de meșterul olar getic, care, cel mult, s-a inspirat din subiecte legate de o sărbătoare. Aceste cupe serveau, desigur, la băutul vinului și erau un articol laic de lux. Le întîlnim și printre fragmentele de ofrandă de pe rugurile mormintelor de la Popești.

---

[14] D. V. Rosetti, *loc. cit.*

[15] La Popești, printre amforele rhodiene originale nu s-a găsit încă nici un fragment care să poarte efigia lui Helios în mod sigur (eventual ștampila publicată în *Materiale*, V, p. 346, fig. 10/2, figura reprezentată lîngă numele propriu). În schimb, în așezarea contemporană de la Cetățeni (rn. Muscel) s-au găsit mai multe asemenea ștampile (material inedit în muzeul din Cîmpulung-Muscel).

[16] În acest sens vezi V. Pârvan, *Getica*, p. 156 și 641. Vezi și studiul recent privitor la caracterul urano-solar al sanctuarelor circulare de la Sarmizegetusa (Grădiștea Muncelului) la H. Daicoviciu, *Le monument-calendrier des Daces de Sarmizegetusa*, în *Nouvelles études d'histoire*, II, București, 1960, p. 57 și 58.

În concluzie putem afirma că cele două fragmente de cupe reprezintă şi două momente din evoluţia tipologică a imitaţiilor getice deliene. Dacă pe primul fragment figurile amintesc, prin portul lor, costumul grecesc, pe al doilea fragment artistul getic s-a dezbărat în întregime de influenţa grecească, executînd, potrivit capacităţii sale, un subiect original. Desigur, că reprezentări asemenea celei de pe falera de la Galice sau celei de pe fibula de la Bălăneşti trebuie să fi fost destul de frecvente în argintăria geto-dacică şi să fi reprezentat o sursă de inspiraţie şi pentru olari[17].

ALEXANDRU VULPE

ИЗОБРАЖЕНИЯ ЛЮДЕЙ НА ГЕТСКИХ КУБКАХ ИЗ ПОПЕШТИ

РЕЗЮМЕ

В гетской керамике, бытовавшей на Дунайской равнине, важное место занимают местные имитации греческих чаш с выпуклыми рисунками. Несмотря на богатство найденного керамического материала (прим. 1), были обнаружены всего лишь два фрагмента с изображением человеческих фигур. Оба происходят из гетского поселения в Попешти (поблизости от Бухареста). Первый был обнаружен случайно при вспашке, второй — в достоверных стратиграфических условиях, указывающих на вторую половину I в. до н.э.

На обоих фрагментах изображено по группе танцовщиц (рис. 1 и 2). На первом фрагменте вокруг головы каждой танцовщицы имеется «нимб» из точек, представляющий собой, по-видимому, символ солнца. Он аналогичен «нимбу», изображенному на ручках являющихся гетскими имитациями амфор, найденных в Попешти, в уровне I в. до н.э. (рис. 3/1,2), а также гончарным клеймам из гетского поселения в Тей (Бухарест) (рис. 3/3). Этот мотив позволяет предположить, что гетский мастер хотел изобразить танец, связанный с праздником солнца; культ солнца у гето-даков можно документировать (прим. 16). Обнаженные груди танцовщиц на втором фрагменте указывают на то, что здесь речь идет о празднике, справлявшемся, по-видимому, в теплое время года. Три выпуклости на головах танцовщиц на втором

[17] Demn de remarcat este faptul că mai multe boluri de argint din tezaurul de la Sîncrăieni (rn. Ciuc, reg. Mureş-Autonomă Maghiară), aşa cum a observat Dorin Popescu (în *Dacia*, N. S., II, p. 184 şi urm.), sînt analoge, prin profil şi uneori prin elemente de decor, cu cupele deliene, desigur şi cu imitaţiile lor getice. În ceramica getică din secolul I î.e.n. şi la Popeşti în special, s-au găsit numeroase replici în lut (ceramică cenuşie fină executată cu roata) de cupe asemenea celor de la Herăstrău (vezi mai sus nota 9). Descoperirile de la Popeşti prezentate aici vorbesc încă o dată despre interdependenţa dintre metal şi ceramică în inventarul culturii geto-dacice. Ele reprezintă de asemenea un argument în favoarea caracterului original geto-dacic ale falerei de la Galice, pieptănături ca cele reproduse pe acest obiect nefiind familiare nici lumii greceşti, nici celei sarmatice.

фрагменте возможно представляют собой венки из цветов, охватывающие прическу с косами. Эти элементы встречаются на серебряной фалере из Галицы (Болгария), на серебряной фибуле, недавно найденной в Бэлэнешти (р-н Дрэгэнешть-Олт, обл. Арджеш) и на ножнах кинжала из Попешти (прим. 12).

Автор считает, что найденные фрагменты отражают два момента в эволюции гетских имитаций делосских кубков. Первый фрагмент ближе к оригинальным эллинистическим изображениям, тогда как второй представляет собой полностью самобытное явление. Это обстоятельство подтверждает типологическую эволюцию форм кубков и аспекта керамики. Второй фрагмент, датируемый второй половиной I в. до н.э., кажется более развитым, чем первый, датировка которого остается неуточненной (где-то на протяжении II—I вв. до н. э.).

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1, фрагмент 1 из Попешти; 2, фрагмент 2 из Попешти.
Рис. 2. — 1, фрагмент 1 из Попешти; 2, фрагмент 2 из Попешти.
Рис. 3. — 1, 2, Попешть; анэпиграфические клейма со схематическим изображением Гелиоса; 3, Тей; клеймо гетского гончара (по Д. В. Росетти).

REPRÉSENTATIONS HUMAINES SUR LES COUPES GÈTES DE POPEŞTI

RÉSUMÉ

Dans la céramique gète de la Plaine Danubienne, les imitations locales d'après les bols hellénistiques à décor en relief occupent une place importante. Pourtant, ces imitations, en dépit de leur abondance (note 1), ne présentent que des motifs de nature géométrique ou florale. Les représentations humaines y font leur apparition tout à fait exceptionnellement. De fait, on n'en connaît jusqu'à présent que deux fragments récemment découverts dans la station de Popeşti sur l'Argeş près de Bucarest. Un de ces exemplaires (fig. 1) fut trouvé fortuitement à la surface du sol, dans les environs immédiats de la station, l'autre (fig. 2), provenant des fouilles, fut constaté dans des conditions stratigraphiques sûres, correspondant à la seconde moitié du Ier siècle av. n. ère.

Les deux fragments reproduisent des groupes de danseuses. Sur le premier (fig. 1) les têtes de ces figures sont entourées d'une sorte d'auréole formée par des points. Il s'agit, peut-être, d'une simplification des rayons solaires que l'on rencontre, toujours à Popeşti, chez les simulacres figurés sur des estampilles d'amphores de fabrication locale, datant également du Ier s. av. n. ère (fig. 3/1—2) ou bien à Tei (Bucarest), sur un

cachet de potier gète de la même époque (fig. 3/3). Il s'ensuivrait que les danseuses auréolées qui font leur apparition sur le tesson de Popeşti seraient en rapport avec une fête de caractère solaire. On sait que le culte du soleil tenait un rôle important dans la religion des Géto-Daces.

Les danseuses du second fragment (fig. 2) sont représentées les seins nus, en raison, peut-être, de la saison estivale de la fête afférente. Les trois proéminences dont les tresses de leur chevelure sont parsemées, semblent indiquer des couronnes de fleurs. Des éléments pareils se retrouvent, toujours au Ier s. av. n. ère, sur la phalère en argent de Galitze en Bulgarie, sur une fibule en argent de Bălăneşti en Valachie (arr. de Drăgăneşti-Olt, région d'Argeş), ainsi que sur une gaine en bronze de Popeşti (note 12).

L'auteur estime que, dans l'évolution des coupes gètes à décor en relief, les deux tessons à danseuses de Popeşti reflètent deux moments différents, bien que rapprochés. Le premier (fig. 1) rappelle encore des prototypes hellénistiques, pendant que le second (fig. 2) semble indiquer une création tout à fait originale. Cette différence chronologique dans le décor est corroborée aussi par des nuances différentes dans la forme et l'aspect technique des vases respectifs. Le vase représenté par le second fragment (fig. 2), daté certainement dans la seconde méoiti du Ier s. av. n. ère, paraît plus évolué que le premier, dont la date reste imprécise, vu les conditions fortuites de sa découverte, mais qu'on pourrait rapporter à la première moitié du même siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Popeşti. Les deux fragments de coupes gètes de type délien, à figures humaines en relief.

Fig. 2. — Popeşti. Les mêmes fragments.

Fig. 3. — 1—2, Popeşti : anses d'amphores de fabrication gète à estampilles anépigraphiques reproduisant la figure d'Hélios ; 3, Tei (Bucarest) : cachet de potier gète, en terre cuite, reproduisant une scène du culte solaire (d'après D. V. Rosetti. PMMB, 2, p. 69, fig. 1).

DEDICAȚIE
PENTRU ATHANA POLIAS DIN CALLATIS

În Muzeul din Mangalia se găsește o placă de marmură cu inscripție grecească, descoperită în toamna anului 1958 cu ocazia unor lucrări edilitare de pe faleza stațiunii Mangalia.

Placa este de formă dreptunghiulară, spartă în două bucăți, avînd lungimea de 0,99 m, lățimea de 0,60 m și grosimea de 0,11 m. Pe fața de sus a acestei plăci se află o scobitură de formă neregulată, adîncă de 0,03 m și cu dimensiunile de 0,56 × 0,42 m. Adîncitura trebuie să reprezinte conturul inferior al draperiei statuii așezate odinioară pe această placă-soclu. După conturul păstrat se pare că monumentul va fi fost o statuie impozantă cu o draperie care acoperea în întregime picioarele. Inscripția, așezată pe latura lungă îngustă, într-un singur rînd, are următoarele litere incise, de 0,031—0,035 m înălțime : 'Αθ]ανᾷ Πολιάδι Μεγιστώ 'Επικύδεο[ς (fig. 1 și fig. 2).

În 1958, am luat cunoștință de această inscripție[1]. Atunci lipsea la început numai puțin din prima literă, și anume un alfa. Azi prima literă a dispărut de pe piatră, în urma mutilării ulterioare a documentului. A doua literă păstrată este theta, mai mică decît celelalte. Ultima literă din rînd, păstrată parțial, este un omicron. După acest omicron mutilat bănuim că urma un sigma. Nu știm, dacă după acest sigma va fi fost încă un cuvînt ca εὐχάν, de pildă.

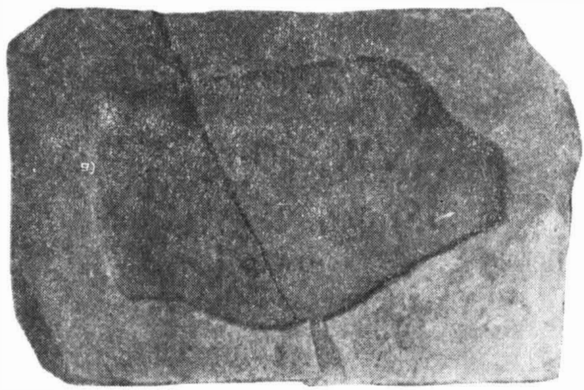
Literele sînt săpate cu multă îngrijire și îngroșate la capete. Litera alfa are capetele de jos evident îngroșate și drepte, iar liniuța transversală puțin curbată. Litera epsilon are cele trei liniuțe orizontale paralele destul de lungi, de mărimi diferite. Pi are a doua hastă verticală paralelă mai scurtă. Sigma are cele două bare exterioare puțin înclinate ; ypsilon este bifurcat destul de sus. Omega are forma unui cerc deschis, fără talpă în partea de jos.

---

[1] Datorăm semnalarea acestei inscripții lui Gh. Bichir, de la Institutul de arheologie din București, căruia îi mulțumim și pe această cale.

Scrisul acestei inscripții votive de prin secolul al III-lea î.e.n. ne aduce aminte de inscripția onorifică de pe baza statuii închinate de histrieni binefăcătorului lor Kalliades, fiul lui Kalliades, de la sfîrșitul secolului al III-lea sau începutul secolului al II-lea î.e.n. [2].

Cultul zeiței Atena la Callatis era dinainte cunoscut [3]. În inscripția pe care o prezentăm, Atena are epitetul de Polias deci, de protectoare a orașului, epitet pe care îl purta la Atena și apoi și în alte părți [4].

1

2

Fig. 1 și 2

În documentul nostru, dedicanta este o femeie cu numele de Megisto, un oxytonon cu un omega final, formă întîlnită destul de frecvent în Elada veche [5]. Numele Megisto mai este cunoscut. Plutarh ne vorbește de soția lui Timoleon, cetățean din Elida, a cărei atitudine a fost plină de curaj față de provocările tiranului Aristotimos din Elida, instalat acolo după moartea lui Pyrrhos (din anul 272 î.e.n.), prin influența

[2] Cf. V. Pârvan, *Histria*, IV, în *ARMSI*, tom. XXXVIII, București, 1916, nr. 545 – 546.

[3] Vezi inscripția callatiană publicată de D. M. Pippidi, în *BCH*, 1962, p. 517, în care citim, în rîndul 9, Ἀθανᾷ Ὑπερδεξίᾳ.

[4] Martin P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, I, München, 1955, p. 433 – 437.

[5] Cf. numele celor trei grații: Thallo, Auxo, Karpo, precum și numele callatiene Toko și Nikaso și alte nume din alte părți. Vezi *Dacia*, V – VI, 1935 – 1936, p. 281, fig. 3/1 2 fig. 3, precum și J. și L. Robert, în *BÉ*, *RÉG*, 1959, 72, p. 175, nr. 94.

macedoneanului Antigonas[6]. Megisto, din inscripţia votivă pentru Athana Polias, este fiica lui Epikydes, cu genitivul Epikydous sau în forma ionică, Epikydeos. Epikydes este un nume cunoscut şi destul de răspîndit în Grecia veche[7]. Inscripţia care ne-a reţinut atenţia este importantă pentru că ne atestă cultul zeiţei Athana Polias la Callatis. Dedicaţia pentru Athana Polias la Callatis întregeşte informaţiile noastre cu privire la divinităţile din panteonul callatian şi ar putea fi eventual considerată ca un reflex al influenţei politice şi culturale exercitate de Atena în regiunile Pontului Euxin. Regretăm că nu putem avea şi statuia, care o reprezenta pe zeiţă, pentru a aprecia calităţile artistice ale monumentului.

TH. SAUCIUC-SĂVEANU

ПОСВЯЩЕНИЕ АТАНЕ ПОЛИАС В КАЛЛАТИСЕ

РЕЗЮМЕ

Автор публикует посвятительную надпись III в.н.э. из Каллатиса, посвященную богине Атане. Эпитет «Полиас», т.е. покровительница города, свидетельствует о культе этой богини в Каллатисе и возможно о политическом и культурном влиянии города Афин в причерноморских областях.

DÉDICACE À ATHANA POLIAS, DE CALLATIS

RÉSUMÉ

On présente une inscription votive du IIIe siècle av. n. è., dédiée à la déesse Athéna. L'épithète de Polias, protectrice de la ville, relève le culte de cette déesse à Callatis, et éventuellement l'influence politique et culturelle de la cité d'Athènes dans les régions du Pont-Euxin.

[6] Plutarh, *De mulierum virtutibus*, 252 B şi urm. ed. Didot., 1868, I, p. 311 şi urm. Vezi I. Miller, în *RÉ*, XX, 1931, col. 332 s.v., *Megisto*; Wilken, în *RÉ*, II, 1895, col. 1056 s.v. *Aristotimos*, nr. 2, Cf. Pausanias, V, 5, 1; VI, 14, 4.

[7] Friedrich Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Halle, a. S. 1917, p. 269—270.

COMUNICĂRI EPIGRAFICE III*

În vara anului 1962, Muzeul regional al Olteniei şi Institutul de arheologie al Academiei R. P. R. au redeschis săpăturile arheologice în aşezarea şi castrul roman de la Slăveni (rn. Caracal), sistate din 1893[1]. În această campanie de săpături s-au aflat ţigle şi cărămizi ştampilate, inscripţii pe piatră şi sculpturi de un deosebit interes ştiinţific dintre care unele se prezintă aici.

1. *Slăveni* (com. Gostavăţ, rn. Caracal, reg. Oltenia). Pe mai multe cărămizi fragmentare a apărut o ştampilă (0,060 × 0,040 m) cu litere imprimate în adînc. Toate exemplarele provin din zidul de incintă al castrului, demolat şi îngropat în valul interior (*agger*) cu ocazia refacerii fortificaţiei în 205 e. n. (cercetări încă inedite). Muzeul din Craiova. Lectura (fig. 1/3):

a(*la I*) *H*(*ispanorum*)

O ştampilă asemănătoare s-a publicat mai de mult[2] dar, fiind *testis unus* şi de provenienţă nesigură (într-o colecţie particulară), provoca unele incertitudini legate de originea ei romană. De astă dată sîntem siguri de prezenţa acestor ştampile în castrul de la Slăveni şi despre apartenenţa lor alei I Hispanorum (pentru care vezi mai jos, nr. 9).

2. *Slăveni*. Şase ţigle fragmentare aflate în dărîmăturile băilor castrului, pe care se repetă aceeaşi ştampilă (0,06 × 0,02 m) cu litere înalte de 0,02 m. Muzeul din Craiova Citim (fig. 1/5):

a(*la*) *Cl*(*audia*)

Absenţa numeralului arată că este vorba de o *ala prima*, şi în acest caz ea se identifică cu *ala I Claudia nova miscellanea* [3]. Participarea ei

---

* Pentru cele anterioare vezi *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 115 şi urm., şi 16, 1965, 1, p. 177 şi urm.

[1] D. Tudor, în *BCMI*, XXXIII, fasc. 105—106, 1940, p. 2 şi urm.

[2] D. Tudor, *Dacia*, VII — VIII, p. 356 nr. 10, şi *Oltenia romană*, ed. a 3-a, Bucureşti, 1958, p. 424, nr. 314.

[3] W. Wagner, *Die Dislokation der röm. Auxiliarformationen*, Berlin, 1938, p. 28.

SCIV, tomul 16, nr. 2, p. 357—372, Bucureşti, 1965.

la războaiele lui Traian cu dacii şi rămînerea pe teritoriul Daciei (într-o localitate necunoscută) au fost probleme neclare ce se lămuresc acum prin descoperirea de la Slăveni.

Pentru prima dată, *ala I Claudia* apare pe teritoriul Moesiei în anul 82 e. n.,[4] ca după bifurcarea administrativă a acestei provincii să facă

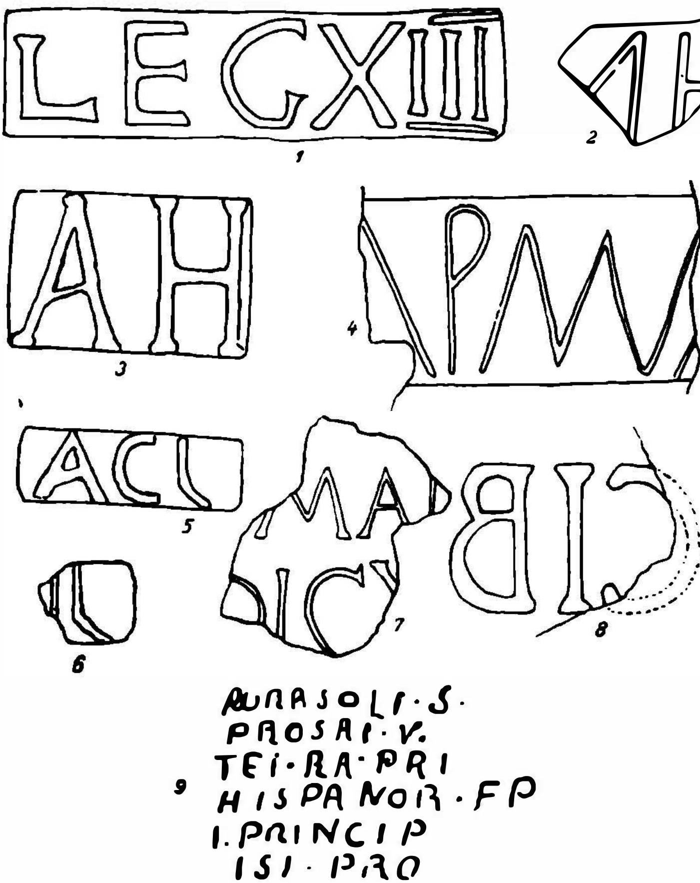

Fig. 1. Ştampile pe cărămizi şi inscripţii pe piatră din Slăveni.

parte din armatele Moesiei superioare [5]. Participarea ei la cucerirea Daciei se considera nesigură, din lipsă de descoperiri arheologice pe teritoriul Daciei [6]. Între timp, dintr-o diplomă militară descoperită la Porolissum şi datată din 2 iulie 110 e. n. [7], se constată apariţia unei *ala I Claudia*,

[4] *CIL*, XVI, 28.
[5] *CIL*, XVI, 39, 46 şi 111.
[6] Wagner, *loc. cit.*
[7] *CIL*, XVI, 163, şi C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII–VIII, p. 333 şi urm.

care fără îndoială participase la războaiele cu dacii şi era una şi aceeaşi cu *ala I Claudia nova miscellanea* [8]. După ce a participat la războaiele partice ale lui Traian, trupa a revenit pe teritoriul Moesiei superioare [9]. În afară de diploma de la Porolissum şi ţiglele de la Slăveni, menţionarea ei pe teritoriul Daciei mai apare pe piatra unui fost decurion şi veteran din Drobeta, unde acesta se putuse retrage de pe teritoriul Moesiei superioare [10].

Ştampilele de la Slăveni arată staţionarea acestei *ala* pe solul Daciei şi într-un important punct strategic. Prezenţa ei pe Olt este de pus tot în legătură cu concentrările de efective în vederea lichidării statului dac. La Slăveni va fi participat la construcţia primului castru.

3. *Slăveni.* Patru fragmente de ţiglă, pe care s-au imprimat în adînc trei litere inversate : CIB, înalte de 0,04 m. S-au descoperit la nord de pretoriu şi în ruinele băilor militare. Muzeul din Craiova.

Nu încape îndoială că inscripţia ascunde o *cohors prima*, al cărei apelativ cu iniţiala B se pretează la multe completări (*Batavorum*, *Brittonum*, *Britannica*, *Bracaraugustanorum*, etc.). Avînd în vedere însă că din armata Daciei inferioare a făcut mult timp parte o cohors I Bracaraugustanorum [11], ne putem gîndi la lectura ipotetică (fig. 1/8) :

C(*ohors*) *I* *B*(*racaraugustanorum?*)

Prezenţa ei la Slăveni s-ar lega tot de epoca războaielor cu dacii.

4. *Slăveni.* Mai multe fragmente de ţigle descoperite la nord de pretoriu şi în ruinele băilor militare. Ştampilele de pe ele au mărimea : 0,13 × 0,035 m şi litere înalte de 0,02 — 0,027 m. Muzeul din Craiova. Se citeşte (fig. 1/1) :

leg (*io*) *XIII* (*Gemina*)

Absenţa epitetului *Gemina* se mai înregistrează şi în alte părţi [12]. Pentru prima dată ştampilele acestei legiuni apar acum şi pe teritoriul Olteniei (sec. II—III). Apariţia unui detaşament al ei la Slăveni este de plasat cronologic tot în perioada de cucerire a Daciei, cînd împreună cu alte trupe trebuia a face faţă la două fronturi : spre Carpaţi împotriva dacilor şi spre şesul muntean.

5. *Slăveni.* Fragment de cărămidă (0,10 × 0,07 × 0,05 m) aflat în ruinele pretoriului. Pe dunga cărămizii şi în chip neobişnuit sînt grafitate în pasta crudă litere înalte de 0,04 m. Muzeul din Craiova. Din acest text (fig. 1/4), care poate fi socotit ca un exerciţiu de scris soldăţesc, reţinem literele... PMV (ultimele două într-o ligatură) şi al căror sens rămîne neînţeles.

---

[8] C. Cichorius, *RE*, I, 1237 ; Wagner, *loc. cit.* ; K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Cohorten am Rhein und Donau*, Berna, 1951, p. 144, şi H. Nesselhauf, *CIL*, XVI, p. 223. Cf. însă C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 335.

[9] Wagner, *loc. cit.*

[10] *CIL*, III, 14 216, 7.

[11] C. Cichorius, *RE*, IV, 255 şi urm ; Wagner, *op. cit.*, p. 97 şi urm., şi B. Gerov, *Klio*, 37, 1959, p. 204 şi urm.

[12] *CIL*, III, 12 608 (Apulum) şi 4 660, 1, 2, (Pann. sup.), pe ţigle. În inscripţii pe piatră, cf. *CIL*, III, 1 000 ; 1 158 ; 1 163 ; 4 246 ; 5 336 ; 8 438 etc.

6. *Slăveni*. Fragment de ţiglă (0,12 × 0,11 × 0,025 m), descoperit în aşezarea civilă (est de castru). Muzeul din Craiova. Din ştampilă este sigură litera L precedată de o bară verticală (fig. 1/6).

7. *Slăveni*. Fragment de calcar văros (0,19 × 0,12 × 0,7 m), descoperit în ruinele pretoriului. Păstrează fragmente din două rînduri scrise : primul avînd litere înalte de 0,06 m, iar al doilea mult mai mari. Muzeul din Craiova. Poate fi începutul unei inscripţii funerare (fig. 1/7) :

[*Dis*]*Man*[*ibus*]
. . .*risu*?. . .
. . . .

8. *Slăveni*. Fragment de calcar văros (0,08 × 0,08 × 0,02 m), descoperit în *armamentarium*-ul din dreapta, la pretoriu. Muzeul din Craiova. Rămîn literele (fig. 1/2) :. . .MH. . .

9. *Slăveni*. Dintr-o foaie volantă din arhiva de săpături arheologice ale lui Tocilescu-Polonic făcute la Slăveni[13] mi-am extras acum 20 de ani următoarea însemnare scrisă de o mînă necunoscută : „Ear pe o piatră funerară, dată Didinei Cantacuzino[14] este inscripţia următoare — în două părţi este stricată“, apoi se dă textul epigrafic (copiat exact de noi şi reprodus aidoma în fig. 1/9).

În realitate, nu-i vorba de o „piatră funerară”, ci de una votivă. Apoi, din felul reproducerii textului putem deduce că el fusese vătămat pe latura dreaptă şi cea de jos. Avem de-a face cu o importantă inscripţie dispărută şi a cărei singură existenţă ne este confirmată de această transcriere greoaie, dar inteligibilă ca lectură şi interpretare. Sînt necesare unele precizări în legătură cu manuscrisul ei :

R.1 : prima literă era ruptă şi se indică de copist printr-un *a* cursiv. *S* de la finele acestui rînd este flancat de două puncte, ce par a fi adăugate greşit. *R.2* : penultima literă ar fi fost un *L*, iar cele două puncte ce întovărăşesc pe *V*, iarăşi sînt adăugate greşit. *R.3* : a treia literă era de fapt un *M*. În *RA* din mijlocul rîndului este de ghicit o ligatură pentru *ALAE*. Nu putem şti dacă după *PRI* urma o ruptură a pietrei sau cuvîntul fusese abreviat astfel. *R.4* : ultimele două litere *FP*. par a fi fost inversate de copist (sau de lapicid ?) Este posibil să conţină abreviat epitetul *p*(*iae*) *f*/*i*(*delis*), *I* fiind gravat în rîndul următor. *R.6* : la începutul rîndului lipsesc două litere şi în *ISI* sîntem tentaţi a vedea literele. . . ESET. Am avea deci următoarea transcriere corectă (fig. 1/9) :

*a*RA SOLIS
PRO SALV
TEM. ALAE. PRI
HISPANOR. PF
I PRINCIP*a*
*le*SET PRO. . .
. . . .

---

[13] Se păstra la Muzeul naţional de antichităţi, Bucureşti.

[14] Este foarte probabil o Alexandrina Cantacuzino (1860—1912), care avea moşii peste Olt, în fostul judeţ Teleorman (informaţie George D. Florescu).

Adică :

[A]ra Solis
pro salu-
tem alae pri(mae)
Hispanor(um) p(iae?) f-
i(delis?) princip[a]
[le]s et pro...
....

Din textul astfel completat rămîne absolut sigur că avem un monument mithriac necunoscut, ridicat de către gradaţii garnizoanei locale, *ala prima Hispanorum.* De reţinut faptul că în mitreul descoperit la Slăveni în 1836 (în rîpa Oltului) s-au mai găsit două altare votive cu formula dedicatorie : *ara Solis* [15].

Centrul roman de la Slăveni a fost un puternic punct pentru cultul zeului iranian, dovedit şi de alte sculpturi votive [16].

Înregistrarea numărului de ordine al alei de Hispani cu litere latine (în loc de cifre) găseşte destule analogii epigrafice, între care una din aceeaşi epocă la Drobeta [17].

Ala I Hispanorum a fost garnizoana de bază a castrului de la Slăveni în secolele II—III e.n., la a cărui construcţie şi reparaţii a participat în mai multe ocazii[18], împreună cu detaşamente din *cohors I Flavia Commagenorum*[19], *numerus Surorum sagittariorum*[20] *legio V Macedonica*[21], *legio XI Claudia* [22], şi unităţile amintite mai sus (nr. 1—3). Din mulţimea acestor detaşamente militare ce se perindă pe la Slăveni, ca şi din mărimea castrului (198,5 × 172 m) mereu refăcut ne putem da seama de rolul strategic al acestui vad al Oltului.

Dacă lectura noastră de la finele *r.*4 şi începutul celui următor poate fi asigurată, atunci putem constata (prima dată) că această *ala* primise epitetul de *pia fidelis.*

Dedicanţii altarului sînt *principales*, adică gradaţii de la *centurio* în jos (*decurio*, *duplicarius*, *sesquiplicarius*, *signifer* etc., în total 19 grade [23]

---

[15] *CIL*, III, 8063=1591 şi *CIMRM*, mon. 2 169. În ambele izvoare se contopesc greşit două inscripţii diferite, despre care vorbesc Vl. de Blaremberg, *Muzeul Naţional* din 7 noiembrie 1837 şi ziarul *Curierul românesc*, an. VIII, nr. 46—47 din 22—27 noiembrie 1837.

[16] *CIMRM*, mon. 2 165—2 169. Cf. D. Tudor, în *BCMI*, XXXIII, 1940, p. 3 şi urm., şi *Oltenia romană*, p. 314. Este posibil ca şi altarul descris aici să fi făcut parte din inventarul mitreului descoperit în 1836, împrăştiat pe la diverşi colecţionari de pe atunci.

[17] *AnnÉp*, 1939, p. 242, nr. 19, şi D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 389, nr. 48.

[18] *CIL*, III, 13800 şi 14216 = 13801. Cf. Wagner, *op. cit.*, p. 43 şi urm. ; D. Tudor, în *BCMI*, 1940, p. 5, şi *Oltenia romană*, p. 271 şi urm. Numele ei apare şi pe un altar descoperit în pretoriu (1962), încă inedit.

[19] *CIL*, III, 14 216, 26 ; ştampile pe ţigle descoperite în mare număr şi în 1962.

[20] *CIL*, III, 14 216, 30—31 ; sînt cele mai numeroase ştampile pe ţigle ce s-au descoperit în cursul săpăturilor din 1962.

[21] *CIL*, III, 14 216, 24 ; ţigle ştampilate întîlnite şi în 1962.

[22] D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 424, nr. 314.

[23] A. v. Domaszewski, *Die Rangordnung d. röm. Heeres*, Bonn, 1908, p. 53—56.

asociate pentru cinstirea zeului iranian într-o închinare comună pentru prosperarea unităţii lor.

Nelămurite ne rămîn ultimele trei litere păstrate în transcrierea copistului şi care ne sugerează cuvîntul *pro* [*moti* ?], adică un grup de ostaşi recent avansaţi în cadrul aceloraşi grade inferioare.

Castrul de la Slăveni a fost greşit măsurat de Polonic Tocilescu[24]. Mărimea lui indică a fi ocupat de un efectiv de cel puţin 1 000 de oameni, astfel că *ala I Hispanorum* nu era o *quinquenaria*, cum calculează Wagner[25], ci o *milliaria* în raport cu aria castrului. Ea avea misiunea de a controla frontiera pe Olt de la Romula pînă la Islaz.

10. *SVCIDAVA* (com. Celei, rn. Corabia, reg. Oltenia). Fragment de ţiglă (0,41 × 0,16 × 0,03 m), care poartă o ştampilă (0,13 × 0,04 m) cu litere înalte de 0,023 — 0,027m, închise într-o *tabula ansata*. S-a descoperit în fundul unei *fossa* ce aparţinuse unui mare castru de pămînt (împreună cu material ceramic roman) datat în secolul II e.n.) MNA. Se citeşte (fig. 2/3) :

co(*hors*) *I Ling*(*onum*)

Abreviaţia CO găseşte destule analogii (cf. *CIL*, *III*, p. 2 560). Numeralul I este cert, deci nu poate fi vorba de *cohors V Lingonum*, cunoscută în Dacia la Porolissum[26].

Întîlnim această unitate pentru prima dată pe teritorul Daciei, ceea ce naşte întrebarea cînd şi cum a venit la Sucidava. Sediul său permanent era tocmai în Britania [27]. Deplasarea ei la Dunăre de la o aşa de mare distanţă se leagă de importante evenimente militare. Aceasta a avut loc în perioada luptelor lui Domiţian cu neamurile barbare de la Dunărea mijlocie şi inferioară[28]. Dar ea a rămas în provinciile dunărene şi pe timpul acţiunilor lui Traian împotriva dacilor, fiindcă în această perioadă (pînă în 105 e. n.) numele ei este absent din diplomele militare relative la armata din Britannia. Se pare că a participat numai la primul război din anii 101—102 e. n. După aceasta, în urma pierderilor avute (sau a unor nevoi de apărare în vest), ea s-a înapoiat acasă împreună cu *ala II Pannoniorum Tampiana*, deoarece o diplomă militară le înregistrează în Britannia în anul 105 e. n.[29].

La Sucidava este prezentă în perioada primului război şi acolo participă la construcţia unui mare castru de pămînt destinat concentrării

---

[24] Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, 1900, p. 120, îl arată ca fiind lung de 140 m şi lat de 120 m. În realitate măsurătorile făcute în 1962 dovedesc că lungimea lui (ridicată în lungul zidurilor de apărare (era de 198,50 m, iar lăţimea de 172 m. *Pînă acum el se înscrie ca cel mai mare castru de piatră ocupat de trupele auxiliare din Dacia sudică.*

[25] *Op. cit.*, p. 45 şi 198.

[26] Wagner, *op. cit.*, p. 160.

[27] *CIL*, XVI, 51 (an. 105) şi 69 (an. 122) ; *CIL*, VII, 432, 433, 445 = *ILS*, 2 620 ; 446 = *ILS*, 2 621 ; 451 = *ILS*, 3 562 ; 104 şi XI, 6 033.

[28] D. Tudor, *La cohors I Lingonum en Dacie*, în *Hommages à A. Grenier* (Coll. *Latomus*, vol. LVIII), Bruxelles, 1962, p. 1 523 şi urm. Cf. Wagner, *op. cit.*, p. 92 şi urm., şi Kraft, *op. cit.*, p. 169 şi urm.

[29] *CIL*, XVI, 51, şi D. Tudor, *op. cit.*, p. 1 529.

de mari efective în vederea ultimelor operaţii împotriva lui Decebal. Asemenea *castra aestiva* s-au mai constatat pe malul stîng al Dunării oltene la Islaz (vărsarea Oltului), la Bistreţ (rn. Băileşti) şi la T.-Severin [30].

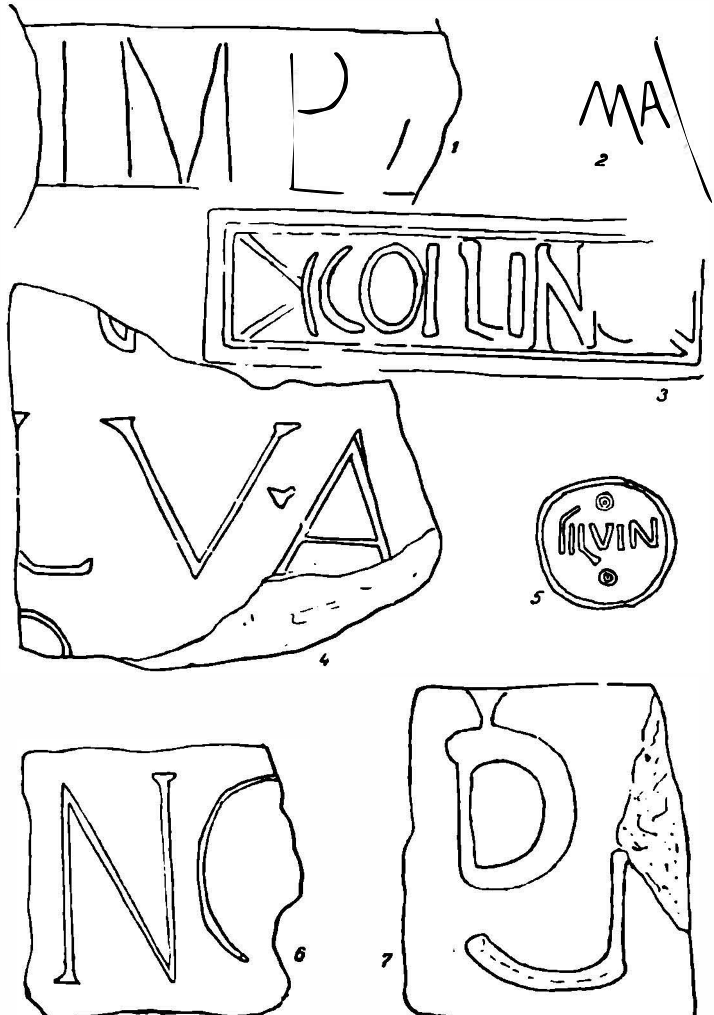

Fig. 2. - Inscripţii pe cărămizi şi piatră din Sucidava.

11. *SVCIDAVA*. Fragment de ţiglă pe care sînt grafitate pe pasta arsă litere înalte de 0,040 m. S-a descoperit în cetăţuia romano-bizan-

[30] D. Tudor, *op. cit.*, p. 1 528 şi urm.

tină şi în dărîmăturile de la suprafaţa terenului (1958). MNA. Între două linii paralele este zgîriată inscripţia (fig. 2/1) :

Imp(erator) M[arcus]...

După modelul unei inscripţii onorifice gravată pe o piatră, cineva execută exerciţii de scriere şi reproduce numele unui împărat roman cu prenomenul *Marcus* (Traian, Marcu Aurel, Caracalla, Heliogabal, Gordian al III-lea, Filip Arabul şi fiul său). Omiterea lui *Caesar* după *imperator* prezintă frecvente analogii [31].

12. *SVCIDAVA*. Fragment din buza unui vas de lut vînăt descoperit într-o groapă cu gunoaie (Secţiunea III/1959 din curtea şcolii elementare Celei). MNA. Păstrează două litere înalte de 0,015 m şi grafitate, care sugerează întregirea (fig. 2/2) :

Ma[rcus?]...

Un *Marcus Martinus*, ca olar, e cunoscut în vecinătatea Sucidavei, la Orlea [32].

13. *SVCIDAVA*. Fragment dintr-o placă de marmură (0,11 × 0,10 × 0,03 m), aflat la un sătean în aşezarea civilă a Sucidavei (1957). MNA. Se păstrează resturi din trei rînduri ale inscripţiei frumos gravată şi cu litere înalte de 0,043 m. Ar putea face parte dintr-o inscripţie funerară (fig. 2/4) :

. . . .
. . . .*G*. . . . .
. . . [*? vixit annis*] LV.A...
. . . .*O*. . . . .
. . . .

14. *SVCIDAVA*. Fragment din fundul bazinului unei lămpi de lut (tipul de „export''), pe care apare o inscripţie între două ornamente circulare concentrice (litere înalte de 0,007 —0,012 m). S-a aflat în secţiunea II/1957 din grădina şcolii de la Celei. MNA. Firma producătorului este necunoscută în Dacia şi greu de citit. Se pare, CILVIN (?) (fig. 2/5).

15. *SVCIDAVA*. Fragment de calcar aflat în aşezarea civilă a oraşului antic. MNA. Păstrează gravate literele : ... NO... (fig. 2/6).

16. *SVCIDAVA*. Placă din calcar de mărimea 0,09 × 0,08 × 0,04 m, descoperită în pămîntul mai vechi aruncat deasupra „fîntînii secrete'' a cetăţuii [33]. MNA. Pe ea sînt săpate, în adînc, literele D şi L, care se leagă cu cîte un mic canal de marginea exterioară a pietrei, ceea ce dovedeşte a fi fost un tipar pentru turnat litere de metal (fig. 2/7).

17. *SVCIDAVA*. Fragment din gîtul unei amfore romane specifice secolelor II—III e.n., care s-a descoperit în secţiunea I/1958 din aşezarea civilă [34]. MNA. Pe ciob se păstrează literele ... NIC ..., care făceau

---

[31] *CIL.* III, 1375, 3342, 3346, 3347, 3706, 3745, 3998, 4560, 4695, 8185 etc.
[32] D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 425, nr. 319.
[33] D. Tudor şi Exspectatus Bujor, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 541 şi urm.
[34] *Materiale*, VII, p. 490.

parte dintr-o inscripţie pictată cu roşu (litere înalte de 0,005 m). Era un vas de import venit la Sucidava cu vin sau untdelemn (fig. 3/3).

18. *SVCIDAVA*. Fragment de amforă bizantină (secolul al VI-lea), aflat în secţiunea XV/1958[35], pe care se mai păstrează pictată cu vopsea litera grecească ....μ.....(fig. 3/2). MNA.

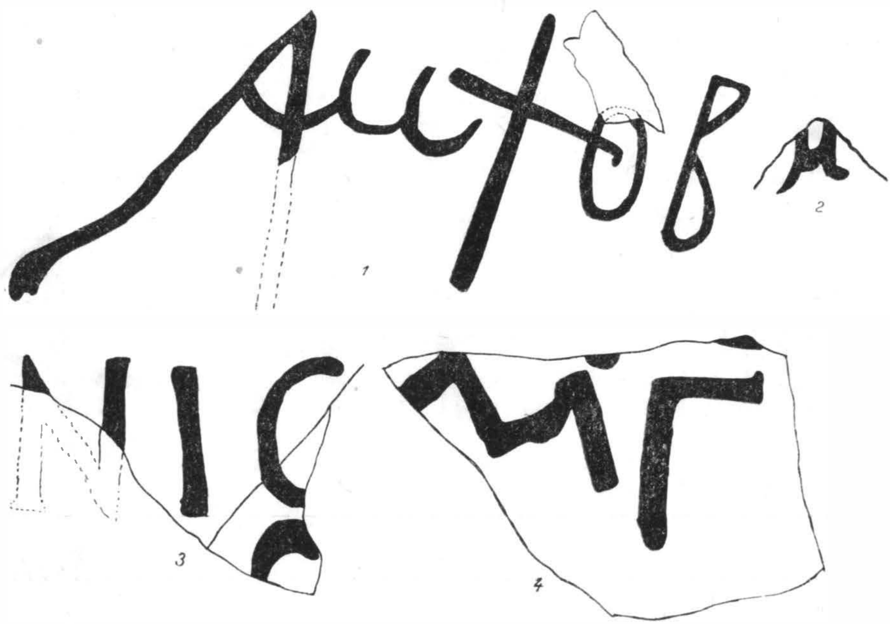

Fig. 3. — Inscripţii scrise cu vopsea pe amfore romane şi bizantine din Sucidava (sec. II — VI e. n.).

19. *SVCIDAVA*. Fragment de amforă bizantină (secolul al VI-lea), descoperit în secţiunea XIII/1957[36], MNA. Dintr-o inscripţie executată cu vopsea roşie (litere înalte de 0,05 m) se păstrează fragmentar şi abreviat o formulă creştină, des întîlnită la Sucidava[37] (fig. 3/4) :

[(Χριστὸν)] Μ(αρία) Γ(εννᾷ)

20. *SVCIDAVA*. Fragment dintr-o amforă bizantină (secolul al VI-lea), aflat în secţiunea V/1957[38], pe care apare o inscripţie în monogramă (cu vopsea) cu litere înalte de 0,025 — 0,11 m. Se citeşte (fig.3/1) :

ΑΩ + Θ(εός) Β(οήθη)

Este una dintre obişnuitele invocaţii creştine[39].

[35] *Materiale*, VII, p. 484.

[36] *Ibidem*, p. 481.

[37] *Dacia*, XI—XII, p. 176, nr. 24; D. Tudor, *Prima basilică creştină descoperită în Dacia romană*, Iaşi, 1948, p. 12, şi *Oltenia romană*, p. 413, nr. 242; *Materiale*, I, p. 715, nr. 3—8 (= *Oltenia romană* p. 414, nr. 254 — 256) etc.

[38] Reprodusă şi în *Materiale*, VII, p. 479, fig. 3/2.

[39] *Expl. gr.*, I. Barnea, în *Studii teologice*, VI, 1—2, 1954, nr. 39.

21. *SVCIDAVA*. Fragment de amforă bizantină (secolul al VI-lea), descoperit în secţiunea I/1956[40]. MNA. Apare o monogramă cruciformă

Fig. 4. — Inscripţii scrise cu vopsea pe amfore bizantine din Sucidava (sec. VI e. n.).

vopsită, împreună cu două litere (înalte de 0,025m), şi care se citeşte (fig. 4/1) :

Θ(εός) + Ἅ(γιος)
A. . . . .

Este o invocaţie religioasă, necunoscută pînă acum la Sucidava, dar care apare în alte părţi[41].

[40] *Materiale*, VII, p. 473.

[41] H. Grégoire, *Recueil des inscriptions grecques chrétiennes d'Asie Mineure*, Acad. des Inscrip. et Bel., Let., fasc. 1, Paris, 1922, nr. 219 şi 230, şi I. Barnea, *op. cit.*, nr. 43. În loc de ἅγιος se mai pot propune şi alte atribute, mai puţin obişnuite, ca ἀθάνατος, αἰώνιος etc.

22. *SVCIDAVA*. Fragment de amforă bizantină (secolul al VI-lea), descoperit alături de cel precedent. Literele sînt vopsite și înalte de 0,02 m. MNA. Se citește într-o monogramă cruciformă (fig. 4/2) :

θ(εός) + λ(αμπρότατος)

Și aceasta a mai apărut la Sucidava (material inedit).

23. *SVCIDAVA*. Fragment de amforă bizantină (secolul al VI-lea), apărut în secțiunea XV/1958. MNA. Monograma cruciformă cu literele ce o însoțesc (înalte de 0,04 m), vopsite cu roșu, oferă o formulă des întîlnită la Sucidava [42] (fig. 4/3) :

M(ήτηρ) Θ(εοῦ)

24. *SVCIDAVA*. Amforetă bizantină fragmentară (secolul al VI-lea) din lut gălbui și descoperită în secțiunea XV/1958 [43]. MNA. Sînt pictate pe ea monograme cruciforme în combinație cu litera P, motive frecvente în epigrafia paleocreștină (fig. 4/4).

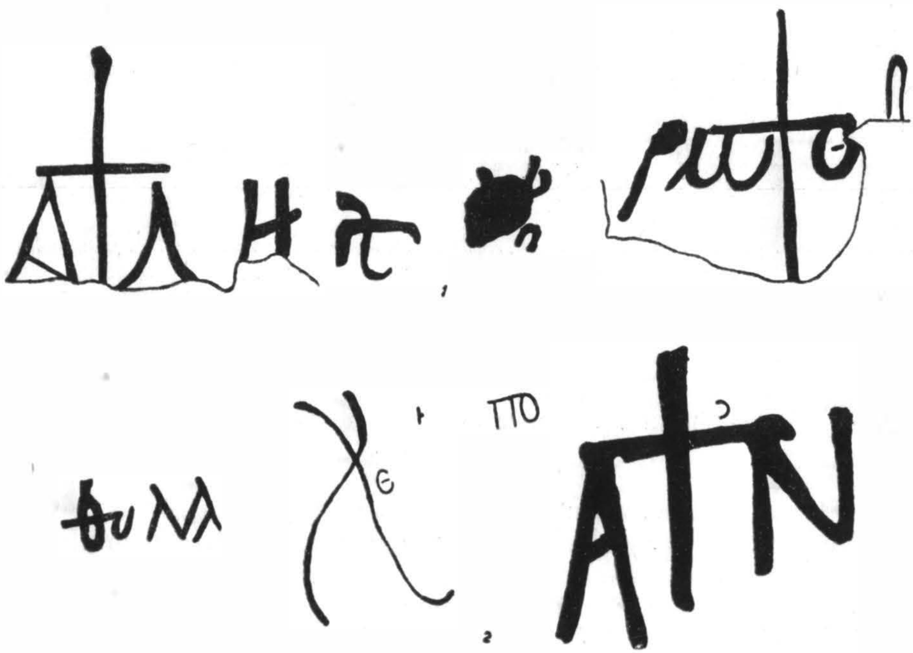

Fig. 5. — Inscripții scrise cu vopsea pe amfore bizantine din Sucidava (sec. VI e.n.).

25. *SVCIDAVA*. Fragment rupt din gîtul unei amfore bizantine (secolul al VI-lea), descoperit într-o groapă cu gunoaie din secțiunea

[42] *Expl. gr.*, în *Dacia*, XI – XII, p. 171, nr. 9.
[43] Desenul ei s-a reprodus și în *Materiale*, VII, p. 479, fig. 3/1.

XV/1958. Conţine două monograme cruciforme vopsite, cu litere înalte de 0,02—0,04 m (fig. 5/1). MNA.

Pe o faţă a vasului există o monogramă ce se înţelege parţial (fig. 5/1) :

A + ΛΗ (*sextarii*).....

Pentru primele trei litere ne putem gîndi la cuvîntul ἀλή(θεια) obişnuit în invocaţiile creştine. După sigla în formă de svastică (prin

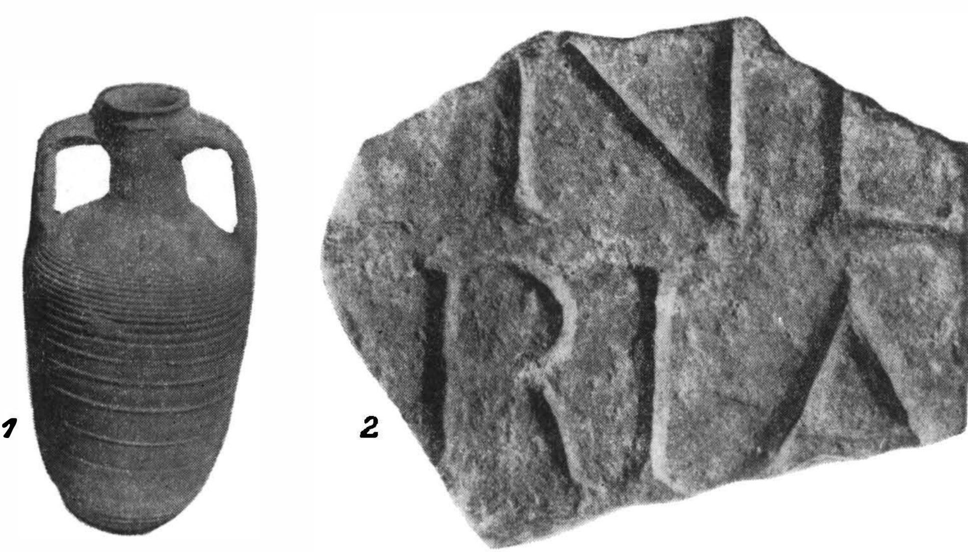

Fig. 6. — Amforă bizantină din Sucidava şi un fragment de inscripţie pe piatră din Rădăcineşti.

care se exprima cuvîntul ξέστης = *sextarius*), urmează o pată mare de vopsea, sub care se ascunde cifra ce indică capacitatea vasului.

Pe a doua faţă a vasului (opusă) se păstrează intactă numai o monogramă cruciformă, cu formula obişnuită : μ(ήτηρ) + θ(εοῦ). (Primul semn este o greşeală de scris).

26. *SVCIDAVA.* Amforă bizantină (secolul al VI-lea), păstrată intactă (fig. 6/1). S-a descoperit în secţiunea I/1956[44]. Scrierea (executată cu vopsea) se desfăşoară pe gîtul vasului cu litere înalte de 0.008—0,085 m (fig. 5/2). MNA.

---

[44] Desenul ei s-a reprodus şi în *Materiale*, VII, p. 479, fig. 3/3.

Pe una din fețele amforei, în ligaturile ΘΥ și ΛΑ este a se citi :

Θ(εο)ῦ λα(μπροτατοῦ)

Pe fața opusă apare :

(*sextarii*) Θ′ ΠΟ Α + Ν

Vasul avea deci capacitatea de nouă sextari, adică 4,743 l, ceea ce corespunde cu mărimea amforei. Neînțelese ne rămîn literele ΠΟ și ΑΝ din monogramă.

27. *Rădăcinești* (com. Dîngești, rn. R.-Vîlcea, reg. Argeș). Fragment dintr-o lespede de calcar, de mărimea 0,185 × 0,135 × 0,05 m și cu litere înalte de 0,065 m. Literele au fost vopsite cu culoare roșie. S-a descoperit în castrul roman (1962) și se păstrează la Muzeul din R.-Vîlcea[45].

Din *r.* 1 se păstrează literele NE, iar din al doilea DRIA, ultimele fiind legate de cuvîntul *Hadrianus*. Prin analogii cu alte două descoperiri mai vechi de la Rădăcinești[46], acest fragment se completează astfel (fig.6/2)

[*Imp. Caesari divi*
Traiani Parth. f. di-
vi Nervae] *ne* [*pot. Tra-*
iano Ha]]*dria*[*no Aug.*
p.p.pont.max.tr.pot.
. . . .]

Fragmentul face parte dintr-o a treia inscripție dedicatorie pusă la una din porți sau la pretoriul castrului. În mod sigur el nu aparține celor două exemplare descoperite de Tocilescu[47], deoarece atît roca, cît și grosimea pietrei sînt diferite. Textul ei stă în legătură cu zidirea castrului sau a pretoriului de la Rădăcinești, lucrare executată în anul 138 e.n. de către *Suri sagittarii*[48].

D. TUDOR

ЭПИГРАФИЧЕСКИЕ СООБЩЕНИЯ. III

РЕЗЮМЕ

Эпиграфические памятники, описываемые ниже, были недавно найдены в ходе археологических исследований и раскопок, проведенных в Слэвени, Сучидаве и Рэдэчинешти.

[45] Informații de la P. Purcărescu, directorul Muzeului raional R.-Vîlcea.
[46] *CIL*, III, 12 604 și 12 605. Cf. și Gr. Tocilescu, în *AEM*, XV, 1894, p. 82, nr. 2–3.
[47] Ibidem.
[48] D. Tudor, în *Buletinul muzeului militar național*, V, nr. 9–10, 1943, p. 99 și urm.

1. *Слэвень* (рис. 1/3). Клейма на кирпичах, которые читаются: *a(la I) H(ispanorum)*.

2. *Слэвень* (рис. 1/5). Клейма на черепицах с именем *a(la I) Cl (audia)*, отождествляющимся с *ala I Claudia nova miscellanea*, известным в Дакии только в военных дипломах. Его присутствие в Слэвени связано с завоеванием Дакии.

3. *Слэвень* (рис. 1/8). Фрагмент черепицы с сокращенным названием когорты, по-видимому с (*ohors*) I *B*(*racaraugustanorum?*).

4. *Слэвень* (рис. 1/1). Клейма на черепице с названием легиона XIII Гемина. Один из отрядов этого легиона стоял лагерем в Слэвени, также во время завоевания Дакии.

5—6. *Слэвень* (рис. 1/2,4). Фрагменты надписей на черепицах.

7—8. *Слэвень* (рис. 1/7). Фрагменты погребальной (?) надписи.

9. *Слэвень* (рис. 1/9). Плохо сохранившаяся надпись в копии одной рукописи прошлого века. Из текста копии можно понять, что это алтарь, посвященный *Sol-Mithras* неким *principales* из *ala prima Hispanorum*, основного гарнизона военного римского лагеря из Слэвень. Кажется, что к названию этого гарнизона добавлялся эпитет *pia fidelis* и, учитывая размеры лагеря, который он построил и занимал, долгое время он был *ala milliaria*.

10. *Сучидава* (рис. 2/3). Клеймо на черепице, которое читается: *co*(*hors*) I *Ling*(*onum*). Эта когорта была приведена Домицианом на Дунай, участвовала в дакийских войнах Траяна и возвратилась в Британию до 105 г. н.э. Ее присутствие в Сучидаве (где она возвела земляной лагерь), относится к эпохе первой войны Траяна с Децебалом.

11. *Сучидава* (рис. 2/1). Граффити на кирпиче.

12. *Сучидава* (рис. 2/2). Граффити на сосуде.

13. *Сучидава* (рис. 2/4). Фрагмент погребальной надписи (II в.н.э.).

14. *Сучидава* (рис. 2/5). Клеймо на светильнике.

15. *Сучидава* (рис. 2/6). Фрагмент надписи на камне.

16. *Сучидава* (рис. 2/7). Каменная форма для отливки металлических букв, на которой видны буквы D и L.

17. *Сучидава* (рис. 3/3). Надпись на римской амфоре II—III вв. н.э., найденной в гражданском поселении.

18—26. *Сучидава* (рис. 3/1,2,4; рис. 4/1—4; рис. 5/1—2 и рис. 6/1). На многочисленных обломках византийских амфор VI в.н.э. (из которых лишь амфора под № 26 сохранилась в целости), найденных в римско-византийской крепости Сучидавы, имеются надписи, выполненные красной краской. Они содержат христианские монограммы, различные религиозные формулы и воззвания и указывают на сильное влияние христианской общины в данном месте в VI в.н.э.

27. *Рэдэчинешть* (рис. 6/2). Фрагмент надписи, посвященной императору Адриану и найденной в римском лагере.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Клейма на кирпичах и надписи на камне из Слэвени.
Рис. 2. — Надписи на кирпичах и камне из Сучидавы.
Рис. 3. — Надписи, написанные краской на римских и византийских амфорах из Сучидавы (II—VI вв. н. э.).
Рис. 4. — Надписи, написанные краской на византийских амфорах из Сучидавы (VI в.н.э.).
Рис. 5. — Надписи, написанные краской на византийских амфорах из Сучидавы (VI в.н.э.).
Рис. 6. — Византийская амфора из Сучидавы и фрагмент надписи на камне из Рэдэчинешти.

COMMUNICATIONS ÉPIGRAPHIQUES III

RÉSUMÉ

Les monuments épigraphiques décrits ci-dessous représentent les découvertes récentes — fondées sur des recherches et des fouilles archéologiques — faites à Slăveni, Sucidava et Rădăcinești.

1. *Slăveni* (fig. 1/3). Estampilles sur briques dont la lecture est : *a*(*la I*) *H*(*ispanorum*).

2. *Slăveni* (fig. 1/5). Estampilles sur tuiles avec le nom de l'*a*(*la I*) *Cl*(*audia*) identifiée avec l'*ala I Claudia nova miscellanea*, connue en Dacie seulement d'après les diplômes militaires. Sa présence à Slăveni doit être mise en relation avec la conquête de la Dacie.

3. *Slăveni* (fig. 1/8). Fragment de tuile avec l'abréviation du nom d'une cohorte, fort probablement la *c*(*ohors*) *I B*(*racaraugustanorum*?).

4. *Slăveni* (fig. 1/1). Estampilles sur tuiles avec le nom de la légion *XIII Gemina*. Un de ses détachements fut cantonné dans le camp de Slăveni durant toute la guerre pour la conquête de la Dacie.

5—6. *Slăveni* (fig. 1/2,4). Fragments d'inscriptions sur tuiles.

7—8. *Slăveni* (fig. 1/7). Fragments d'une inscription funéraire (?).

9. *Slăveni* (fig. 1/9). Inscription imparfaitement conservée par une copie d'un manuscrit datant du siècle dernier. Le texte de cette copie permet d'en déduire qu'il s'agit d'un autel consacré à *Sol-Mithras* par les *principales* de l'*ala prima Hispanorum*, ayant pour principale garnison le camp de Slăveni. Il paraît qu'elle portait aussi l'épithète de *pia fidelis* et, compte tenu des proportions du camp qu'elle avait édifié et qu'elle occupa pendant longtemps, elle devait être une *ala milliaria*.

10. *Sucidava* (fig. 2/3). Estampille sur une tuile dont la lecture est : *co*(*hors*) *I Ling*(*onum*). Cette cohorte fut amenée sur le Danube par Domitien ; elle participa aux guerres daciques de Trajan et rentra en Bretagne

avant l'an 105 de n.è. Sa présence à Sucidava (où elle a édifié un camp de terre) est attestée pendant la première guerre de Trajan avec Décébale.

11. *Sucidava* (fig. 2/1). Graffite sur brique.

12. *Sucidava* (fig. 2/2). Graffite sur un vase.

13. *Sucidava* (fig. 2/4). Fragment d'inscription funéraire (IIe s. de n.è.).

14. *Sucidava* (fig. 2/5). Estampille sur une lampe.

15. *Sucidava* (fig. 2/6). Fragment d'inscription sur pierre.

16. *Sucidava* (fig. 2/7). Moule de pierre utilisé pour le coulage des lettres en métal, sur lequel on distingue un D et un L.

17. *Sucidava* (fig. 3/3). Inscription peinte sur une amphore romaine du IIe—IIIe s. de n.è., découverte dans l'établissement civil.

18—26. *Sucidava* (fig. 3/1, 2,4 ; fig. 4/1—4 ; fig. 5/1—2 et fig. 6/1). Différentes inscriptions peintes en rouge sur des nombreux fragments d'amphores byzantines (seulement une est intégralement conservée, à savoir celle portant le n° 26), datant du VIe s. de n.è., découverts dans la citadelle romano-byzantine du Sucidava. Ces inscriptions sont composées de monogrammes chrétiens et de différentes formules et invocations religieuses, et elles prouvent le développement de la communauté chrétienne de cet endroit au VIe s. de n.è.

27. *Rădăcineşti* (fig. 6/2). Fragment d'une inscription dédiée à l'empereur Hadrien, découvert à l'intérieur du camp romain.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Estampilles sur briques et inscriptions sur pierre de Slăveni.

Fig. 2. — Inscriptions sur briques et pierre de Sucidava.

Fig. 3. — Inscriptions peintes sur des amphores romaines et byzantines de Sucidava (IIe—VIe siècles).

Fig. 4. — Inscriptions peintes sur des amphores byzantines de Sucidava (VIe siècle).

Fig. 5. — Inscriptions peintes sur des amphores byzantines de Sucidava (VIe siècle).

Fig. 6. — Amphore byzantine de Sucidava et fragment d'une inscription sur pierre de Rădăcineşti.

UN NOU „MORTARIUM" CU ŞTAMPILĂ, DESCOPERIT ÎN DOBROGEA

Nivelul înalt al apelor Dunării, obişnuit în lunile de primăvară, produce dese surpări de maluri, fenomen în urma căruia în lunile următoare, caracterizate prin cote scăzute în jurul etiajului (cota zero), ies la iveală în diverse puncte urme de cultură materială.

Astfel, la numai 2 km de frontiera de stat cu R. P. Bulgaria, situată în imediata apropiere a oraşului Silistra (Durostorum) şi la aproximativ 5 km de comuna Ostrov (rn. Adamclisi, reg. Dobrogea), în prundişul spălat de ape apar fragmente ceramice, obiecte metalice—fibule, chei, monede —, obiecte de os, sticlărie şi altele, mărturii ale uneia sau mai multor aşezări, cu intense şi variate activităţi casnice şi chiar meşteşugăreşti, din epoca sclavagistă romană.

În categoria fragmentelor de obiecte casnice culese de aici se numără şi cîteva aparţinînd unor vase în formă de albie sau de copaie, cunoscute sub denumirea de *mortaria* (*Reibschale*), variate ca tip şi pastă. Unul dintre acestea, singurul exemplar prevăzut cu ştampilă [1], este o buză lată de 8 cm, cu o parte din corpul vasului şi cea mai mare parte a capătului de scurgere, care depăşeşte cu 1 cm în afară buza vasului. Capătul de scurgere, adîncit cu numai 0,5 cm faţă de suprafaţa buzei şi retezat la vîrf, pare să indice faptul că vasul nu era folosit pentru lichide, ci pentru alte produse ca cereale, făină etc. Între ştampilă şi extremitatea capătului de scurgere a fost zgîriată în pasta crudă o linie lungă de 11 cm, singurul ornament, care era executat, mai mult decît probabil, simetric.

Pasta din care a fost lucrat vasul, bine arsă, de culoare roşie-cărămizie, conţine numeroşi fluturaşi de mică aurie, concreţiuni calcaroase, iar în spărtură şi chiar pe suprafaţa interioară se observă pietricele albe introduse în scopul de a o face rezistentă la lovituri, dar mai cu seamă la frecare. După scoaterea din tipar s-a întins pe întreaga suprafaţă un

[1] Fragmentul a fost depus de către descoperitor la Muzeul de istorie din oraşul Călăraşi, unde se află înregistrat sub nr. de inventar 5 203.

S C I V, tomul 16, nr. 2, p. 373—377, Bucureşti, 1965.

slip subţire cu ajutorul unei perii, ale cărei urme se păstrează pe părţile exterioare. Ştampila aplicată pe buză, transversal, la 10 cm de *crestatum* -adîncitura practicată pentru scurgere şi care se găsea, de obicei la ambele capete ale vasului —, are o formă dreptunghiulară, cu dimensiunile 5,5 x 3,3 cm. Inscripţia e dispusă pe două rînduri, despărţite printr-un orna-

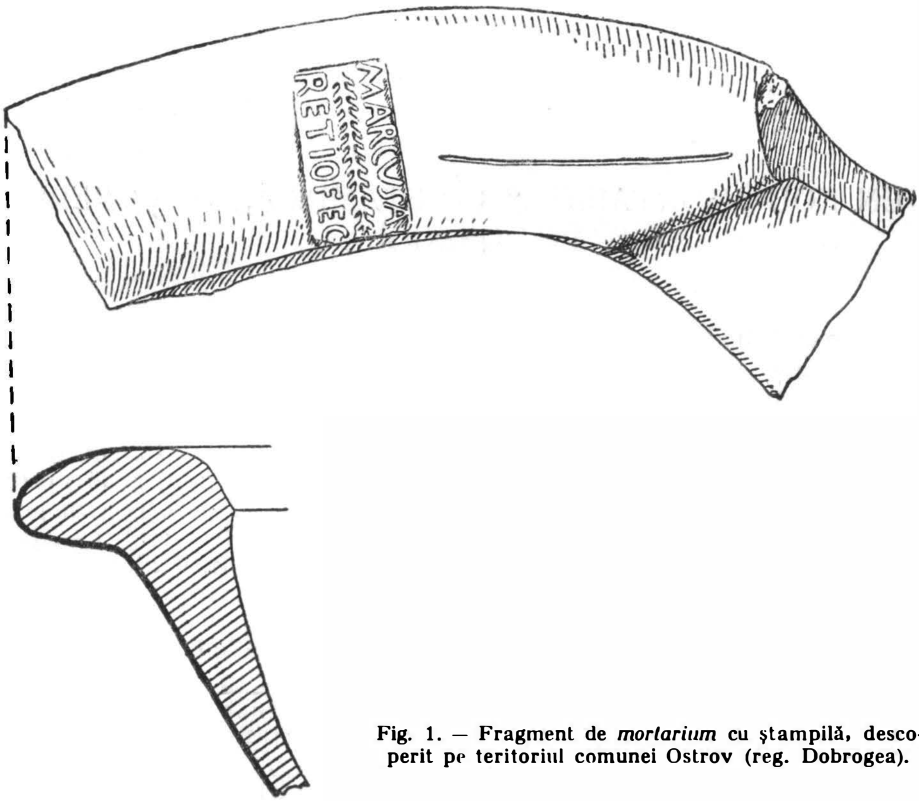

Fig. 1. — Fragment de *mortarium* cu ştampilă, descoperit pe teritoriul comunei Ostrov (reg. Dobrogea).

ment care aminteşte o ramură de brad cu cîte 17 frunze de fiecare parte ; literele, înalte de 1,2 cm şi cu o grosime de 0,15 cm, sînt imprimate în relief. E probabil ca ornamentul să fie de fapt o stilizare a spicului de grîu, făcînd astfel o aluzie la îndeletnicirea zdrobirii cerealelor, de care se lega principala întrebuinţare a acestor vase.

Inscripţia nu lasă nici un dubiu de lectură şi se citeşte :

M A R C U S A

R E T I O F E C

Marcus Aretio fec(it).

Ţinînd seama de felul în care se desenează arcul de cerc şi de mărimea lui în interiorul buzei, e mai probabil ca vasul să fi avut o formă

rotundă, cu un diametru al scobiturii de aproximativ 35 cm și deci o lungime totală, pe linia prelungirilor de scurgere, de 53 cm. Este o formă mult asemănătoare covetilor de lemn în care și astăzi se prepară pîinea la țară, cu deosebire că prelungirile nu au șanțuri pentru scurgere, ci servesc numai pentru apucat, deoarece covețile nu au buza răsfrîntă.

Fragmentul în cauză este unul dintre puținele cunoscute pe teritoriul patriei noastre care păstrează ștampila în întregime. Ștampilele

Fig. 2. — Ștampila de pe fragmentul de *mortarium*.

publicate pînă în prezent [2] prezintă spicul de grîu mai mult sau mai puțin stilizat și scrierea pe două rînduri, uneori inversată.

Nu poate fi trecută cu vederea marea asemănare între ștampila noastră și aceea de pe fragmentul găsit la Stolniceni (Buridava) [3] sau de pe fragmentul de la Reșca (Romula) [4]. Profesorul D. Tudor a citit prima ștampilă: „Marcus T[e]rtio fec (it), invocînd pentru întregirea numelui exemple de nume similare (CIL, III, 266 și 4908); lectura celei de-a doua a fost întregită de același editor: MARC (i) REZ ....

Ținînd însă seama de faptul că ambele ștampile sînt fragmentare și că deci lectura lor ar putea fi, eventual, susceptibilă de o modificare, ne-am gîndit să sugerăm o comparare a lor cu piesa descoperită de noi, pentru a vedea dacă nu cumva toate trei aparțin aceluiași meșter cera-

---

[2] D. Tudor, *Monumente inedite din Romula*, partea a II-a, Vălenii de Munte, 1940; D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 75, și Suppl. epigr. nr. 130—134, 298 și 350; D. Tudor, *Comunicări epigrafice*, I, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 120—121.

[3] D. Tudor, *Comunicări*..., p. 120—121 și fig. 3/1. Fragmentul se găsește astăzi la Muzeul raional din Rîmnicu-Vîlcea.

[4] D. Tudor, *Monumente inedite*..., p. 65, nr. 460, și fig. 73 B; republicată în *Oltenia romană*, p. 75, și Suppl. epigr. nr. 130. Piesa se găsește astăzi la Muzeul Palatului cultural din Turnu-Severin.

mist. În fapt, ramura înfrunzită — sau stilizarea spicului de grîu — apare în toate cele trei exemplare, iar înălţimea şi forma literelor din ştampila descoperită de noi, este asemănătoare cu aceea a literelor din ştampila de la Romula. Compararea nu numai a desenelor, ci şi a celor trei fragmente de *mortaria* între ele ar duce la concluzia cea justă, dat fiind că şi pasta din care au fost făcute vasele respective ar constitui un eventual indiciu.

Prezenţa unor cărămizi, ţigle şi olane cu ştampila legiunii XI Claudia în locul de găsire al fragmentului de *mortarium* confirmă părerea că această categorie de vase se găseşte numai în lagărele romane din secolele II—III[5]. Este cunoscut că legiunea XI Claudia a fost stabilită la Durostorum încă din timpul lui Traian[6]. Aşezarea civilă *Canabae*, ce s-a dezvoltat în apropierea ei, a primit gentiliciul imperial *Aeliae*[7] de la împăratul Hadrianus, datorită marii dezvoltări pe care a luat-o încă din timpul acestuia. Importanta cantitate de cărămizi, ţigle şi olane cu ştampila legiunii XI Claudia, prezenţa unor tipare pentru lucerne şi pentru statuete, existenţa unor cuptoare pentru ars ceramica şi a unor rebuturi de ardere, toate acestea în cadrul unor puternice *canabae*, ne îndreptăţesc să presupunem că mortaria cu ştampila lui Aretio este un produs local, opera unui meşter care-şi avea reşedinţa în *Canabae Aeliae* în secolul al II-lea e. n.

VASILE CULICĂ

НОВЫЙ «МОРТАРИЙ» С КЛЕЙМОМ, НАЙДЕННЫЙ В ДОБРОДЖЕ

РЕЗЮМЕ

На территории села Остров (р-н Адамклиси, обл. Доброджа) случайно был найден фрагмент «мортария» (Reibschale) с клеймом, текст которого, расположенный в два ряда, разделенных орнаментом в виде елочной веточки, читается: *Marcus Aretio fec(it)*.

Автор, указав, что сосуд, от которого происходит данный обломок, служивший для размола зерна (и, разумеется, для приготовления теста) имеет сходство с деревянными квашнями, в которых и сейчас замешивают тесто в некоторых деревнях, высказывает мнение, что орнамент в сущности может быть стилизацией колоса.

Надпись, не вызывающая никаких сомнений в отношении своего прочтения, позволяет провести сравнение с двумя другими фрагментарными клеймами из Буридавы и Ромулы, с целью пересмотра восстановлений и поправки ранее опубликованных чтений.

---

5 D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 73.
6 R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în *La Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 140.
7 *Ibidem*, p. 176.

Памятник датируется II—III вв. н.э., учитывая многочисленные керамические фрагменты с клеймами Легиона XI Клавдия, стоявшего в то время в Дуросторуме.

Наличие остатков печей для обжига керамики дает автору возможность выдвинуть гипотезу, что Маркус Аретио возможно занимался своим ремеслом в гражданском поселении (Canabae) при Легионе XI Клавдия.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Фрагмент «мортария» с клеймом, найденного на территории села Остров (обл. Добруджа).
Рис. 2. — Клеймо на фрагменте «мортария».

UN NOUVEAU «MORTARIUM» ESTAMPILLÉ, DÉCOUVERT DANS LA DOBROGEA

RÉSUMÉ

Sur la territoire de la comune d'Ostrov (district d'Adamclissi, région de Dobrogea) on a trouvé fortuitement un fragment céramique provenant d'un «mortarium» (Reibschale). Sur le rebord du «mortarium» il y a une estampille dont le texte, disposé en deux lignes, séparées par un motif ornemental suggérant une branche de sapin, est le suivant : *Marcus Aretio fec(it)*.

L'auteur souligne que le type du vase duquel provient le fragment en question et qui servait au broyage des céréales (probablement pour y pétrir aussi la pâte) est semblable aux pétrins dont on se sert aujourd'hui même dans certains villages. Par conséquent le motif ornemental pourrait être un épi stylisé.

La lecture certaine de cette estampille exige une comparaison avec deux autres estampilles fragmentaires, provenant de Bouridava et Romula, afin de revoir, compléter et corriger les lectures antérieures. Tenant compte des nombreux fragments céramiques à l'estampille de la *Leg. XI Claudia*, stationnant à Durostorum dans cette période, on date la piéce des IIe-IIIe siècles de n. è.

La présence de restes des fours de céramistes donne lieu à la supposition que Marcus Aretio exercait son métier dans l'établissement civile (*Canabae*) de la *Leg. XI Claudia*.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Fragment de «mortarium» estampillé, découvert sur le territoire de la comune d'Ostrov (rég. Dobrogea).
Fig. 2. — L'estampille du fragment de «mortarium».

FIBULA DIGITATĂ DE BRONZ DE LA DRĂCŞINI

În vara anului 1963, cu ocazia unor lucrări edilitare in satul Drăcşini (com. Băluşeni, rn. Botoşani), în locul numit „Valea Bisericii" s-au găsit cîteva obiecte neobişnuite. Fiind sesizat Muzeul raional din Botoşani, ne-am deplasat la faţa locului, unde am găsit trei piese, şi anume : partea superioară a unei amfore romane, un vas mic bitronconic din pastă roşiatică fără decor şi o fibulă digitată de bronz. Primele două piese aparţin secolelor II—IV e. n. şi provin din aşezarea deranjată în mare parte prin construirea actualelor clădiri. Cea de-a treia piesă, fibula, prezintă un deosebit interes, cu atît mai mult cu cît nu aparţine perioadei amintite şi, ca atare, prezenţa ei în aşezare este inexplicabilă.

Piesa în discuţie face parte din categoria fibulelor digitate de bronz, fiind una dintre cele mai mari de acest fel descoperite în ţara noastră (are lungimea de 13,5 cm). Amintim că fibula digitată de la Iaşi (găsită la „Crucea lui Ferenţ") are numai 11,6 cm [1], iar cea mai mare fibulă găsită pînă în prezent este cea de la Martinovka [2] (U.R.S.S.), de 17 cm.

Placa superioară, semidiscoidală, a fibulei de la Drăcşini are înălţimea de 2,5 cm, lăţimea de 4,5 cm, iar cu butonii marginali 7 cm. Deci şi din acest punct de vedere fibula este mai mare decît cea descoperită la Garvăn [3], din care s-a găsit doar placa superioară cu lăţimea de 6,5 cm.

Placa superioară, deşi semidiscoidală, apare ca un poligon ale cărui laturi sînt marcate de 5 butoni în formă de ghindă. Aceştia sînt aşezaţi astfel : butonii laterali la 4 mm de colţurile inferioare ale plăcii, iar ceilalţi la cîte 13—14 mm distanţă. Butonul central este mai lung decît ceilalţi, avînd 15 mm. Placa este decorată cu 17 grupuri de cîte 2 cerculeţe, concentric incizate, cu diametrul de 5 mm.

Arcul fibulei, lung de 2,2 cm şi lat de 1,2 cm, are o creastă mediană care îl împarte în două suprafeţe, decorate cu o reţea de linii incizate,

---

[1] M. Petrescu-Dîmboviţa şi N. Zaharia, în *SCŞ Iaşi*, VII, 1956, 2, p. 1.

[2] I. Nestor, *L'établissement des slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques récentes* în *Dacia*, N. S., V, 1961, p. 438, fig. 2.

[3] Gh. Ştefan şi colaboratori, *Săpăturile de la Garvăn*, în *Materiale*, VI, p. 633.

S C I V, tomul 16, nr. 2, p. 379—382, Bucureşti, 1965.

unele paralele cu laturile lungi, iar altele, oblice, paralele cu șănțuirile transversale din capetele arcului.

Piciorul fibulei este oarecum romboidal, cu lungimea de 7,3 cm, terminîndu-se printr-un buton lung de 13 mm, care se aseamănă cu capul unei reptile (șopîrlă). La o distanță de 4 mm de acest buton, două proeminențe laterale sugerează picioarele din față ale reptilei. Lateral, aproximativ la mijlocul piciorului se află două proeminențe circulare, decorate tot cu cerculețe incizate. La capătul dinspre arc, în ambele părți, se află cîte o proeminență în formă de cap de pasăre, lungi de aproximativ 1 cm.

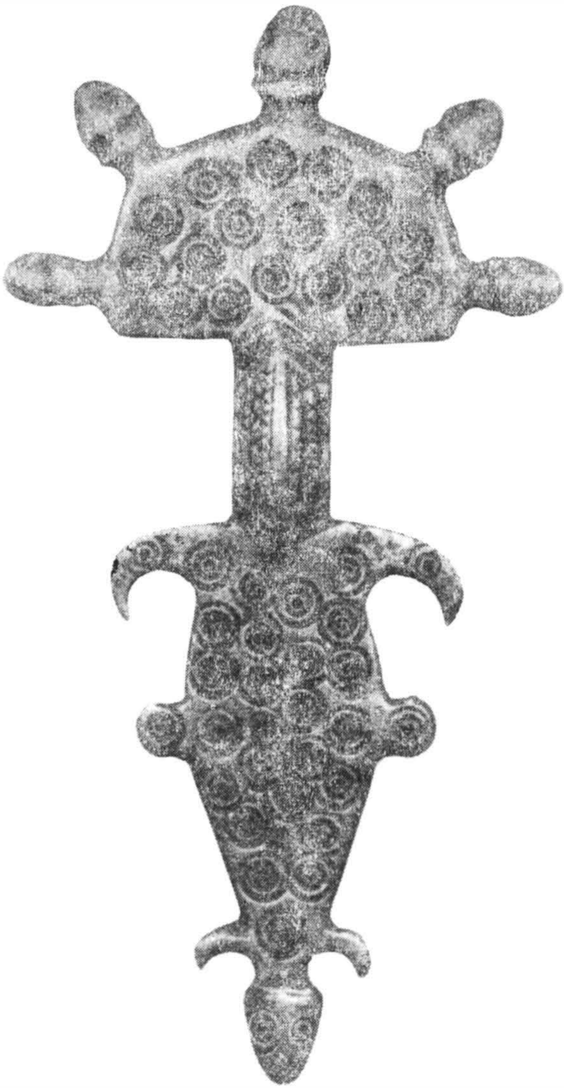

Fig. 1. — Fibula digitată de bronz de la Drăcșini.

Decorul piciorului, ca și al discului superior, constă din 30 de grupuri de cîte două cerculețe concentric incizate, din care două reprezintă ochii capetelor de pasăre, iar două sînt aplicate pe butonii din mijloc. În aceeași manieră sînt executați și ochii reptilei de pe butonul din capătul fibulei. Grosimea plăcii superioare este de 3 mm, iar a arcului și a piciorului de 2 mm. Fibula digitată de bronz de la Drăcșini a fost turnată și apoi incizată. Pe reversul fibulei, și anume pe placa superioară, se află două urechiușe înalte de 7 mm și late de 10 mm, așezate la distanța de 12 mm una de alta, perforate prin mijloc pentru trecerea arcului de la capătul acului; acesta era, probabil, din fier, întrucît se mai observă încă multă rugină provenită din oxidarea acului respectiv.

La piciorul fibulei, pe revers, se află, la o distanță de 3,2 cm de urechiușele descrise mai sus, o altă urechiușă, de aceleași proporții, dar

care are capătul superior îndoit către corpul fibulei, avînd rolul de portagrafă.

★

Căutînd o analogie între fibulele descoperite pînă în prezent în țara noastră și publicate de I. Nestor [4], atribuite în mare parte slavilor și datate, ca atare, în secolele VI—VII e. n., nu am găsit nici o asemănare pentru piesa noastră printre toate aceste fibule digitate, precum nici printre cele descoperite ulterior, ca cele de la Orlea și Vîrtop (reg. Oltenia)[5], care se încadrează în grupa I C după J. Werner și sînt datate în prima jumătate a secolului al VII-lea e. n. (fibule slave), sau cea descoperită la Dervent (reg. Dobrogea) [6], datată în secolele VI—VII e. n. și care are analogii cu fibula de tip Suuk-Su (Artek) și fibula de tip Arčar.

Fibula digitată de bronz de la Drăcșini nu poate fi încadrată nici în categoria fibulelor slave descoperite la Șipot-Suceava sau la Sărata-Monteoru, datate în secolul al VI-lea e. n. și care prezintă caractere proprii seriei de fibule slave [7] și nici cu fragmentul fibulei găsite la Garvăn (Dinogetia), decorată prin excizie și cu caractere oarecum mai apropiate de fibulele pereche de la Arčar și Histria [8].

Cele mai apropiate analogii le găsim la fibulele digitate descoperite împreună cu podoabele de argint în tezaurul de la Koloskova, lîngă Valuek (U.R.S.S.) [9]. Cele 5 fibule găsite aici au de asemenea placa superioară semidiscoidală, cu butonii în formă de ghindă, și sînt decorate prin incizie cu cerculețe concentrice, proeminențele laterale ale piciorului nemaifiind însă în formă de capete de păsări și labe de șopîrlă, ci avînd forma de tortiță. Deosebirea dintre fibula de la Drăcșini și acelea de la Koloskova constă în aceea că prima este mult mai bine lucrată, iar decorul este bine conturat.

Întrucît fibulele de la Koloskova sînt datate de către B. Rîbakov în secolele VI—VII e. n., putem spune că și fibula de la Drăcșini aparține aceleiași perioade și că este slavă. În ceea ce privește prezența ei într-o așezare unde pînă în prezent nu au fost găsite decît materiale aparținînd secolelor II—IV, urmează a se efectua într-un viitor cît mai apropiat cercetări arheologice mai ample care să elucideze această problemă.

SIMION RAȚĂ

[4] I. Nestor, *op. cit.*

[5] Maria Comșa, *Două fibule digitate descoperite în Oltenia*, în *SCIV*, XII, 1961, 1, p. 105 și 106.

[6] Petre Diaconu, *Fibula digitată descoperită la Dervent, reg. Dobrogea*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 447—448.

[7] I. Nestor, *op. cit.*, p. 440.

[8] *Ibidem*, p. 441 și 442.

[9] B. A. Rîbakov, *Древние Руси*, în *SA*, XVII, p. 66, fig. 12.

БРОНЗОВАЯ ПАЛЬЧАТАЯ ФИБУЛА ИЗ ДРЭКШИНЬ

РЕЗЮМЕ

В деревне Дрэкшинь (с. Бэлушень, р-н Ботошань) была найдена одна из самых больших пальчатых фибул, когда-либо обнаруженных на территории Румынии. Фибула, сделанная из бронзы, имеет длину 13,5 см. Верхняя пластинка имеет форму полудиска с 5 кнопками в виде желудей. В верхней части ромбовидной ножки имеются два боковых выступа в виде птичьих голов, а в нижней части два других выступа и кнопка, похожая на лапки и головку ящерицы. Обе пластинки украшены высеченным узором: 49 групп кружков, по два кружка в каждой группе.

Пальчатая фибула из Дрэкшинь имеет близкие аналогии с 5 пальчатыми фибулами из Колосковы в СССР, датируемыми VI—VII вв. н.э., будучи, следовательно, славянской фибулой, относящейся к тому же периоду.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Бронзовая пальчатая фибула из Дрэкшинь.

FIBULE DIGITÉE EN BRONZE, DE DRĂCȘINI

RÉSUMÉ

Dans le village de Drăcșini (comune de Bălușeni, district de Botoșani) on a trouvé une des plus grandes fibules digitées de notre pays. La fibule est en bronze, ayant, 13,5 cm de longueur et la plaque supérieure, demi-discoïde, ornée de cinq boutons en forme de glands. Le pied, losangique, a deux proéminences latérales à tête d'oiseaux à sa partie supérieure, et trois autres, à la partie inférieure, suggérant la tête et les pattes d'un lézard. Tant la plaque supérieure que le pied sont ornés de 49 groupes, composés chacun de deux petits cercles concentriques, exécutés par incision.

La fibule digitée de Drăcșini ayant des proches analogies avec les cinq fibules digitées de Koloskova (URSS), datées des VIe — VIIe siècles de n.è., est par conséquent elle aussi slave et appartient à la même période.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Fibule digitée en bronze, de Drăcșini.

DIN NOU DESPRE DATAREA VALULUI DE PIATRĂ DIN DOBROGEA ŞI NOTA TOPARHULUI GREC

(Partea a II-a)

În prima parte a articolului nostru[1] am susţinut că valul a fost construit pentru a se împiedica eventualele pătrunderi spre sud ale bizantinilor din nordul Dobrogii. Cu alt prilej [2] am mai spus că prezenţa acestora în regiunile din apropierea gurilor Dunării este documentată, între altele, şi de *însemnările toparhului grec.*

După o examinare atentă a însemnărilor am ajuns la concluzia că „barbarii" care tulburau ţinutul toparhului erau bulgarii de la sfîrşitul secolului al X-lea.

---

[1] Publicată în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 189–199.

[2] Petre Diaconu, *Despre datarea valului de piatră din Dobrogea şi localizarea evenimentelor din Nota toparhului grec*, în *Studii*, XV, 1962, 5, p. 1 222 şi urm. Referindu-se la aceste însemnări, C. Cihodaru scrie că „ele îi servesc [lui Petre Diaconu] la datarea valului şi invers, constatările arheologice făcute cu ocazia cercetării valului îi servesc la stabilirea anului cînd s-au scris fragmentele amintite" (*Precizări necesare..*, în *Studii*, XVI, 1963, 5, p. 1 130). Prima parte a acestei afirmaţii constituie o învinuire gratuită, deoarece fragmentele, departe de a ne servi la datarea valului, le-am folosit să dovedim că „stăpînirea bizantină în jumătatea de nord a Dobrogii la sfîrşitul secolului al X-lea este atestată şi de mult discutata *Notă a toparhului grec*" (vezi Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 1 222); a doua parte a afirmaţiei lui C. Cihodaru este inexactă. În lucrarea noastră nu s-a încercat nicăieri să se stabilească data cînd s-au scris fragmentele prin dovezi rezultate din cercetarea valului; de altfel, un asemenea procedeu ar fi şi inoperabil. Acestea, însă, nu sînt singurele cusururi ale articolului lui C. Cihodaru. După d-sa, noi am fi susţinut „că valul de piatră a fost construit în 992" (*Precizări necesare...*, p. 1 123), deşi în lucrarea noastră s-a susţinut că valul a fost ridicat într-o perioadă de timp cuprinsă între anii 976 şi circa 992 (Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 1 229). Apoi, la p. 1126, C. Cihodaru afirmă că supuşii toparhului „repară valurile şi zidurile oraşelor...", cu toate că în *Nota* toparhului nicăieri nu este vorba de *repararea valurilor.* În altă parte scrie: „în lucrarea pe care o analizăm se face aluzie la posibilitatea unor acţiuni întreprinse de flota bizantină la gurile Dunării în sprijinul populaţiei din partea de nord a Dobrogii" (p. 1 126) şi că „autorul mai presupune că populaţia aceasta din nordul Dobrogii.. ar fi rezistat atacurilor bulgare, avînd sprijinul flotei bizantine" (p. 1 132), ca să conchidă în felul următor: „E cazul să men-

S C I V, tomul 16, nr. 2, p. 383–394, Bucureşti, 1965.

C. Cihodaru, datînd evenimentele relatate în *Notă* la mijlocul secolului al XI-lea, opinează că „barbarii" despre care este vorba sînt pecenegii. De altfel, după părerea d-sale, identificarea pe care o propunem noi devine inoperabilă, de vreme ce „nu se pot concepe motivele pentru care ostașii lui Samuel ar fi distrus pe aliații lor firești din Dobrogea (români și bulgari — *P.D.*) în lupta împotriva Bizanțului"[3]. Apoi „Bul-

ționăm că în opera lui Leon Diaconul, pe care d-sa [P. Diaconu] a folosit-o, se arată unde era *concentrată flota bizantină* (s. n) și care era principalul scop urmărit de dînsa în anii 976—990 (*ibidem*). Dar noi n-am făcut niciodată afirmațiile și aluziile pe care ni le pune în seamă autorul ieșean. La locul indicat de C. Cihodaru este vorba de anul 972 și nu de 992, iar prezența flotei bizantine la Dunărea de jos în anul 972 este atestată chiar în opera lui Leon Diaconul (p. 155—156). Pe deasupra, atragem atenția că mențiunea acestui cronicar despre participarea triremelor grecești la diferite lupte din Marea Egee și Marea Mediterană (p. 170—174) nu-i conferă sub nici o formă lui C. Cihodaru dreptul să afirme că „în opera lui Leon Diaconul... se arată unde era *concentrată* (s. n.) flota bizantină... în anii 976—990".

Ceea ce ni se pare și mai semnificativ este faptul că C. Cihodaru, la propriile greșeli, mai adaugă și altele pe care le comite ori de cîte ori își asumă libertatea *să corecteze* „și unele date oferite de articolul lui P. Diaconu" (p. 1132). Să vedem însă care sînt acele date și cum le corectează cercetătorul ieșean. 1) După părerea d-sale „nu există nici o siguranță în afirmația că încă din anul 976 stăpînirea lui Samuel și a fraților săi s-a întins în regiunile dobrogene. Șișman a murit prin 977—978 și numai după această dată puterea a trecut la fiii săi". Prin urmare, „afirmația lui Cedrenos că bulgarii au recunoscut autoritatea comitopolilor după moartea împăratului Ioan Tzimiskes nu trebuie luată din punct de vedere cronologic drept absolută" (p. 1 132—1 133); în consecință, C. Cihodaru, atunci cînd se referă la anul 976, îl înlocuiește aproape totdeauna cu anul 978. Dar tatăl comitopolilor s-a numit Nikola (Cedren, II, 434/2), iar nu Șișman. Se știe că numele de Șișman a fost atribuit lui Nikola de către unii istorici, care s-au bizuit pe un document dovedit cu multă vreme în urmă a fi un fals (vezi V. N. Zlatarski, *История на българската държава през средните векове*, I, 2, Sofia, 1927, p. 938—939, nota 1; tot aici vezi și restul bibliografiei). Nikola, tatăl comitopolilor, n-a domnit niciodată. El fiind încă în viață, fiii săi se răzvrătesc împotriva țaratului de la Preslav și reușesc să înființeze o formație statală în Bulgaria apuseană. Aceasta s-a întîmplat în anul 969 (vezi, Cedren, II, 374; Zonaras, *Epitome historianum*, IV, 75). Așadar, moartea lui Nikola în anul 978 nu are nici o legătură cu izgonirea bizantinilor în 976 din Bulgaria de nord-est. În consecință, mărturia lui Cedren trebuie luată ca atare. 2) Plecînd de la faptul că Bardas Skleros, după lupta de la Pankalia din anul 979, fuge și stă închis într-o închisoare arabă timp de șapte ani și că în 986 el scapă, ca apoi să participe în 987 la răscoala lui Bardas Phokas, C. Cihodaru scrie: „Prin urmare, anul 986 nu este anul înfrîngerii răscoalei lui Bardas Skleros" (p. 1 133). O răscoală nu încetează însă o dată cu dispariția, într-un fel sau altul, a conducătorului ei. Răscoala lui Bardas Skleros nu a fost înăbușită la 979, la Pankalia, o dată cu fuga acestuia, ci în anul 986, cu puțin înainte de începerea campaniei împotriva bulgarilor, fapt care reiese cît se poate de limpede din izvoarele bizantine. În Leon Diaconul, la p. 171, se susține că, „după ce a fost împrăștiată banda războinică a *conjuraților* lui Bardas Skleros, împăratul Vasile s-a grăbit [să pornească] împotriva mișilor (bulgarilor)". Același lucru îl mai spun Cedren, II, p. 436, și Zonaras, IV, p. 111. Cum expediția lui Vasile al II-lea împotriva bulgarilor a avut loc în vara anului 986, înseamnă că operația distrugerii răsculaților nu putea avea loc mai înainte de începutul aceluiași an. Deci răscoala lui Bardas Skleros a fost înăbușită în anul 986. 3) C. Cihodaru, referindu-se la afirmația noastră că „ofensiva bulgară din anul 995 nu a cruțat nici Dobrogea de nord" susține că, admițîndu-se o atare acțiune, ar însemna să credem că Samuel și-a dispersat forțele inutil și neinteligent, pierzîndu-și vremea într-o întreprindere zadarnică (p. 1 133). Obiecția cercetătorului ieșean nu are nici o bază; noi nu am afirmat nicăieri că *ofensiva din Dobrogea* din anul 995 ar fi fost înfăptuită de trupele lui Samuel. 4) C. Cihodaru scrie mai departe: „O altă afirmație nesprijinită de nici o dovadă este aceea că în anul 1001 Silistra a fost cucerită de o oștire bizantină, avînd baza de plecare în Dobrogea de nord, adică tocmai din părțile unde partizanii lui Samuel mai stăpîneau pînă atunci Preslavul Mic". Dat fiind că Preslavul Mic nu se afla la gurile Dunării, nici această obiecție nu poate fi luată în considerare.

[3] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1 133.

garii din partea de apus a țării nu puteau și nici nu aveau nici (sic) un interes să atace pe bulgarii din Dobrogea și nici pe români, cu care au colaborat...împotriva dominației bizantine"[4].

Oare, ne întrebăm, acest mod de a privi lucrurile, transformat într-un adevărat laitmotiv al lucrării[5], nu poate fi aplicat și în cazul în care „barbarii' ar fi fost pecenegii ? De ce aceștia , „în teribila înfruntare cu oștile bizantine"[6] la mijlocul secolului al XI-lea, ar mai fi avut nevoie să-și facă niște dușmani din oameni ca supușii toparhului, care „nu erau greci" și, pe deasupra, „disprețuiau orînduielile grecești" ?[7].

Procedeul argumentării selective[8], după ce ocolește cu grijă motivele care au generat tulburările din Dobrogea de la sfîrșitul secolului al X-lea, urmărește să ne convingă, după cum se vede, că în epoca feudală timpurie sînt excluse luptele din sînul uneia și aceleiași populații. O atare convingere, nefirească prin ea însăși, putea fi risipită dacă autorul cerceta cu luare-aminte fie numai și relatările toparhului. Acesta, la un moment dat, ne spune : „...căci pe barbari nici față de *cei mai apropiați lor* nu-i reținea vre-o cruțare..."[9]. Deci barbarii, oricare ar fi fost ei, erau măcinați de lupte interne. De la sine înțeles că, necruțători față de *cei mai apropiați lor*, ei nu puteau fi mai puțin necruțători față de supușii toparhului — români, bulgari și pecenegi[10].

După părerea lui C. Cihodaru, identificarea „barbarilor" cu bulgarii n-ar trebui să fie luată în seamă și pentru motivul că *știrile bizantine*

---

[4] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1132.

[5] *Ibidem*, p. 1 125 1 126, 1131 și 1133.

[6] C. Cihodaru, *Observații critice asupra însemnărilor „toparhului bizantin"*, în *SCȘ Iași*, XII, 1961, 2, p. 260 și 271.

[7] Această obiecție am mai ridicat-o și altădată (vezi *Studii*, 2, 1963, p. 501), dar cercetătorul ieșean a evitat să o ia în seamă.

[8] Pentru a ilustra și mai bine caracterul unilateral al argumentării lui C. Cihodaru, cităm următoarele : „Dacă adoptăm anul 992 ca dată a fragmentelor, înseamnă că Ioan Tzimiskes, după ce a cucerit Bulgaria răsăriteană și a stabilit un catepan bizantin la Dorostolon, a subminat autoritatea și puterea acestuia, lăsînd comitelui Șișman (sic), devenit să zicem, vasal al său cu stăpînire în părțile Ohridei, ca feude, cîteva orașe dobrogene. Fiii lui Șișman (citește Nikola— *P.D.*) au început să distrugă aceste orașe, deși nici locuitorii lor nu iubeau, ca și dînșii, pe greci" (*Precizări necesare...*, p. 1132).

Este lesne de înțeles că judecata lui C. Cihodaru se întemeiază pe elemente specioase. Spre a dovedi aceasta n-avem decît să admitem pentru o clipă că „barbarii" din *Notă* sînt pecenegii de la mijlocul secolului al XI-lea și să aplicăm situației date raționamentul cercetătorului ieșean. De aici ar rezulta că unul dintre împărații bizantini, lăsînd pecenegilor cîteva orașe din Dobrogea, a subminat autoritatea katepanului de Dorostolon. După aceea pecenegii au început să distrugă orașele, „deși nici locuitorii lor nu iubeau, ca și dînșii, pe greci". Și iată cum raționamentul lui C. Cihodaru, așa cum este alcătuit, se poate întoarce și împotriva tezelor d-sale.

[9] Leon Diaconul, p. 501.

[10] Oprindu-se asupra afirmației noastre potrivit căreia susțineam că supușii toparhului se asemănau în obiceiuri cu locuitorii de la nord de Dunăre, cercetătorul ieșean ne atrage atenția că ei se asemănau prin obiceiuri cu stăpînitorul de la nord de Dunăre și nu cu supușii acestuia (p. 1 134, nota 3). Dar iată ce spune toparhul : ἤθεσι τε τοῖς ἐκεῖ τὰ παρὰ σφῶν αὐτῶν οὐκ ἀποδιαφέροντες („nedeosebindu-se în ceea ce privește ale lor de obiceiurile de acolo") (Leon Diaconul, p. 503). Este vorba deci de o comparație între obiceiurile supușilor toparhului și *obiceiurile de acolo*, adică *ale acelora care locuiesc acolo*.

nu amintesc acum de nici o întreprindere bulgară în Dobrogea. „Este exclus ca un asemenea război în care se distrugeau zeci şi sute de aşezări omeneşti să nu fi reţinut atenţia scriitorilor bizantini", într-o vreme în care „izvoarele bizantine înregistrează toate expediţiile întreprinse pe o rază mai întinsă de oştile lui Samuel..."[11].

Dar izvoarele bizantine nu consemnează nici măcar toate întreprinderile războinice ale lui Vasile al II-lea[12]. În cazul acesta cum se poate pretinde aceloraşi izvoare să înregistreze, în schimb, toate expediţiile lui Samuel?

De fapt, obiecţia lui C. Cihodaru pleacă de la o inexactitate, provocată chiar de d-sa, şi anume se insinuează şi aici, ca şi în multe alte părţi[13] că în „barbarii" care atacă regiunea toparhului noi am vedea pe ostaşii lui Samuel; în ce ne priveşte, nu am considerat niciodată că tulburările din ultima decadă a secolului al X-lea din Dobrogea sînt rezultatul unei acţiuni a trupelor lui Samuel[14]. Dimpotrivă, noi sîntem încredinţaţi că ofensiva bulgară din Dobrogea anilor 995 a fost efectuată nu de ostaşii lui Samuel, ci de forţele conducătorilor locali de la Pliska, Preslav şi din alte centre. De altfel, numai aşa se explică de ce toparhului îi sînt suficienţi doar, aproximativ 300 de ostaşi spre a înlătura la un moment dat pericolul. O ofensivă a lui Samuel cu propriile lui forţe în aceste părţi ar fi avut drept urmare slăbirea fronturilor de sud ale ţaratului bulgar, ceea ce, desigur, nu se potriveşte cu concepţiile sale tactice şi strategice.

După cum se vede, argumentarea lui C. Cihodaru este adeseori, articulată pe ştiri care nu există sau pe afirmaţii atribuite pe nedrept unuia sau altuia. Ca atare, nu ne mai surprinde că la un moment dat se vorbeşte de *pacte încheiate între oraşele de la Dunăre şi „barbari"*, ca apoi să se tragă concluzia că „nu se pot admite pacte încheiate de cei care deţineau puterea la Preslav în prima parte a secolului al X-lea sau pacte încheiate de oraşele dobrogene cu Samuel şi fraţii săi"[15].

În însemnări însă nu se face nici o menţiune despre existenţa sau încheierea unor astfel de *pacte*. Autorul a încurcat izvoarele. Atribuie

---

[11] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1132.

[12] Spre exemplu, expediţia din anul 991 împotriva bulgarilor ne este cunoscută numai prin cronicarii Asohig şi Yahya, primul armean, iar al doilea arab.

[13] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1123, 1126, 1131, 1133 şi 1134.

[14] Autorul nu sesizează că noi folosim totdeauna expresiile „bulgarii din nord-estul Bulgariei" sau „bulgarii de la sfîrşitul secolului X" ori „bulgarii din vremea lui Samuel" şi niciodată „ostaşii" sau „garnizoanele lui Samuel". Autorul ieşean, socotind că *modul în care am cercetat noi realitatea istorică nu ne-a putut duce* la soluţii convingătoare (*Precizări necesare*..., p. 1128), afirmă că „nu trebuie să ne închipuim că în Bulgaria răsăriteană şi în Dobrogea s-au introdus garnizoane de ostaşi aduşi din regiunile apusene ale Bulgariei" (*ibidem*) şi că după anul 976 puterea a rămas aici în mîna unor şefi locali. Avem de-a face din nou cu o inexactitate. Noi nu am susţinut nicăieri că în Bulgaria de nord-est s-au adus garnizoane din partea de vest a ţaratului lui Samuel. În ce ne priveşte, socotim justă părerea lui C. Cihodaru privind caracterul răzvrătirii din anul 976 şi al stăpînirii după această dată în Bulgaria de nord-est; vezi această problemă şi la P. N. Petrov, ***Востания Петра и Боян в 976 г. и борба коммитополов с Византей***, în *Byzantino-Bulgarica*, I, 1962, p. 126–127.

[15] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1 134.

Notei toparhului o ştire care poate fi scoasă, cu oarecare bunăvoinţă, din cronica lui Cedren, ştire privind mijlocul secolului al XI-lea[16].

Studiind cu atenţie însemnările, cercetătorul ieşean ar fi observat că datarea lor la începutul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XI-lea[17] implică anumite riscuri ce dau naştere la multe nedumeriri, dintre care unele au fost deja semnalate[18].

Din Nota toparhului rezultă că supuşii acestuia „nu se bucuraseră niciodată de bunăvoinţa împărătească"[19]. Dar locuitorii Dobrogii de la mijlocul secolului al XI-lea nu aveau nici un motiv să se plîngă *de lipsa unei bunăvoinţe împărăteşti* [20] atîta timp cît trăiau într-o regiune unde prezenţa bizantină era extrem de eficientă. Datele arheologice documentează pentru această vreme o puternică circulaţie a mărfurilor greceşti[21]. Pe de altă parte, Cedren ne spune că, spre sfîrşitul celui de-al cincilea deceniu al secolului al XI-lea, în Dobrogea a fost trimis călugărul Eftimie spre a-i creştina pe pecenegii lui Kegen[22]. Consistenţa stăpînirii bizantine la Dunărea de jos se reflectă pînă şi în împrejurarea că unii dintre katepanii Paristrionului aspiră să ajungă sau chiar ajung împăraţi (cazul lui Roman Diogene, spre exemplu). Sigiliile descoperite la Dinogetia-Garvăn[23], Păcuiul lui Soare[24] şi în alte părţi constituie o puternică dovadă pentru caracterul trainic şi permanent al prezenţei bizantine în Dobrogea în tot secolul al XI-lea dar mai ales în prima jumătate a acestuia. În această vreme, „Dristra, sau Dorostolon, era cetatea cea mai puternică de pe linia întărită a Dunării de jos" şi „autoritatea sa se extinde asupra tuturor oraşelor de pe malul drept al Dunării, unde şedeau acum iarăşi garnizoanele imperiului"[25]. Aşadar, în deceniile al treilea, al patrulea şi al cincilea,

---

[16] Cedren, II, p. 583–584. La. p. 1 134 C. Cihodaru afirmă că pecenegii „nu se pricepeau încă nici să apere, nici să cucerească oraşe care dispuneau de unele fortificaţii, cum era reşedinţa toparhului ceea ce nu este cazul cu ostaşii ţarului Samuel". Afirmaţia este inexactă Din izvoarele arabe ştim că pecenegii, încă din prima jumătate a secolului al X-lea, erau meşteri iscusiţi în cucerirea cetăţilor (vezi Al-Masudi, *Murudsch II*, 58, 63 ed. De Goeje, în *Bibliotheca geographorum Arabicorum*, vol. VIII, Leyda, 1894, unde se vorbeşte de iscusinţa pecenegilor în cucerirea oraşului Wallandar. Şi, bineînţeles, cine era priceput în cucerirea cetăţilor nu era mai puţin priceput în apărarea lor).

[17] Autorul nu are o atitudine fermă în privinţa datării *Notei*, care, după cum se ştie, s-a redactat după ce toparhul a fost la Nipru. Cîteodată ni se spune că toparhul se afla la Nipru pe la 9 ianuarie 1051 (*Observaţii critice. . .*, p. 267), iar altă dată că el se afla la Nipru pe la mijlocul lunii decembrie 1050 (*ibidem*, p. 270). În ultima sa lucrare se dă o datare mai largă : „în anii 1050–1051" (*Precizări necesare . . .*, p. 1134).

[18] *Studii*, 2, 1963, p. 501–502.

[19] Leon Diaconul, p. 503.

[20] Expresia „bunăvoinţă împărătească" este, desigur, o metaforă. Prin ea trebuie să înţelegem „administraţia bizantină".

[21] Vezi rapoartele privind săpăturile de la Dinogetia, Capidava şi Păcuiul lui Soare; cf. I. Barnea, *Relaţiile dintre aşezarea de la Bisericuţa-Garvăn şi Bizanţ în sec. X–XII* în *SCIV*, IV, 1953, 3–4, p. 641–669.

[22] Cedren, II, p. 585.

[23] I. Barnea, *op. cit.*, p. 646–649.

[24] Idem, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea*, în *SCIV*, III, 1960, p. 327–329.

[25] N. Bănescu, *Paristrion, un ducat de graniţă bizantin în Dobrogea*, în *AnD* 1931, II, nr. 3, p. 314–315. Veselin Beşevliev, *Откъслеци от прабългарски средновековни надписи от Плиска и Силистра*, în *Izvestiia-Institut*, XX, 1955, p. 288-290, publică o inscripţie despre refacerea pe vremea lui Constantin al IX-lea, la Silistra, a unei biserici.

chiar în condițiile atacurilor pecenege, nu mai poate fi vorba de *o lipsă a grijii împărătești* față de regiunile de la Dunărea de jos. Dacă relatările toparhului s-ar data la mijlocul secolului al XI-lea, mențiunea despre lipsa „bunăvoinței împărătești" față de supușii din Dobrogea ar fi de neînțeles.

Aceste relatări capătă un sens și o valoare deplină dacă se datează numai în ultima decadă a secolului al X-lea, adică într-o epocă în care, din cauza luptelor interne din imperiu, autoritatea bizantină în Dobrogea era extrem de precară. De altfel, este posibil ca stăpînirea bizantină la Dunărea de jos în ultimul pătrar al secolului al X-lea să se fi exercitat mai ales la adăpostul pecenegilor din regiunile de la nord de gurile Dunării. În atare condiții, supușii toparhului puteau să-și dea seama destul de bine că, în cei aproximativ douăzeci de ani[26] cîți s-au scurs între anii 972 (cînd este cucerită Dobrogea de nord) și 992 (cînd se datează notele toparhului grec), ***bunăvoința împărătească*** a fost ca și inexistentă.

C. Cihodaru ne asigură că „barbarii" erau „pecenegii de la mijlocul secolului al XI-lea, aduși pe teritoriul bizantin de hanii Kegen și Tirach"[27]. Pe de altă parte, din *Notă* aflăm că barbarii „au meditat cu răutate... să facă *ținutul lor* pradă mișilor"[28]. În cazul acesta nu mai poate fi vorba despre pecenegii lui Tirach, cîtă vreme nu există nici o siguranță că ei au avut vreodată „ținutul lor" în Dobrogea, după cum nu poate fi vorba nici despre pecenegii lui Kegen, fie numai și pentru motivul că nu avem vreo dovadă potrivit căreia aceștia ar fi tulburat atunci, în toamna anului 1050, stăpînirea bizantină din Dobrogea[29].

În însemnările toparhului se mai spune că barbarii „*altă dată...* au dobîndit cele mai mari izbînzi, și orașe și popoare li s-au apropiat de bună voie..."[30]. Prin urmare, se impune întrebarea : cît timp trebuia să se scurgă pentru ca toparhul să poată face aceste aprecieri ? Cel puțin 15—20 de ani ; însă de la venirea pecenegilor lui Kegen[31] și pînă în anii 1050—1051 (cînd, după opinia lui C. Cihodaru, se redactează *Nota*) nu se încheiaseră nici patru ani ; și atunci, cum mai poate admite cineva că toparhul, vorbind în însemnările sale despre „barbari", se referă la pecenegii de la mijlocul secolului al XI-lea ?

Datarea propusă de C. Cihodaru este inacceptabilă și din următoarele motive : cronologia evenimentelor, așa cum este stabilită de cercetătorul ieșean, nu se poate concilia cu afirmația că toparhul s-ar fi aflat pe malurile Niprului în jurul datei de 9 ianuarie 1051[32]. Este limpede că toparhul s-a dus la „stăpînitorul de la nord de Dunăre" (Iaroslav

---

[26] Nu numai patru ani, cum greșit a înțeles C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1124.

[27] *Ibidem.*

[28] Leon Diaconul, p. 501.

[29] De fapt, pecenegii lui Kegen au căpătat în anul 1048, în afară de pămînt de lucru, numai trei cetăți : or, din *Notă* reiese că *ținutul barbarilor* era foarte întins.

[30] Leon Diaconul, p. 501.

[31] De notat, că C. Cihodaru socotește că barbarii nu pot fi alți pecenegi decît cei ai hanului Tirach sau ai hanului Kegen (vezi *Precizări necesare* ..., p. 1124).

[32] C. Cihodaru, *Observații critice*..., p. 257.

al Kievului, după părerea autorului)[33] pentru a cere ajutor numai atunci cînd s-a agravat situația în ținutul lui. Știut fiind că o călătorie pînă la Nipru, efectuată în grabă[34], nu dura mai mult de o lună, ar rezulta că toparhul pornise de acasă cel mai devreme la începutul lunii decembrie a anului 1050. Însă plecarea toparhului după ajutor la începutul lunii decembrie 1050 devine un nonsens dacă se admite că „barbarii" erau pecenegii. Aceștia nu mai reprezentau acum (în toamna anului 1050) *o primejdie iminentă* pentru bizantinii din Dobrogea. Sesizînd dificultatea ivită, C. Cihodaru încearcă s-o ocolească prin susținerea că toparhul a pornit după ajutor cînd pericolul peceneg era încă în toiul său, *adică pînă a se da lupta de la Diakene*[35]; dar această luptă s-a consumat cu mult înainte de 8 iunie 1050[36], ceea ce ar însemna, în ipoteza cercetătorului ieșean, că toparhul a plecat prin luna aprilie sau, cel mai tîrziu, în luna mai a anului precedent[37]. Și iată cum un conducător bizantin, pentru a cere un sprijin grabnic, rătăcește pe drumurile kievene timp de peste un an. Nefirească situație, și cu atît mai nefirească, cu cît un asemenea ajutor, pe vremea aceea, putea fi cerut, mai degrabă bizantinilor decît kievenilor. Întrebarea pe care și-o pune C. Cihodaru „pentru ce în acest an (1050 sau 1051—*P.D.*) toparhul s-a adresat pentru sprijin unui cneaz din Kiev și nu a cerut ajutor katepanului din Dorostolon?" rămîne nerezolvată de vreme ce se afirmă că, „în 1050—1051, nu numai katepanul din Dorostolon, ci chiar împăratul, cu toate forțele militare ale Bizanțului, nu mai era (sic) în stare să-și apere supușii din regiunile dunărene[38]". Este limpede că

---

[33] C. Cihodaru, *Observații critice...*, p. 257. Identificarea „stăpînitorului de la nord de Dunăre" cu Iaroslav este contrazisă însă de realitatea stăpînirii pecenege a regiunilor de dincolo de Dunăre. Din indicațiile *Notei* reiese că acest stăpînitor controla regiunile vecine cu ținutul toparhului; numai așa poate fi interpretată dăruirea unei satrapii funcționarului bizantin. Or, o asemenea dăruire nu poate fi pusă pe seama lui Iaroslav fie numai și pentru motivul că cneazul kievean nu a stăpînit niciodată regiunile din imediata apropiere a Dobrogii. Acestea, la mijlocul secolului al XI-lea, erau sub controlul peceneg. Pe de altă parte, dacă toparhul s-ar fi dus la Iaroslav nu avea de ce să traverseze Niprul, deoarece cneazul rezida la Kiev. C. Cihodaru susține că întîlnirea a avut loc „la una din reședințele pe care marele cneaz le-ar fi avut în regiunile de la răsărit de Nipru" (*Observații critice...*, p. 264). Afirmația, și de data aceasta, este pripit formulată; pînă în momentul de față nu se poate indica nici una din așa-zisele reședințe ale lui Iaroslav, din stînga Niprului.

Dificultatea amintită mai sus se ivește ori de cîte ori se încearcă identificarea „stăpînitorului de la nord de Dunăre" cu vreunul dintre cnezii kieveni. De aceea noi am opinat că prezența toparhului la Nipru, semnalată în primul fragment (vezi *Despre datarea valului...*, p. 1229—1250), nu are nici o legătură cu plecarea acestuia la nord de Dunăre, anunțată în al treilea fragment. De altfel, a doua călătorie trebuie să fi fost cît se poate de scurtă, ceea ce nu s-ar potrivi cu situația cînd stăpînitorul de la nord de Dunăre ar fi fost la un principe kievean. Dacă așa se prezintă situația, se impune legitima întrebare: care a fost ținta călătoriei consemnate în primul fragment? Este posibil ca toparhul să fi fost în Crimeea. Lucrul n-ar fi de mirare dacă se ține seama că între Dobrogea și Crimeea existau legături din vremuri îndepărtate (vezi Constantin Porphyrogenetul, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, 1949, cap. 53, p. 264; cf. P. Ș. Năsturel, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 572).

[34] Toparhul ne relatează că întrevederea cu „stăpînitorul de la nord de Dunăre" a fost cît se poate de scurtă (vezi Leon Diaconul, p. 504). Așadar, el nu a stat acolo multă vreme.

[35] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 270.

[36] Cedren, II, p. 597—600.

[37] C. Cihodaru nu observă însă că o atare soluție intră în conflict cu datarea notelor toparhului, pe care d-sa le plasează în iarna anilor 1050—1051.

[38] C. Cihodaru. *Precizări necesare ...*, p. 1 134.

răspunsul lui C. Cihodaru nu reflectă situaţia existentă în Dobrogea la mijlocul secolului al XI-lea . Ceva mai înainte s-a văzut că stăpînirea bizantină în Dobrogea acestor timpuri era destul de trainică. Nici nu se putea să fie altfel cîtă vreme flota imperială spinteca apele Dunării[39], iar armatele terestre puteau interveni oriunde se ivea un pericol. Că afirmaţia noastră este în concordanţă cu realitatea istorică o dovedeşte şi faptul că, în vara anului 1050 chiar, trupele bizantine pun pe fugă pentru un timp oarecare hoardele pecenege pătrunse în regiunea de la sud de munţii Balcani[40]. Dacă aşa se prezintă situaţia, cine ne mai dă dreptul să vorbim în termeni atît de categorici despre neputinţa katepanului de Dristra şi a împăratului de a-şi apăra „supuşii din regiunile dunărene"? Evident, numai convingerea dinainte formată că tulburările la care se referă toparhul se datează la mijlocul secolului al XI-lea.

Şi pentru că ele s-au consumat în Dobrogea „este exclus ca urmele lor...să nu apară în cercetările întreprinse de arheologi", afirmă C. Cihodaru [41]. Însă o regretabilă lipsă de atenţie în folosirea datelor bibliografice[42] şi a celor arheologice[43], l-au determinat pe autorul ieşean să ajungă la concluzia că distrugerile de la mijlocul secolului al XI-lea de la Capidava şi Dinogetia sînt cauzate tocmai de aceste tulburări. Este ştiut însă că ambele aşezări suferă distrugeri mai tîrziu decît data „tulburărilor pecenege relatate de toparh" (adică în anii 1050—1051, după părerea cercetătorului ieşean). Capidava este devastată în anul 1056[44], iar Dinogetia după această dată[45], mai precis, în 1065[46]. Aşadar, efortul lui C. Cihodaru

[39] Cedren, II, p. 589. Cf. I. Barnea, *op. cit.*, p. 644—645.

[40] Cedren, II, 600—601; vezi V. G. Vasilevski, ***Византия и Печенеги*** în ***Труды*** I, Petersburg, 1908, p. 19 — 20.

[41] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1 124.

[42] Autorul, pentru a-şi susţine o afirmaţie citează la p. 1 124 nota 4, pe autorii unui raport preliminar privind săpăturile de la Dinogetia-Garvăn. Aceştia însă au altă părere decît aceea pe care le-o atribuie C. Cihodaru (vezi notele 45 şi 46).

[43] Cercetătorul ieşean, după ce trece cu vederea dovezile arheologice privind tulburările din Dobrogea în ultima decadă a secolului al X-lea (vezi *Despre datarea valului...*, p. 1 228, unde se vorbeşte despre construirea unui zid şi de repararea altuia, ambele de la Capidava), ia o greşeală de tipar din articolul nostru— potrivit căreia reiese că vieţuirea bizantină de la Dinogetia-Garvăn încetează la mijlocul secolului al XI-lea (adică la fel ca la Capidava) şi nu după mijlocul secolului al XII-lea (cum s-a întîmplat în realitate)—drept argument pentru tezele sale. În felul acesta, C. Cihodaru, ajunge să comită o serie de serioase erori în cronologia evenimentelor pe care le discută. Pentru aceste erori însă în bună măsură ne facem noi înşine vinovaţi, de vreme ce nu ne-am îngrijit ca ele să fie consemnate într-o erată. Dar greşeala de tipar putea fi sesizată uşor, deoarece la locul citat (p. 1 221—1 222) noi vorbim de *întreruperea* vieţii (în forme bizantine) şi nu de anumite *distrugeri*.

[44] Gr. Florescu, R. Florescu şi P. Diaconu, *Capidava*, I, 1958 p. 238.

[45] I. Barnea, *Elemente de cultură materială veche rusească şi orientală în aşezarea feudală (sec. X — XII) de la Dinogetia-Garvăn*, în *Studii şi referate privind istoria României*, I, 1954, p. 217.

[46] *Ibidem*; cf. Eug. Comşa şi Gh. Bichir, *Descoperirea de monede şi obiecte de podoabă din sec. X—XI de la Garvăn* în *SCN*, III, 1960, p. 240; Gh. Ştefan şi colaboratori, *Şantierul Garvăn (Dinogetia)*, în *SCIV*, IV, 1954, 1—2 p. 70; Gh. Ştefan, I. Barnea, B. Mitrea, M. Chişvasi, P. Diaconu, E. Comşa şi Şt. Constantinescu, *Şantierul arheologic de la Garvăn-Dinogetia*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 735. C. Cihodaru, susţinînd că Dinogetia a fost distrusă între anii 1048 şi 1051, aduce drept sprijin un raport de săpături publicat în *Materiale*, VI, 1959, p. 643. La locul citat se spune că „locuirea în afara cetăţii încetează *aproximativ* pe la mijlocul

de a-și fundamenta ipoteza cu argumente arheologice se dovedește pînă la urmă a fi inutil.

De altfel, datarea propusă de preopinentul nostru contravine și părerii lui B. Hase, potrivit căreia însemnările toparhului grec au fost scrise la sfîrșitul secolului al X-lea sau începutul secolului al XI-lea.

Plecînd de la precizările lui B. Hase, noi am susținut că *Nota* toparhului se datează în anii 991—993. După C. Cihodaru însă, „afirmația aceasta este cu totul eronată", deoarece editorul francez, „referindu-se la examenul paleografic al fragmentelor ne spune că „scriptura est ligata, quam vocant, saec. X aut. XI". Tocmai pe această mențiune se sprijină C. Cihodaru cînd susține „*că în loc de a studia însemnările toparhului după ediția făcută de Ch.B.Hase, autorul* [P. Diaconu] *s-a lăsat înșelat de afirmațiile unuia sau altuia*" (s.n.)[47] și că aceia care plasează Notele la sfîrșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea, invocînd pentru aceasta o pretinsă datare a lui Hase, „*au urmărit să inducă în eroare pe cititorii lor ori s-au lăsat induși în eroare*" (s.n.).

În ce ne privește, recunoaștem că în citatul semnalat de autorul ieșean B. Hase se referă la *examenul paleografic al fragmentelor*, cu precizarea însă că aici bizantinologul francez subliniază numai una din particularitățile scrierii, și anume că ea este cu *ligatură*, așa cum o reclamă secolele al X-lea sau al XI-lea. Dar același Hase a avut la îndemînă și alte criterii paleografice care l-au obligat să restrîngă datarea însemnărilor toparhului la sfîrșitul secolului al X-lea și, cel mult, începutul secolului al XI-lea. Faptul e consemnat în comentariul lui Hase de la începutul

---

secolului XI", ceea ce pentru cercetătorul ieșean, înseamnă anii 1048—1051, deși autorii raportului înțeleg prin *aproximativ la mijlocul secolului al XI-lea* anii 1065 (vezi Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa și B. Mitrea, în *Șantierul arheologic Garvăn-Dinogetia*, în *Materiale*, VII, p. 588). La Dinogetia nu s-a surprins nicăieri un nivel de distrugere ce poate fi pus în legătură cu tulburările din anii 1048—1051 despre care vorbește Cedren. Este posibil ca aceste tulburări să nu fi cuprins acum regiunile din nord-vestul Dobrogii. „Iată ce reiese în mod pregnant din constatările făcute pe baza cercetărilor arheologice".

[47] C. Cihodaru (*op. cit.*, p. 1130) scrie : „[Petre Diaconu] ne arată că acestea (însemnările toparhului grec—*P.D.*) ar fi fost publicate de un *oarecare B. Hase* (*s. n.*) în comentariile adăugate la opera lui Leon Diaconul. Oricît ne-am străduit, n-am putut descoperi pînă în prezent această ediție". Din cele relatate mai departe rezultă că, pînă la urmă, C. Cihodaru reușește să repereze această ediție. Ea aparține lui *Ch. B. Hase*, dar faptul că nu-l amintim pe editorul francez decît cu numele de *B. Hase* și nu cu acel de *Ch. B. Hase* îl obligă pe autorul ieșean să conchidă că „[Petre Diaconu] a folosit comentariile și textul dat de A.Cazacu în «Revista istorică»" (*ibidem*), fiindcă numai acesta îl citează tot așa pe editorul francez. *Bineînțeles că am folosit comentariile lui A. Cazacu.* Mai mult decît atît, noi ne-am și însușit unele din concluziile acestuia ; pe deasupra, recunoaștem că am folosit și „textul dat de A. Cazacu", comparîndu-l însă cu *propria noastră traducere.* Cît despre învinuirea că nu am luat cunoștință în mod direct de textul editat de *Ch. B. Hase*, C. Cihodaru trebuia s-o dovedească prin confruntarea traducerilor în opoziție cu versiunea d-sale. D-sa poate să susțină că *Ch. B. Hase* este citat sub forma *B. Hase* numai de A. Cazacu și de Petre Diaconu dar nu are cum să eludeze propriile inconsecvențe, care l-au determinat să-l citeze pe editorul francez în altă parte *Ch. Hase* (vezi *Observații critice*. . ., p. 266) și nu *Ch. B. Hase.* Autorului ieșean i-a scăpat din vedere că numele editorului francez este adesea folosit și sub forma de *B. Hase* chiar de către specialiști în bibliografie (vezi Gy. Moravcsik, *Byzantino-Turcica*, vol. I, 1942, p. 347, capitolul privind bibliografia despre însemnările toparhului grec ; vezi de asemenea, și ed. a 2-a, 1958, p. 551) ; numele acestuia este citat ca atare și în lucrările lui Vasilevski și N. Bănescu, lucrări pe care C. Cihodaru le-a avut la îndemînă.

primului fragment, dar, după cum se vede, şi aceasta a scăpat atenţiei lui C. Cihodaru. Altfel d-sa n-ar mai fi riscat afirmaţia că „în comentariile editorului francez nu există măcar o simplă aluzie pe care să se poată întemeia o astfel de pretenţie" (adică datarea însemnărilor toparhului la sfîrşitul secolului al X-lea şi începutul secolului al XI-lea — *P.D.*)[48].

La drept vorbind, nu era nevoie de nici o *aluzie* de vreme ce B.Hase ne spune în modul cel mai direct că fragmentele s-au conservat într-un codice cu scrisori de la sfîrşitul secolului al X-lea („...servata in Cod. saec. X. exeuntis..."), iar ceva mai departe precizează că „ possessor...litteris minutis perplessisque admodum, nec multo quam Cod. ipse recentioribus folia duo vacua illevit..." (posesorul [toparhul] a acoperit [cu scriere] două foi libere, cu litere mărunte şi într-un fel amestecate [litere] *nu cu mult mai recente decît însuşi codicele*)[49].

Ce se poate înţelege din aceste menţiuni decît ceea ce au înţeles toţi istoricii pe care-i blamează C. Cihodaru, şi anume că B. Hase datează notele toparhului la sfîrşitul secolului al X-lea şi, cel mult, începutul secolului al XI-lea? Editorul francez era un paleograf de primă mînă şi, în consecinţă, nimeni nu are dreptul, pînă nu vor fi găsite însemnările[50], să-i conteste priceperea.

Întemeindu-se tocmai pe aceste observaţii, E.Honigmann combate pe cei ce datează evenimentele înainte de sfîrşitul secolului al X-lea (spre exemplu în anul 963). În acelaşi timp el atrage atenţia că notele au fost scrise „nu cu mult mai tîrziu decît codicele de la sfîrşitul secolului al X-lea", şi de aceea, după părerea sa, ele trebuie datate la începutul secolului al XI-lea (anul 1021)[51].

Dar B. Hase nu s-a mărginit numai la enunţarea acestei datări, ci a şi susţinut-o prin identificarea evenimentelor relatate de toparh cu acelea din Crimeea consumate în vremea cneazului Vladimir. Or, acesta a domnit între anii 979 şi 1015 (adică la sfîrşitul secolului al X-lea şi începutul secolului al XI-lea)[52].

Din cele relatate pînă aici reiese cît se poate de limpede că B. Hase a datat fragmentele toparhului între sfîrşitul secolului al X-lea şi începutul secolului al XI-lea)[53]. În consecinţă se impune întrebarea : cine se face

---

[48] C. Cihodaru, *Precizări necesare*..., p. 1130.

[49] Leon Diaconul, 496.

[50] Cînd B. Hase ne spune că scrierea nu este *cu mult mai tîrzie decît codicele înseşi* (acest a fiind de la sfîrşitul secolului al X-lea), înseamnă că notele se datează într-o vreme foarte apropiată de data codicelului.

[51] Însemnările, după publicarea lor de către B. Hase, s-au pierdut şi nu au fost găsite nici pînă în ziua de azi.

[52] Ernest Honigmann, *Studies in slavic Church History* în *Byzantion*, XVII, 1944—1945, p. 160. Această datare nu poate fi acceptată, deoarece fenomenul astronomic observat de toparh s-a petrecut iarna, în timp ce în anul 1021 el s-a petrecut vara.

[53] Este posibil ca menţiunea „scriptura est ligata, quam vocant, saec. X aut XI" să se refere tot la sfîrşitul secolului al X-lea şi începutul secolului al XI-lea, de vreme ce ea urmează după această frază : „Rem în Chersoneso Taurico geri declarat mentio Clematum 258 B. facta", iar ceva mai înainte (p. 496) se precizează că este vorba de Chersonesul din vremea lui Vladimir (haec est illa Chersonis a Wladimiro Magno occupato quam Annal. 105 B. version Scher. a. Christi 988 accidisse auctor est).

vinovat de inducerea în eroare a cititorilor? Evident, aceia care *nu au studiat cu atenție fragmentele toparhului după ediția lui Ch. B. Hase.*

Cercetătorul ieșean se face vinovat aici nu numai de necercetarea cu atenție a însemnărilor toparhului și a comentariilor lui B. Hase, dar și (mai ales) pentru încercarea de a arunca o umbră de neîncredere asupra competenței istoricilor care au studiat această problemă.

La capătul acestei analize ajungem la concluzia că autorul ieșean „a cheltuit multă muncă spre a-și susține punctele de vedere, dar cu toate acestea se poate recunoaște că argumentele folosite... nu numai că nu rezistă unei critici atente, ci, mai mult, se întorc împotriva tezei susținute de d-sa".

PETRE DIACONU

СНОВА О ДАТИРОВКЕ КАМЕННОГО ВАЛА В ДОБРУДЖЕ И *ЗАМЕТКЕ* ГРЕЧЕСКОГО ТОПАРХА

(Часть II)

РЕЗЮМЕ

Автор доказывает, что *Заметку* греческого топарха — в которой говорится о политических и военных отношениях в северной Добрудже в конце X века — также нужно датировать концом X века или, самое позднее, началом следующего столетия.

В *Заметке* упоминаются «варвары», напавшие на область топарха. Автор присоединяется к мнению, что этими «варвами» являются болгары времени царя Самуила. Чтобы устранить «варварскую» опасность, топарх вынужден обратиться за помощью к одному из вождей, правивших на севере от Дуная. В данной работе автор утверждает, что в конце X века этим правителем мог быть скорее печенежский хан, чем киевский князь.

В заключительной части автор отвергает датировку *Заметки* греческого топарха, предложенную К. Чиходару, по мнению которого события, описываемые в *Заметке*, произошли в середине XI века, а «варварами» являются печенеги. Автор приводит ряд данных, опровергающих как датировку, предложенную К. Чиходару, так и его утверждение относительно этнической принадлежности варваров, описанных в *Заметке*.

DE NOUVEAU SUR LA DATATION DU VALLUM EN PIERRE DE LA DOBROGEA ET LA *NOTE* DU TOPARQUE GREC

(IIe partie)

RÉSUMÉ

L'auteur démontre que la *Note* du toparque grec — concernant les réalités politiques et militaires de la Dobrogea de nord à la fin du Xe siècle — date elle aussi de la fin du Xe siècle, ou tout au plus du début du siècle suivant.

Dans la *Note* on parle de certains «barbares» qui attaquent la province du toparque. L'auteur se rallie à l'opinion selon laquelle ces «barbares» ne seraient que les Bulgares du temps du tzar Samuel. Pour écarter le péril «barbare» le toparque se voit obligé de solliciter le secours d'un souverain du nord du Danube. L'auteur soutient qu'à la fin du Xe siècle ce souverain serait plutôt un khan petchenègue qu' un prince de Kiev.

Dans la partie finale de l'article, l'auteur s'oppose à la datation proposée par C. Cihodaru, pour la *Note* du toparque grec, ce dernier affirmant que les événements décrits dans cet ouvrage devraient se placer au milieu du XIe siècle et que les «barbares» en cause ne seraient que les Petchenègues.

A l'appui de sa thèse, l'auteur soumet au lecteur toute une série de données et de preuves venant à infirmer l'ancienne datation de C. Cihodaru, ainsi que l'identification de ces «barbares» aux Petchenègues.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN ZONA VIITORULUI LAC DE ACUMULARE AL HIDROCENTRALEI „PORȚILE DE FIER“ *

Prin gigantica construcție a barajului hidrocentralei „Porțile de Fier" se va crea un lac de acumulare între Gura Văii (rn. Turnu-Severin) și Baziaș (rn. Moldova Nouă). Ridicarea nivelului apelor va afecta o serie de monumente arheologice și istorice de pe malul stîng al Dunării, situate între cele două localități amintite.

Încă din faza de proiectare a acestei hidrocentrale, Institutul de arheologie al Academiei R.P.R. a alcătuit un colectiv în scopul studierii posibilităților de salvare și de cercetare a obiectivelor arheologice. În consecință, în cursul lunii aprilie 1961, colectivul a cercetat întreaga zonă ce va fi inundată, identificînd și cartînd cu acest prilej toate obiectivele arheologice; colectivul a prezentat apoi institutului un plan amănunțit pentru cercetarea prin săpături a celor mai importante așezări arheologice.

În timpul cercetărilor au fost vizitate 23 de localități, pe teritoriul cărora s-au putut identifica 99 de puncte arheologice (vezi fig. 1) dintre care unele, mai puține la număr, erau cunoscute încă de mai înainte [1].

Fiind vorba de o cercetare de suprafață, în cele ce urmează ne vom rezuma numai la o prezentare descriptivă a vestigiilor arheologice. Abordarea unor probleme general-istorice legate de studiul acestor materiale nu se va putea face decît în măsura în care se vor executa și săpături sistematice [2].

Regiunea Porțile de Fier-Baziaș este, în cea mai mare parte, alcătuită din munți și dealuri înalte. În atare condiții era de presupus ca numărul așezărilor străvechi să fie relativ redus. Puținele suprafețe ce puteau fi locuite în vechime se înșiră, la distanțe diferite, de-a lungul Dunării în luncile înguste, precum și în văile mai largi ale afluenților. În cazul acesta este de la sine înțeles că vechile așezări erau legate între ele mai ales pe apă.

Cercetările efectuate de colectivul nostru au dus la descoperirea unor așezări sau piese izolate aparținînd epocii neolitice. Unele dintre ele pot fi atribuite cu certitudine diverselor

* Colectivul a fost alcătuit din prof. D. Tudor (responsabil), Eugen Comșa (pentru epoca neolitică), Sebastian Morintz (pentru epoca metalelor), Exspectatus Bujor (pentru epoca daco-romană), Petre Diaconu (pentru epoca feudalismului timpuriu), Niculae Constantinescu (pentru epoca feudală).

[1] Pentru cele deja semnalate, vezi repertoriul lui B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás elötti idökböl*, I—III, Timișoara, 1897—1906; *Repertoriul arheologic al R.P.R.* (în manuscris la Institutul de arheologie).

[2] Vezi acest număr la p. 407 și urm.

SCIV, tomul 16, nr. 2 p. 395—406, București, 1965.

culturi materiale documentate în regiunile din apropierea fluviului; altele, deşi prezintă caractere specifice epocii neolitice, nu pot fi datate cu mai multă precizie.

Din studierea materialelor adunate de colectiv rezultă că în zona cercetată sînt documentate complexe începînd din epoca neolitică timpurie. Cele mai vechi sînt uneltele microlite şi aşchiile de silex descoperite în insula Decebal de la Moldova Veche, în dreptul satului iugoslav Vinţe, pe locul numit Umaca. Piesele de silex amintite s-au găsit în viroagele de nisip. În preajma lor erau şi fragmente ceramice mici, atipice. Materialele sînt încă prea puţine pentru a încerca încadrarea lor culturală. Le-am atribuit totuşi epocii neolitice timpurii, deoarece în regiunile din sudul ţării noastre (Oltenia şi Muntenia) sînt cunoscute şi studiate o serie de complexe caracterizate prin asocierea microlitelor cu ceramică de caracter primitiv (Cleanov [3], Ipoteşti [4], Dudeşti [5], Drăghiceanu [6] şi altele). Presupunem că în insula Decebal ne aflăm în faţa unui complex similar înrudit. Pe aceeaşi insulă ar putea exista şi resturi mai vechi, aceramice.

Dintre obiectivele neolitice descoperite pînă acum, cele mai multe aparţin culturii Starčevo-Criş. Atragem însă atenţia asupra faptului că ne aflăm în faţa unor complexe care sînt de obicei de mici dimensiuni, fiind reprezentate prin fragmente ceramice puţine, dar de cele mai multe ori specifice. Din toate complexele s-au adunat cioburi din pastă amestecată cu pleavă sau fragmente de vase cu forme sau decor specific culturii Starčevo-Criş. Astfel de obiective s-au găsit în insulele Dunării şi mai ales pe margini de terase simple. În zona cercetată de colectiv se cunoaşte un singur complex Starčevo-Criş, situat pe o insulă, şi anume cel de pe malul de nord al Insulei Banului, în dreptul comunei Gura Văii. Celelalte sînt pe margini de terase scunde. Aşa sînt complexele de la Moldova Veche (într-un punct ce se află la circa 150 m spre sud de şosea, în dreptul km 102) şi cel de la Pojejena de Sus (la circa 400 m nord-est de ruinele feudale de pe malul Dunării). Probabil aceleiaşi culturi îi aparţine şi un complex mic ce se află la est de satul Suşca (pe o pantă la circa 10 m spre sud de şosea, în dreptul km 111). În literatura de specialitate mai veche se vorbeşte şi despre o aşezare Starčevo-Criş care s-ar fi aflat pe teritoriul comunei Liubcova [7]. Ţinînd seama de poziţia geografică (în cadrul ariei de răspîndire a culturii Starčevo-Criş) a zonei în care se află obiectivele descoperite de colectiv, trebuie să admitem că aceste complexe aparţin mai curînd variantelor Starčevo, bogat documentate, prin multe aşezări, în regiunile apropiate de la sud de Dunăre. Cantitatea redusă de materiale descoperite de noi în complexele Starčevo-Criş nu permite repartizarea lor pe faze de evoluţie în funcţie de periodizarea actuală.

În raport cu numărul destul de mare al descoperirilor de *tip* Starčevo-Criş, în zona cercetată s-a găsit o singură aşezare aparţinînd culturii Vinča. Diferenţa numerică se explică uşor prin deosebirile în modul de trai al comunităţilor celor două culturi înrudite. Purtătorii culturii Starčevo-Criş duceau un mod de trai semistabil, în aşezări de dimensiuni reduse (cu un număr mic de locuitori), pe cînd comunităţile culturii Vinča erau sedentare, locuind în aşezări întinse (cu un număr mare de locuitori). Aşezarea purtătorilor culturii Vinča descoperită de noi se află pe marginea terasei scunde a Dunării, la circa 800 m vest de comuna Liubcova, pe locul numit „Orniţă". De la suprafaţa solului au fost adunate numeroase mate-

---

[3] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Săpăturile de pe Dealul Fiera*, în *SCIV*, III, 1952, p. 147.

[4] Eugen Comşa, *Săpături arheologice la Ipoteşti*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 217—218.

[5] Idem, *Rezultatele sondajelor de la Dudeşti şi unele probleme ale neoliticului de la sud de Carpaţi*, în *SCIV*, VII, 1956, 1—2, p. 41—49.

[6] Al. Păunescu, Gh. Rădulescu şi M. Ionescu, *Cercetări arheologice în raionul Giurgiu*, în *Revista Muzeelor*, I, 2, 1964, p. 110—114.

[7] Kutzian Ida, *A Körös-Kultura*, în *DissPann*, seria II, nr. 2, 23, Budapesta, 1944, p. 156, harta (nr. 92).

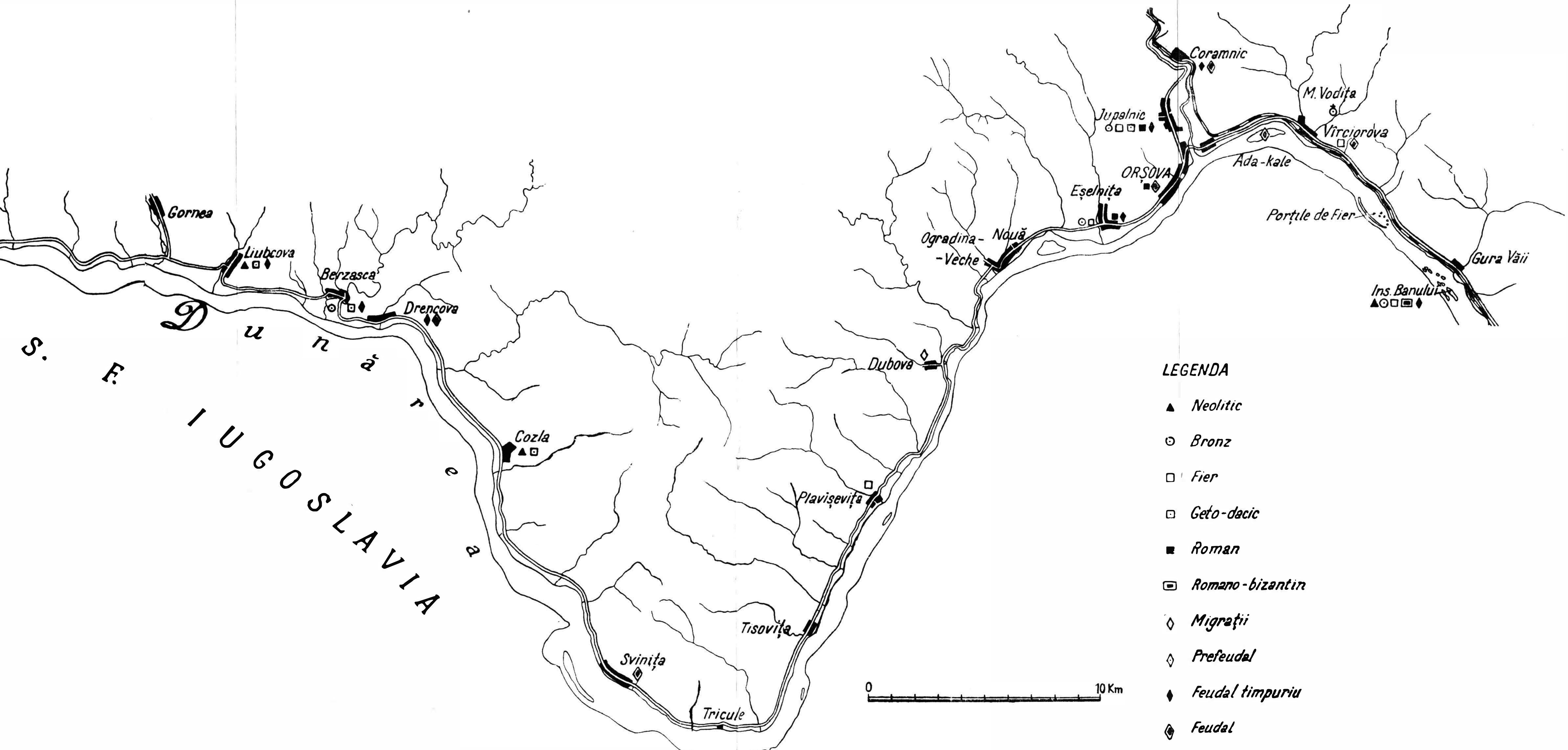

Fig. 1. — Schița zonei Baziaș — Gura Văii, cu punctele arheologice.

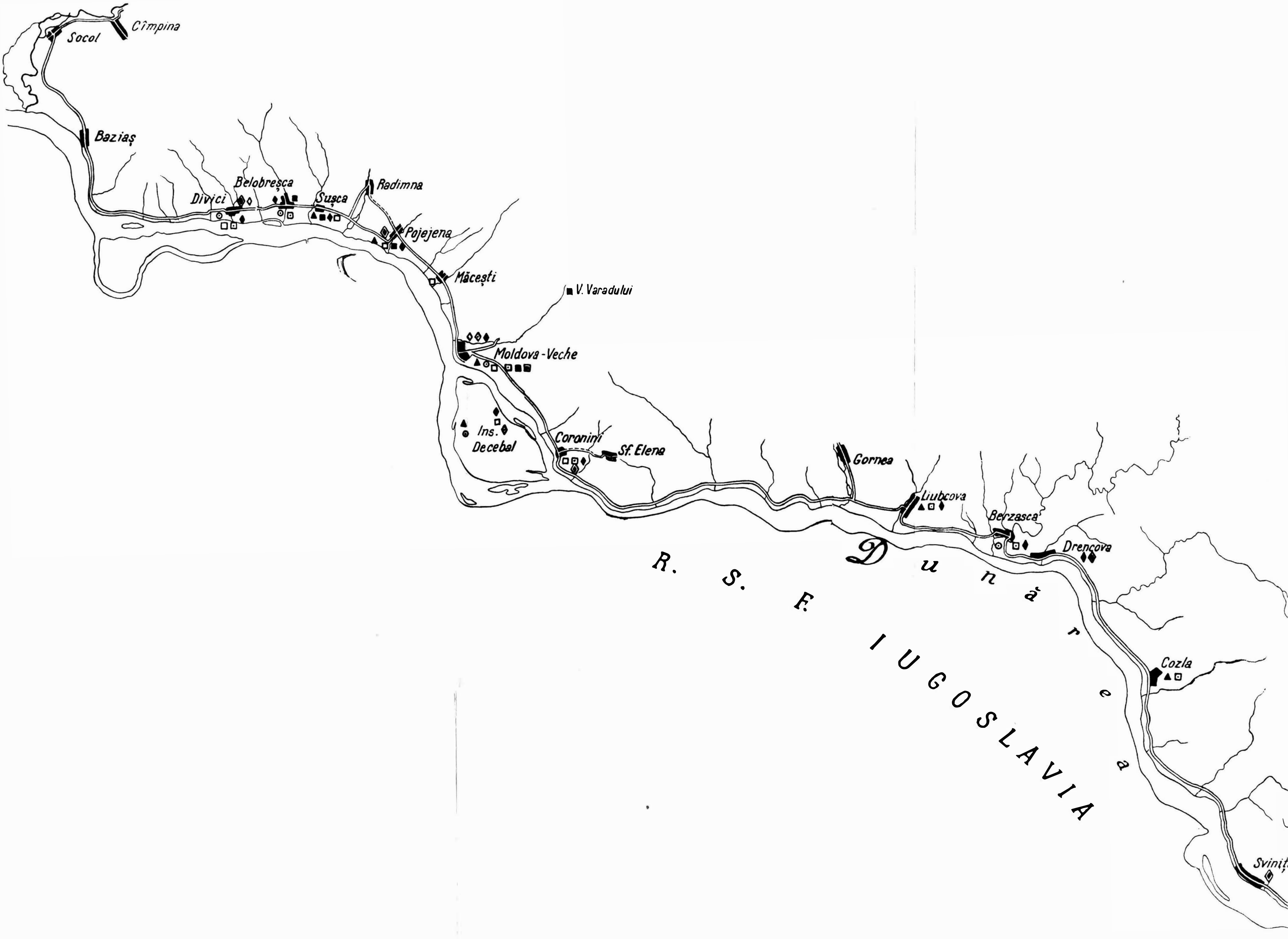

Fig. 1. — Schiţa zonei Baziaş — Gura Văii, cu punctele arheologice.

riale arheologice. S-au găsit multe fragmente ceramice (fig. 2), pietre de rîşniţă primitivă, bulgări de lipitură arsă din pereţii unor locuinţe de suprafaţă, cîteva aşchii şi unelte de silex, precum şi o figurină feminină, fragmentară, de lut ars. Ţinînd seama de unele materiale specifice găsite, complexul de la Liubcova datează din faza Vinča B 2, după periodizarea lui Vladimir Milojčić [8].

Ţinem să subliniem faptul că, prin cercetările noastre, în zonă nu s-au descoperit materiale caracteristice fazelor tîrzii ale culturii Tisa.

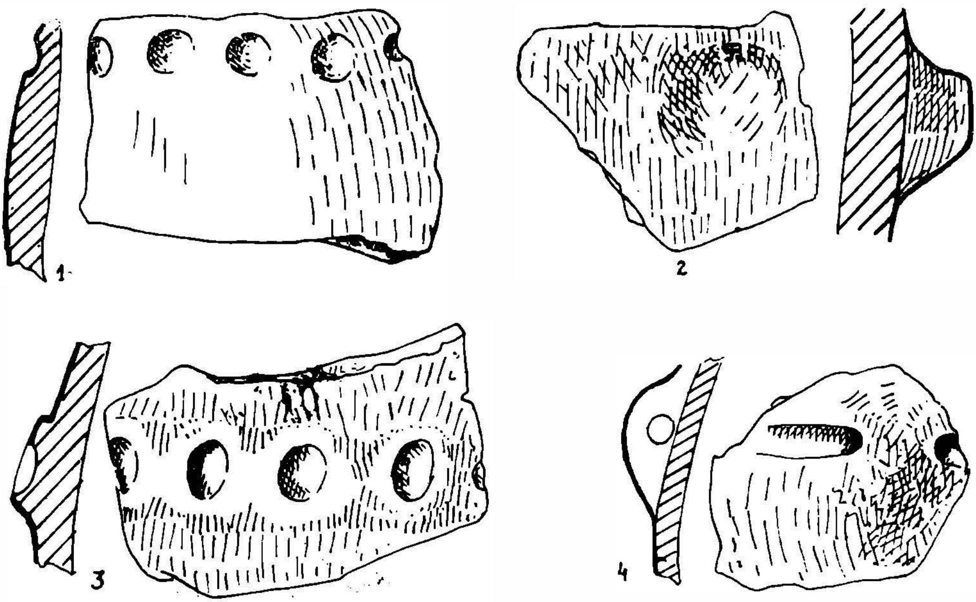

Fig. 2. — *Liubcova*. Fragmente ceramice tip Vinča.

În diferite puncte ale itinerarului nostru au fost adunate materiale puţine, izolate, pe care le-am atribuit cu probabilitate epocii neolitice, fără a putea face alte precizări. Astfel, la sud-est de Moldova Veche, la gura văii Văiş, pe panta opusă farului, au fost adunate de la suprafaţa solului mai multe piese de silex, neolitice. Un alt obiectiv care merită toată atenţia este cel de la Pojejena de Sus. În partea estică a acestei localităţi, spre Dunăre, se găsesc numeroase urme ale unei aşezări romane, care suprapune, după toate probabilităţile, o aşezare din epoca neolitică. Materialele adunate sînt însă prea mărunte pentru a le atribui unei anumite culturi. În sfîrşit, la est de satul Cozla, la vărsarea pîrîului Sirina, pe terasa din stînga pîrîului şi la nord de şosea s-au găsit cîteva silexuri, dintre care unul pare a fi din epoca neolitică.

Cercetările noastre de suprafaţă au identificat pe malul stîng al Dunării bănăţene şi în insulele Decebal şi Banului, în mai multe puncte, materiale de tip Coţofeni (fig. 3/1,2). Dacă materialele din unele puncte nu sînt suficient de caracteristice, în schimb, în altele s-au

---

[8] Vladimir Milojčič, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel und Südost-Europas*, Berlin, 1949, pl. 32/6.

găsit materiale tipice şi uneori chiar numeroase, ca pe înălţimea Unca din insula Decebal, pe malul pîrîului Eşelniţa din comuna cu acelaşi nume, pe terasa joasă a Cernei, lîngă satul Jupalnic şi în Insula Banului de la Gura Văii. Cele mai multe fragmente ceramice au fost culese din punctul Unca, din insula Decebal de la Moldova Veche. Înălţimea amintită a fost locuită de purtătorii culturii Coţofeni şi ulterior de purtătorii culturii Gîrla Mare. În ceramica

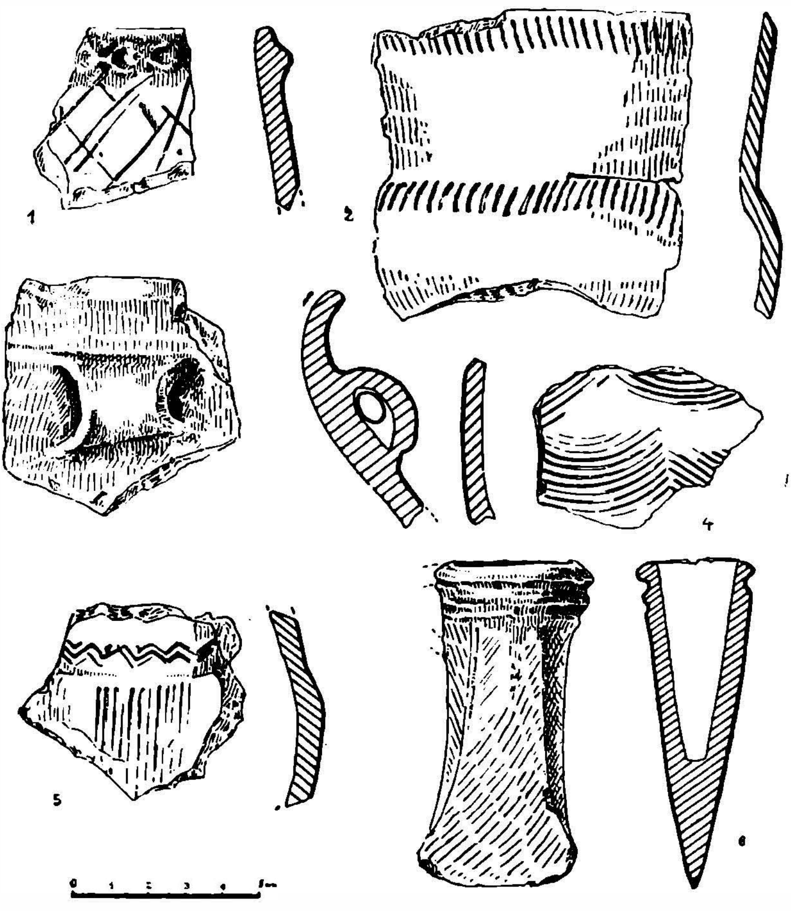

Fig. 3. — *Moldova Veche, insula Decebal.* Fragmente ceramice: *1—2* — tip Coţofeni; *3—5* — tip Gîrla Mare; *6* — *Moldova Veche.* Celt de bronz.

Coţofeni din punctul Unca se pot vedea, atît prin tehnica de lucru, cît şi prin modul de ornamentare, elemente ale culturii Cernavoda. Cercetările din acest punct vor da în viitor posibilitatea definirii mai clare a aspectului bănăţean al culturii Coţofeni.

O bogată aşezare din aceeaşi perioadă se pare că a existat la Jupalnic, unde în anii 1899—1907, cu ocazia lucrărilor făcute pentru plantarea viţei de vie, s-au găsit numeroase materiale „Coţofeni".

În stadiul actual al cunoştinţelor noastre, cultura Coţofeni din Banat se încadrează în perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului, iar aspectul său mai evoluat continuă şi în perioada bronzului timpuriu.

Urme de locuire din perioadele mijlocie şi tîrzie ale epocii bronzului s-au găsit în mai multe locuri. Cele mai caracteristice sînt materialele din insula Decebal. Pe malul insulei, la punctul Umaca, între dunele de nisip s-au cules numeroase fragmente ceramice (fig. 3/3—5) şi oase de animale dintr-un strat de cultură gros de circa 0,80 m. După unele ornamente ale ceramicii, aşezarea poate fi atribuită culturii Gîrla Mare. Materiale aparţinînd aceleiaşi culturi s-au găsit pe înălţimea Unca din aceeaşi insulă. Cercetarea celor două aşezări ar fi deosebit de utilă pentru cunoaşterea modului de viaţă al triburilor culturii Gîrla Mare, ţinînd seama că pînă acum s-au cercetat doar necropole.

Spre sud-est de Moldova Veche, în apropiere de gura văii Văiş, în stînga, pe terasă, s-a găsit un celt (topor de bronz) (fig. 3/6), care datează de la începutul epocii fierului. În zona de care ne ocupăm, s-au mai găsit în trecut, întîmplător, depozite şi obiecte de bronz. Astfel, la Berzasca [9] şi la Gornea [10] s-au găsit depozite de obiecte de bronz, iar la Moldova Veche [11] diverse piese de bronz. Bronzurile din cele trei localităţi datează din Hallstatt A 1 [12]. Un alt depozit datat în Hallstatt A 2 a fost descoperit la Jupalnic [13]. Materialele descoperite de noi în cercetarea de suprafaţă din aceeaşi zonă constituie indicii de existenţă a unor aşezări din prima epocă a fierului la Pojejena, Moldova Veche şi insula Decebal, Jupalnic, Insula Banului. Cercetarea prin săpături a acestor puncte va face posibilă o cunoaştere amplă a primei epoci a fierului. Studierea multilaterală a acestei epoci va fi avantajată şi de faptul că de-a lungul malului stîng al Dunării bănăţene s-a identificat o întreagă serie de necropole tumulare. După aspectul lor, aceşti tumuli datează din Hallstatt-ul mijlociu şi tîrziu. Cel mai mare grup de movile funerare (circa 50) se află între Moldova Veche şi Coronini, la vest de valea Boşneagului, între şosea şi Dunăre. Alte grupuri mai mici sau mai mari de movile se află între localităţile Suşca şi Pojejena, la circa 200 m sud de Măceşti, între Moldova Veche şi Măceşti, la Coronini, la Plavişeviţa (circa 20 tumuli cu pietre, parţial distruşi), între Eşelniţa şi Ogradena (numeroase movile cu piatră, aplatisate).

Şi pentru epoca geto-dacă s-au aflat dovezi pe teren (la Divici, Belobreşca, Moldova Veche, Coronini, Berzasca, Cozla, Dubova, Jupalnic, Gura Văii). Este drept că, dacă facem abstracţie de materialele păstrate la Muzeul şcolii medii din Orşova, fragmentele ceramice găsite de noi sînt mai puţin numeroase în comparaţie cu cele din epocile anterioare. Investigaţiile de teren, pe de altă parte, se completează cu informaţiile bibliografice privind Moldova Veche, Coronini, Drencova, Dubova, Jupalnic [14].

Legăturile în decursul secolelor ale populaţiei locale geto-dace cu vecinii şi cu centrele dezvoltate din sud sînt atestate, între altele, prin descoperirile de monede sau chiar de tezaure

---

[9] B. Milleker, *AÉ*, XXIV, 1904, p. 94; idem, *Délmagyarország régiségleletei*..., III, p. 19—20; C. Daicoviciu şi I. Miloia, *Analele Banatului*, VII, 1930, p. 19, 131—132.

[10] B. Milleker, *op. cit.*, I, p. 76; III, p. 93; J. Hampel, *A bronzkor emlékei magyarhonban*, II, p. 48.

[11] B. Milleker, *AÉ*, XXXIII, 1903, p. 96, XXXIV, 1904, p. 94.

[12] Mircea Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit in die mittlere Hallstattzeit*, în *Dacia*, N.S., VII, p. 184 şi urm.

[13] B. Milleker, *Délmagyarország*..., III, 1906, p. 197—199; Mircea Rusu, *op. cit.*, p. 190 şi urm.

[14] B. Milleker, *op. cit.*, p. 197—199, 266—268 şi 393—394; idem, *AÉ*, XXIV, 1904, p. 94; M. Roska, *Repertorium*, p. 213, nr. 44; p. 294, nr. 15; p. 313, nr. 19; *Analele Banatului*, II, 3, 1929, p. 62—64; D. Laitin, *Anuarul Gimnaziului Orşova*, 1942—1943, p. 4—6.

monetare, în care, alături de imitaţiile locale, erau şi numeroase monede macedonene de argint. Alte tezaure conţineau monede republicane romane [15].

Rămîne să se identifice aşezările populaţiei geto-dace, despre care, în urma cercetărilor făcute, se poate susţine că nu erau situate pe malul Dunării, ci, probabil, pe pantele dealurilor şi spre interior. O atare dispoziţie topografică a aşezărilor geto-dacice trebuie legată, probabil, de situaţia politică din această parte a ţării noastre.

Se ştie că, în urma înfrîngerii suferite de daci, romanii au ridicat şi aici fortificaţii care asigurau dominaţia imperiului. Vestigiile unor astfel de fortificaţii se păstrează şi astăzi. Una dintre acestea este şi castrul de pe platoul de la Pojejena, a cărei menire era, pe de o parte, de a asigura circulaţia pe Dunăre, iar pe de altă parte de a controla accesul la Dunăre dinspre văile vecine. Cărămizile cu ştampilă indică staţionarea aici a unor unităţi ale Coh. V Gallorum [16], Leg. IV Flavia [17], Leg. VII Claudia [18]. La sud de castru s-a dezvoltat o aşezare civilă, documentată, printre altele, de numeroase fragmente ceramice, precum şi de un hypocaust existent sub casa locuitoarei Maria Novacovici.

Acelaşi rol l-a avut şi castrul de la Orşova (Dierna), care controla accesul pe valea Cernei spre Mehadia (Ad Mediam). Dar aici atît castrul, cît şi oraşul roman sînt suprapuse de aşezarea medievală şi de aceea din zilele noastre. Prezenţa unităţilor militare Leg. XIII Gemina [19] şi Coh. I Brittonum Milliaria [20] este indicată de cărămizile cu ştampile aflate aici. Numeroasele descoperiri anterioare, consemnate în diferite publicaţii, sînt rezultatul unor lucrări cu caracter edilitar sau privat [21]. Din păcate, nici pînă astăzi nu se cunoaşte locul exact al castrului şi nici extinderea oraşului civil; mormintele dezvelite indică existenţa unei necropole chiar în vatra actualului oraş. Cercetări vor putea fi executate numai cînd lucrările de amenajare a hidrocentralei o vor putea îngădui.

De asemenea, şi la Moldova Veche, unde se află urmele unei aşezări romane, este posibil să fi existat un castru sau cel puţin o staţiune militară [22], fapt sugerat de existenţa unor fragmente de cărămizi cu ştampila Coh. III DEL. [23] şi ţigle cu ştampila inversă NCR [24]. Pe de altă parte, aşezarea de la Moldova Veche poate fi pusă în legătură şi cu exploatarea minieră din Valea Varadului. Că această mină a atras atenţia celor din antichitatea romană o dovedeşte şi existenţa unei necropole în imediata vecinătate a ei [25].

---

[15] B. Milleker, *Délmagyarország*... I, p. 78; I, p. 27; II, p. 48; M. Roska, *Repertorium*, p. 145, nr. 12; I. Berkeszi, *Délmagyarország éremleletei*, Timişoara, 1907, p. 2; C. Moisil, *BSN*, XV, 1920, p. 81–86.

[16] *CIL*, III, 12632.

[17] *CIL*, III, 8070.

[18] *CIL*, III, 8071.

[19] *CIL*, III, 8064^{13}.

[20] *CIL*, III, 8074^{10}.

[21] B. Milleker, *Délmagyarország*..., II, p. 52–53; III, p. 235–240; idem, *AÉ*, XXI, 1901, p. 192; XXIII, 1903, p. 96; Fr. Cumont, *RA*, XXI, 1893, p. 40; L. Böhn, *AEM*, IV, 1880, p. 181; D. Laitin, *Anuarul Gimnaziului Orşova*, 1927, p. 6–7; 1938–1939, p. 21–26; 1942–1943, p. 6–10; T. Simu, *AO*, VII, 1928, p. 109–110; M. Macrea, *AISC*, III, 1938–1940, p. 303.

[22] P. Kiraly, *Dacia Provincia Augusti*, I, 1893, p. 397; II, p. 21; A. Borza, *Banatul în timpul romanilor*, 1943, p. 83; V. Christescu, *Istoria Militară a Daciei Romane*, 1937, p. 186.

[23] *CIL*, III, 8074^{15}.

[24] *CIL*, III, $8074^{29\,b}$.

[25] F. Griselini, *Geschichte des Temescher Banats*, Viena, 1780, p. 87, 284 şi 294; J. Neigebaur, *Dacien aus den Überresten des klassischen Altertums*, Braşov, 1851, p. 9; L. Böhn, *Geschichte des Temescher Banats*, Leipzig, 1861, II, p. 114 şi 293.

La tezaurele monetare aflate în decursul timpului [26] se mai adaugă un tezaur din 966 monede de bronz, găsit la Moldova Veche de locuitorul Sava Racoţi în malul prăbuşit al Dunării, în dreptul km 1047. Tezaurul conţine monede datate într-o vreme cuprinsă între domniile lui Constantin cel Mare şi Iulian Apostatul.

În vremea romano-bizantină, malul Dunării a continuat să fie sub supravegherea Imperiului de răsărit; indicaţiile ni le dau fragmentele ceramice, alături de monede. Rămîne să se cerceteze în ce măsură au fost construite fortificaţii noi sau au fost folosite cele existente.

În cercetarea noastră au fost reperate şi resturi arheologice, în special fragmente ceramice, care pot fi atribuite populaţiilor migratoare din secolele III—IV. Ce-i drept, aceste urme sînt extrem de slabe. Faptul însă îşi are explicaţia sa dacă se ţine seama că zona din imediata apropiere a malului stîng al Dunării era în acele vremuri sub directa supraveghere a stăpînirii romane.

Evident, în atare condiţii era de aşteptat ca prezenţa populaţiilor migratoare în regiunea de-a lungul malului stîng al Dunării dintre Baziaş şi Porţile de Fier să fie mai slab reprezentată. La toate acestea se mai adaugă şi împrejurarea că puţinelor urme care pot fi atribuite populaţiilor migratoare nu li se poate defini deocamdată caracterul etnic. Asemenea urme, sub forma unor fragmente ceramice cenuşii, lucrate la roata rapidă dintr-o pastă fină, s-au găsit la Coronini în dreptul km 92, la Jupalnic din apropierea Orşovei, la Gura Văii şi în alte cîteva locuri.

Referindu-ne la populaţiile migratoare, mai interesant ni se pare a semnala existenţa în insula Decebal, în imediata apropiere sudică a înălţimii Unca, a unei aşezări care conţine atît fragmente ceramice lucrate cu mîna, cît şi unele modelate la o roată cu învîrtire rapidă. Ambele specii sînt confecţionate dintr-o pastă nisipoasă, foarte bogată în pietriş de rîu. În timp ce fragmentele cenuşii, provenind de la vase lucrate cu mîna, n-au nici un ornament, cele executate la roată sînt decorate cu benzi de linii în val care alternează cu benzi de linii incizate orizontal (fig. 4/7). Existenţa în această aşezare a ambelor specii ceramice ne permite să facem, sub rezerva cuvenită, anumite analogii cu situaţiile întîlnite în complexele culturale Ipoteşti-Cîndeşti din Muntenia, datate în secolele V—VII. Este posibil ca şi în aşezarea de lîngă înălţimea Unca să avem de-a face cu un moment din convieţuirea populaţiei romanizate şi a slavilor timpurii de la începutul secolului al VII-lea. Această ipoteză însă trebuie verificată în cercetări mai ample efectuate la faţa locului.

De notat că materialele arheologice din perioada secolelor VII—IX nu au putut fi reperate nicăieri în periegheza noastră. În schimb, vestigii datînd din epoca feudală timpurie (secolele IX—XII) au apărut peste tot. Dacă ţinem seama de frecvenţa aşezărilor feudale-timpurii, ar trebui să recunoaştem că zona cercetată de noi nu a cunoscut niciodată în istoria ei o vieţuire mai intensă ca în secolele IX—XII.

Aceste urme, reprezentate în special prin fragmente ceramice, se întîlnesc la Moldova Veche (fig. 4/1), în insula Decebal, la Coronini (fig. 4/4), la Berzasca, lîngă Orşova, în Insula Banului şi în multe alte locuri.

Vasele din epoca feudală timpurie au fost modelate dintr-o pastă nisipoasă. Decorul este reprezentat mai ales din linii orizontal incizate. De remarcat că la vasele mai vechi (secolele IX—X) liniile orizontale sînt des incizate (fig. 4/1,4), în timp ce la cele din secolele

---

[26] *Analele Banatului*, II, 3, 1929, p. 63—64; I. Berkeszi, *Délmagyarország...*, p. 35.

XI–XII aceleaşi linii sînt dispuse ceva mai rar (fig. 4/5). La vasele din secolul al XIII-lea acest decor este completat cu linii în val şi alveole (vezi fig. 4/6). O altă deosebire între ceramica mai veche (secolele IX–X) şi aceea mai nouă (secolele XI–XII) constă şi în

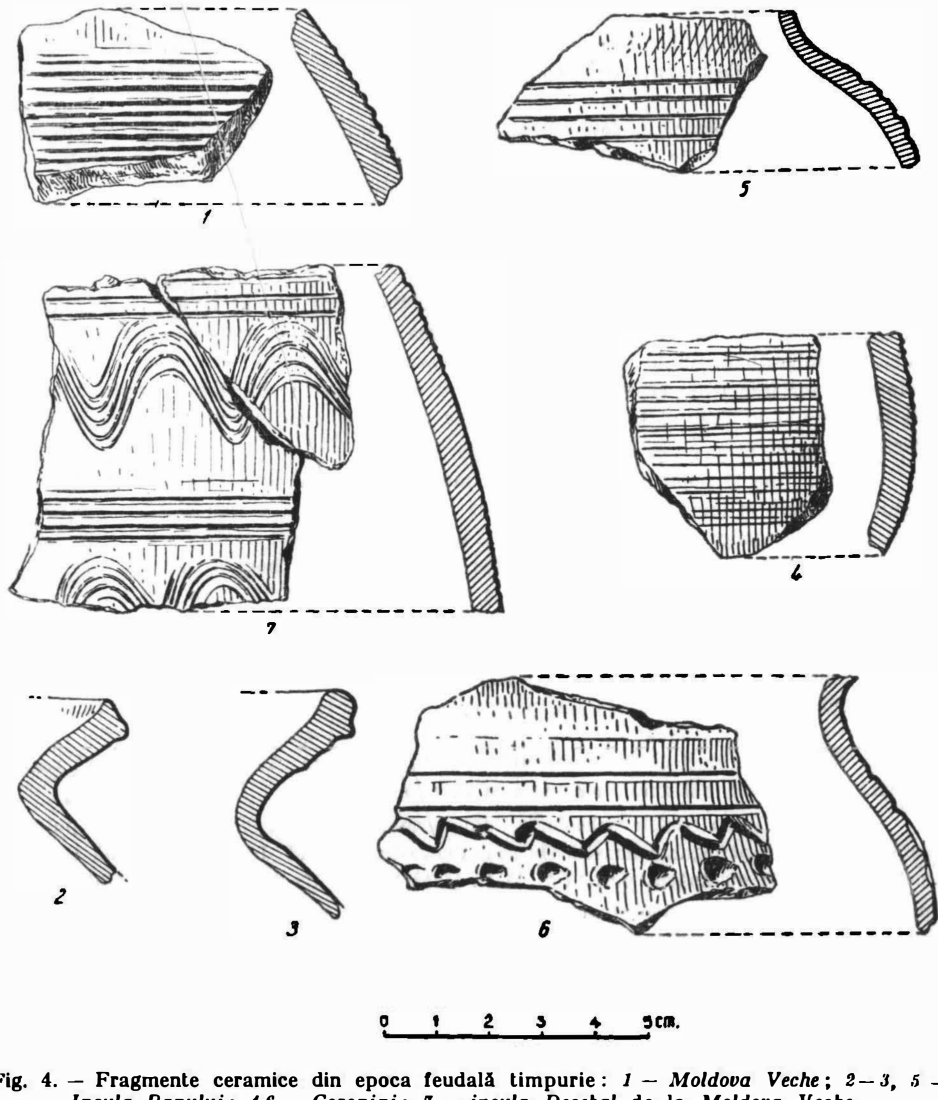

Fig. 4. — Fragmente ceramice din epoca feudală timpurie: *1 — Moldova Veche*; *2–3, 5 — Insula Banului*; *4,6 — Coronini*; *7 — insula Decebal* de la *Moldova Veche.*

profilul marginilor vaselor. Astfel, în timp ce buzele vaselor din secolele IX–X sînt mai îngroşate şi răsfrînte în afară prin răsucire bruscă, marginea vaselor din secolele XI–XII este mai înaltă şi pîlniată uşor (fig. 4/2,3). În plus, la ultimele, de cele mai multe ori buzele sînt prevăzute pe marginea lor exterioară cu cîte o şănţuire orizontală (fig. 4/2,3).

Prin factura ei (formă, tehnică, decor), ceramica feudală timpurie din secolele IX—X din zona Baziaş—Porţile de Fier se aseamănă cu ceramica nisipoasă din cadrul culturii Dridu, fără însă a se identifica cu aceasta. Aici este locul să se sublinieze că în nici una din aşezările feudale timpurii din zona cercetată nu a apărut şi ceramică cenuşie, asemănătoare aceleia atît de des întîlnită în aşezările de tip Dridu din regiunile de la Dunărea de jos.

Vieţuirea feudală timpurie în epoca ei de sfîrşit (secolele XII—XIII) s-a desfăşurat cu multă intensitate şi înăuntrul unor fortificaţii din piatră ca aceea de la Coronini şi de pe Insula Banului.

Din păcate, lipsa unor săpături în aceste cetăţi ne împiedică să emitem vreo părere asupra datei cînd au fost construite. Cert este însă că în interiorul fortificaţiilor se constată o puternică vieţuire, databilă în secolele XII—XIII.

Dintre cele două cetăţui, mai importantă ni se pare aceea de pe Insula Banului. Zidurile ei, groase de 2 m, se păstrează pe o înălţime de pînă la 1,50 m, iar laturile măsoară 30—35 m fiecare. Ea este prevăzută cu patru turnuri, dispuse cîte unul în fiecare colţ. Poziţia sa topografică, la care se adaugă şi o mare bogăţie de material arheologic, constituie tot atîtea dovezi că cetăţuia de pe Insula Banului va fi jucat un mare rol în istoria veche a regiunilor de la Porţile de Fier. Însă despre rolul şi importanţa ei vom încerca să ne expunem părerea abia după ce se vor efectua săpăturile arheologice.

A reieşit din paginile anterioare că întreaga zonă situată în amonte de gura Cernei (Banatul de sud) a fost locuită din cele mai vechi timpuri. O persistenţă şi o continuare a vieţuirii omeneşti în veacurile orînduirii feudale n-ar mai avea nevoie de o demonstraţie specială, avînd în vedere că ne aflăm pe o arteră de vie circulaţie cum este Dunărea. Vom consemna totuşi urme de aşezări din secolele XVII—XVIII descoperite în preajma celor actuale (Coramnic, Pojejena şi Divici), avînd dreptul să presupunem că actualele vetre de sate de pe malul stîng suprapun, parţial măcar, aşezări de cel puţin două—trei secole vechime. O cercetare arheologică atentă va prilejui, fără îndoială, lămurirea deplină a problemei cînd şi în ce fel se manifestă vieţuirea omenească pe această porţiune din valea Dunării în cursul evului mediu.

Deocamdată însă vom sublinia alt aspect, şi nu fără importanţă, al acestei probleme, şi anume pe acela în legătură cu fortificaţiile medievale. Într-adevăr, de la vest la est se înşiruie şase asemenea fortificaţii: Pojejena, Coronini, Drencova, Tri Cule, Orşova şi Ada-Kaleh (fig. 1).

În stadiul actual al cunoştinţelor noastre nu putem preciza mai nimic despre ruinele din primele patru localităţi, deoarece lipsesc ştirile documentare[27]. Vom sublinia totuşi împrejurarea că fortificaţia de la Coronini (pe dealul Cula, în dreptul stîncii Babagaia) se află chiar în faţa cetăţii sîrbeşti din secolul al XV-lea de la Golubač, iar prezenţa cu totul particulară a celor trei turnuri pătrate (fig. 5) dintre satele Tisoviţa şi Sviniţa ar putea sta în legătură cu sistemul de pază al Dunării. Evident, cercetările viitoare vor furniza lămuririle trebuitoare, în special referitoare la cetatea patrulateră de la Drencova.

Mult mai importantă pentru înţelegerea istoriei Banatului medieval este cetatea veche a Orşovei. Din păcate, ea zace ascunsă sub actuala vamă, în curtea căreia se vede o porţiune din zidul de incintă. Documentar, începuturile cetăţii se datează în jurul anului 1371, sub

[27] Precizăm că pe malul sîrbesc se găseşte dubletul toponimic Pojejena. Desigur, nu poate exista nici o legătură între fortificaţia de pe malul românesc şi împrejurarea că în 1394 Baiazid I trece Dunărea pe la Pojejena în incursiunea care a precedat bătăliei cu Mircea cel Bătrîn de la Rovine (vezi A. A. Bolşacov, *Localizarea bătăliei de la Rovine*, în *SMIM*, IV, 1960, p. 391—394.

regele maghiar Ludovic I [28], deşi oraşul medieval este cu mult mai vechi [29]. Cetatea Orşovei a jucat un rol de seamă în războaiele antiotomane din secolele XV–XVI. La un moment dat, pe la sfîrşitul secolului al XVII-lea, istoria Orşovei se împleteşte strîns cu aceea a micii insule Ada-Kaleh.

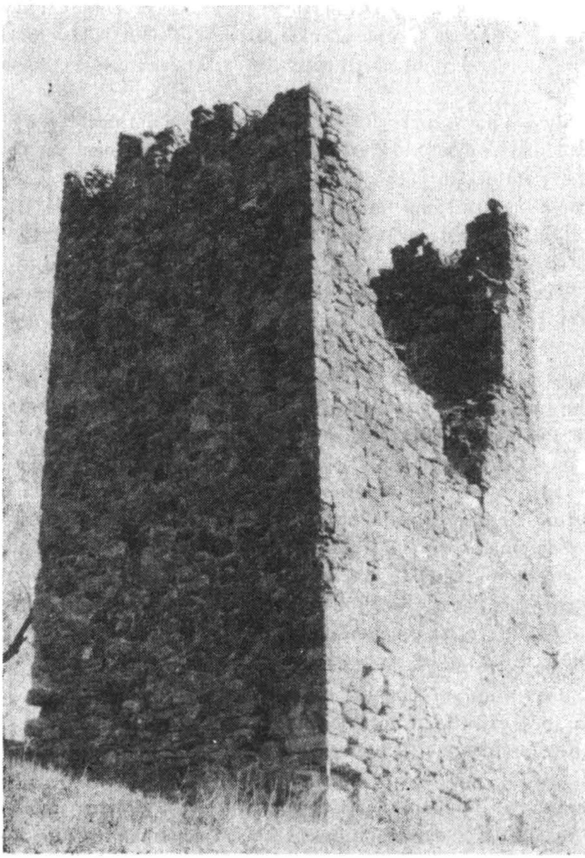

Fig. 5. — *Sviniţa, Tricule*. Cula nr. 1.

Situată la circa 4 km în aval de Orşova, insula Ada-Kaleh măsoară 1 750 m lungime şi 400–500 m lăţime, deţinînd odinioară o poziţie strategică deosebită. Alături de denumirea turcească („Cetatea Insulei"), în diplomatica şi în cartografia medievală ea mai purta denumiri ca „insula Carolina", „insula Orşovei", „Orşova Nouă", „insula Ruşava" etc. [30].

[28] Vezi *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1944, p. 239–244.

[29] Cf. relatarea evenimentelor legate de cucerirea maghiară a voievodatului lui Glad din Banat, în Anonymus, *Gesta Hungarorum*, cap. XX–XXVII, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, vol. I, p. 60–69, (*apud Istoria României*, vol. II, 1962, p. 44–45).

[30] Cf. Ali (Mehmet), *Monografia insulei Ada-Kaleh*, ed. a 2-a, T.-Severin, 1937, p. 14 şi urm.; cf. şi M. Guboglu, *Arhiva insulei Ada-Kaleh şi importanţa ei*, în *Revista Arhivelor*, V, 1962, 1, p. 117–147.

Ocupată vremelnic la 1390 de Firuz-bei (cuceritorul Vidinului şi al Orşovei), insula trece pentru o vreme în stăpînirea despotului sîrb Stefan Lazarevici, iar după 1417 din nou în aceea a turcilor, pînă cînd Ioan de Hunedoara o cucereşte şi iniţiază aici primele fortificaţii la mijlocul secolului al XV-lea [31], azi necunoscute.

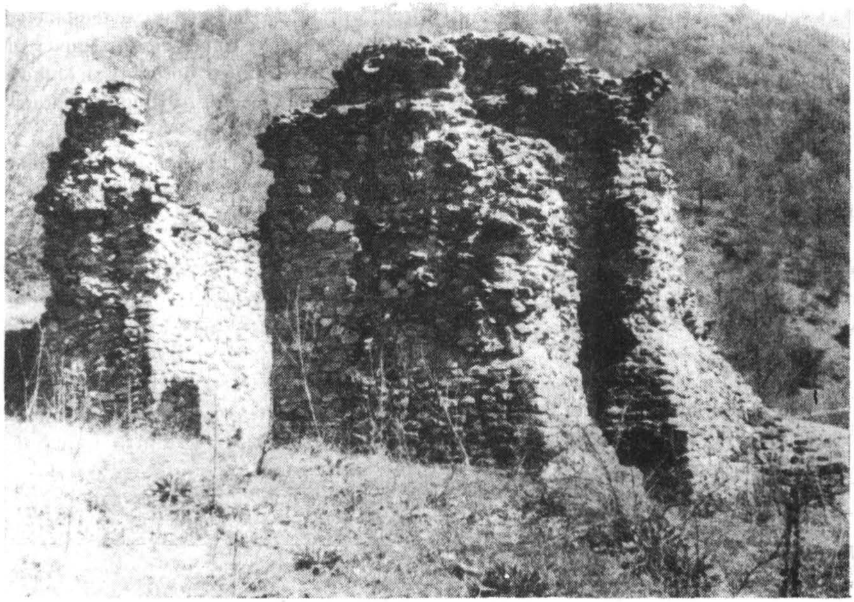

Fig. 6. — *Vîrciorova*. Mănăstirea Vodiţa.

Între 1689 şi 1739 insula este viu disputată de turci şi austrieci. În această perioadă, cînd Banatul este guvernat de generalul Mercy (1718—1734), vechile întărituri de şanţuri şi palisade făcute de generalii Heisler şi Veterani sînt înlocuite de o puternică fortăreaţă cu ziduri de cărămidă şi piatră, construită după sistemul des folosit în Europa, anume sistemul Vauban.

Cercetările arheologice vor prilejui o verificare substanţială a datelor despre istoria micii insule dunărene.

În încheiere s-ar cuveni să amintim şi de faptul că periegheza noastră a cuprins şi zona mănăstirii din secolul al XIV-lea de la Vodiţa, lîngă Vîrciorova (fig. 6). Întrucît deocamdată monumentul în ruine — cunoscut în literatura de specialitate [32] — nu este încă cercetat minuţios pe cale arheologică, ne rezervăm dreptul de a reveni în viitor asupra celei mai vechi ctitorii mănăstireşti din această parte a ţării noastre.

Ca rezultat al acestei periegheze, cele 99 de puncte arheologice vizitate dovedesc folosirea malului Dunării, de-a lungul epocilor istorice, de populaţiile ce-şi stabiliseră prin aceste părţi aşezările de scurtă sau mai îndelungată durată.

---

[31] M. Guboglu, op. cit., p. 118 (unde este citat C. C. Giurescu, *Istoria Romîniei*, vol. II.

[32] Cf. V. Drăghiceanu, *Săpăturile de la Vodiţa, Biserica Sfîntului Nicodim şi a lui Litovoi Vodă*, în *BCMI*, XXII, 62, 1929, p. 147—156; vezi şi I. Donat, *Fundaţiile religioase ale Olteniei*, în *AO*, XV, 1936; XVI, 1937; V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările romîne*, I, 1959, p. 140—141.

Limitarea cercetărilor la suprafaţa din imediata apropiere a ţărmului fluviului a făcut posibilă, pentru început, cunoaşterea urmelor de locuire dintr-o zonă îngustă. Neextinderea cercetărilor noastre şi în zona deluroasă, desigur, nu putea duce şi la descoperirea urmelor din epoca paleolitică.

Urmele de locuire din comuna primitivă, din orînduirea sclavagistă şi feudală sînt mai răspîndite în lunci şi pe terase şi, bineînţeles, mai sărace în zonele unde stîncile munţilor se găsesc chiar în malul Dunării, cum este cazul cu zona dintre Coronini şi Dubova. Cele trei insule — Decebal, Ada-Kaleh şi Banului — au fost intens locuite în timpul comunei primitive şi în epoca feudalismului, dar destul de slab în epoca romană.

Din vremea comunei primitive, o deosebită importanţă au aşezarea neolitică de la Liubcova şi cimitirele tumulare hallstattiene dintre Moldova Veche şi Coronini şi dintre Ogradena Veche şi Orşova.

În lungul acestei zone se pot cita ca fortificaţii romane sigure cele de la Pojejena şi Orşova. Urmele castrelor romane presupuse de unii cercetători ca existînd la Moldova Veche, Liubcova, Sviniţa, Tisoviţa şi Ogradena Veche nu au fost reperate în periegheza noastră. De notat că nici aşezări romane civile dezvoltate nu s-au constatat în zona dintre Moldova Veche şi Orşova.

Fortificaţiile feudale din această zonă sînt din secolele XIII—XIV şi XVII—XVIII; cele mai multe sînt austriece, şi ele s-au suprapus peste unele mai vechi a căror datare urmează să se precizeze. Cetăţile austriece au fost construite în timpul luptelor dintre Imperiul turcesc şi Imperiul habsburgic pentru stăpînirea trecerii prin Cazane.

Rezultatele cercetărilor din această zonă urmează a fi puse în legătură cu cele ce se vor efectua în zona din interior, spre a se vedea care este raportul dintre aşezările de pe ţărmul fluviului şi cele din zona mai depărtată.

D. Tudor, Eugen Comşa, Sebastian Morintz, Exspectatus Bujor, Petre Diaconu şi *Niculae Constantinescu*

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA CAZANE

Cercetările făcute de echipa de arheologi în 1961 au dovedit că, începînd cu neoliticul timpuriu pînă astăzi, valea Dunării între Gura Văii și Baziaș, prin bogăția ei, l-a atras continuu pe om, fără ca în tot lungul zonei viitorului lac de acumulare, pe amîndouă malurile, să se fi descoperit vreo dovadă de viață și de muncă omenească mai veche [1]. Dar descoperirile anterioare făcute în peșterile oltene, bănățene și sîrbești alcătuiau un indiciu că absența omului paleolitic din această zonă nu putea să reprezinte altceva decît o lipsă a cercetărilor arheologice. Pentru acest considerent, conducerea Institutului de arheologie a trasat secției paleolitice sarcina de a lămuri această problemă [2].

Activitatea noastră s-a axat în masivul calcaros Ciucarul Mare, cuprins între Dubova și Plavișevița. În acest masiv, în afară de peșterile Ponicova și Veterani (Moavăț), semnalate în literatura mai veche, prima, pentru frumusețile ei naturale și a doua pentru rolul strategic pe care l-a jucat în luptele turco-austriece, cercetările noastre au dus la descoperirea altor peșteri, cum sînt : cea de la Salitraru, Gaura lui Călăfir și a lui Climente, în care s-au aflat fragmente ceramice începînd din neolitic. O atentă cercetare a arătat că și peștera Ponicova a fost cunoscută de omul postpaleolitic și, cu foarte multă probabilitate, de către omul paleolitic, avînd în vedere descoperirea resturilor fosile de urs de peșteră. Cum însă aceste peșteri sînt situate la o altitudine care le va feri de creșterea apelor, s-au executat două sondaje : unul în peștera lui Maovăț și altul într-un adăpost sub stîncă, numit Cuina Turcului, care vor fi afectate de creșterea apelor.

Peștera lui Maovăț. Este situată în dreptul km 19 de la Orșova spre Moldova Nouă, fiind cunoscută în literatură sub numele de Peștera Veterani. Noi o numim ca și localnicii, Peștera lui Maovăț, după numele căpitanului de grăniceri Maovăț din Svinița, care a rezistat eroic împotriva turcilor în luptele din 1788. Întrucît patul viu al peșterii nu a fost atins, vom prezenta rezultatele în ordinea descoperirii lor.

Primul strat de locuire străpuns este din secolele XVII–XVIII, reprezentat prin arme, unelte, ceramică și monede. Al doilea strat, aparținînd secolelor XIV–XVI, este documentat prin ceramică și monede ungurești de la Carol Robert, Ladislau al V-lea, Matei Corvin, Vladislav al II-lea și o monedă turcească de la Murad al II-lea. Al treilea strat, cel roman, este reprezentat de ceramica din secolele II–IV, cărămizi, vetre de foc, cenușă, cărbune și vîrfuri de

---

[1] Vezi articolul *Cercetări arheologice în zona viitorului lac de acumulare al hidrocentralei „Porțile de Fier"*, în revista de față, p. 395.

[2] În colaborare cu Muzeul „Porțile de Fier" Turnu Severin și Muzeul Olteniei

pilum. Două monede, una de la Aurelian (270—275) şi alta de la Teodosius I (379—395), ne permit o mai bună încadrare cronologică a ceramicii romane provinciale din această zonă.

Ceramică destul de puţină s-a găsit şi din cele două epoci ale fierului. Într-un strat subţire este prezentă şi cultura Coţofeni. Au fost găsite şi cîteva fragmente ceramice aparţinînd culturii Vučedol.

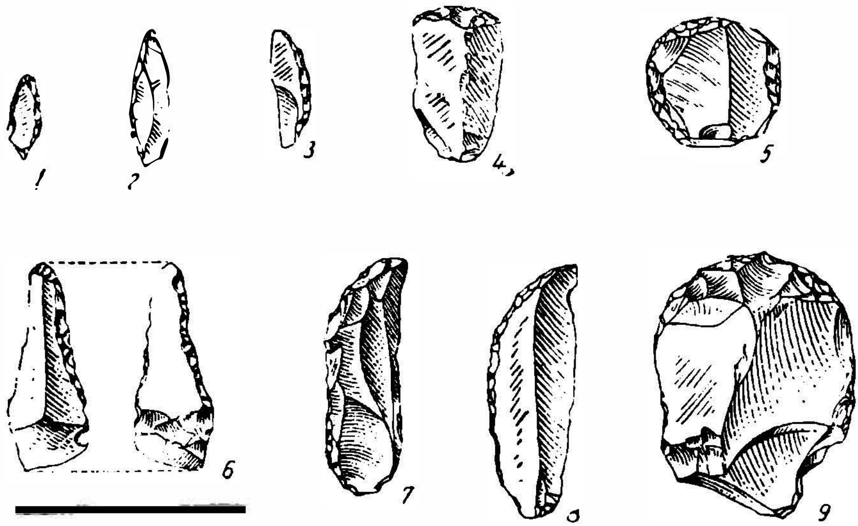

Fig. 1. — *Cuina Turcului* : *1—2* — vîrfuri microlitice retuşate abrupt pe ambele părţi ; *3*—semilună microlitică ; *4*, *5*, *9*—gratoare ; *6*, străpungător ; *7—8*—vîrfuri aziliene.

De la adîncimea de 1,50 m se conturează existenţa unui nivel Vinča-Turdaş, reprezentat prin material ceramic, litic, vetre de foc, oase de animale domestice şi sălbatice, de peşti şi valve de scoici.

Ultimul nivel de cultură Criş, cel mai bine conturat, este atestat prin material litic, vetre de foc, oase de peşte şi de animale, cochilii de scoici şi de melci.

Cuina Turcului. Situată între Moara Dracului şi Proluca Turcului, la km 20 pe şoseaua Orşova—Moldova Nouă, Cuina Turcului (cuina = bucătărie) este un uriaş adăpost sub stîncă. Aşezat pe ţărmul Dunării pescoase, lipsit de curenţi şi scăldat o bună parte din zi de razele soarelui, acest adăpost natural, folosit şi astăzi de călători şi păstori cu turmele lor, a atras pe om din clipa în care nu a mai fost supus inundaţiilor Dunării.

La baza depunerilor, săpăturile noastre au străbătut două faze de sfîrşit, epipaleolitice, necunoscute încă pe teritoriul patriei noastre, avînd caracteristici deosebite faţă de cele ce cunoaştem în jur, fapt care ne-a determinat să le atribuim unei culturi noi „cultura clisureană”, cu două etape de dezvoltare : clisureanul inferior şi superior. Clisureanul superior are strînse legături cu azilianul din Peştera Hoţilor de la Băile Herculane, reprezentînd, totuşi, un facies local mai dezvoltat. Este vorba de cete de pescari şi de vînători popositi aici din părţile Mediteranei, de unde au adus, spre a le folosi ca podoabe, unele cochilii de melci marini, *Dentalium*, *Cerilium* şi *Ciclopenuritea*, specii mediteraneene care pot să se găsească şi ca fosile în ţara noastră. Starea lor de fosilizare fiind la fel cu cea a lui *Lythoglyphus Naticoides*, specie de apă dulce care trăieşte în Dunăre, folosită şi ea ca podoabă, dovedeşte

că speciile marine descoperite la Cuina Turcului şi, ca atare, cele de la Băile Herculane sînt mediteraneene [3]. Epipaleoliticii clisureni nu cunoşteau ceramica; ei foloseau numai unelte de piatră cioplită, în majoritate microlite.

Deosebirile dintre cele două etape epipaleolitice par a nu fi prea mari, totuşi notăm proporţia mare a răzuşelor, între care unele înalte, din clisureanul inferior faţă de proporţia lor cu totul redusă din clisureanul superior, frecvenţa mult mai mare a semilunelor microlitice în clisureanul inferior şi numărul mai mare al lamelor de briceag din clisureanul superior, în care apar ca noutăţi unele vîrfuri, probabil sfredele, lame trunchiate şi o formă triunghiulară.

Şi aici, ca şi la Băile Herculane, pe lîngă rare oase de animale sălbatice vînate, de obicei de talie mică, au apărut şi dinţi aparţinînd unui rumegător de talia caprei sau oii, descoperire care va pune din nou problema insolubilă a prezenţei oii sau caprei domestice sau sălbatice în această vreme pînă la descoperirea unor resturi scheletice mai caracteristice.

Important de semnalat este descoperirea, pentru prima oară la noi în ţară, a unor resturi fosile umane în amîndouă etapele de dezvoltare ale epipaleoliticului de aici.

Stratul de cultură care se suprapune celor două niveluri epipaleolitice, după un steril subţire, este cel de tipul Criş-Starčevo. Acesta se prezintă cu trei niveluri de locuire, care ating maximum de grosime de 2,50 m. În toate nivelurile Criş au fost dezvelite vetre de foc: unele de caracter temporar, altele special amenajate cu bolovani de piatră în jur. Ele conţin multă cenuşă, cărbune şi arsură. Au fost găsite şi două gropi, dintre care una în trepte.

Nivelele 1 şi 2 conţin numai ceramică Criş-Starčevo, pe cînd nivelul al treilea este amestecat în partea lui superioară cu ceramică Turdaş — Tisa.

Ca şi în alte aşezări aparţinînd acestei culturi, ceramica este de mai multe categorii. O primă categorie e reprezentată prin vase de factură mai primitivă, cu sau fără ornament, din pastă avînd ca degresant nisip, pietricele şi mai ales pleavă, fiind apoi date cu barbotină.

O altă categorie este compusă din ceramică mai fină, cu pereţii subţiri şi cu tendinţă spre forme mici. Ceramica de tip Criş din toate nivelurile este ornamentată cu motive caracteristice acestei culturi. Un ornament deosebit este şirul de găurele de sub buza unor vase, executat în pasta crudă, ornament ce se întîlneşte în ambele categorii de ceramică. Ceramica, pictată cu negru pe fondul vasului, este prezentă şi în nivelul al doilea din această aşezare. Pictura este realizată în benzi mai late sau mai înguste, în spirală largă sau reţea. Tot în această categorie intră şi ceramica pictată în nuanţe de roşu pe întreaga suprafaţă interioară sau exterioară a vasului.

Industria pietrei a oferit un material bogat şi surprinzător. În primul nivel a apărut trapezul. Urmărindu-se poziţia lui stratigrafică, s-a constatat că trapezul se găseşte la baza acestui nivel, ceea ce ar putea presupune o convieţuire a unor neolitici aceramici cu noii veniţi, purtători ai culturii Criş. De asemenea s-au găsit cîteva dălţiţe şi multe topoare de piatră şlefuită, plate.

Industria osului este reprezentată prin unelte şi podoabe, ca undiţe lucrate din colţi de mistreţ, unelte de olărit, străpungătoare. Ca obiecte de podoabă s-au găsit mărgele de os, cîteva prezentînd urme de culoare roşie, un nasture şi un fragment de inel. Au fost găsite şi podoabe din cochilii de melci găurite, din specii locale sau mediteraneene [4]. Pentru pictarea ceramicii se folosea ocru roşu şi grafitul, care au fost găsite în aşezare. Un fragment dintr-o măsuţă cu patru piciorușe, cunoscută acestei culturi, şi altul dintr-o figurină de lut ars dovedesc preocupările lor de cult. În nivelul al treilea a fost găsită şi o sulă de aramă în patru muchii, de dimensiuni mici.

---

[3] Identificare prof. V. Grossu.
[4] Identificare prof. V. Grossu.

Deasupra stratului de cultură Criş se află un strat necompact Coţofeni. Materialul este amestecat cu elemente aparţinînd culturilor din nivelurile de mai jos Vinča-Turdaş şi cu cele din straturile superioare, aparţinînd secolului al IV-lea şi chiar secolelor X—XIII.

Cultura Coţofeni este reprezentată prin vetre de foc, cenuşă, arsură şi ceramică cu pastă, forme şi ornament caracteristice acestei culturi. Nu s-au găsit topoare, în schimb s-au găsit

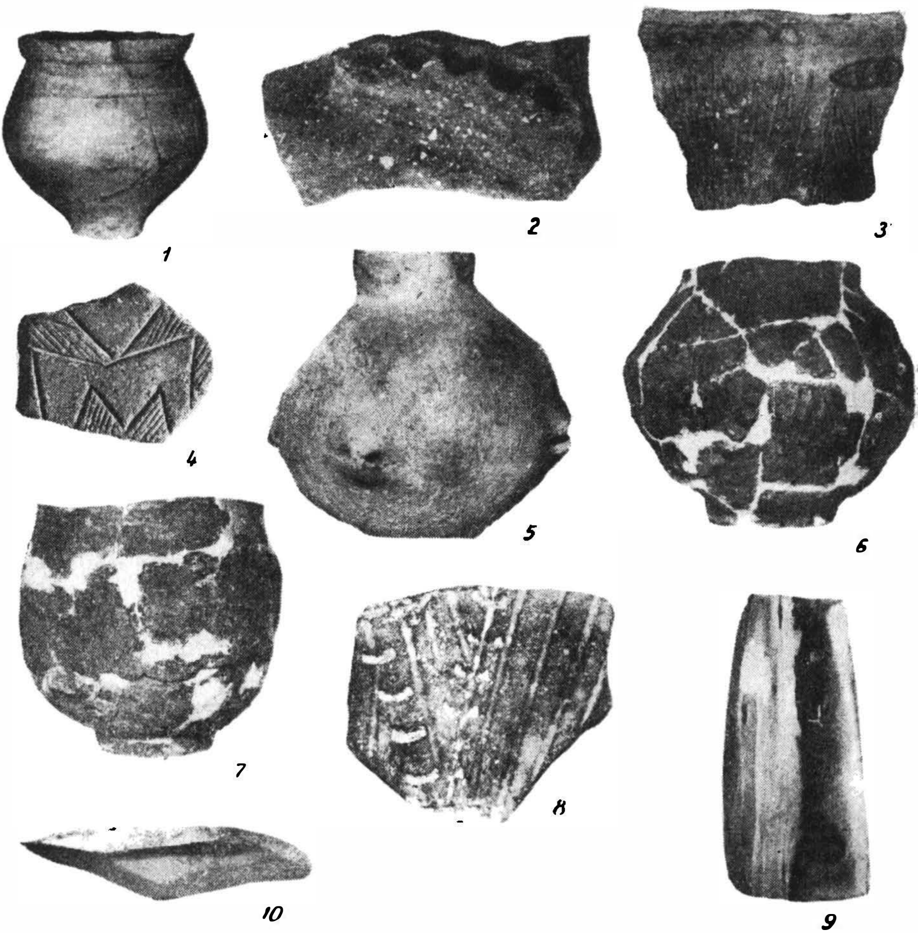

Fig. 2. — *1* — ulcică romană găsită în peştera Maovăţ; *2*—*3* — fragmente ceramice Coţofeni; *4* — fragment ceramic Tisa; *5*—*7* — vase Criş; *8* — fragment ceramic Criş; *9* — topor Criş; *10* — unealtă de os.

mai multe dopuri provenite de la îngăurirea lor. Uneltele de cremene sînt destul de numeroase; amintim un vîrf de săgeată şi o sulă de aramă în patru muchii, ascuţită la un capăt şi aplatizată la celălalt. Nu lipsesc nici oasele de animale, de peşti, scoicile şi melcii.

Într-un strat subţire şi discontinuu s-au găsit materiale ceramice din vremea romană tîrzie, de tradiţia Latène-ului dacic, datat prin monede de la Alexandru Sever (222—235) şi de la Anastasios I (491—518), dovedind şi o influenţă bizantină în această regiune. O cata-

ramă de bronz, o fibulă de fier şi multă arsură, cenuşă, oase de animale, scoici şi melci completează acest strat. Într-o depunere subţire şi slab reprezentată au fost găsite materiale ceramice aparţinînd secolelor X—XI, deasupra căreia a fost surprins un strat aparţinînd secolelor XII—XIII, cu ceramică şi monedă bizantină schifată de la Alexios al III-lea Comnenul (1195—1203)[5]. Ultimul strat de cultură de la suprafaţă aparţine stăpînirii turco-austriece şi este amestecat cu cioburi mai vechi, monede, vetre de foc, oase de animale, peşti, scoici şi melci.

Sondajele din peştera lui Maovăţ şi de sub potcapina de la Cuina Turcului alcătuiesc astăzi puternice jaloane stratigrafice pentru cunoaşterea dezvoltării societăţii omeneşti în acest colţ de ţară pe o perioadă de circa 10 000 de ani.

C. S. Nicolăescu-Plopşor, M. Davidescu, Şt. Roman şi V. Boroneanţ

[5] Identificarea monedelor a fost făcută de Octavian Iliescu de la Cabinetul numismatic al Academiei R.P.R.

CERCETAREA ARHEOLOGICĂ A SATULUI MEDIEVAL BRITANIC

De mai bine de un deceniu, în domeniul arheologiei britanice şi-a făcut apariţia o problemă considerată a fi de mare importanţă, şi anume aceea a vechiului sat medieval englez. Mai mult, pentru a se sublinia importanţa şi pe tărîmul organizatoric, activitatea în această privinţă cade aproape total [1] în sarcina aşa-numitului DMVRG (*The Deserted Medieval Village Research Group*).

Socotim util să prezentăm specialiştilor de la noi, pe scurt, preocupările colegilor din Marea Britanie, în ciuda faptului că am luat cunoştinţă destul de tîrziu de intenţiile şi de rezultatele obţinute [2].

Înfiinţat în 1952, DMVRG întruneşte arheologi, istorici, geografi, arhitecţi, specialişti în istorie economică şi alţii, interesaţi în cunoaşterea şi aprofundarea diferitelor aspecte legate de existenţa satelor medievale engleze, *dispărute* însă cu timpul. Cu alte cuvinte, atenţia DMVRG se îndreaptă exclusiv către ceea ce noi numim *silişti medievale.* Conducerea curentă a grupului este încredinţată celor trei *officers*, şi anume: G. C. Dunning (preşedinte), prof. H. C. Darby de la University College — Londra (vicepreşedinte) şi J. G. Hurst (secretar), primul şi ultimul de la *Inspectorate of Ancient Monuments — Ministry of Works*. Alături de cei menţionaţi mai sus, din grup fac parte 25 de membri (reprezentanţi ai universităţilor engleze şi străine, ai diferitelor muzee, ca British Museum, Pitt Rivers Museum — Oxford, National Museum — Copenhaga etc.). *Ex officio* participă la DMVRG şi W. F. Grimes, director al Institutului de arheologie, în calitatea de reprezentant al cunoscutului for de specialitate englez care este *The Council for British Archaeology* [3].

Direcţiile de acţiune ale DMVRG sînt patru, şi anume: 1) săpături; 2) cercetări de teren (*Fieldworks*), la care iau parte şi anumiţi corespondenţi voluntari locali; 3) studii documentare de arhivă şi 4) publicaţii.

---

[1] Cum se întîmplă şi în alte ţări din Occident, diferite societăţi arheologice neoficiale execută investigaţii şi săpături arheologice. În Anglia, de pildă, putem cita: *Dorset Natural History and Archaeological Society*, *Nottingham Archaeological Society at Keighton*, *Sedbergh Archaeological Society* ş.a.

[2] Documentarea noastră o datorăm bunăvoinţei d-lui J. G. Hurst, care ne-a pus la îndemînă rapoartele anuale DMVRG (1953—1961), fapt pentru care îi exprimăm şi aici întreaga noastră recunoştinţă.

[3] Informaţiile noastre se opresc la anul 1961.

1. Săpăturile se realizează de obicei în cursul lunilor de vară, în iunie—iulie, ceea ce se explică şi prin faptul că la ele iau parte mulţi studenţi aflaţi în vacanţă. Din documentaţia existentă rezultă că se urmăreşte chiar o tematică specială, ca: perioada normandă, tipurile de construcţii rurale, ceramica medievală, structura economică a satului etc. Obiectivele sînt alese în prealabil din lista anuală întocmită de membrii grupului [4], iar cercetarea arheologică propriu-zisă se concentrează în cîteva localităţi. Astfel, printre altele, s-au cercetat arheologic vechile sate engleze de la *Wythemail-Northamptonshire*, datînd din secolul al XIII-lea, *Hangleton-Sussex* (secolele XIII—XIV), iar începînd din 1950 se sapă la *Wharram Percy* (Yorkshire), unde s-au înregistrat importante vestigii din secolele XII—XV [5]. Alte zeci de săpături se semnalează în diferite regiuni ale insulelor britanice.

2. Cercetările de teren sînt efectuate cu ajutorul specialiştilor în cartografie, precum şi cu fotografii aeriene (verticale şi oblice) executate, la cerere, de către RAF-ul britanic. Propunerile corespondenţilor locali sînt analizate de către conducerea DMVRG, care decide operativ. O mare atenţie se dă *salvărilor* (*Threatened Sites*), adică acolo unde intervin lucrări sau construcţii care afectează vetrele fostelor sate. De exemplu, în 1961, DMVRG s-a pronunţat asupra includerii în lista obiectivelor arheologice a 21 de aşezări (comparativ cu 15 în 1960 şi 25 în 1959).

3. Cercetarea arhivelor documentare comportă o muncă specializată în diplomatica medievală, ca şi accesul la *Public Record Office*. Pînă în 1961 numărul satelor medievale ilustrate documentar se apropia de cifra 2 000, repartiţia teritorială îmbrăcînd aproape întreaga Anglie. Sarcina întocmirii acestui dificil repertoriu este încredinţată profesorului Maurice W. Beresford.

4. Difuzarea rezultatelor se face printr-un raport anual, tras la rotaprint într-un format special (circa 16—20 de pagini, care echivalează cu aproximativ 2 coli editoriale). De asemenea, rezultatele sînt publicate în diverse publicaţii de specialitate, ca *Archaeological Newsletter*, *Geographical Journal* ş.a. În mod curent au loc şi *lecturi* speciale, prezentate în diferite societăţi arheologice, geografice, istorice, atît de numeroase în Marea Britanie.

În încheiere se poate afirma că activitatea în acest domeniu al orînduirii feudale, ca metodă şi organizare, se prezintă în Anglia sub un aspect interesant, obţinîndu-se rezultate remarcabile pe linia cercetării aşezărilor rurale dispărute în cursul evului mediu.

N. Constantinescu

---

[4] Listele DMVRG cuprind sute de puncte susceptibile de a fi explorate arheologic. Clasificarea se bazează pe anumite criterii, între care se numără şi acela al gradului în care obiectivul respectiv este ilustrat documentar-istoric; cf. lucrarea prof. M. W. Beresford, *The Lost Villages of England*, Lutterworth Press, 1954; cf. şi M. W. Beresford and J. G. Hurst, *Introduction to a First List of Deserted Village Sites in Berkshire*, extras din „*The Berkshire Archaeological Journal*", vol. 60 (1962), p. 92—97.

[5] Săpături conduse în ultimul timp de J. G. Hurst şi M. W. Beresford.

PRESCURTĂRI FOLOSITE MAI DES ÎN REVISTĂ

ActaArch-Budapesta	—	*Acta Archaeologica*, Budapesta.
AÉ	—	*Archaeologiai Értesitö.*
AEM	—	*Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich*, 1877—1897.
AISC	—	*Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj, I—V, 1928—1948.
AO	—	*Arhivele Olteniei*, Craiova, I—XIX, 1922—1948.
AnD	—	*Analele Dobrogei*, I—XII, 1920—1938.
ArchHung	—	*Archaeologia Hungarica.* A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Kiadványai. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.
ARMSI	—	*Academia Română. Memoriile Secției istorice*, seria a II-a, 1886/1887—1916/1919, seria a III-a, 1922/1923 — 1944/1945.
BCMI	—	*Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, I—XXXVIII, București, 1908—1945.
BSNR	—	*Buletinul Societății numismatice române*, București, I—XLI, 1904—1947.
CIL	—	*Corpus inscriptionum latinarum.*
Dacia	—	*Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, București, I—XII, 1924—1947; N.S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1962; VI, 1963; VII, 1964.
DissPann	—	*Dissertationes Pannonicae.*
DolgCluj	—	*Dolgozatok — Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie*, Cluj, I—X, 1910—1919.
Ebert, RL	—	*M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte.*
ED	—	*Ephemeris Dacoromana*, București — Roma, I—X, 1923—1945.
ILS	—	*Dessau, Inscriptiones latinae selectae.*
Izvestiia-Institut	—	*Izvestiia — Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.*
JDI	—	*Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts.*
KS	—	*Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии Наук СССР.*
Materiale	—	*Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.*, vol. I (1953); *Materiale și cercetări arheologice*, vol. II (1956); vol. III (1957); vol. IV (1957); vol. V (1959); vol. VI (1959); vol. VII (1960); vol. VIII (1962).

MIA	— *Материалы и исследования по археологии СССР*
MIA—Chişinău	— *Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики*
PMMB	— *Publicaţiile Muzeului Municipiului Bucureşti*, I—II, 1934—1936.
PrzegArch	— *Przeglad Archeologiczny.*
RA	— *Revue Archéologique.*
RE	— *Pauly—Wissowa, Real-Encyklopädie der classischen Altertumswissenschaft.*
Repertorium	— *M. Roska, Erdély régészeti repertoriuma*, I, Cluj, 1942.
SA	— *Советская археология.*
SCIV	— *Studii şi cercetări de istorie veche*, Bucureşti.
SCN	— *Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.*
SCŞCluj	— *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Cluj.
SCŞIaşi	— *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi.
SlovArch	— *Slovenska Archeologia.*
SMIM	— *Studii şi materiale de istorie medie.*

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

* * * **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p., cu 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV., 1964, 863 p. + 16 pl., 45 lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei**, vol. I, ed. a 3-a, 356 p. + 15 pl.; vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + 1 pl., banderolate, 65,60 lei.

K. MARX, **Insemnări despre români (manuscrise inedite)**, publicate de A. Oţetea şi S. Schwann, 186 p. + 4 pl., 16 lei.

N. BĂLCESCU, **Opere IV, Corespondenţă, scrisori, memorii, adrese. Documente. Note şi materiale**, ediţie critică de G. Zane. Cu reproduceri după manuscrise şi stampe 1964, 659 p., 36 lei.

* * * **Destrămarea monarhiei austro-ungare, 1900—1918. Comunicări prezentate la Conferinţa istoricilor din 4—9 mai 1964 de la Budapesta**, sub red. acad. C. Daicoviciu şi prof. M. Constantinescu, 1964, 263 p., 9,25 lei.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICIU, GH. ŞTEFAN, **La formation du peuple roumain et de sa langue**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 1, 1963, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei (a apărut şi în limba germană).

ION POPESCU-PUŢURI, GHEORGHE ZAHARIA, N. GOLDBERGER, N. N. CONSTANTINESCU, N. COPOIU, **La Roumanie pendant la deuxième guerre mondiale**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 2, 1964, 143 p., 5,25 lei (a apărut şi în limba rusă).

EMIL CONDURACHI, **L'archéologie roumaine au XXe siècle**, „Bibliotheca Historica Romaniae" 3, 1963, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei (a apărut şi în limba engleză).

A. PETRIC, GH. TUŢUI, **L'instauration et la consolidation du régime démocratique populaire en Roumanie**, „Bibliotheca Historica Romaniae" 4, 1964, 139 p., 5,25 lei (a apărut şi în limba rusă).

VASILE MACIU, ŞT. PASCU, DAN BERINDEI, MIRON CONSTANTINESCU, V. LIVEANU, P. P. PANAITESCU, **Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918**, „Bibliotheca Historica Romaniae" 5, 1964, 99 p., 3,75 lei (a apărut şi în limba engleză).

GH. ZANE, **Le mouvement révolutionnaire de 1840. Prélude de la révolution roumaine de 1848**, „Bibliotheca Historica Romaniae" 6, 1964, 107 p., 4 lei.

ŞTEFAN PASCU, **La révolte populaire de Transylvanie des années 1437—1438**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 7, 1964, 111 p., 4,50 lei (a apărut şi în limba germană).

* * * **Izvoare privind istoria României**, sub redacţia lui Gh. Ştefan, 792 p., 27 lei.

* * * **Arheologia Moldovei**, vol. II—III, 1964, 530 p., 65 lei.

D. BERCIU, **Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina ultimelor cercetări**, 1961, 569 p., 80 lei.

VLADIMIR DUMITRESCU, **Necropola de incineraţie din epoca bronzului la Cîrna**, 1961, 386 p. + CLXIII pl., 89 lei.

FLOREA BOBU FLORESCU, **Monumentul de la Adamklissi — Tropaeum Traiani**, ediţia a 2-a, 1961, 748 p. + 7 pl., 75 lei.

IORGU STOIAN, **Tomitana, Contribuţii epigrafice la istoria cetăţii Tomis**, 1962, 384 p., 48,60 lei.

MIRCEA D. MATEI, **Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava**, 1963, 184 p. + 1 pl., 17,30 lei.

SCIV, tomul 16, nr. 2, p. 211—416, Bucureşti, 1965.

43828

Lei 15

I. P. I. — c. 1477